

MÁRIÁS JÓZSEF

Olvasmányaim ösvényein

Esszék, méltatások, recenziók
2012–2013

Gergely Tamás fotója: A nyom

TARTALOM

Életutak – életművek

Ráadás élet (Illyés Gyula válogatott és kiadatlan versei)

Illyés (1902 – 2012)

„Nem volt jogom magányra” (Új monográfia Váci Mihályról)

„...máshogy mint magyarul, nem írtam soha” (Domahidy Miklós emlékezete)

„Idegen csillagok alatt” (Emléksorok Domahidy Andrásról)

Két haza szolgálatában

Cum Honore – Miska János

A mindig visszatérő

Irodalmunk strázsamestere

Hazanéző

Édes Idám! (Kós Károly levelei feleségéhez)

A marosvécsi várban

Várvédő (Erdélyi Helikon Irodalmi Füzetek)

„Petőfi, ahogyan bennünk él...”

Székely népballadák

Erdélyi magyar népművészek

Emléksorok Debreczeni Éváról – halálának második évfordulóján

Magyar közművelődés a román fővárosban

Kálváriás esztendők krónikája

Szatmári pengék

Akár egy érettségi tabló (Elek György: Én kérdezek)

Könyvről könyvre

„A mi Illésünk”

Monodramák lépcsőin

A város (vissza)vár (Életképek Nyíregyházáról)

Bárony István: Árnyak az éjszakában

„...nemcsak vad kerül puszkavégre”

A lélek hullámhossza

„Íme, az Úr szolgálja vagyok!”

Triptichon (Harsányi Lajos • Sík Sándor • Mécs László)

Versfohászok – a magyarokért

Fogadj szívedbe

Appendix

Irodalomtörténeti és -kritikai munkásságom (bibliográfia)

*

A könyv szerkesztője: Cseke Gábor

Életutak – életművek

Ráadás élet

Illyés Gyula válogatott és kiadatlan versei

„Amit kezdtem befejeztem,
és nincs mód, hogy újra kezdjem.
Magam teteme vagyok.
Csönd már az én osztályrészem,
abban a merész reményben,
hogy *aztán* is szólhatok.”

(Ráadás élet)

A költő születése 110. évfordulója arra buzdított, hogy ismételten életműve felé fordítsuk tekintetünket, köteteit újra kézbe vegyük, beleolvassunk, elgondolkozzunk azon, hogy miként teljesült az élete alkonyán versbe foglalt szerep: „Itt vagyok itt, de ott is / már veletek! / Legyek sirból szóló / hű nyelvetek: // Tovább adni – mert új és / új nemzedék / lábain jár s lerogy, ha / nem lép a nép, // letűnt hadunk utolsó / hátvédként / kiáltani a régi / jelszót, aként, // mint kiket el nem némít / se gáncs, se kín, / se halál – ugy-e? én zord / barátaim!” (*Fehér fák*) Igen, ő ott is velünk van, hű hátvédként onnan is a mi szószólónk. De vajon mi, zord barátokként, fogadjuk-e, meghalljuk-e intő szavait?

A halála után letelt harminc esztendő azt igazolja, hogy – újabb s újabb kiadások révén – Illyés Gyula életműve jelen van az irodalmi köztudatban. A *Peroráció: záróbeszéd* című költeményében testamentumként ránk hagyott feladat, melynek ő élete során mindvégig elkötelezett híve volt. Hagyatkozása – „...bár szét-szórt és kevés: / Legyen a vándornép tábor-tömör egész” – ma is érvényes, a nemzeti egységet tételező, követendő ideál, amint a Zrínyi Miklós példájára megfogalmazott erkölcsi parancs – „Ne bánts magyar magyart” – érvényessége napjaink közéletében hatványozott imperatívuszként kellene, hogy előttünk álljon. Soraiból, életművéből ma is, a jövőben is biztatást, erőt meríthetünk.

A most kiadott kötet^(x) – bár nyilván nem nélkülözi Illyés Gyula emblematisz költeményeit – az életműnek nem ezt a szegmentumát emeli ki, nem ezt kívánta reflektorfénybe állítani. Sajátos, rendhagyó jegyeket hordoz. A költő lánya, Illyés Mária a kötet utószavában a válogatás szempontjait is megfogalmazza: „pusztán ösztöneimre hallgatva, talán közelebbi, az »irodalmi kánon«-nál meghittebb képet alkothatok apám személyiségéről, sok ágba folyó gazdag költészetének eddig még

nem kellően értékelt áramairól is”. Ezt a szándékot teljesítette ki azzal, hogy függelékként mintegy hetven kiadatlan, illetve kötetekben meg nem jelent vers közlésével tette árnyaltabbá, gazdagabbá a költő életművéről alkotott képet. Szándéka „csorbult” azzal, hogy „a kiadó – kissé szűknek ítélvén a válogatásomat – megtoldotta további versekkel, több mint félszázzal”. Mivel azokat nem nevesíti, csupán feltételezhetjük, hogy a „bővítményt” az „irodalmi kánon” által elfogadott antológia-versek alkotják.

A lényeg azonban, hogy napjaink olvasói újabb Illyés-kötettel gazdagodtak, ismételten elmélyülhetnek rendkívül gazdag életműve lírai termésében, a nemzeti sorskérdéseket felvető verselményeken túl eljuthat a költő én-lírájának eddig talán kevésbé ismert világába is. A kép teljesebbé, árnyaltabbá, színesebbé, emberibbé vált.

A *Ráadás élet* című költeményét hetvenedik születése évében írta. Babits-ihletésű számvetés, melynek utolsó sorában azokról az időkről szól, amikor a csönd lesz majd osztályrésze, ám abban a reményben, hogy *aztán*, azaz, költeményei révén, halála után is szólhat. Ez az ő ráadás-élete, amellyel a síron túl is „szolga-fi”-ként, „kalauz”-ként áll nemzete rendelkezésére, tájékozódási pontként, irányjelzőként a magunk útjának keresésében – immár nem csupán egy költemény, hanem a kötet címeént is.

A költő arculatának egyik legmarkánsabb vonását a verseiben kinyilvánított szándék, az *ars poetica* rajzolja ki. Illyés Gyula már fiatal költőként megérezte: küldetése van: „Én, aki egy földrelapult ház végéről / állok fel, a világ forró mélységéből, / félve nézek körül, remegve szivemben / most sejteni merem, hogy kiszemeltem” (*A ház végén ülök...*) Amiként az is tudatosul benne, hogy „...a költészet / nem arra való, hogy elámítsd a népet, / vagy magadat akár. Egyszerű a világ; / amit két szemed lát, ép elég dolgot ad.” (*Reggeli meditáció*) Művek sora jelzi, hogy beállt a „sarjűrendbe”, maga is kivette a részét a dologból. Kalauzszerépéhez válságos időkben is hű maradt: „Szót tőlem az Idő vár, én nem / hazudhatok. / Nem így vártam az oly régen várt / Fordulatot. / De eljött, de itt van és így is / a mi korunk. / De így is az lehet, mit / mi akarunk!” (*Élni fogsz, élni*) Ám a társadalom szekere nem az áhított irányba mozdult el. Látnia kell, hogy hangzavar – zsarnokság – uralja el a közéletet. A *Bartók* című emblemikus költeménye a „pokolzajt zavaró harci jaj” idején harmóniaigényének ad hangot, az őszinte megnyilatkozás parancsának, „mert növeli, ki elfödi a bajt”. De nemcsak kimondani kell a rettenetet – *Egy mondat a zsarnokságról* –, hanem cselekvéssel alakítani az ország sorsát: „Dolgozom: küzdve alakítom / nemcsak magamat, aminő még / lehetek, akinek jövőjét / az »ihlet óráin« gyanítom; / formálom azt is, amivé ti / válhattok – azt munkálom én ki: / azt próbálom létre idézni, / azt a lényt, ki még csak agyag / bennetek s halvány akarát; / akire vágytok, / amikor sürgetve mondjátok: / költő, előzd meg korodat!” (*A költő felel*) Az itt és most parancsa elől kitérnie nem lehet. „Mintha országnyi szerkezet / forgása bénult volna meg. // Mintha kibillent volna – mit / nekem kell helyreütnöm itt! // Nekem kell rendbetennem azt, / – mit nem szolgálni: kárhozat!” (*Munka a munkával*) Az idő tettet kíván, bölcs, okos cselekvést: „Vár a világ – de rég nem szavakat! / Tettet adj, író, élő magadat! // Mit a betűid! Tetteid, keményen, / azokat ide, s fekete-fehéren! // És érthetőbb csak, ha rá tintaképp / nem-romló vért önt lándzsa vagy kerék. // Úgy állj elő, hogy nem az, mit te írnál: / az lesz a mű, mit néped lelke diktál.” (*Levél*) Más

szóval: „...megmutatni, amit a jövő / a szívben érlel.” (*Óda a törvényhozóhoz*) Szavaival, műveivel – James Joyce-val azonosulva – nem kisebb célt követett, mint „Öntudatot verni ebbe az átkozott fajba.” (*James Joyce levelezése, II. kötet*)

E gazdag költői termés fontos vonulatát – s egyben portréja markáns kontúrait – alkotják a szülőföldhöz, a tájélményhez, az őt kibocsátó közösséghez, a családhoz fűződő versei.

Az *Esti zápor*, a *Nyárutó*, a *Megered az eső* azt a tájat idézi elénk, amelyben mindenkor otthonra lelt, megnyugvást talált. Az *Elégia* mély emberi, érzelmi indíttatású soraiban, a napszámos és családja képében ez a kötődés többletértelmet nyer: „Őket, őket kerestem én is, / nékik kívántam szólni mindig.” Sárköz, Somogy, Balaton – sorra tárul elénk, körkörösén bővül, tágul a horizont. „Országom határa! – melyben / jogom van fennen énekelnem, / hol hangom otthonosan rebben, / mint jó visszhangzású teremben. // Melynek én is, ha nyelvem birja, / szívbeli, zengő akaratja, / követe lehetek, kiáltva / kiáltó szava a világba.” (*A Dunánál Esztergomban*) Kiknek? A gazdatiszt által megalázott béresnek, a hegyre kapaszkodó, alamizsnát kérő koldusoknak, Dózsa György összesereglett lázadóinak, az ozorai csata csellel védekező harcosainak, a bűnök fertőjében vergődő város kisemmizettjeinek... – azok kései utódainak, kiknek sorsáért felelősséget érez. A harmincas években támadt „veszélyes kor” fokozza a költő félelmét, felelősségérzetét. Ekkor születnek meg azok a költemények, amelyek – *Haza, a magasban*, *Hazám* – a nemzet sorsával azonosuló költő megrázó sorokban tesz hitet hűségéről, azonosulásáról. Sőt azon is túl – Európának: „Fennhangon vallom én magam / fiadnak, bárha ma sem érted / szavamat s vallom hangosan / testvérnek minden népet, / kiket te nemzél.” (*Óda Európához*) Az öregedő költőben vissza-visszatérő motívumként jelennek meg a gyermekkor emlékei: a bonyhádi táj, a pusztai istentisztelet.

A közélet, a nemzet sorskérdései iránt elkötelezett költő arcképének, személyiségjegyeinek kevésbé ismert vonásait alkotják az érzelmi töltetű költemények. Már az első hangütések a teljes önátadás élményét rögzítik: „Mint egy dalba, dalba, úgy burkolom magam / szerelmedbe és úgy sodortatom magam.” (*Szerelem*) A *Testvérek* című költemény óhajtozó módon ismétlődő igéi – néztem volna, töltöttem volna, elég lett volna, elültem volna, lettem volna – jelzik, hogy a sarjadozó érzés, a beteljesedés útja nem önmagától adódó lehetőségként állt előtte; a kedves hiánya tudatosítja benne az áhított kapcsolat érzelmi értékeit. „Mint lég a hangot, víz a fodrot: / a távolság szerelmemet / úgy sokszorozza, villogtatja, / erejét most mutatja meg, / torló dühét, mit nem éreztem, / míg együtt lehettem veled.” (*Minden mi elválaszt*) A beérett szerelem hangja szólal meg az élet delelőjére – „negyven leszek” – jutott költő versében, melyben az érzést semmilyen forgószelel nem veszélyeztetheti, összetartozásuk oly szoros, „amelyet ketté Isten sem szakaszthat” (*Kapcsok*) Különösen nem, ha azt kettejük szerelméből fakadó gyümölcs teszi elszakíthatatlanná: „De nem nyugszik most sem a vágy, / hogy megláncol, hogy megfogon, / betölti tested otthonát / és szíved alatt társa van.” (*Körülvettelek...*) A magány, a várakozás, a különlet okozta hiány jelzi a legérzékenyebben azt, hogy mit jelenthetnek egymásnak: „S ha végül is megkönyörül az alkony / s ha végül is te vagy, oly csoda vagy, / mint a tengerhabszülte istenasszony, / az alaktalanságból, a csaló / homályból a mellreszorítható / szelíd, biztos valóság... főleg aztán, / hogy belekezzel, hogy hogyan utaztál.” (*Beeste-*

ledett) Betegségekor is ő a menedék, aki erőt adhat, aki testileg s lelkileg is segítsége, támasza lehet: „S hogy feszülök / szívemmel hogy menekülök / szivedhez s mint a pók, ha fog, / vért úgy lopok. // Szégyenkezem / e nadály-szomjamon, ezen / a szipoly-éhen, mely beléd / furja fejét. // S mégis: hitet, / életet adj, bár a tied. / Mint a pelikán-anya, tudj / táplálni úgy! (*Elvadult szeretet*) Nyugalmas óráiban a természet csodáit is szeretné megosztani: „Szeretném – azért, hogy te is nézd – / szemembe tenni szemedet. / Magányba zár, fojt, fáj a szépség, / ha nem együtt látom veled” (*A tihanyi Templom-hegyen*) Az együvé tartozás élménye, érzelmi gazdagsága, töltete huszonöt év múltán is hasonló folytatást kíván: „Szálljunk mindvégig így, hisz a szomj úgy lobog még, / ha itt, vagy csillag-messze vagy, / hisz csillag-úrt s időt ma is átkóborolnék, / hogy megtaláljalak.” (*Mert szemben ülsz velem...*) A házasság negyvenedik évfordulóján írott költemény az együtt töltött évtizedek csodáját, szépségét énekli meg: „De itt állunk lám kéz a kézben / Mert nincs okosabb kalauz / úgy is értve, hogy vezető / nincs elszántabb, merészebb ösztön / annál, mit mondjon szerelemnek / nyelvemen is a gyermek-dadogás.” (*Évforduló*)

A *Kötetben* korábban nem közölt szerelmes versek Illyés Gyula érzelmi világának újabb rejtekeibe engednek betekintést, újabb színekkel árnyalják azt a képet, mely – impresszionista festők vásznaihoz hasonlóan – vissza-visszatérít, szépségével, tisztaságával hatalmába kerít. A keresés: „...Ennem kell meg innom, / s te vagy az étel, az ital, a levegő. / Sápadok, látod, elveszek, / ha nem kapom meg, ami jár.” (*Minden percedet*) A megtalálás: „Jó tudnom, hogy – ha külön is, de – egy / város eleven testében keringünk: / egy vérrendszerben két egy-sorsu csepp. / Boldoggá tesz, hogy egy az anyanyelvünk, / hogy egy időben, egy bolygón születünk, / hogy ha nem vagy is vélem, mégis itt vagy / oly közel-messze, mint az esti csillag. / Elmondhatatlan boldogságnak érzem, / hogy létezel, – ily kevéssel beérem, / annyira te vagy már a mindenségem.” (*Tompán ragyog...*) A beteljesedés: „Mennyi minden fájt addig is, ameddig / te nem fájtál – fájt az egész világ. / De minden fájdalom most rajtad át: / szívembe téged fájdtva nyilallik.” (*Mennyi minden fájt*) Érzelmi hullámlás: „Napokig nem beszéltünk. Csöndesen / szótlán szunnyadtál bennem, kedvesem, / nem dúltad föl egyetlen percemet, / fájdalomtalan szerethettelek. (...) Kibékültünk! Kedves, kezes, szerény / vagy újra és a világ újra: fény, / s az vagyok én is. A lelkem csupa nap / hogy újra így nekem adtad magad! // Így lettél újra fájdalomtalan – / mi is? Enyém? Több annál. Én magam!” (*Napokig nem beszéltünk...*) Az örök együvé tartozás: „Százszoros szépséged, hatalmad / erőd! – csak képzelem? / Akkor teremtett meg a legfőbb / isten, a Szerelem! // És nem lehetsz más-más – viselned / kell égi voltodat. / Én nem engedem visszaszökni / megváltó foglyomat.” (*Sötét volt az utca...*) Ráhagyatkozás: „Emlékezz rám. Mi nyoma lesz, hogy éltem? / Mi értelme? De egy-egy napomat, / egy-egy órámat, megtisztítva szépen / neked adnám, ki örök tanu vagy, / azt remélve, hogy nálad megmarad.” (*Emlékezz rám*)

A költészet örök-új motívuma – a halál, a betegség, az elmúlás – Illyés Gyula költészetében is helyet kap. A novemberi kert, a nagyapa emléke ihlette vers záróstrófaiban megadóan fogadja a földi léttől való búcsúzás gondolatát: „Nem félek a haláltól, / csak emberi legyen, / becsülettudó, jámbor, / ne jöjjön hirtelen, / ne üssön rajtam durván, / mint paraszton a vad / martalócnép, ledúlván / pajtámat, házamat. // Jöjjön, mint tisztos vándor, / üljön meg itt velem, / hívja ki induláskor / asszonyom,

gyermekem, / becsülje meg a portám, / a népet, hová jár! / Oh légy keresztény hozzám, / keresztényhez, halál!” (*Novemberi kertben*) Őt sem kerüli el „az ősbaj, az öregség”, melynek tünetei oly riasztóan támadnak rá. A feleséget kéri, segítse őt a szembenézés óráiban: „Mert angyali fölényetekkel, / asszonyok, ti, ti értitek / kezelni a vérébe mocskult / hőst is úgy, mint a kisdedet, / s mert halál és szerelem egy ágy, / s mert végezzük bárhogy is itt, / lemeztelenít a halál és / tisztátalanná aljasít, / s mert régtől fogva te előtted / a titkom se csak az enyém, / segíts át anya-türelemmel / elpusztulásom szégyenén.” (*Menedék*) A velencei lagúnákon sikló csónakok Kháron ladikjára emlékeztetik, mely ezúttal nem nászutasokkal siklik a vizen, hanem a halálba, „visszafelé” halad az időben. A balatoni vihar a tarajos hullámokon hányódó kolumbuszi hajóra emlékezteti: „Repít vadul egy Sancta Maria, / de én, a főnök kértem már, hova. // Járok dülöngve le-föl, nem a bor, / az orvos-szerek mámoraitól. // Futunk. Ágakon zászlórongyu köd / leng-ráng. Mit mutat? A futó időt! // Kisuhan a ködből egy-egy sirály, / de fekete, de azt rikongja: kár.” (*A Sancta Maria-n*) Úgy érzi, elérkezett a távozás órája. Ismét a hajó szimbolizálja azt, hogy egyre távolodik a zöld szigeten élőkől, egyre messzebbre jut. Hisz érzi: a semmi közelít. A kötetben nem közölt versek – *Odaátról* – az elfogadás, a belenyugvás hangján szólnak arról, ami a természet rendje: „Így legközérthetőbb: egy sas fogyasztja májam. / És nincs ír, nincs vigasz, / az se, hogy körmömet én meg övébe vájjam. / A kelő Nap e sas. // Rámtör s mert lustulok, hajnalonta nagyobb / s fájóbb, amit kitép, / hogy számba rágja: nem isten fia vagyok / és nem örök a lét.” (*Így legközérthetőbb...*)

Az illyési arcvonásokban, bár visszafogottan, sokszor rangrejtve ugyan, de mindvégig jelen van – nagyszülői örökségként? – az istenélmény, a transzcendencia. Egy gyermekkori emlék – „Játszottam; azt hittem, velem / játszol, Uram, vidám vagy.” – ébreszti fel benne újra Isten létét, jelenvalóságát. „Csönd van mostan, tél; összetört / erdők; mezők letépve. / Hallgatsz. Neked is harc között / adatik már csak béke? // És szeretet csak elhalón, / ha könny közt vall, dadog már? / Mint nékem? Ki vagy, nem tudom, / csak azt, fiad vagyok már.” (*Játszottam...*) A hit, ha szomorú vendégként is, jelen volt életében: „Öreg koldus, ahogy tél idején / betántonul egy kunyhó küszöbén / s enni se kér, csak áll és áll: örül, / örül, hogy nincs kívül, / hogy benn van, bárhogy is: *benn!* / Belém így tért be néha-néha az isten.” (*Szomorú vendég*) A *Megláthattál volna* című időskori költeménye lelke mélyéből fakadó vallomás arról, hogy mennyire igényelte Isten jelenlétét. Ő nem kopogott, sebeivel sem futott Hozzá, de a nyomában járt: „Illemre nevelt anyám: nem esengtem / s rátartiságra apám: nem tolongtam – // – s igazmondásra épp a – Hit / – a hited? – nevelt, hogy így, magamba kivettem, / e földön itt, veled vagy ellenedben, // magamféle is kezdhet valamit – / Nem voltam könnyű fiad. Így / végy számba, ha ürül hely a Seregben.” Ezt a gondolatot erősíti meg a boldog emlékű Márton Áron erdélyi püspök üzenete a „hitetlenségéért” mentegetőző költőnek: „mondjátok meg Illyés Gyulának, hogy ő hívő, csak viaskodik Istennel, mint Jákob az angyallal (...) mindenki, aki tiszta szívvel keresi és követi az igazságot, Krisztust követi.”

A kötetből felénk sugárzó portré arcvonásaiból nem hiányozhatnak a közéleti szerepet illusztráló vonások sem. A számon kérő hang: *Magyar vagy?*; a háború borzalmai: *Rangrejtve, 1944, Nem volt elég*; a menekülés: *Nyugat felé*; a diktatúra kíméletlensége: *Egy mondat a zsarnokságról...*, *A magánszorgalmú kutya*; az anya-

nyelv védelme: *Koszorú*; az 1956-ot követő megtorlás: (1957 nyarán), *Mentve a zászlót* – megannyi jajkiáltás, jeremiád a nemzetre nehezedő csapások súlya alatt szenvedő országért, magyarságért. Olvassuk, tegyük melléjük a többieket: *A reformáció genfi emlékműve előtt*, az *Árpád*, *Zrínyi, a költő*, a *Bartók*... című verseket, amelyek a történelemkönyveknél beszédesebben szólnak a nemzet sorsáról, állapotáról, változást sürgetve, követelve.

Közismert gondolat, hogy az irodalmi mű az olvasókban teljesedik ki. Illyés Gyulát is foglalkoztatta életműve utóéletének sorsa. „Non omnis moriar!... Akad majd ifjú kéz, mely / megütogeti, letolván havát, / szavaim mély-álomba gyűlt hadát / s füleli: felelnek-e, bár zümmögéssel?... // Óh ha tudnám bár magam, mit válaszolnak! / Mi bennem – mint benned is – több, nagyobb / annál, mi múltó létemmel vagyok? / Fogadj be kas: örök-melegű holnap!” (*Hosszú tél*) Hitt abban, hogy „a férfi, aki eszményeket vélt védeni egy életen át”, nem dolgozott, nem küzdött hiába: „Jó volna hinni persze: itt / őt fedi por, nem verseit, / nem elveit, / s fölszáll, ha zeng a Harsona / e sírból bár egy halk sora!” (*Egy házaspár sírfölrirata*)

Fölszáll, ím e kötetben, e kötettel is. Mély érzéseket fakasztó élmény olvasni verseit; a *Ráadás élet* című versében megfogalmazott reménye valósággá vált: ím ma is szólhat, szól hozzánk. Horatius örökszép, klasszikus sorai őrá is érvényes üzenetet hordoznak: „Emléket hagyok itt, mely ércnél maradóbb (...) Meg nem halhatok én. Azt, ami bennem a jobb, / sír sem fedheti bár: átnövök az Időn...” (*Exegi monumentum*, Kosztolányi Dezső fordítása)

(x) Illyés Gyula: **Ráadás élet**. Válogatott és kiadatlan versek. Magyar Napló, Budapest, 2012

Illyés

1902 – 2012

Az Magyar Írószövetség folyóirata, a Magyar Napló szerkesztősége értékes és hasznos kezdeményezése: időszakonként igényes nyomdai kivitelezésű, fotókkal, fakszimilékkel, reprodukciókkal gazdagon illusztrált mellékletet ad ki, tematikus számokat, melyek egy-egy író életére és életművére fókuszálnak. Az első kiadvány *Beköszöntőjében* olvashatjuk: „...a Magyar Napló *Irodalmi Magazinja* nem tanítani akar, mégis hasznos multság lesz, útba igazítani sem kíván, csupán felkínál egy utat, nem tolakodik a történeteivel, csak jólnevelten felajánlja a társaságát az utazás óráira.” A szerkesztők a magazin tematikájáról is tájékoztatnak: „...elfeledett nemzedékek, újjáéledő klasszikusok, korszakos irodalmi jelenségek vagy évezredes mítoszok, amelyek köré a jövőben egy-egy lapszámot szervezünk.” Azt is megindokolják, hogy miért éppen Illyés Gyula életművének szentelik az első számot^(x): „...kettős cél vezetett bennünket. Éppen tőle érdemes újra meghallanunk, hogy a hétköznapi élet nyomasztó igazságtalanságain, megalázó kényszerein túl van egy *Haza, a magasban*, ahová nem ér el világi hatalom, ahonnan visszahátrálnak az emberellenes eszmék, ahol a személyiség őrzi eredeti tágasságát és méltóságát.” Az olvasó elé tárt cél és lehetőség: „...elidőzni a 110 éve született költő egy-egy nem öregedő alkotásának *fénykörében*.”

A tematikus tömbökre osztott magazin első fejezete – a Petőfi Irodalmi Múzeumban elhelyezett hagyatékból válogatva – igazi nívóvumokkal, kiadatlan kéziratokkal, írásokkal lepi meg az olvasót. Oláh János a kiállított anyagban talál rá Károli Gáspár 1918-as kiadású Bibliájára. Ez indítja arra, hogy számba vegye a családi emlékekből, vallásélményekből táplálkozó Illyés-verseket: *A kálvária, Úrfelmutatás alatt egy falusi kertben, Hiány a kéziratban, Sors-intézők, Így közérthetőbb...* költői világát.

Illyés Gyula életútja sokszínű freskójából legelőbb a párizsi évek tárulnak elénk. Szávai János a húszas éveknek a költői kibontakozásban játszott szerepéről, hatásairól ír, amelyek elvezetnek ahhoz, hogy „a legfranciásabb magyar író egyúttal a legmagyarabb író legyen”. Ezt a fejlődésfolyamatot illusztrálják, világítják meg a *Hunok Párisban* című művéből idézett oldalak. Illyés Gyula kötődése – a Ferenczi (Fischer) Lászlóval készült Tüskés Anna-interjú kiragadott részlete szemlélteti – a francia kultúrához, irodalomhoz életre szóló program maradt. Joggal nevezhették őt „a magyar irodalom párizsi nagyköveté”-nek. A párizsi tartózkodás éveiben ismerkedik meg az új irodalmi áramlatokkal. Ennek lett az egyik tanúsága a Kassák Lajos lapjában megjelent, Illyés korai szürrealista korszakában írott *Recenzió egy telefonkönyvről* című írása.

Az írói pálya igen fontos állomása a *Puszták népe* megjelenése. A belőle kiragadott részlet érzékelteti az olvasóval annak korszakos jelentőségét. A „páratlanul gazdag és hiteles élményekkel zsúfolt könyv” fogadtatásáról Kodolányi János, Németh László és Babits Mihály méltatásaiból kiragadott részletek vallanak meggyőzően, hitelesen.

Illyés Gyula személyiségéről, hivatásáról, munkásságáról igen értékes információkat nyújt a pályatársakhoz fűződő kapcsolatszálak feltárása. A szerkesztők hármat ragadnak ki: Gyulai Zsuzsanna a József Attilához, Sipos Lajos a Babits Mihályhoz, Borbás Andrea a Gellért Oszkárhoz kötődő kapcsolatát elemzi, illusztrálja.

A nyolc évtizedet átfogó életút költői természetében megkülönböztetett hely illeti meg szerelmi költészetét. Az itt közölt versek – *Testvérek*, *Feleség*, *Örök s mulandó*, *Sötét*, *Ditirambus a nőkhez* (részlet), *Mert szemben ülsz velem*, *Hű tükör*, *Biztattál* – öszinte kitárulkozásról, az érzelmi kötődés biztonságot nyújtó menedékéről vallanak. Az életrajzi háttért, ihletforrásukat Szakolczay Lajos sorai világítják meg.

Az életmű értékét, időtállóságát, kisugárzásának éltető és megtartó hőfokát jelzik, érzékeltetik, igazolják a különböző nemzedékekhez tartozó kortársak előtt tisztelgő sorai. Megannyi reflektorfény, melyek fényözönében az életmű teljessége vagy annak egy-egy szelete nyer értelmezést, nyit az olvasó számára új s új megközelítési lehetőséget, új s új tájékozódási pontokat a megismeréshez, az életműben való elmélyedéshez. A huszonegy pályatárs elismerő soraiból ragadunk ki kettőt, melyek a kisugárzás erejére, illetve a fogadtatás eltérő voltára utalnak: „Szavahihető szavak a tőle érkezők. Az ezerszer hitelüket vesztettek is új hitelt nyernek azzal, hogy nála szolgálnak.” (Kányádi Sándor) „Bizonyos körök számára ez az életmű egyszerűen nem létezik vagy nem *comme il faut* az emlegetése.” (Tózsér Árpád)

Illyés Gyula költészetének egén mesze fénylő állócsillagként ragyog az *Egy mondat a zsarnokságról* című, 1950-ben írott, az Irodalmi Újság 1956. november 2-i számában megjelent nagy ívű költemény. Szávai János a költemény geneziséét taglalva Paul Éluard *Szabadság* című alkotása analóg vonásait tárja fel; Csontos János írása „a 20. század legfontosabb közéleti verse”-nek nevezi, amely számos parafrázis születését ihlette. Salamon Konrád a költemény kapcsán Illyés Gyula közéleti tevékenységéről értekezik – az 1935. évi Új Szellemi Frontba való bekapcsolódásától az 1979. évi lakitelki találkozóig bezárólag. Ehhez a témakörhöz kötődik Sediánszky János rádiós visszaemlékezése is, aki e költeményt „az 1956-os forradalom és az azt követő megtorlás éveinek a Szózata”-ként aposztrofálja, mely „nemcsak a magyar, hanem minden zsarnokságba dermesztett kelet-európai és ázsiai nép életét, kiszolgáltatottságát, már Szolzsenyicin előtt megfogalmazta”.

A magyar sorskérdések bátor fölvetője sok szállal kötődött Erdélyhez, a kisebbségbe kényszerített magyarsághoz. Pomogáts Béla írása – *Illyés Erdélyben* – utal arra, hogy „nem egyszer kellett magára vállalnia azokat a nemzeti gondokat és tennivalókat, amelyeket a hatalmon lévő kormányzat rendre elhárított magától vagy éppen figyelemre sem méltatott”. Felidézi erdélyi útjait, fölemlíti azokat az írásait, melyekkel az erdélyi és felvidéki magyarság nemzeti elnyomására, súlyos megpróbáltatásaira hívta fel az ország, a nemzetközi közvélemény figyelmét. A *Válasz Herdernek és Adynak* című, a Magyar Nemzet hasábjain 1977-ben megjelent „vészkiáltás” részletei megrázóan illusztrálják azt az áldatlan helyzetet, amelybe a trianoni diktátum sodorta az elszakított nemzettesteket. Az Erdélyhez fűződő kapcsolatszál illusztrációjaként olvasható Kós Károly és Sütő András levele. (Nem szerepel ugyan e kiadványban, de mindenképp érdemes idézni Kós Károlynak a Szakolczay Lajosnak címzett levelében Illyés Gyuláról 1976. VII. 28-án írott sorait: „Illyés Gyulát nemcsak mint irodalmunk világirodalmi rangú klasszikus poétáját, de mint szét-

szaggatott népünk tragikus életsorsának [...] és egész életére elkötelezett hűséges és áldozatos szolgálóját mindenekelőtt tisztelem és nagyra becsülöm.”) Hitt, hinni szeretett volna abban, hogy Erdély meghatározó, katalizátor szerepet tölthet be a Duna-medence népeinek egymásra találásában: „Úgy legyen, Erdély! Példáddal, mit adhatsz, / légy a szívekben hótiszta-magas!” (*Erdélyben*)

Illyés Gyula színpadi műveiben is „egyértelműen a közügyekben elkötelezett »küldetési író« szobrává kövült” – olvashatjuk Kulin Borbála írásának bevezető soraiban. Megállapítását a *Tiszták* című színmű elemzésével igazolja, azzal a drámával, amely „az illyési életműben kirajzolódó ember- és világkép leglényegesebb, központi darabja, mely világirodalmi szövegekkel párbeszédbe állítva is képes újszerű hangot és mondanivalót képviselni”.

Tihany, a tihanyi kert volt számára az a tusculánus, amely vész esetén menedéket nyújtott, később pedig az alkotás csendjét biztosította számára. Baranyai Emese Rita tájépítésszámológész szakember leírása tárja eléünk annak ihletet sugalló szépségét. Az alkalmi búvóhely az ötvenes évektől kezdődőleg valódi alkotó műhelyé, a „Tihanyi Fejedelmek” – művész- és alkotótársak – találkozó helyévé vált. Kardeván Lapis Gergely írásából tudhatjuk meg, hogy kik s mennyien fordultak meg a Balatonra néző nyaralóban. Köztük volt Bernáth Aurél is. E kapcsolatáról leánya, Bernáth Mária szól, a Tüskés Anna által készített interjúban.

Az Illyés Gyuláról kialakult képet árnyalja Tüskés Anna tanulmánya, amely a költő kevésbé ismert festészeti és grafikai ábrázolását tárja eléünk.

A költői kép kialakulásában fontos mozzanat, összetevő Illyés Gyula kötődése Arany Jánoshoz, jeleesebben: öregkori költészetéhez. Kiczenko Judit és Dávidházi Péter tanulmányából kiragadott részletek a *Sejtelem* című Arany-vers és a 77 című Illyés-költemény közlése és párhuzamos elemzése tárja fel az olvasó elé a két alkotás közti analógiát.

Az élet alkonyához közeledő költő versben és prózai alkotásban is eléünk idézi Kháron ladikját, amely az elmúlás gondolatával foglalkozó költő számvetéseként áll eléüttünk. Tüskés Tibor szerint a *Kháron ladikján* (1969) „nem bölcséleti és nem teológiai traktátus, hanem költészet. Az író nem a szenvedés értelméről, a halál fogalmáról elmélkedik, hanem a természetes öregedés elfogadására tanít”. A mű értelmezésének, befogadásának lehetőségeiről, útjairól és pedagógiai eszközeiről László Borbála feladat- és óratervei segíthetik a pedagógusokat és diákokat, az olvasókat is.

Az irodalmi magazin utolsó lapjain Réger Ádám szemléletes életrajzi áttekintése segít eligazodni a nyolc évtizedet meghaladó életút ösvényein.

Tözsér Árpád kortársi visszaemlékezésében joggal tesz említést arról, hogy Illyés Gyula mai recepciója erőteljesebb, hatásosabb volna, „hogyha el nem nyomná a kánon-csinálók érdes, ellentmondást nem tűrő hangja és a ... csend, igen, a csend”. Hisszük és meggyőződésünk, hogy a Magyar Napló e kiadványa hathatósan hozzájárul ahhoz, hogy megtörje ezt a csendet, hogy a költő „száműzetése” – halála után immár harminc éve – a végére érjen, elfoglalja azt a helyet, amely irodalmi köztudatunkban őt mindenképp megilleti.

„Nem volt jogom magányra”

Új monográfia Váci Mihályról

Napjaink olvasói, irodalombarátai hozzászoknak ahhoz, hogy nem csupán nyomtatott – Gutenberg-műhelyekben készült – könyvet „lapozhatnak”, hanem az interneten elérhető alkotásokba is beletekinthetnek, csak egy kattintás kell hozzá s máris előttünk a Mű. Ilyen úton került a látókörbe Tasnádi Gábor újabb munkája is. A címkeresőbe írt hívóкод – <http://mek.oszk.hu/10600/10622> – elénk varázsolja a Váci Mihály Kör (Budapest) által kiadott, a Magyar Elektronikus Könyvtárban elhelyezett kötetet: az **1956 húségében, avagy az ismeretlen Váci Mihály** című monográfiát.

Egy bekezdés erejéig szóljunk az 1990-es évek elején kezdeményezett *e-könyvtárról*, amely az elmúlt húsz év alatt igencsak „felnőtté vált”. Társalapítói – Drótos László és Moldován István – ötletét, a Magyar Elektronikus Könyvtár néven megismert sorozat kiadását fölkarolta az Országos Széchényi Könyvtár. Azóta tízezernél is több kötetet tett fel a világhálóra, korlátlan hozzáférhetőségi lehetőséget kínálva a glóbuszunk bármely pontján, felbecsülhetetlen szolgálatot téve a magyar szellemi alkotások közzététele, terjesztése ügyének. „A jövő könyvtára” ajtaján naponta százak és százak „kopogtatnak” be, egy-egy kötet nézettségi mutatóját négyjegyű, több ezres számjegyek jelzik. Tasnádi Gábor Váci-kötetét öt hónap alatt immár tizenötezer-háromszáznolcvanheten lapozták fel. (2013. nov. 25.).

A fokozott érdeklődés egyfelől a kiváló irodalomtörténésznek, a Lant és Toll-díjas, Váci Mihály-émlékéremmel jutalmazott Tasnádi Gábornak, a *Tamási Áron emlékkönyv* (1997), az Illyés Gyula születésének 100. ünnepére „*Örök művek világa*” (2002) címmel közzétett kötet, a Szabó Zoltán: *Ablakok Erdélyre* (2000) című könyv szerkesztőjének szól, aki a tudós igényességével, empátiával és érzelmi töltettel nyúl a választott témához. Másfelől persze Váci Mihály nevének, az újszerű közelítésnek, a meghökkentő megvilágításnak – bizonyítva azt, hogy minden elhallgatás, hamis értelmezés ellenére Váci ma is népszerű szerző. A megnyilvánuló kivételes érdeklődésben nyilván annak is része van, hogy sok olvasó érezheti: a költő értékelése, megítélése körül bizony nagyon nincsenek rendben a dolgok, s a róla való ismeretek igen hiányosak.

A kiváló munka irodalomtörténeti értékét növeli a gazdag jegyzetanyag és a forrásmegjelölések sokasága. Tasnádi Gábor könyve arra indítja az olvasót, hogy könyvespolcáról leemelje, kézbe vegye Váci Mihály köteteit, verseinek, prózai írásainak olvasásában elmélyülve újra felfedezze és befogadja „a tanyai misszió sápadt kispapja”, a keleti végek, a Nyírség világából induló költő – „cselédek fia: – drága szép / ügryhöz szegődött hű cseléd” – ma is időszerű üzeneteit. A nép, a sokaság, a nemzet iránt elkötelezett elődök méltó utódaiként maga is töretlen következetességgel vállalja: „De mondd, kiáltsd, terjeszd, dadogd / jogos igazad, igaz jogod. / Kiáltsz – s nem hallgatnak oda? / Te nem hallgathatsz el soha! / Elhallgatnak? – Légy hangosabb! / Nincs jogod, hogy hangot ne adj / azoknak, kiknek motyogás / a hangjuk, meg káromkodás.” (*Te bolond*) Tette bátran, hisz neki, amint maga írta: nem volt joga magányra.

„Használni akartam – nem tündökölni”

„Megtettem ártatlanul mindent,
amit helyemben bárki tehetett.
Aki ítél – botladozzon előbb
e megtett út feléig.”

A Váci Mihály *Viharos magasság* című költeményéből kiragadott versszakot akár mottóként is írhatjuk költészete fölé, hisz oly találóan jellemzi költői pályáját, melynek, korai halála miatt ő is csak a „feléig” juthatott el. Ez távolról sem jelent valamiféle önelégültséget. Költészetének világában megmerülve, soraiból kiérezhetjük, hogy korának társutasaként őszintén vallotta: „használni akartam – nem tündökölni” (*Eső a homokra*). A szülőföldjéhez, a tírпák tanyákhoz való hűsége alapvetően meghatározta világszemléletét, érzelem- és gondolatvilágát, költői attitűdjét: „Csak az szóljon, ki érzi azt: / – ha néma marad, valami / nagy és szent dolgot elmulaszt. // Költő, csak azt mondd el, ami / oly fontos, hogy embertelenség / lenne azt el nem mondani.” (*Pillérek*) Örök elégedetlenség munkált benne, a jobbra/többre törekvés belső tüze hajtotta: „Nem elég jóra vágyani: / a jót akarni kell! / Nem elég akarni: de tenni, tenni kell!” (*Még nem elég!*) Százhuszat verő szívvel volt és maradt mindenkor „örkődő emlékezés, aki látott, / értett mindent és megbocsátott”. (*A piros ász*) Az „alkotó forradalom” tüzeit élesztette, egy jobb világba vetett hit igénye és elvárása munkált benne. Verseiben a József Attila-i „érted haragszom, nem ellened” szellemisége jutott érvényre. Joggal állapítja meg róla Illyés Gyula a Váci Mihály válogatott versek 1971-es kiadása elé írt soraiban: „komolyságával, őszinteségével kitűnt még azok közt is, akik nemzedékében a forradalmiságba beleértették a társadalmi tenni-valót is.” Kereste, kutatta helyét a világban, nemzeti közösségében. Gondoljunk csak csodálatos lírai hangszereléssel bíró vallomások verseire – *Jegenye – fényben, Huszadik század, Adott világ, Ha érdemes – ha nem, Eső a homokra...* –, melyek az önmagával vívódó költő őszinte szóval utal csalódásaira: „Mást hittem én a lelkes indulásnál, / nem azt, hogy az út ilyen égbe vált” (*Sárkány-szülő*); „Ölelve – szembefordulok veled, / mert már nem az vagy, aki születőben, / s mert még az sem – sosem leszel! – kinek / álmodtunk: – verlek sürgető dühökben.” (*Hű lázadás*) Azt sem hallgatta el, hogy néha dicstelen szerepet vállalt, eszközzé vált: „Feltérdelek naponta, mint a fáradt / tevé, mely terhét vinni kénytelen; / már gyűlölet van bennem és utálat, / mert mindezt én még önként cipelem; / befog a sors ostorhegyes lovának: / – űz engem, s másokat biztat velem.” „Mért csinálom?” – teszi fel a továbbiakban önmagának a kérdést. A válasz mélyen emberi: „Mert élni kell, – és nincsen irgalom. / Csak ez a kényszer az, ami halálom / elűzheti: – élek, míg ezt bírom.” (*Tenyér a botra*) Hisz a cselekvés nem öncél, életeleme volt; a másokért való küzdést a lét egyedüli értelmeként tételezi: „Tenni és írni csak úgy érdemes: / – nem várni, hogy az lesz az érdemed. // Nem várni csak a küzdés gyönyörére: / kívánni: – másé legyen eredménye.” (*Alkotás*) Mindennek ellenére benne is fölmerült az örök emberi kérdés: „mire volt jó az, hogy voltam?” (*Mire volt jó?*) Ő, „a sokaság fia”, csak egyetlen

módon válaszolhatott erre: „Én tudtam – nem élhetünk itten / úgy, hogy fájó kétségeinkben / valamit ne higgyünk. – Én hittem: / nem hihetünk csak tetteinkben.” Ez a gondolat, ez az elvárás, ez a hit fogalmazódik meg a *Százhuszat verő szív* című gyűjteményes kötet, ellentétpárokra épülő emblematikus versének záró soraiban is: „Újra kezdeni mindent e világon, / – megteremteni, ami nincs sehol, / de itt van mindnyájunkban mégis, / belőlünk sürgetve dalol, / újra hiteti hogy eljön / valami, valamikor, valahol...” (*Valami nincs sehol*)

„A küldetési költő”

„Ilyen kívántam lenni én is, ott, a
homokba szúrt nyárfa: – a tanító,
ki fénybe tör, ragyogó hit a lombja,
irány azoknak, jel és biztató,
kik jönnek barázdákban botladozva.”

Tasnádi Gábor hosszú évek kutatómunkájával feledésbe merült dokumentumok sorát tárja föl, így a hagyatékból is válogat ismeretlen írásokat. Olvashatunk például Váci egyik, Illyés Gyulának írott karácsonyi leveléből, vagy a felvidéki Fábry Zoltánnak és az újvidéki Fehér Ferencnek Vácihez küldött nagyon szép soraiból. Igazi meglepetés a kaliforniai magyar költő, Kannás Alajos Váci Mihály emlékének ajánlott versének közzététele. És még sorolhatnánk. A monográfia széleskörűen támaszkodik az ezredfordulótól sokasodó Váci-irodalomra is, mindenekelőtt Ladányi András fontos könyvére – *Váci Mihály, „élj tiszta tüzeidben”* (2000) –, benne harmincnál több forrás értékű beszélgetéssel. Tasnádi Gábor fölhívja a figyelmet az erdélyi Burján Emil meglepő esztétikai elemzésére – *„Túlzás a szép” – Váci Mihály beszélgető lírája* (2006–7) – s a veszprémi Toldi Éva antológiájára: *A szegénység, a szelídség és a szolgálat lírikusa* (2004).

Merüljünk el néhány pillanatig „a küldetési költő” életművében jelen lévő, Toldi Éva által megvilágított hitbeli vonásokat hordozó alkotások világában. A szerző eleve leszögezi: „Nem vallásos költészet az övé, de biblikus elemekkel, evangéliumi szellemiséggel átítatott lírája a szakrális művészettel mutat rokonságot”. A szerző Váci Mihály verseiből a tanúságtevő arcát tárja elénk, aki a bodza, jegenye és akác színezte, tarkította nyírségi tanyavilágához, a szegénységgel küszködő népéhez való hűségéből nyer erőt és indíttatást az emberibb, igazságosabb, értelmesebb világért vállalt küzdelemhez, a szolgálathoz. A vallásos szellemben nevelkedett költő életművében az evangéliumi ihletettséggű érzések és gondolatok is hangot kapnak. A szakralitás, a hit sugallata érhető tetten például az *Áldott vagy te az asszonyok között* című szerelmes versében, az édesanyjához írott *Zsoltár*, a Dsida Jenő *Psalmus Hungaricus* sodró erejű költeménye szenvedélyességeire emlékeztető *Ó, szent imádság* című alkotásában. Tasnádi Gábor szól a költő kapcsolatairól az evangélikus egyházhoz, méltatja a protestáns kultúrkincsekhez való kötődését. Kiemeli az elsüllyesztett (csak halála után közölt) *Bach templomai* című verset, amely kulcsot ad világnézetéhez, s megszólal benne a tanúságtevő: „Bolyongva járom labirintjaid örökké.

Ments meg, / mutasd, hogy önmagunkból / teremthetünk csak rendet a zűrzavar fölé / s van még uralkodó / ki nem csalja meg a pazarolt erőt: / a lélek, erő, akarat, az elme! / Én őt szolgálom – az egyetlen teremtt.

Krisztus-arcú, alkotó forradalomról álmódott, melynek mindvégig elkötelezett híve volt s maradt. E költői világ, a Váci Mihály előtt lebegő vágy foglalataként lapozhatjuk a Tasnádi Gábor gondozásában megjelent *Lobogó jegenyék* (2004) című kötetet, amely a költő 1956 októberében írt, évtizedekig bűvópatakként rejtekezett ismeretlen naplóját, a forradalomról szóló, illetve ahhoz kapcsolódó verseket és prózarészleteket tartalmazza, valamint válogatást más fontos műveiből. A szerző e „tisztá és friss levegőjű könyv” elé előszó gyanánt jegyzett elmélyült tanulmányában (*Váci Mihály pünkösdi fehér inge*) a költő „teljes és igazi arcát” tárja elénk, oszlatja a róla még életében kreált egyoldalú hivatalos képet, azt a hamis beállítást, amit a jó negyedszázados csönd csak erősített.

A kötet igen nagy értéke Váci Mihály 1956-os naplója, amelyet első ízben Tasi József (1939–1999) tett közzé az Új Forrás 1996/8-as számában. Tasnádi Gábor ezt a felbecsülhetetlen értékű, megrázó hatású kordokumentumot, az eddig ismert Váci Mihály-portrét lényeges kontúrokkal kiteljesítő vallomást nem csupán kimentí egy folyóirat könyvtári polcokon rejtekező lapjairól, hanem beemeli azt az életmű kontextusába, teljességébe. Ama októberi jeles napon a költő is ott haladt a lelkes tömeg soraiban. Az ismeretlenségből felbukkant vallomás 1956. október 23-24-25-26-27-e eseményeit sűríti magába. „A *Lobogó jegenyék* kötet középpontjában az 1956-os Váci Mihály áll, aki – ha eddig rejtve is maradt – maholnap félszáz éve vigyázza a megőrzött lángot, virrasztva óvja »népünk legtisztább áldozásának« emlékét.” A naplóban prózai részek lírai sorokkal váltakoznak: „Micsoda zokogató mámor / tört ott ki mindenki torkából. / Ó, ez feszítette a mellünk, / ez fojtogatta a torkunk / ez az, amit nem énekelhettünk, / amit soha nem kiáltozhattunk. / Ez az a hang, amit mondtunk volna, / de csak mozgott a néma ajk motyogva, / némán csak mozgott volna jajunk, / de hangunk nem volt, hogy kiáltunk! / Hát most kitört minden elfojtott / kiáltás az összetört bordák közül. (...) Himnusz! Nemzetünk imádsága! / Néma voltam eddig téged énekelni! / Legyek néma, ha másra nyílna ajkam, / számban kavics forogjon a nyelv helyett, / ha helyetted – Te Anyák egyetlen ajándéka, / más imádságot énekelnék hazámért. / Sírom fölött ne zengjen részvét / ha nem fogok ezentúl mindenkit / arra hívni-buzdítani, / hogy csak Téged énekeljen, Himnusz!” Szenvedélytől izzó sorokban szól a függönyök mögött rejtekezőkről, a Parlament előtti gyilkos sortűzről. „Bombát dobtak – de a robbanás / nem vakított meg: – letépte / szemeinkről a vakságot / s ha hull a könny – csak tisztábbra mossa / szemünket mely előtt a torkolattüzek / fényénél az igazság fellángolt.”

Tasnádi Gábor a naplót övező verseket – ciklusokba tagolva – *Pacsirta-vágy*; *A ledöntött jegenye, 1956*; *Télutói Magyarország*; *A virrasztó* – egy folyamat tanúságtévőiként, a költői „növés-terv” koordinátáira fűzte fel. Váci költői útját a *Jegenye – fényben* című versben megfogant ars poetica vezérelte. Győzedelmes reggelekről álmódott, elmerülve az őt körülvevő világ csodálatában. Ám egy belső hang már akkor is megszólalt benne: „A nyár izzó pengéje reszket, / a ledöfött Földből kiáll; / gyújtózsínór – kúsznak a percek, / a világ robbanásra vár!” (*Nyári képeslap*) A levert forradalmat jéghegyekkel asszociálja, a ledöntött jegenyének gyászos víziójával,

pusztító forgószéllel; ama gyilkos ávós-golyózáporokat idézi (Parlament, Nyugati pályaudvar, Salgótarján stb.) fel benne: „Ki mondja el, hogy milyen sortüzekkel / vert át minket a lelkesedés, / s most roskadozva járunk / egy forró sorozat poklával a szívünkben!” (*Sortűzzel a szívünkben*) A tragikus emlékek éveken át kísérik: „Ha néni ke jön, – tudom, mit sírogat; / s tudom azt is: – azokat a sírokat / hol fedi fűz! – s melyiket jelöli fejfa, / s kinek ég csak az oltáron a gyertya.” (*E földet hogy szeretem!*) Látja, tapasztalja a következményt is: az önmagukat, múltjukat tagadó „péteri hadat”, az emberi jellemek torzulását: „Szegények hátán ki magasba mászott, / – hány! – úrnak érzi magát, a koszos. / Levedlik, bújik az újszörű nyájhoz, / mely árulásáért rá kegyet oszt, / megtagadja azt, ki véle osztályos, / s attól magos, kinek vállán tapos.” (*Mai dialektika*) A kor feledésre ítéző parancsa sem fakítja az emlékeket, a szíve mélyén rejtett érzéseket. Világosan látja, hogy a hatalmat belső féreg rágja: „nem ellen dönt meg már: – bal tetteid!” Változtak az idők, változott az idő parancsa: „Mit hittünk, már mind másképpen igaz, / s igazodik az, mihez igazodhatsz; / minden új felismerést máris az / ellentmondások malomköve porlaszt. // Ölelve – szembefordulok veled, / mert már nem az vagy, aki születőben, / s mert még az sem – sosem leszel! – kinek / álmodtunk: – verlek sürgető dühökben. // Lángod lehullt – s a bujkáló parázs / fölé ült könnyű szürke hamuréteg. / Ordítva fúj lelkem vihart reád: / – alkotó forradalom tüze – éledj!” (*Hű lázadás*)

Nyugaton találkozik a honból a forradalom elbukása után elüldözött, a modern kori népvándorlás országútjain bolyongó, számkivetett magyarokkal, kik káromkodások, sóhajok közepette idézik maguk elé a távoli otthont: „Úgy emlékezni a hazára, / mint ők, – akiket elzavart, / mi sose volt nekik: – a házra, / s földre, mely nem ápolta, takart.” (*A népvándorlás útján*) Mindennek ellenére ott él benne az újrakezdés reménye. Vajda János példáját idézi, a virrasztót: „Virrasztott, mert ő nem felejtette el / húsz év múlva, harminc év után / a férjhez adott, »tisztevé lett« forradalmat.” (*A virrasztó*)

Költőként mit tehetett? Kőrösi Csoma Sándor konokságával és kitartásával indult, folytatta útját nem egy álmodott őshazába, hanem a valóságba, a jegenyék által övezett, bodzák által tarkított, rozstáblákkal szabdaltszülőföldre. A Kárpátok karéjába ölelt ország gondjaival azonosulva, a sokaság mindenkor hű fiaként kereste, kívánta megteremteni azt, ami belőlünk „sürgetve dalol”: egy új s igazabb világot.

Ő választott – egy életre

„Hazafelé! Át egy országon, át egy városon, át egy utcán, át egy faluszélen, át egy dűlőn – ezt még ki lehet bírni. De hazafelé a nép legmélyebb titkaiba, megértett történelmébe, összeszoruló szívébe, elfáradó kedvébe! Hazafelé egy nép emlékezetébe, rejtett büszkeségébe, sokszor megtagadott, megcsúfolt és megvert forradalmainak emlékeibe.” (1968)

A *Lobogó jegenyék* című Váci-kötetet ez újabb mű – 1956 húségében, avagy az ismeretlen Váci Mihály – előtanulmányaként is aposztrofálhatjuk. Az irodalomtörténész megcsontosodott irodalmi kánonokat ostromolva épített fel magában egy

tisztább, a rá rakott koloncoktól mentes, teljesebb Váci-képet, melynek tengelyében 1956 és a hozzá való hűség áll, fölhozva a feledés és a közöny mélyéből azokat a rejtett kincseket, amelyek a költő eszmevilágát, költői habitusát valójában jellemezték. Ennek a nemes törekvésnek lett a gyümölcse a Magyar Elektronikus Könyvtárban található kötet, amelynek egyik mottóját éppen a fentebbi vallomásrészletből vette a szerző. Tollát az a Németh László-i gondolat vezérelte, miszerint „Egy költő műve azzal, hogy itthagya, nem kész. Nemzete szellemében kell elkészülnie.” Munkájában a szorongó tájékozatlanság ködeit oszlatva, „a megismerés: megértés; a megértés: szeretet” vonalán haladva, kívánta szolgálni az elkészülés folyamatának gyorsítását, felszínre hozva a Váci-életmű örök értékű kincseit. Olyan elásott, alapvető írásokra irányítja a fényt, mint például az elfojtott forradalom jelképévé magasodó *Pirók, télen* című vers vagy a megtorlásokat idéző *Fatelepen*. Kiemeli a szintén elhallgatott, ám nagyon fontos, igen bátor, az erőszakos tétesítés következményeiről szóló *Muraköz* című irodalmi szociográfiáját, s a tanyák népének „kirekesztését” kimondó írását, a *Fordított idézetet*.

Tasnádi Gábor a hatvanas évek irodalmi életének kontextusában elemzi Váci Mihály életművét, kibontva azokat a koordinátákat, tájékozódási magaslatokat, amelyek költészetének irányt szabtak. Illyés Gyula, Kodály Zoltán, Németh László nemzeti elkötelezettsége, kortársainak legjobbjai – rokon-hegycsúcsok, testvérmagaslatok – jelzik azt a szellemi közösséget – Simon István, Csoóri Sándor, Cziné Mihály, Nagy László, Juhász Ferenc, Sütő András... –, azt a pályát, amelyen maga is haladt. Költőként, szerkesztőként egyaránt odafigyelt kortársaira – határon innen és túl. A magyarság, a haza, a szülőföld számára mindennél fontosabb volt. Évekig tartó kényszerű kórházi, szanatóriumi kezelések sem a befelé fordulás szálait erősítették. „Nem volt jogom magányra” – vallotta a Dosztojevszkijt idéző költeményében (*A szent epilepszia*). Vallotta: „Az író nem annyira kulturális, mint inkább társadalmi, történelmi jelenség. (...) Egy közösség, egy nép, nemzet szeretetébe bejutni, ott nyomot hagyni, és megtartó emlékezetében megmaradni – ez az író feladata és sorsa. Lehet választani.” (*Vallomás fiataloknak*) Ő választott – egy életre.

A könyvterjedelmű tanulmány e választás gyümölcseit, kibontakozási útjait tárja fel, azt, amit mondott, úgy, ahogyan mondta. Gondolkodásának, társadalom-szemléletének lényegére utalnak a hű társ, az életmű gondozója, Váci Mihályné Juhász Mária szavai: „Emberarcú, demokratikus szocializmus eszmevilága felé tapogatózott.” És ebben – a kötet számos adata, értelmezése a bizonyosság rá – számára az emberarcúság, a demokratizmus volt a lényeges, a szocializmus pedig antitézise a társadalmat romboló diktatúrának. Életművének félremagyarázóit, „értelmezőit” erről „megfeledkezve” a szocializmus társutas hívét látják, láttatják, eladdig, hogy ’56 eszméjéhez való hűtlenséggel vádolják. Az ellenérvként, cáfolatként felhozott tények, állásfoglalások közül idézzük – Tasnádi Gábort követve – a kárpátaljai költőnő, Finta Éva szavait: „Nem kell nekünk Váci Mihályt megvédenünk – csak ne fosszuk meg magunkat tőle. Nem kell a múltat átfestelnünk – csak ne tagadjuk ki az ismereteinkből.” Azaz olvassuk verseit, mélyedjünk el abban a költői és írói világban, amelyet ő alkotott, amellyel ő szolgált a népet, nemzetét. Amikor a költő iránt érzett tisztelet, az életmű iránti megbecsülés könyvét olvassuk, azzal egyidejűleg lapozzunk bele a Váci-kötetekbe. Csakhamar rádöbbenünk arra, hogy Tasnádi Gábor könyvének

minden szava mögött költői, közéleti megnyilatkozások sora áll, segít bennünket abban, hogy egy, a rárakott méltatlan rágalmaktól, félreértelmezésektől mentes, tényekre alapozott Váci-kép rajzolódjék ki bennünk. Verseiben nyoma van annak, hogy mennyire bántották őt a róla szóló torz vélekedések: „A hír letépte, – lobogtatja arcom, / mint zászlócímer – torzulva ragyog; / képmásom az – a kor tépi viharzón; / – vállalom is – de nem csak az vagyok! (Sárkány-szülő) Közéleti, politikai versek, prózai írások, vallomások sorát idézhetnénk bizonyságául annak, hogy mily reálsan ítélte meg korát, annak ferdeségeit, Bürokrónia embertelen világát. Azt a világot, amely költői kibontakozása elé is gátat emelt, mint ahogyan Tasnádi Gábor hangsúlyozza: az 1955 és 1970 között írt verseinek jó egyharmada, s több fontos prózai írása, vallomása a költő életében nem jelenhetett meg! Joggal teszi fel a kérdést: „Ő lett volna hát a rendszer kegyence, a szocializmus elkényeztetettje? Elképesztő állítások! Váci Mihály a szocializmusnak mondott kor egyfajta áldozata volt.” Azonban egy percig sem tévesztette szem elől azt, hogy a regnáló hatalom nem egyenlő a haza fogalmával. A Hazáéval, amelyről az *Édes hazám* című költeményében József Attila soraihoz méltó lelkülettel és szeretettel szól, zsoltáros hevülettel: „Méltók közt egynek fogadj el: – méltasd szolgálatra szerelmem. / S légy méltó új fiaidhoz, kik megtanulnak élni is érted!”

Tasnádi Gábor könyvét olvasva elgondolkozhatunk azon, hogy a XXI. század fiai vajon miként tanulnak meg élni e kicsiny hazában, e kicsiny hazáért? Bizonyosak lehetünk abban, hogy viszonyulásukban Váci Mihály költészete, életműve is segítségükre lehet. Optimizmusunkat a kötetből kiragadott néhány, a kortársaktól származó s a kötetben idézett értékítélet is megerősíti: „Magyar költő volt, népe, nemzete sorsát élő és tisztán látó, akire felfigyeltek mindenütt, ahol csak magyar könyvet, verset olvasnak.” (Lászlóffy Aladár) „Versei útjelzők: a jövő erre van – erre menj! (...) mit tudnak ezek a versek? Tanítani; hűségre. Szoktatni: emberségre. S tudják a múltat, és remélik ugyanazt a jövőt, amelyet mi.” (Ratkó József) „Üres szavak helyett a lényeglátást, az igazságot, annak egyértelmű kimondását követelte meg.” (Simon István) „Őrizzük szívünkben és éltsük tovább szellemét, embersége melegét. Hidegebb lenne nélküle.” (Sárándi Papp József) „Verseinek virágillata volt, verseinek földszaga volt. Bizalmat, országos szeretetet, szerelmet árasztottak a költeményei.” (Mezei András) „...meggyőződése, munkássága maradandó értékű, költészete túléli a jövő-menő divatokat.” (Serfőző Simon); „...ha elrontott »rendszerváltásunk« tükrében olvassuk Váci verseit, vívódásait, akár a legfrissebb dátumot is alájuk írhatnánk.” (Jókai Anna)

Tasnádi Gábor hiteles személyiségek véleményére hivatkozik, mindig kiváló írókat és irodalmárokat idéz. Mindez értékes fedezetet ad munkájának.

Nem szóltunk még Németh László Váciéknak írt bizalmas, vallomásos leveleiről, sem az Illyés Gyula naplójából átvett döbbenetes részletekről. Gyönyörű sorokat olvashatunk Lengyel József, Rónay György, Rákos Sándor, Ilia Mihály, a nyíregyházi Katona Béla és Margócsy József tollából is. Ne feledkezzünk meg Szakonyi Károly, Latinovits Zoltán, Gyurkovics Tibor, Fodor András, Bella István, Ágh István, Nagy Gáspár és mások értékelő szavairól se! A szerző a múlandó nevű, tájékozatlan, gyakran rosszindulatú tollforgatók nevét – talán túlzott tapintatosságtól is vezette – meg sem említi, ám a minden alapot nélkülöző hamis állításaikat, igaztalan bírálatok

sorát határozottan, szigorúan tényekkel alátámasztva cáfolja. Mélyen elszomorító – és ezt a képtelenséget hangsúlyozza a könyv –, hogy az elhítt vádaknak, hiányoló kijelentéseknek többnyire éppen az ellenkezője az igaz!

Még valamit: örömmel tapasztaljuk, hogy könyvünk végre a Váci Mihály emlékére írt számos vers talán legszebbikére, Utassy József a *Temető ég* című remekére is ráirányítja a figyelmet. Mindeddig, szégyen, a Váciról szóló egyik könyv vagy kiadvány sem tudott róla. Csak néhány sor belőle: „A nyíregyházi harang is kondul: / utolsó út a temető ég. // Arcod márványlik, szobrosul szemed. / Benne vésőket roncsoló tűz ég...”

Könyvünk szép példa arra, hogy egy irodalomtörténeti munka is lehet gördülékeny stílusú és érdekes olvasmány. Szerencsés a mozaikszerű szerkezet, amely jó lehetőséget ad a szerzőnek az esszéire emlékeztető részek beillesztésére. Olvashatunk a költő és a szerző évtizedes barátságának érdekes és szép mozzanatairól, amelyek újabb markáns vonásokkal gazdagítják a költő arcképét.

Negyven év után – valóban nagy adósságot törlesztve – ez az első, hosszabb lélegzetű összefoglaló munka Váci Mihályról. Érdekes, új szemléletű a függelékként kapcsolódó *Életrajzi adatok* fejezet is, s ugyancsak megdöbbenő az ötvenhatot idéző kiadványokból eleddig rendre mellőzött, a forradalomhoz kapcsolódó Váci-művek válogatott listája. Ugyan ki tudott eddig, például, a költő három Nagy Imre-verséről?

A költő testvéröccsének, Váci András festőművésznak (hagyatékát a vajai múzeum őrzi) a forradalom leverését jelképező, mindeddig részben szintén eltitkolt remek grafikái jól, találóan illeszkednek a tanulmányhoz.

Könyvünk nem bonyolódik értelmetlen esztétikai vitákba, nem sorolja Váci Mihályt senki elé, senki után. Annál is inkább nem teszi ezt, mert, ahogy a szerző meg is állapítja: „olyan erős irodalomban, mint a magyar, még az úgynevezett kismesterek is jelentősek”. Ám végső összegezésében Tasnádi Gábor határozottan kimondja: Váci Mihály – verseinek és prózai írásainak egy-egy válogatott kötetével – joggal kopogtathat a jövő ajtaján.

Nyíregyházán, a Bessenyei téren életnagyságú bronzszobor – ifj. Szabó István alkotása – idézi elének Váci Mihályt. Tizsaszalkán és Rozsrétbokorban mellszobra – mindkettő Sebestyén Sándor munkája – emlékeztet rá. Iskolák, kulturális intézmények, utcák őrzik nevét Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében és az ország sok más helyén. Életútja, életműve és – az új monográfia erre is bizonyosság – emberi tartása, tisztessége tette méltóvá az utókor tiszteletére, arra, hogy alkotásai valóban útjelző jegyeként álljanak előttünk, a magyar nemzet előtt ez új évszázadban.

„...máshogy mint magyarul, nem írtam soha”

Domahidy Miklós emlékezete

A magyar irodalom egységes fejlődésében súlyos törést okozott az első világháborút lezáró trianoni diktátum. Az elszakított területeken élő magyarságnak meg kellett teremtenie a maga önálló szellemi életét, amely szervesen kötődött az anyaország irodalmához, ugyanakkor önszervező és identitásvédő – a „sajátosság méltósága” – szerepében teljesedett ki. Az osztódás nem állt meg itt. A történelmi/társadalmi kataklizmák okozták, hogy a nyugatra sodródott százezrek soraiban is létrejöjjön a magyar diaszpóra irodalma, megalakuljanak azok az alkotói műhelyek, amelyek közösségei és egyéniségei – az anyaország ki- és megtagadottjaiként – az önazonosság, a hagyományok őrzésének, a demokratikus gondolkodás védelmezésének végváraiként vívtak ki maguknak elismerést a szétszóródott magyarság a befogadó ország szellemi életében. Ferdinándy György szerint ők voltak „a nyugati magyar irodalom árnyékhuszárai”, akikről a honi irodalompolitika irányítói hallgattak, műveik hazai megjelentetését megakadályozták. A vasfüggönyön támadt rések, a falak leomlása teremtette meg a lehetőségét annak, hogy a magyar irodalom szétagolt áramkörei újból egységessé váljanak, a kitzsítottak is hazatérhessenek, alkotásaik beépülhessenek az egységes magyar irodalom kincsházába. Az utóbbi három évtized felfedezésként tárta az olvasók elé a Nyugat-Európában, Amerikában, Ausztráliában született műveket.

Életút – vargabetűkkel

Ezen alkotók sorába tartozik Domahidy Miklós (Budapest, 1922. január 6. – Mont-sur-Rolle, 2008. november 21.), a több műfajban is értékes, maradandó műveket alkotó szerző.

Bár Budapesten született, felnevelő dajkája a szamosangyalosi Domahidy-kúria volt, az a nemesi család, amely évszázadokon át különböző tisztségeket töltött be Szatmár megye és a nemzet szolgálatában. A nagyapa, Domahidy Viktor egyike volt azon gazdászoknak, akik az ország keleti sarkában, a sovány talajú földeken meghonosították a nagyüzemi gyümölcstermesztést. A nagymama, Teleki Blanka a legendás koltói gróf, Teleki Sándor gróf leánya. Édesapja, Domahidy György megtörte a családi hagyományt, orvosi pályára lépett.

A szamosangyalosi milió – a csodálatos atmoszférát árasztó kert, a magyar és az egyetemes irodalmat felölelő több száz kötetes könyvtár, a jeles képzőművészeti alkotások – erőteljes szellemi hinterlandként szolgált a világra eszmélő ifjúnak. „1922-ben születtem Budapesten. Szűkebb hazám a Szamoshat – az a vidék, ahol Kölcsey Ferenc, Móricz Zsigmond és Dsida Jenő szülőháza áll –, de apám orvosnak készült és Pestre költözött. Ám ott is, apámnál is, anyámnál is, szatmáriak maradtunk. Pesten és Újhelyen a családok melegében úgy őriztük Szatmár megyét, mint én

idekint Magyarországot. Ennek a boldog gyermekkornak köszönhetem, hogy mostanában sokszor úgy érzem: a változás az életemben csupán abból áll, hogy a hajdani kertek hihetetlenül kitágultak: Szatmárból Magyarország lett és Magyarországból Európa”¹ – olvashatjuk *Az osztrák vádlott* című regénye borítólapján fülszövegének emlékező sorait.

Elődei példájára maga is közszolgálatra készült. Ennek megalapozása végett iratkozott be a Pázmány Péter Tudományegyetem jog- és államtudományi karára. A háborús évek azonban keresztülhúzták az ifjúi álmokat. Az anyagi háttér hiánya miatt abbahagyta tanulmányait és egy borgazdasági kutató intézetnél vállalt munkát, az ő támogatásukkal szakborászti képesítést nyert. Az ígéretes pálya kezdetét kényszerű kitérők nehezítették: a katonai behívó megtagadása miatti bujkálást újabb, még súlyosabb trauma követte: a „felszabadító” szovjet katonák 1945-ben az utcáról hurcolják el s viszik malenkij robotra az Urálba, ahonnan csak 1948-ban térhetett haza.

Hazatérése után a Szőlészeti Kutatóintézetben alkalmazzák. Itteni munkássága sem marad nyom nélkül². A természet titkait kutató civil foglalkozás mögött már ekkor ott rejtekezik az író: „esténként-éjjelenként színdarabokat írtam magamnak. 1956. szeptember elején mertem először itt-ott megmutatni a kéziratokat, s legnagyobb meglepetésemre néhány héten belül több darabomat is elfogadták: a Vígszínház a *Balesetet*, a kaposvári színház (a nekem felejtethetlen) Németh Antal javaslatára az *Orsolya* című történelmi játékot, a Rádió pedig a Kolumbuszról írt hangjátékot. (...) Október közepén nagyon úgy látszott, hogy író lettem.”⁽³⁾

A menekülők áradatával Domahidy Miklós is nyugatra sodródik. Az ígéretes írói karrier megtörik. Svájcban, Lausanne-ban telepedik le, borász szakemberként küzdi fel magát, teremt biztos egzisztenciát, szerez hírt és elismerést. „1956 óta élek a Genfi-tó partján, Svájcban. Borász szakemberként keresem meg kenyeremet. Jó kenyeret, sok munkával. Ahogyan annak idején otthon is. Igen jó kenyeret otthon is: hiszen az (illetelmesen még ma is személyi kultuszként emlegetett) akkori magyar világban egy »dzscentri ivadék« boldog lehetett – boldog is volt, hogy kutatóintézetben dolgozhat, a magyar borgazdaság jövőjén töprenghet becsületes baráti körben” – idézhetjük tovább a fentebb említett fülszöveg mondatait.

Az emigráció nyitott teret az addig rejtekező, fórumhoz nem jutott író számára. 1957-ben tagja lett a PEN Klub támogatásával Londonban megalakult Magyar Írók Szövetsége Külföldön elnevezésű testületnek. Az müncheni Új Látóhatár és a párizsi Irodalmi Újság közli írásait, avatta íróvá. Idős korában is hálásan gondolt vissza az őt felkaroló müncheni lapra: „Az Új Látóhatár énnekem akkor volt új, szinte már megálmodni sem mert újdonság, amikor még nem volt Új, »csak« Látóhatár: az ötvenes évek végén. Igen: amikor két karjával ölelt át minket, az ötvenhatosok közül azokat is, akiket felnőtt ismeretleneknek neveznék. (...) Két drámám teljes egészében, egy hangjátékom, több novellám, részletek három regényemből: az Új Látóhatárnak köszönhetem, hogy nyomtatott nyoma marad annak, amit 33 éven át írtam.”⁽⁴⁾ Nem csak szépirodalmi munkáit közölték, hanem alkalmi írásait, kritikáit is: elemző, áttekintő szemlét az Európában divatos nyári játékokról⁽⁵⁾, könyvrecenziókat⁽⁶⁾ Münchenben és a párizsi Irodalmi Újságban is⁽⁷⁾. Az 1969-ben alakult Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem által kiadott könyvek sorában ott találjuk Domahidy Miklós műveit is.⁽⁸⁾

Az írói karrier családi hagyományként tételvezethető. Testvérbátyjától – az Ausztráliában letelepedett Domahidy Andrásról – hallotta, hogy anyai nagyapjuk egy versével a Kisfaludy Társaság országos aranyát nyerte el. Amikor apjának átnyújtotta a társaság értesítő levelét, „Lázári Nagy Ignác elolvassa, hallgat egy ünnepélyeset és azzal adja vissza, hogy: »Nézz már ki az istállóba, Laci! Azt hiszem, ideje volna patkolni a Bársonyt. (...) Talán nem lett volna belőle Szatmár megye alispánja, csupáncsak író, aki a petróleumlámpa fényénél még így is megírt három regényt.» (Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái* (1891) című művéből megtudhatjuk, hogy Nagy László alispán és földbirtokos valóban megírta azt a három regényt: *Zsadányi István viszontagságos élete* (1881), *Lili* (1883), illetve *Lucile* (1890) címmel jelentek meg és nem is maradtak visszhangtalanul; fővárosi lapok közöltek ismertető/méltató írásokat róluk.) A történetet Domahidy Miklós a drámáit tartalmazó kötet⁽⁹⁾ fülszövegében írta le, hozzátéve az alábbi sorokat: „De a példa boldogít is: mert így legalább tudom, hogy kinek az útját követem. Nekem az írás – már otthon és aztán idekint – ébren töltött éjszakák időtöltése lett, szót szóhoz öltő úri passzió. Nappal patkolni kellett, hajnaltól estig, évtizedeken át – de esténként fölszeleteltem magam, mint egy sárgadinnyét (kicsiket kétfelé, nagyot sokfelé), és azt figyeltem, hogy peregnek-e az összezsúpoló vagy ölelkező mondatok. Jól, rosszul, mindegy: önmagamot párbeszéddé bontani akkor is megírta, ha sosem hozott érte aranyat a postás.”

Ha aranyat nem is hozott, a *Patkolni kell a bársonyt* című drámakötetéért, hazai elismerésként, 1992-ben elnyerte az 1984-ben alapított Szép Ernő-jutalmat. Az 1956-os forradalom 43. évfordulóján az emigrációban írt *Könyörtelen évek* című kötetéért, amelyben hitelesen mutatta be a forradalom történetét, Göncz Árpád köztársasági elnök Emlékplakettet nyújtott át Domahidy Miklósnak. Írói munkássága elismerésének jeleként a Magyar Írószövetség 2000-ben Márai Sándor-díjjal jutalmazta.

A Svájcban töltött éveinek nagy részét Mont-sur-Rolle helységben élte le, hosszú és vargabetűkkel tarkított életútja is ott zárult le, 2008-ban. Az elhunytat az ugyancsak szatmári tájakról származó református lelkész, Lucky Réka búcsúztatta. A vele negyven éven át bensőséges kapcsolatot ápoló jó barát, Allender Félix emlékező soraiból idézünk: „...írásaiból tudjuk, szülőföldje, Szatmár nagyon szívéhez állt. Sokat beszélt Angyalosról, a családi kúriáról, a Szamosról és az eltűnt gyermekkoráról.”⁽¹⁰⁾

Sírlélén – a farkaslaki Jakab Antal faragta kopjafán – saját költeményének⁽¹¹⁾ kezdősorai olvashatók:

„*Boldogok az otthonülők mert övék az utazás álma
boldogok az útrakelők mert övék a visszatérés ígérete*”

Visszatért? Fizikailag alkalmanként haza-hazalátogatott. Lélekben viszont sosem szakadt el innen. A kör bezárult. Műveiben – verseiben, prózai írásaiban, drámáiban, filmjeiben – él tovább.

A rejtekező költő

Verseiben? Költő is volt? – tesszük fel magunkban a kérdést. Az Új Látóhatárban közölt költemény nemcsak egyedi fellángolás? Leánya, Beatrice Offenbeck bocsátotta rendelkezésünkre azt a húsz lapnyi hagyatékot, amely az uráli fogolytáborban és az ötvenes években írott három tucatnyi költeményt tartalmazza.

Miért maradtak e versek az íróasztal legmélyebb rejtekén? Talán mert maga sem volt meggyőződve azok esztétikai értékéről. Vagy témái miatt? Írhatott volna bárki is akkor arról, hogy a szovjet fogolytáborban a legkisebb vétségért is az élettel kellett fizetni?! „Két marék rothadt hagyma / Egy rossz pléh-tányér fenekén. / Ezért indult ma a halálba / A vézna Ábrahám, szegény.” (*Halál*) Az esztétikai szemponton túli, azt kompenzáló érték bennük az, hogy megdöbbentő tudósításokként állnak előttünk a Gulágról, egy megtört sorsú ifjú szenvedéseiről, lelki világáról, életlátásáról. Az összeroppanás határán „ünnepezt” születésnapról: „Hozsánna néked szép huszonhat évem, / Hogy átfutsz rajtam: váltón a vonat. / Robogj tovább, csak száguldj s tépd ízekre / Ezt a nagyálmú ifjúságomat.” (*Születésnap*) A kilátástalan élet honában az otthoni emlék élte a foglyot. Radnóti Miklós bori eklogáit idézik elénk az alábbi, testvérbátyjának címzett sorok: „Andriskám, / Az este / Csak ültem ott a barakkban, a priccsen, / Elszontyolodva, mert zsebemben – tudtam – / Egy rágyújtásnyi dohányporom sincsen / S a bosszúságok amúgy is kikezdték / Ezernyi gondom mind fejembe tódult / S én szívszorongva figyeltem a bódult / Reményt, amely egy hálóingben reszket / Szívemben, ahol negyven fok hideg van / S ha belekezek egy bús miatyánkba / Belémfagy mindjárt. / Hát búsan figyeltem, / Hogy kínlódik a szénporral a kályha, / Amelyben fagyott krumplihajak sütek / S nyirkos kapcákat tűztek oldalára / Dermedt kezek...” (*Andris*) Az édesanyjának írott verse az anyjával perlekedő József Attilát juttatja eszünkbe: „Te hősnék szántál s tán világverőnek / Életem eltűnt, finnyás hajnalán. / Ezért az undok, megcsúfolt jövőmért / Számot kell egyszer adnod még, anyám. (...) Karácsonyeste sírt fel ez belőlem, / Miközben orrom fehérré fagyott. / Bocsáss anyám, meg. Fájt mindezt leírni, / Fáj rágondolni s úgy fáj, hogy vagyok.” (*Anyám*)

A kilátástalanság honában felértékelődik minden, ami élet, különösen pedig az ifjúság legnagyobb áldása: a szerelem – amelyiket eltaszított (*Lou*) s az, amelyik elérhetetlen álomként élt benne. Ez utóbbi érzés antológia-értékű sorokat – „szemérmes, szörnyű vallomás”-t – csíhol ki belőle: „Még látlak néha, kék ködön keresztül, / S melletted látom régmúlt magamat, / Az öreg kertben, hallgatva, beszélve, / Ahogy magába szív az alkonyat. / Egy mosolyodat a múltból kilopva / Ilyenkor aggódón magamba rejtem / S lásd, gombnyomásra gyúló fényként újra / Tizennyolc évem tündökölt felettem (...) És úgy szeretnék keservesen sírni, / Hogy ilyen árván ér utol az este. / S mint akkor egyszer sem, válladra hajtom / Most fáradt, ványadt, csontos-bús fejem, / Hogy neked, ama fehér ruhás lánynak / Elpanaszoljam moslék életem. (...) Rajtad keresztül látom, hogy ki voltam, / S ha végignézem szálnalmas valómat, / Hogy feledtessem ezt a rongy világot, / Keresek néhány meghitt, bús barátot / És réveteg hangon mesélek terólad.” (*Marianne*)

Szerettei az otthont jelentik számára, az otthont, ahova hazavágyik, amelyről a legkilátástalanabb pillanatokban sem feledkezik meg: „Éhes vagyok. / Fáradt vagyok.

/ Álmos vagyok. / Meg kéne állni pihenni, ámde / Így zúg bennem a cingár értelem. / Nem szabad megállni, mert elalszom, / Nem szabad aludni, megszédülök, / Nem szabad szédülni, mert lebukom, / Nem szabad bukni, mert az kész halál / S én egyszer haza akarok menni, / Haza akarok menni – / És jaj, nem szabad hazamenni.” (Az *ércúzóban*, *hajnal felé*) A drámai feszültségű, rövid indító sorok – a vágy és a tiltás kontrasztja, egymásnak feszülése a tragikum határáig feszíti sorsának kiúttalanságát, jajkiáltását.

De eljön a várva várt, már nem remélt pillanat. „Kattog a kerék alattam. / Hát megéltem! Nem rakattam / Testem fölé itt sírdombot / S most kábultan azt kívánom: / Legyek majd a túlvilágon, / Mint ezen most, olyan boldog.” (*Hazafelé*)

Hazatért, hazaért. De az öröm hamar elszáll, úrrá lesz rajta az egyedüllét, a magány: „Ó, irgalmatlan messziség! / Az ég nem jön hozzám. / Magam vagyok. / S ha nem tetszik, ha jajgatok, / Kikacagnak a csillagok / (Bizony, még azt is megteszik.) (*Esti monológ*) Oka van a bezárkózásnak, a csalódásnak, a kiábrándulásnak: „Sokan véltek belémkarolni, / Annál inkább magam vagyok. / Hej, angyalok és párttitkárok, / Nem vettem semmi hasznokat!” (*Nem vállalom*) S mégsem adja fel, mert hit nélkül élni nem lehet: „De hidd, hogy titkos, mély ereken / A sodrás már fékezhetetlen. / Útját, irányát mossa, vájja / S ha majd előtör, árja tükrét / A borús ég képébe vágja. // Azt hidd, amit nem mond ki senki, / Amit nem tudsz papírra vetni, / Mit senki nem érthet meg senki itt lent: / Ha nincs hited a hihetőben, / Te hidd vakon a hihetlent.” (*Hitre buzdító*) Hangja radikalizálódik, soraiból előtolul a társadalom feszült közérzete, változást sürgető hangja: „Fel, talpra, harcra, rajta, riadóra! / Hé, csatasorba minden gyűlölet! / Csordult a pohár és ütött az óra: / Irgalom nélkül irtsd a férgeket!” (*Víg lázadás, férgek ellen*) Ez már '56 szele. Már ennyi is elég lett volna, hogy a forradalmat követő megtorlás őt is a vérbírák kezére juttassa. De, kit mindvégig osztályidegennek neveztek, megtűrtnek tekintettek, maga mögött hagyta a neki oly sok szenvedést, megpróbáltatást okozó világot. De maga mögött hagyta a költészet enyhet, hitet adó világát is. Vagy mégsem? Az évekkel később közölt *Hegyibeszéd száműzötteknek* című költemény kiforrott alkotói vénáról tanúskodik. A száműzöttek – nemcsak az övék – életérzését, a maga életszemléletét önti/foglalja feszes sorokba:

„Boldogok az otthonülőek mert övék az utazás álma
boldogok az útrakelőek mert övék a visszatérés ígérete
boldogok akik félnek mert nekik van félténivalójuk
boldogok a bátrak mert ők erősebbek önmaguknál
boldogok a betegek mert ők az életbe szerelmesek
boldogok a lábadozók mert ők levette mérik testük gondja súlyát
boldogok az irgalmasok mert ők szétadakozták az önzésüket
boldogok az önzők mert ők önmagukhoz irgalmasok
boldogok akik tétováznak mert van mi közt választaniok
boldogok a hívők mert nekik megmondatták, hogy az utolsó hír jó lesz
boldogok akik a világot járják mert nekik minden siralom a mások vetése
boldogok a száműzöttek mert övék az álmok országa e földön.”

A vers – a címében szereplő „hegyibeszéd” kifejezés is arra utal – ihlető forrása Jézus nyolc boldogságról szóló tanítása (Mt.5,1-10). A költemény szerkezete, felépítése is a bibliai Ige struktúráját követi. A *boldogok* szó ismétlése a lélekállapot kihangsúlyozását szolgálja, a *mert* viszonyzó a fogalom értelmezésére vezeti az olvasót. A vers mégsem válik a bibliai tanítás utánérzésévé. Az ellentétpárok – otthonülők–útrakelők, félnek–bátrak, betegek–lábadozók, irgalmasok–önzők, tétovázók–hívők, a világot járók–száműzöttek – XX. századi sorsképletek, lelkiállapotok kifejezői. Az ismétlések – *boldogok...*, *mert* – stilisztikai eszközként fokozzák a költői gondolatot, a sorsképlet tragikumát. A felsorolással azt érzékelteti, hogy a boldogság nem idő-, hely és személyfüggő, az életünk minden pillanatában tetten érhető érzésként él bennünk.

Drámaíró – színpad nélkül

Az uráli hadifogságból hazatért fogoly nem csupán helyét keresi a számára idegen társadalomban, értelmezni is szeretné azt, amit őt körülveszi. Az ihlet csendes óráiban veti papírra azt a szatirikus költeményt – *Nyissz Peti* (1949) –, amely Rákországba vezeti el az olvasót. „Rákországba csudajó, / Hahó! / Rákországba meseszép / A lét!” A sorok olvastán a kibontakozó Rákosi-korszak, a fényes szellők ideje, az akkori évek hurraoptimizmusa dereng fel bennünk. A rákok – Potrohos Benő, Dumás Dani, Ollósdí Tóni, Pánczéi Pál, Nyissz Peti – vetélkedője, iszapbirkózása az akkoriban kibontakozó szocialista versenyek paródiájaként áll előttünk. A beszélő nevek, az esemény megéneklésére kész rák-poéták, az egybeterelt, ordító sokadalom, a bajnokavatás tirádás körmondatai a kor hangulatát idézik. A versbe szedett, pergő ritmusú, a régmúlt idők vásári komédiáira emlékeztető, humorral teli, groteszk elemekkel dúsított alkotás a drámaírói tehetség első megnyilvánulása.

„Az ébren töltött éjszakák” – Domahidy Miklós szavai – gyümölcse *A halottak fűtyülnek ránk* (1950) című drámai játék. Végző formájában, évekkel később jelent meg, *Baleset* címmel.⁽¹²⁾ A történet – szerelmi háromszög – a cselekményszöveg hagyományos drámai képleteként tárul elénk. Pál és Gábor egyetemi diáktársak. Az előbbi tanulmányainak élő tudósjelölt, az utóbbi az ifjúság gyönyöreit habzsoló aranyifjú. Éva ragyogóan szép lány, akit szülei gyors férjhez adással szeretnének megmenteni a rájuk váró deportálás tragédiájától. Akit kedvelne, Gábor, a fronton. Pál lett a „megmentő”. Feleségül veszi Évát. Gábor kilenc év múlva tér vissza a háborúból, hadifogságból. Egy véletlen találkozás újra egymás mellé sodorja őket. A közös autókirándulás tragikus balesettel végződik, minek következtében Éva és Gábor szörnyethal. A kocsit vezető férj életben marad s az erdő sötétjében segítségért indul. Az erdészház, ahova betér, nem csupán menedéket és segítségnyújtást jelent számára, vívódásai kibeszélésére is alkalmat ad. Pál szavaiból, a drámai építkezésből ismert „játék a játékban” cselekményszerkezet – a halott Éva és Gábor is színre lép – egy nem mindennapi társas viszonyra, „három-ismeretlenes egyenlet”-re vet fényt: „Hogy Évát szerettem vagy Gábort gyűlöltem meg – túlságosan... Mind a kettő, de nem ez a fontos” – mondja Pál. Kiderül, hogy a baleset nem a figyelmetlenség műve volt; a férj – a visszapillantó tükörben látottak révén rádöbben, hogy Gábor és Éva

kapcsolata nem csupán baráti szálakra épül – szándékosan rohan a sziklának, azt remélve, hogy mindhárman ott lelik halálukat. „Nem volt más választás. Most olyan világos minden: feldobtam az egész problémát az égbe és ezt a választ hajították vissza...” Azaz ő életben maradt... Egyéni tragédiája, hogy az élet gonosz játékaiban, küzdelmeiben „mindig fegyvertelen volt”.

A kibontakozáshoz vezető, izgalmas fordulatokban gazdag cselekményszál, a tragédia lélektani hátterét kibontó párbeszédek, a végkifejletet sejtető/segítő/értelmező utalások, a színpadkép megalkotását jelző szerzői utasítások – mind-mind kiforrott alkotói erényekről, kiváló dramaturgiai ismeretekről tesznek tanúságot.

Ugyancsak az ötvenes években született az *Orsolya* című drámai játék⁽¹³⁾. „Történik valahol Magyarországon egy kisvárosban a XVI. század második felében” – olvashatjuk a szerzői utasításokban. A cselekmény kettős vonalon bontakozik ki. Adott egy közösségi szál: a császári kiváltságlevél ellenére kalandozó csapatok veszélyeztetik a város polgárait, súlyos sarcot vetnek ki rájuk. Adott egy személyes sál: Orsolya küzdelme a befogott kutyája – Csakazértis – kiszabadításáért és az apjától elorzott telek visszaszerzéséért. Egyfelől az erő, az érdek, a kapzsiság, az önzés, másfelől az erőtlen város, a védtelen és gyenge árva lány igazságkeresése áll szemben egymással. Elénk tárul egy középkori magyar település társadalmi szerkezete, céhes világa; arcok és jellemek sokasága. Orsolya ebben a sokszínű és érdekközösségre épülő világban szeretné valós jogait kivívni. Társa, támogatója lett Simon, az idős gyertyagyártó mester és András, a fiatal városházi lajstromos. De közösen sem érhetnek célra. Az igazságkeresés drámája megoldhatatlan: Orsolya és András együtt menekülnek, hogy megkeressék azt a várost, ahol nem az önkény, az erő, az érdek uralkodik. Simont a várost fenyegető generális taláros bírái elé hurcolják. Mi volt a bűne? „Szembekerültem az igazsággal (...) Talán az igazság is olyan, mint egy lány, aki kéretlenül jön és kérve sem marad. Csak csodák árán, de úgy nem lehet – nem szabad!” – általánosítja, emeli a hétköznapiok fölé harcának tanulságait Simon, a gyertyaöntő mester. Kiút csak kettő van: a menekülés vagy az alávetettség, a kiszolgáltatottság vállalásáé.

Szakolczay Lajos a szerző drámakötetéhez írott tanulmányából⁽¹⁴⁾ megtudhatjuk – amit az általa készített interjúban Domahidy Miklós is megerősít⁽¹⁵⁾ –, hogy e két színpadi műve és a Kolumbuszról írt hangjátéka 1956-ban közel állt a színpadi megjelenítéshez, a rádióbeli bemutatóhoz.

A színpad délibáb-varázsa – a kútba esett lehetőség ellenére – a nyugatra sodródása után ihlető hatással bírt. Az 1958-ban keletkezett *Dobjuk, ne dobjuk?* című színmű első olvasásra teljességgel az írói képzelet játéka tünik. Ezt húzza alá a műfaji megjelölés is: Bohózat az atomkorszak előtti békevilágból. A drámához fűzött szerzői megjelölés is ezt sugallja: „Történik: egy szigeten, pár ezer évvel ezelőtt. Azt is mondhatnók, hogy a Földközi-tenger vidékén: minthogy azonban ez a sziget sosem létezett, a közelebbi meghatározásnak nincs jelentősége.” A nevesincs sziget along és brevur lakói kibékíthetetlen, örök ellenségként élnek egymás mellett, örök félelemben, váltakozó alávetettségben, bizonytalanságban. De „az atomkorszak előtti békevilág” idő- és térbeli megjelölés nagyon is konkrét, valós történelmi helyzetet idéz elénk: az ötvenes évekbeli nagyhatalmak egymásnak feszülésére utal, amikor senki nem érezhette magát biztonságban. Artil, a szigetre sodródott hajótörött kereskedő

alkudozásai, közvetítése ideig-óráig békét teremt, valamiféle megoldás reményét csillantja fel, ám a béke igen törekeny. Ő és a csinos along lány, Maiola, elmenekülhet, de a két nép sorsa változatlan marad. „Megszokjátok! Megszokjátok!” – kiáltja a szigeten maradt kétségbeesett tömegnek Artil, ami azt is jelzi, hogy maga a szerző sem lát kiutat, megoldást. Ismét a menekülés motívuma kerül előtérbe: az ifjú pár számára megoldást jelentett, de a tömegnek továbbra is a bizonytalanság légkörében kellett élnie.

Az író, az igazi író a számkivetettségben is tolla után nyúl, az idegen közegben is anyanyelve lesz az igazi otthona, éltető közege. Domahidy Miklós Svájcban is magyarul írta műveit. Talán az elsők közé tartozik *A lovag meg a varga* című bábjáték⁽¹⁶⁾, melynek cselekménye ismét a középkorba vezet vissza. Tartalmában, drámai megoldásaiban az előbbi színpadi művel rokon alkotás: a szegény, védtelen, gyenge varga és a páncélos, nagy hatalmú lovag „párviadala”. Az előbbi a csengő hangon éneklő lány védelméért, az utóbbi annak birtoklásáért, ágyasává tételéért küzd. A csodás elemekkel gazdagított cselekmény, akár a mesében, a gyengébb győzelmével ér véget.

Időrendben *A vőlegény és a többiek* című hangjáték jelzi a drámaírói műhely újabb alkotását. Az előbbieknél szerencsésebb sorsa volt: nem maradt az asztalfiókban, német fordításban a brémai és a nyugat-berlini rádió mutatta be. Az '56 utáni magyar emigráció százezernyi sorsképletéből meríti tárgyát. Nem véletlen, hogy *Menekültek* címmel közölte az Új Látóhatár.⁽¹⁷⁾ A cselekmény szálait a Mesélő – narrátor – bonyolítja, műfajához hűen hangeffektusok, „közbeszólások” teszik pergőbbé, jelzéseik a cselekményszálat gazdagítják. Sándor és Tibor már megkapaszkodott az ismeretlen világban, kapcsolatokat keres. Klári hontalan, svájci letelepedésről álmodik. Tibor segítőkész, minden követ megmozgat, hivatalból hivatalba lohol – miközben érzelmi szálak ébrednek benne –, küzd az áhított okmány megszerzéséért. Sikerral. Már valóságosan is vőlegénynek képzei magát. Csakhogy Klári más irányt szab a történet kifejtésének: „Ugye most, hogy az én letelepedési engedélyem megvan, előbb-utóbb megadják a vőlegényemnek is?” Tibor számára nem marad más, minthogy Sándorral keressen egy erdőszéli fenyőfát, melyre felaggathatják a karácsonyt jelző csillagszórókat.

Az 1991-ben megjelent drámakötet tartalmazza *A londoni csomag* című hangjátékát.⁽¹⁸⁾ Történik „egy fogolytáborban, az Urál keleti oldalán, 1947-ben” – olvashatjuk a szerző bevezető soraiban. A fogolytábor meg szokott mindennapjait képtelen hír kavargatja fel: egyik fogolytársuknak, Váradinak, csomagja érkezett Londonból. A világtól elzárt sztálini Gulágra a szabad világból? A tökéletes tájékozatlanság világába, ahol a boldogság nem más, mint „egy jól sikerült pillantás a múltba”? A múltba, amely a lehető legapróbb részleteiben is bennük élt, formálódott, alakult a képzelet játéka szerint? Tamás – az író alteregója – mozgatja, vetíti elénk a hatást, amit egy ilyen csomag kelthet, ő beszélteti a szereplőket, szavaikból, reakcióikból személyiségükre, jellemükre is fény derül. A kiszolgáltatottság drámája, intő jel a szabad világnak.

Domahidy Miklós drámaírói ambíciója tovább él. A családi hagyatékból előkerült egy kézirat, mely fölött saját kézírásban ez olvasható: „Amikor a Stuart Máriával kb. félig megvoltam, 1990. szept. 29-én.” Címe: *A főszerepben: Mária*

/vagy:/ *Marié volt a főszerep.* Az indoklás sem marad el: „A darab az ismert témák egyikére keres egy új változatot. Persze: le akarja pipálni az előzőeket. Többek közt Schillerét. Pirandellóból annyira merít, hogy az új darab formálódását a színészek (és a rendező!) vitáiból próbálja megteremteni, de: itt nem a szerepek követelik meg a színpadi létüket, hanem a színészek a jogukat arra, hogy kézhez kapott szerepeket máshogy alakítsanak.” Ekképp alakul a játszó személyek sora is: Stuart Mária – Mari, Erzsébet – Erzsók, Mortimer – Buki, Leicester lord – Robi, Knox prédikátor – Vili, Kent lord – Karesz, Okelly – Oké... A befejezetlen maradt színmű-kísérletben, váltokozó hullámban, hol a négyszáz év előtti események, hol a jelen történések viszik előre a drámai cselekmény kibontakozását. Nyelvezete is ehhez igazodik. A szerzői utasításokkal teletűzdelt szöveg egy ígéretes vállalkozás torzója maradt.

Drámaíró – színpad nélkül? Fentebb szoltunk arról, hogy 1956-ban közel állt hozzá. Párizsban még közelebb, a színpad küszöbéig is eljutott. Az ő szavait idézzük: „...a Balesetet akarták színre vinni, de amikor az adaptált francia változatot megkaptam, megdöbbenve vettem észre, hogy a darabot átírták. Háromszor is elolvastam, mert nem hittem a szememnek, s csak utána hívtam föl a színházi ügynökséget. Ők azt mondták, hogy »Kedves uram, Franciaországban még Shakespeare-t is adaptáljuk«. Azt feleltem rá: »őt lehet, mert halott, de én még élek«. A párizsi bemutató ezzel kútba esett, s én dühömben, elkeseredésemben a készülő drámáimat regény formájában írtam meg.”⁽¹⁹⁾

A veszteségre Szokolczay Lajos, a kiváló irodalomtörténész és kritikus mutatott rá: „Domahidy drámaírása (...) komoly, fölfedezésre váró terület. Hogy a magyar irodalom mit veszített a nyugatra került Márai Sándorral, Határ Győzővel, Domahidy Miklóssal? (...) Sokat. Külön világokat, külön sorsokat. A színpadi megvalósításnak azt a formáját, amelytől letagadhatatlan az egyéni hang, amelyet – ez mindhármasukban közös – az erkölcs és a szenvedély mozgat. Egy jobb ügy érdekében? Ne használjunk nagy szavakat, az önmagukban őrzött tisztaság mint etikai parancs okán.”⁽²⁰⁾

Drámák – regény formájában

A próza még a párizsi kudarcélmény előtt helyet kért és kapott az életműben. Az első közlések⁽²¹⁾ – *Ács vagyok és számár, Hangpróba* – témáját ifjúsága keserű éveiből, a szovjet munkatáborok világából merítette. Bennük – amint azt költeményeiben is sorokba öntötte – a túlélés reménye és a hazavágyás keserű kínja váltja egymást. A szabadulás álma mégis realitássá válik... „A hírré megállt a kezemben a kalapács s aztán a földre hullott, mint őszi vadászaton a telibe talált fácán. A szög úgy maradt, félig beverten, ahogy valójában az öröm is csak félig hatolt belénk – de, ha a szög úgy is maradt, az örömet, amíg a tábor felé iparkodtunk, a kétség harapófogója apránként teljesen kihúzta.”

Később az Urálban töltött három év „élményét” felülírta a rá következő hét esztendő: a kommunista hatalom s az annak megdöntésére kirobbant forradalom; a személyes sorsot az egyénre, a közösségre, a társadalomra ránehezedő diktatúra.

A hatvanas években születnek meg azok a regények – *A csorba csésze* (1962), *Tizenhat zár* (1964), *A lapítás iskolája* (1968) –, amelyek Domahidy Miklós írói hírnevét megalapozzák. Az emigrációs íróskor jellemzője, hogy megírásuk idején magyarul csak egy-egy részlet jelent meg belőlük⁽²²⁾, a művek egésze – trilógia formájában – csak 1988-ban, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadásában⁽²³⁾, Magyarországon pedig 1992-ben, a Magvető Kiadónál.⁽²⁴⁾ Míg a hazai magyar könyvkiadás kapui harminc évig zárva maradtak előtte, nyugaton a keletkezésük sorrendjében jelentek meg idegen nyelvű fordításai⁽²⁵⁾, ami nemzetközi hírnevet biztosított írójuk számára.

A három regény témája/tárgya/cselekménye az 1945–1956 közötti korszak realitását vetítik elénk. Ismertetésük, elemzésük során nem a megírás, hanem a kötetben közölt, témájuk időrendi sorrendjét követtük.

A lapítás iskolája cselekménye az 1945 télutóján, a Dunántúlon bujkáló katonaszökevények kálváriás hónapjait idézi az olvasók elé. Jeleky Menyhért – Menyus – és társai: Anti, Cövek, Sili és Csaba csapattestüktől elszakadva, hamis nyíltparancsal, „bakonyi betyárokként” „lapítanak”, az összeomlás végóráiban sodródniuk maguk is a nyugat felé. Egyetlen cél lebeg előttük: „meg kell úszni élve”. De nemcsak azt, hanem azt is, ami utána, a vereség, az összeomlás után jön: „...túl kell élni ezt a lapítást. Aztán túl kell élni az átszaladó frontot. És utána az oroszokat. És talán azt az új világot is, amelyet itt egy idegen hadsereg és a belső elkeseredés rögtönözni fog”. Anti és az ugyancsak bujdosó Burján Béla vitája – a regény egyik kulminációs pontja – ez utóbbi következményt vetíti elénk: „Az a sok nyikhaj, géppisztollyal a vállán, meg a felbujtóik, a vezéreik... Mindet összeszedjük! Egy sem marad ki! Azt nézd majd meg, azt a leszámolást! A lábuknál fogva húzom fel őket, érted? Ezzel a két kezemmel!” A regény végkifejlete tragédiába torkollik: amikor már azt hiszik, hogy a szabadság örömeivel hazatérhetnek, aknára lépnek: „...úgy látszott, hogy az egyik csak a lábát vesztette el, egy másik megpróbált talpra állni és talán egy harmadikban is volt még élet.”

A csorba csésze tárgya „az ötvenes évek eleje például Budapesten”. Az író a regény elé írott soraiban segít „eligazodni” a mű értelmezésében, szándékának befogadásában, megértésében: „A regényben szereplő nevek nem magyar nevek, nem német, cseh, spanyol, kínai, arab vagy akár orosz nevek. Nem: ezek olyan emberek nevei – egészen egyszerűen –, akik valahol, bárhol, a terror árnyékában élnek vagy éltek. És, ha pártról van szó, ez – egészen egyszerűen – az a Párt, amelyik bármilyen ideológia ürügyén a hatalom zászlója köré tömöríti a vakon álmodó, a parancsokért sóvárgó és a lelkiismeret nélküli embereket.”

A mű cselekménye egy pesti házaspár – Éva és Péter – otthonában rendszeres találkozóra összegyűlő baráti közösséghez kötődik. Az együtt töltött esték lényege/tartalma/célja: „pár órányi felejtés, szökés a gondoktól, nyújtózkodás a biztonságérzet egy ritka hegycsúcsán, ahová hetenként egyszer a barátság hegymászó-kötélével sikerült feljutniuk.” A házigazdákon kívül közékük tartozik: Károly – Éva bátyja, Edit – Péter unokahúga, Viktor – Péter diákkori barátja, Alíz – Viktor élettársa és Imre – Edit barátja. Egyik estén a szokásos feketekávét felszolgáló háziasszony az előszobai fogason függő hét kabát alatt egy, TR Vigyázó 123 fedőnévre kiállított besúgói igazolványt talál. Kié, kinek a zsebéből esett ki? – hangzik el a kérdés. De

senki sem felel. Éva eltökélt szándéka: „Meg kell tudni, hogy kié volt az igazolvány –, illetve már nem is erről van szó: biztosan kell tudni, hogy kiké nem volt (...) nem a tetteit akarja ismerni, nem leszámolni, undorodni, gyűlölni akar – nem, a többit akarja újra szeretni, fenntartás nélkül, egy igazolvány szürke árnyéka nélkül, mint eddig.” Gyanúsítgatás, önigazolás, az élveboncolás láncolata megmérgezi a légkört, szétrobbantja a baráti társaságot, a házastársakat is elidegeníti egymástól. Domahidy Miklós mesteri kézzel, a lélektan eszközeinek segítségével bonyolítja a cselekményt, az olvasóban is elülteti a rettegés, a félelem metelyét. A férj világít rá arra, hogy Éva nyomozása hiábavaló: „Végeredményben olyan mindegy, hogy megtudod-e vagy nem tudod meg. Mire mész vele? (...) De honnan tudod, hogy harmadnap nem lesz megint valakinek igazolványa? Honnan tudod, hogy idáig is csak egynek volt? Azért, mert csak egy veszítette el? Honnan tudod, hogy nincs mindenkinek?” Hisz a legfőbb Vigyázó – a fizikai és lelki terrorra épülő diktatúra – hálózata beszötte az egész társadalmat, befészkelte magát a legkisebb közösségekbe is. Erre épül – „létrát támaszt a gyanakvásnak” –, ez tartja életben. Épp ez a célja: megmérgezni, szétrobbantani a legkisebb baráti közösségeket is, tagjait egymás iránt idegenekké, sőt, egymás ellenségeivé tegye, elejét véve a legkisebb ellenállásnak, a véleménynyilvánítás szabadságának is. A regényt záró kép: a baráti társaság újra összeül, de a régi meghitt hangulat nincs többé...

A *csorba csésze* Domahidy Miklós írói pályájának csúcsát jelenti. Párizsban, Németországban, Hollandiában és Spanyolországban is kiadták. „Két televízió is játszotta, rádiójáték is készült belőle, sőt Bécsben még színpadra is alkalmazták. Elmentem, megnéztem, fájt.”⁽²⁶⁾

A trilógiává egységesült regények harmadik eleme – *Tizenhat zár* – a könyörtelen évek/idők, az '56-os forradalmat követő kétszázzezres nagyságrendű menekülés színhelyére, az osztrák határ közelébe vezet el bennünket. Egy decemberi éjszakán maroknyi csapat vág neki a már lezárt határnak, hogy rést találjon azon és a szabad világba meneküljön. A sötétség a rájuk leselkedő veszélyektől terhes. A rettegés óráiban felidéződik a mögöttük hagyott múlt ezernyi mozzanata: titkos búcsúzások, elhagyott lakás, az elhatározás, a tépelődés gyötrő kínjai, az Üllői út kilőtt tankjai és az utcán heverő holttestek, szeretteik és barátaik... Képzeletük vásznán – ellensúlyként – a rájuk váró idegen világ reménnyel, kérdésekkel terhes képei is helyet követelnek. Félelemkeltő árnyak és rettegésüket fokozó hangok növelik az izgalmat. Az idősíkok folytonos változása – az ingaóra karjának ide-odajárásaként – viszi előre a regény áramlását. Sodrása az olvasót is magával ragadja. Hőseivel azonosulva – rettegve és bizakodva – kísérik őket a szabadságba vezető úton. Mivel lehet ellensúlyozni, elkergetni a félelem rémeit? Sándor – a regény főhőse – a körülményekhez és az időhöz mérten bizarr „leltárral”: a WC-ajtók lehetséges zárainak számbavételével... tizenhatig, mígnem „a csónak a túlsó partra siklott.” Személyes élmény? A tízezrek tapasztalatának sűrítőménye? Megrázó alkotás.

Domahidy Miklós prózai művei sorában kiemelt helyen kell említenünk Az *osztrák vádlott* című történelmi regényét.⁽²⁷⁾ A regény, a hős tábornok személyiségének rejtélye évtizedeken át érlelődött benne. „Már Pesten, az ötvenes évek elején kezdett foglalkoztatni a kérdés, hogy igazában ki is volt ez az ember” – olvashatjuk a kötet magyarországi kiadásának fülszövegében. A zárófejezetben – *Szemelvények az*

irattárból – ennél is tovább megy: az események és a regényhős karaktere valós, korhű, illetve költött elemeinek az egybeötvöztetéséről, írói műhelytitkairól tájékoztat, segít a regény befogadásában. Mint minden történelmi regény, ez sem csupán a régmúlt korok és események visszaidézése. Az ő olvasatában Pöltenberg „elkötelezett ember lett, de nem egy ügyért, hanem önmagával szemben”. Az ő morális hitvallása – „helytállni, ott, ahová kerültem” – egyetemes érvényű erkölcsi érték. Ennek súlyát növeli, hogy „a sors kényszerítette arra (...), hogy idegen földön, idegenek közt állja meg – ha tudja – becsületesen és valószínűleg jó ügyért a helyét. Kényszerítve, értelmesen, jó szándékkal, bátran és jobbára tájékozatlanul.” És ennél a pontnál találja meg az író a kötődést a maga korához: „...ilyen helyzetben ma is emberek milliói élnek. Többek közt emigráns írók, hogy a legszerényebb példák egyikével kirukkoljak.” Az erkölcsi helytállás regénye, melyben a realitás és az írói képzelet szimbiózisa, a tucatnyi forrásmunkából kiszűrt történelmi hűség és a lélekben dúló harc egymást váltó folyamata, egybefonódása révén rajzolódik ki a kép a szabadságharc utolsó heteiről és hőseiről, a végső áldozatig, az aradi bitófáig.

Az alkotóműhelyt tápláló ihletforrás a későbbiekben sem apadt ki. Az Új Látóhatárban és a budapesti Kortárs lapjain közzétett részletek⁽²⁸⁾ jelezték egy újabb mű készültét. Tárgyáról, cselekményéről szólnak a szerző bevezető, ajánló sorai: „A regény – még lényegében címe sincs; én zsoldos-regényként emlegetem – lényegében két ember emlékiratait adja köze (vagy keveri össze): egy parancsnok-katonáét és az írnokáét. A feljegyzések a XVII. században készültek a 17. században készültek. Ami a két forrás megbízhatóságát illeti, ahhoz elsősorban azt kellene eldöntenünk, hogy lehet-e hiteles valami pusztán attól, hogy elképzelhető. Énnekem igen.” A történelmi téma szabadjára engedi képzeletét. Nyilván nem öncélú játék formájában. 1989-ben így nyilatkozik róla: „A zsoldos-regény (...) engem nem azért vonz, mert szememben (például a XVIII. században) idegen »munkavállalókról« van szó, külföldre szegődött földönfutókról, akiket a sors vagy a generálisok állítanak idegen földön, ismeretlen feladatok elé. Nem kegyetlenségüket akarom hangsúlyozni, hanem az életforma kegyetlenségét, és közjük szőni olyanokat, akik tisztességesek és hazátlanok voltak.”⁽²⁹⁾ Ebből máris kicseng a párhuzam a középkori történet és az emigrációba kényszerültek élete közt. Sajnálhatjuk, hogy a regény, a maga teljességében, sosem készült el.

A helytállás heroizmusa nemcsak történelmi példákkal szemléltethető, analóg példa a huszadik századból is meríthető. A diktatúra és az egyén szembenállása, feloldhatatlan ellentéte is kicsihol magából olyan hőseket, kiknek életpéldája, erkölcsi szilárdsága szimbólummá magasodhat. Erre egy dokumentumkötet nyújtott az író számára lehetőséget.⁽³⁰⁾ A Domahidy Miklós által válogatott és összeállított könyv vádirat arról a rendszerről, amelyik a kiváló orvosprofesszort, Haynal Imrét sem tudta megbecsülni, az ő életét is megkeserítette, ellehetetlenítette, akinek Kádár János személyes levélben azt írta: (Önnek) „nem volt joga ahhoz, hogy tanítványai lelkét mérgezze”.⁽³¹⁾ Ki is volt Haynal Imre? Arcképe a kötetben egybeszerkesztett írásokból bontakozik ki. Domahidy András a családi háttérrel, az erdélyi származást tárja fel, amely karakterét, jellemét formálta: „...az elesettek, a sors csapásai miatt szenvedők, az elnyomottak kereszteslovagja volt egész életében. Legendák szólnak bátorságáról az erősödő hitleri befolyás alatt, a zsidótörvények idején, a Rákosi és a

Rákosit követő korszakban.” A orvosprofesszor szakmai pályáját bemutató írásában Szemere Pál tesz említést arról, hogy mindig és mindenben a gyengébb pártjára állt: „1944 szörnyű, zivataros napjaiban zsidókat bujtatott (...) a háború befejezése után az akkori legelesettebbeket, az arisztokratákat támogatta. 1956 után az akkori bukott rendszer néhány képviselője érezhette támogatását.” Miként is tűrhette meg a hazugságra, képmutatásra épülő rendszer őt, aki „...morálisan volt egyedülállóan nagy. Gyűlölte és üldözte a hazugságot, a képmutatást minden vonatkozásban.” Balogh László a nyugdíjba kényszerített professzor időskori éveinek tanújaként ír róla, mutatja be azt a miliőt, amely körülvette, azt a hatalmas intellektust, sokirányú műveltséget, melynek birtokában volt. Domahidy Miklós dokumentumok – jegyzőkönyvek, hadinapló-részletek, levelek, idézetek, beszédek, róla írt jelentések – közzétételével világít be az életút rejtekeibe, teszi árnyaltabbá a róla alkotott képet. Láng Istvánnak az elhunyt ravatalánál mondott beszéde méltó főhajtás Haynal Imre előtt. Portréját a kötet a zárófejezetében közölt életrajzi adatok, tudományos munkásságának bibliográfiája, az öt generációra visszavezető családfa közzététele, családi fotók teljesítik ki.

Domahidy Miklós-alkotások recepciója

Az emigráns írókat nem kényeztette el a kritika. Az anyaországban jórészt az elhallgatás volt s maradt évtizedeken át az osztályrészük. A külföldön írottakról a teljesség igénye nélkül, csupán a lexikonokban jelzettek alapján szólhatunk.

Az előzőekben már említettük azt a paradoxon helyzetet, hogy Domahidy Miklós művei előbb idegen nyelvű fordítások révén váltak ismertté. Az emigráció magyar sajtója – a párizsi Irodalmi Újság, a müncheni Új Látóhatár, a római Katolikus Szemle – természetesen, nyomon követte és reagált a megjelent kötetekre. Jelzésszerűen idézünk azokból, amelyekhez könyvtárainkban hozzáférhettünk.

Az első kötet – *A csorba csésze* – francia kiadásáról Józsa János közölt kritikát.⁽³²⁾ Elismerő bírálatában kihangsúlyozza: Domahidy Miklós „regénye lélektani regény, mert a szereplők legbelső életéből, emlékeiből indul ki az elemzés, hogy a társadalmi problémák szinte csak másod-, vagy harmadlagos helyet kapjanak a belső történések mellett. (...) Végző fokon nincs a regénynek igazi főhőse, hiszen az állandóan alakuló jellemek, az aprólékos és mindenre kiterjedő lélektani elemzés, Éva belső monológjai, ahol szinte absztrakt módon adja szájába az író személyes ítéletét, gondolatait, fájdalmát, mindezek egy olyan egységet alkotnak, hogy lehetetlen lenne egy alakra teljes erővel koncentrálni.”

A következő – *Tizenhat zár* – német fordításban megjelent Domahidy-kötetről ugyancsak a párizsi lapban olvashatunk méltatást.⁽³³⁾ A regényt szívbemarkolóan magyar műnek nevezi, melyet a főhősben dúló lelki feszültség, a belső dialógus tesz izgalmassá. „A téma könnyen csábíthatta volna az író, hogy izgalmas epizódokban dús, kalandos regényt írjon belőle. Domahidynak nem ez volt a célja. A belső történésre helyezi a súlyt. Kitűnően vetíti elénk a családjáért remegő apa küzdelmét saját félelmével szemben.”

A harmadik regényt – *A lapítás iskolája* – szemlélő írás⁽³⁴⁾ bíráló hangnemével hívja fel magára a figyelmet. A kötetben megismert öt szökevény fiút a kritikus „esztétikai és erkölcsi értelemben is” antihősnek nevezi. „A szerephez, melyet önszántukból vállaltak, nincs lényegében több közük, mint hogy meg szeretnék érni a háború végét.” De számukra – hangsúlyozza – „nem volt lehetséges a különbéké”, azt „a regény befejezése szívemarkolóan és nagyon igazul, valószerűen, törvényszerűen bizonyítja”. Ez az alapszituáció kihat a regény egészére: „A regény, minden látszat ellenére, nem a háború embertelenségéről szól. (...) Az, hogy a »A lapítás iskolája«, nem emelkedik ki a háborúról írott regények sokaságából, végül is arra vezethető vissza, hogy a szerző nem mondott többet és eredetibbet annál, amit minden huszadik századi olvasó tud háborús élményeiből és a háborús regényekből.”

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc hős tábornokáról szóló élet-regényt – *Az osztrák vádlott* – méltató a római szemle⁽³⁵⁾ írója a mű lényegét érintő kérdésekkel indítja sorait: „Igazán vértanú-e az, aki egy olyan eszmének, politikai meggyőződésnek rendíthetetlen védelmezéséért hal meg, amely nem a sajátja? Mártír-e az, aki nem szabad akaratából, hanem kényszerítő körülmények hatására tart ki a tragikus végig egy veszített ügy mellett?” Következtetése: az adott szóhoz való hűségéért, a bátran, méltósággal vállalt halálért „el kell fogadnunk őt magyarok mártírjául”. Elismerése az írónak is kijár: a regény történelmi hűségéért, az igazság-keresés szenvedélyéért, a regénystílusáért. A regény párizsi méltatója⁽³⁶⁾ „szép, meggyőző könyv”-nek nevezi. „Az író az első oldaltól az utolsóig tartani tudja azt a feszültséget, amiért könyvét alig lehet letenni. Nyelvének tömörsége, egyszerű szépsége semmit sem kopott a hazától távol töltött évtizedek alatt. Az olvasó érzi, hogy a szabadságharcról nemcsak tudja, amit leírt, de a történelmi tények legkisebb részleteiben is tájékozott; érezni lehet, hogy az »igazat« írja. Kitűnően érzékelteti az összeomlás előtti és utáni hangulatot, azt, amit egy évszázaddal később, 1956 utolsó hónapjaiban egy egész ország élt át. Domahidy műve olyan történelmi regény, amely nemcsak a szabadságharcé, de a miénk is. Hiszen Pöltenberg Ernő középszerű lénye és tragédiája is rámutat arra, hogy nála sokkal nagyobb méretű, alapjukban békés egyéniségek, mint Nagy Imre vagy Bibó István, hogyan váltak – vállalt feladatuk és szinte akaratuk ellenére – egy nemzet legendás hőseivé.”

Az anyaország Domahidy Miklós irodalmi munkásságáról a rendszerváltást megelőző esztendőkből és azt követően olvashatott méltató sorokat, írásokat. Az elsők közt ad hírt róla, 1988-ban, Pomogáts Béla, a határon túli magyar irodalom jeles számtartója.⁽³⁷⁾ *Az osztrák vádlott* című regényről írja: „Ha ez a regény Magyarországon íródik, az utóbbi évek legjobb történelmi regényei között tartjuk számon, minden romantikától mentes történelemszemlélete, a magyar szabadságharc osztrák tábornokának és vértanújának hiteles személyiségképe, szikár realizmusa miatt.” Hasonló elismerő szavakkal szól a *Könyörtelen évek* című, Genfben megjelent kötet regényciklusáról: „Biztos lélekismeret és fegyelmezett valóságábrázolás jellemzi azt a három regényét, amely most közös cím alatt jelent meg. (...) Mind a három regény a »történelmi jelenidő« könyörtelen eseményeit ábrázolja, a kiszolgáltatottságról beszél, arról, hogy a köznapi emberi sorsokat miként őrli fel a történelem, a nagypolitika, a hatalom.” A következő lépés a Szokolczay Lajos által készített interjú⁽³⁸⁾ – a fentiekben már többször hivatkoztunk rá – igazi referencia-levél,

kiindulópont mindazoknak, akik Domahidy Miklós életműve iránt érdeklődnek. Kettejük gyümölcsöző kapcsolatának köszönhetően ugyancsak Szakolczay Lajos írt utószót az 1991-ben Bernben megjelent drámakötethez, amelyben alapos tárgyismerettel, kiváló szakértelemmel tárja elénk Domahidy Miklós próza- és drámaírói pályáját. Jó szolgálatot tesz azzal is, hogy tanulmányát hazai irodalmi lapban is közzétette⁽³⁹⁾, hozzájárulva az író és alkotásai jobb, szélesebb körben történő megismeréséhez.

1990-ben jött el az ideje annak, hogy Domahidy Miklósnak a Bernben 1985-ben megjelent történelmi regénye – *Az osztrák vádlott* – „hazatérhessen”, a Magvető Könyvkiadónak köszönhetően, az anyaországban is megjelenhessék. A Kortársban megjelent kritika⁽⁴⁰⁾ írója fölhívja a figyelmet arra, hogy a regényhez csatolt „személyes hangvételű, esszéisztikus utószó több mint a majd három évtizeden át csiszolt téma egyszerű története. (...) Ez a kettő: a regény és a regényhez fűzött utóirat alkotja *Az osztrák vádlott* című mű teljes egészét. Azt az éppen ily módon kétszeresen is parabolisztikussá váló alkotást, mely a történelmi szituációk másfél évszázadon átcsapó hasonlatosságával, egy minden ízében valósághűsége törekvő regény megírásának rendkívüli műgondjával s e regény létrehozásának, aprólékos munkájának megörökítésével dokumentálja a téma, a szándék és a léthelyzet szoros összefüggését.” A debreceni Alföld című folyóiratban közölt kritika⁽⁴¹⁾ rámutat Pöltenberg tábornok ellentmondásokat magába sűrítő személyiségére. A művészi megformálás tekintetében az író „hű maradt a 19. század realista történelmi elbeszélő művészetének szabályaihoz”. Nagy Miklós végkövetkeztése: „Vitathatatlan és a jó értelemben vett olvasmányosságot is szolgáló írói tehetség Domahidy Miklós. Ezúttal jobban meg tudja világítani a történelem nagy sodrását, mint egy kivételesen egyéni életpálya végső rejtélyét.”

Az oldódó szellemi határzárnak köszönhető, hogy a *Könyörtelen évek* svájci kiadásáról újabb méltatás jelenhetett meg, ezúttal a Vigília című katolikus folyóirat hasábjain.⁽⁴²⁾ Ferdinándy György abban reménykedik, hogy „a berni kiadás nem elodázni, hanem sürgetni, siettetni fogja a hazait”. Meghallották a szavát: a Magvető Könyvkiadó, 1992-ben, *Könyörtelen idők* címmel jelentette meg, lehetővé téve a három regény hazai megismerését. A visszhang sem maradt el. A Kortárs irodalmi folyóiratban megjelent méltatás⁽⁴³⁾ szerzője megindokolja a megismerésben bekövetkezett „fáziskésés”-t: „...a politikai s ekképpen morális, magatartásbeli okokból száműzetést vállaló író munkái nem lelhetek olvasóra hazájában a mögöttünk hagyott rossz klímájú évtizedekben. (...) a megírás a befogadás különidejűségét természetellenes mértékűvé tágította, sőt már-már a roncsoltságig torzította az a tény, hogy anyanyelvű közönsége elől a politika elzárta Domahidy könyveit.” A kötetben megjelent regényekről szólva kiemeli: „ami Domahidy írásaiban akár sugallatszerűen, akár kifejezetten, akár íróilag elfojtottan formát ölt, az nem más, mint a szabad élet ősi, egyszerű követelése a világtól”. Elismerőleg szól az írások plaszticitásáról, életközelségéről, racionalizáltságáról. „Egyfelől tehát az epikai kifejtés nyugodt formája, másfelől a belülről izzó, háborgó tematika.” „A három megragadóan szép és szomorú regény”-t tartalmazó kötet megjelenéséről rövid méltatást közölt a szülőföld, Nyíregyháza sajtója is.⁽⁴⁴⁾

Domahidy Miklós életműve irodalmi értékeinek elismerését igazolja, hogy neve, munkásságának méltatása helyet kap a lexikonokban, kézikönyvek szócikkei sorában.⁽⁴⁵⁾

Az írott sajtóban olvasottak mellett szólnunk kell egy más típusú odafigyelésről is. A magyar filmművészet kiváló képviselője, a XX. század történelmi, társadalmi kérdéseire oly érzékeny alkotó, Sára Sándor, a rendszerváltás után vehette kézbe Domahidy Miklós regényeit közreadó kötetet. „Miklós történetei filmre kívánczok, minden adottságuk megvolt hozzá; jól megrajzolt szituációk, árnyalt figurák és jól mondható dialógusok.”⁽⁴⁶⁾ Az íróval kialakított gyümölcsöző kapcsolat első eredménye a második világháború idejét idéző alkotásból – *A lapítás iskolája* – született, 1991-ben, a *Könyörtelen idők* című 95 perces magyar filmdráma. Alkotó kapcsolatuk újabb gyümölcse volt a *Csorba csésze* című regény filmes megjelenítése, 1993-ban, *Vigyázók* címmel. A közös munka folyamán – utal rá a film rendezője – igyekeztek valami többletet adni az eredeti alkotáshoz. „Tudatosan törekedtünk rá, hogy az egykori barátok kapcsolatát szétrobbantó konfliktusban a néző feledkezzen el az úgynevezett történelmi időről, és a napjainkban is érvényes emberi drámára figyeljen.”⁽⁴⁷⁾ A rendező egy másik interjújában⁽⁴⁸⁾ még konkrétabban fogalmazza meg a film üzenetét: „A gyanakvás légkörétől meg kell szabadulnunk minél előbb, különben barátságok, házasságok bomlanak föl napról napra. A vétkeket meg kellene nevezni. Az emberek igazságérzete ennyit legalább megkívánná...”

Reményi József Tamás a filmről írott kritikájában elismerő szavakkal szól a forgatókönyv alapjául szolgáló regény szerzőjének írásművészetéről: „Mi ragadta meg Sárát Domahidy könyveiben? A kamaradráma, amelynek történelmi atmoszférája van. A mód, ahogyan a jelzett korok (világháború, ötvenes évek) egzisztenciálisan kiélezett helyzetébe állítva (e helyzetben csak tisztességtelen vagy önvesztő döntések hozhatók) egy-egy kisközösség belső mozgásait vizsgálni lehet. (...) Domahidy drámaíró alkat, regényeinek többsége is dramatikusan épül, így a jelenetezést, a dialógusokat Sára szinte változtatlanul emelhette át filmjeibe.”⁽⁴⁹⁾

A Zsugán István által készített interjúból⁽⁵⁰⁾ megtudhatjuk, hogy Sára Sándor látókörében ott szerepelt Az *osztrák vádlott* című Domahidy-regény megfilmesítése is; a két évvel későbbi Bársony-interjú pedig arról tudósít, hogy az író és a filmrendező együttműködése a *Könyörtelen idők* és a *Vigyázók* elkészülte után is tovább folytatódott. „Most újabb forgatókönyvön dolgozunk, egy drámáját írjuk filmre. Hasonlóan a *Vigyázók*hoz, ez is kamaradarab, csak még zártabb világban, egy erdészházban bomlik ki a konfliktus néhány szereplő között. A címe: *A halottak fütyülnek ránk*, hangsúlyosan a belső emberi történésekre figyel.” Sajnos, sem szabadságharcot idéző, sem a *Baleset* című drámát filmszalagra transzponáló film nem készült el.

Domahidy Miklós tizenkét éves korában Haynal Imrétől – nagynénje férjétől – kapott ajándékba egy töltőtollat. Öröme kimondhatatlan volt. Évtizedek múlva írta le s közölte, az orvosprofesszor emlékét megörökítő kötet előszavaként: „...egy Waterman volt. A gyomrába apró aranykar simult: azt kellett kipöckölni, fölemelni, visszanyomni, hogy a bendője újra tintával legyen tele. Kék tintával, lila, zöld, barna, fekete tintával, ahogy az akkori kamasz-magam éppen jónak látta. Mostan színes tintákról álmodom: ezt a Kosztolányi-verset nem tudnám még ma is betéve, ha az a töltőtoll nem csábít a tinták világába. Meg a betűkébe, a mondatokéba, mondat-

fűzésekre: hiszen egy csoda-töltőtollal hogyan játszhatnék másként, mint írva?”⁽⁵¹⁾ A nyelv, az írás menedéke lett, virtuális tusculanum a diktatúra és az emigráció idején egyaránt. Nem valamilyen karrier vagy fizetség reményében, hanem belső meggyőződésből, konok hittel: „önmagamat párbeszéddé bontani akkor is megérte, ha sosem hozott érte aranyat a postás”. S azok a szavak, mondatok mindenkor magyarul peregtek, ölelkeztek: „...máshogy mint magyarul, nem írtam soha. Egyszer majd frissen fölfedezett adattá válik ez is. Nem mintha én sokat számítanék, dehogy-is! De a bizonyítékok között lesz, arra, hogy ha már a magyar sípnak elkerülhetetlenül öt ága lett, hűséges tüdejű emberek voltak azok, akik az ötödik ágát fújták”.⁽⁵²⁾ Ez a hűség megérdemli, hogy valóban fölfedezzük, tisztelettel emlékezzünk rá, hogy műveit behelyezzük a magyar irodalom kincsestárába.

Jegyzetek:

1. Domahidy Miklós: *Az osztrák vádlott*. Regény egy tárgyalásról, amelyen nem derül ki, hogy a vádlottat Pöltenberg Ernőnek vagy Ernest Pölt Ritter von Pöltenbergnek hívják. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, Bern, 1985
2. *A borkezelés néhány kérdése II.* kötet. Szerkesztő: Domahidy Miklós. Élelmiszeripari és Begyűjtési Könyv- és Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1952; Domahidy Miklós: *Borászati technológia II.* Élelmiszeripari és Begyűjtési Könyv- és Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1954
3. Szakolczay Lajos: *Kötőjel helyett új bekezdés*. Beszélgetés Domahidy Miklós íróval. Élet és Irodalom, 1989. szeptember, 39. szám, 7. old.
4. Domahidy Miklós: *Emlékek az Új Látóhatárról*. Kortárs, 1989. november, 109. old.
5. *Nyári játékok*. Új Látóhatár, 1962. 4. szám 352–358. old.; *Magyar kiállítás Neuchâtelben*. Új Látóhatár, 1965. 5. szám 457–459. old.
6. *A véleményalkotás művészei*. Nyugati magyar esszéírók antológiája 1986. Válogatta és szerkesztette Borbándi Gyula. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern 1986; Új Látóhatár, 1986. 4. szám 552–556. old.; *Pionír-portré díszmagyar nélkül*. Sztáray Zoltán: Haraszthy Ágoston. Püski, New York, 1986. Új Látóhatár 1987. 6. szám, 253–256. old.
7. *Nincs, nem is volt ország* (Nagy László könyve Katangáról), Irodalmi Újság 1965. május 15. 4. old.
8. *Az osztrák vádlott* (Bern) 1985; *Könyörtelen évek*. Három regény (Bern), 1988; *Ilyen volt Haynal Imre* (Bern), 1989; *Patkolni kell a Bársonyt*. Drámák (Bern), 1991
9. Domahidy Miklós: *Patkolni kell a Bársonyt*. Drámai művek. Budai Vass Jenő rajzaival. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern), Unio Szerkesztősége (Budapest) 1991
10. Allender Félix: *Távol Angyalostól. Domahidy Miklós emlékezete*. Kézirat, a Bécsben élő leánya, Beatrice Offenbeck szíves közlése. Rövidített változata a Genfi Magyar Egyesület 2009. február 18-i Értesítőjében olvasható.
11. Domahidy Miklós: *Hegyibeszéd száműzöttekhez*. Új Látóhatár, 1964/1 sz. 62. old.
12. Domahidy Miklós: *Baleset*. Drámai játék. Új Látóhatár, 1960/3. szám, 211–247. old.; 1960/4. szám, 328–345. old.
13. Domahidy Miklós: *Orsolya*. Drámai játék öt képben. Új Látóhatár, 1963/1. szám 49–81. old.; 1963/2. szám, 116–139. old.
14. Domahidy Miklós: *Patkolni kell a Bársonyt*. Szakolczay Lajos: A kiállítás öröme és kockázata (Utószó helyett), 269–276. old.
15. Szakolczay Lajos: *Kötőjel helyett új bekezdés...*
16. Domahidy Miklós: *A lovag meg a varga*. Bábjáték. Új Látóhatár, 1959. szeptember–december 2–3. szám, 107–114. old.
17. Domahidy Miklós: *Menekültek*. Új Látóhatár, 1961. szeptember–október 5. szám, 444–459. old.
18. Domahidy Miklós: *A londoni csomag* (1964). Francia fordításban a nyugat-svájci rádió mutatta be 1972-ben. Nyomtatásban a Kapuban jelent meg Budapesten, 1988 őszén.

19. Szakolczay Lajos: *Kötőjel helyett új bekezdés...*
20. Szakolczay Lajos: *A kiállítás öröme és kockázata*. Tiszatáj 1991. 9. szám 78. old.
21. Domahidy Miklós: *Ács vagyok és számár*. Új Látóhatár, 1959 1. szám, 25–28. old.; *Hangpróba* Új Látóhatár, 1959. 3. szám, 282–290. old.
22. Domahidy Miklós: *A csorba csésze*. Új Látóhatár, 1961. 3. szám, 221–232. old.; *Tizenhat zár*. Új Látóhatár, 1963. 5. szám, 417–424. old.; *A lapítás iskolája*. Új Látóhatár, 1967. 3. szám, 209–220. old.
23. Domahidy Miklós: *Könyörtelen évek*. Bern, 1988
24. Domahidy Miklós *Könyörtelen idők*. Budapest 1992
25. *A csorba csésze* – németül: *Die Tasse mit dem Sprung* (Ford. Sebestyén György) Paul Zsolnay Verlag, Wien–Hamburg, 1962; franciául: *Carte sous table* (Ford. Gara László és Morvay Theodóra) Editions Albin Michel, Paris, 1964; holland nyelven: *De Verrader is onder ons* (Ford. Cath van Eijdsen) AD. M.C. Stok Zuid. Holl. Vitgevers Mj. Den Haag, 1964; spanyolul: *La Taza agrietada* (Ford. Del Carmen Pascual) Plaza&Janes S.A. Editores, Barcelona, 1966; *Tizenhat zár* – németül: *Sechzehn Schlösser* (Ford. Harry Lux) Paul Zsolnay Verlag, Wien–Hamburg, 1964; franciául: *Les seize verrous* (Ford. Gara László és Anne–Marie de Backer) Editions Albin Michel, Paris, 1966; *A lapítás iskolája* – németül: *Die Schule des Kneifens* (Ford. Eva Czjzek) Paul Zsolnay Verlag, Wien–Hamburg, 1968
26. Szakolczay Lajos: *Kötőjel helyett új bekezdés...*
27. Domahidy Miklós: *Az osztrák vádlott*. Regény egy tárgyalásról, amelyen nem derült ki, hogy a vádlottat Pöltenberg Ernőnek vagy Ernest Pölt Ritter von Pöltenbergnek hívják. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1985; Magvető Kiadó, Budapest, 1990
28. Domahidy Miklós: *Zsoldos–regény*. Új Látóhatár, 1987/3. szám, 334–342. old.; *Megy a gyűrű*. Kortárs, 1996/11. szám, 19–33. old.
29. Szakolczay Lajos: *Kötőjel helyett új bekezdés...*
30. *Ilyen volt Haynal Imre*. Az emlékeket összegyűjtötte Domahidy Miklós Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1989
31. I.m.: 150. old.
32. Józsa János: *A terror árnyékában*. Miklós Domahidy: *Carte sous table (A csorba csésze)* (Albin Michel, Paris 1964), Irodalmi Újság, 1964. június 15., 9. old.
33. Szilágyi József: *Tizenhat zár* (Domahidy Miklós regénye: „Sechzehn Schlösser”, Paul Zsolnay Verlag, Wien–Hamburg, 1964), Irodalmi Újság, 1965. január 15., 10. old.
34. Beczner Tamás: *Lapító katonák*. Miklós Domahidy: *Die Schule des Kneifens*; Paul Zsolnay Verlag, Wien–Hamburg 1968, 301 lap, Új Látóhatár 1969. 1. szám, 81–85. old.
35. Steinmann Judith: *Egy hazátlan hősi halott*. Domahidy Miklós: *Az osztrák vádlott* Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. Bern, 1985; Katolikus Szemle, 1987. 3. szám, 285–287. old.
36. Landy Dezső: *Vae victis*. Domahidy Miklós: *Az osztrák vádlott*. Irodalmi Újság, 1987. 3. szám, 18. old.
37. Pomogáts Béla: *Háromszor a kiszolgáltatottságról*. Domahidy Miklós: *Könyörtelen évek*. (Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 367 old.), Élet és Irodalom, 1988. május 6., 10. old.
38. Szakolczay Lajos: *Kötőjel helyett új bekezdés*. Beszélgetés Domahidy Miklós íróval. Élet és irodalom, 1989. szeptember 29., 39. szám, 7. old.
39. Szakolczay Lajos: *A kiállítás öröme és kockázata*. Domahidy Miklósról. Tiszatáj, 1991. 9. szám, 72–78. old.
40. Körösi Zoltán: *Domahidy Miklós: Az osztrák vádlott*. Kortárs, 1990. 6. szám, 162–165. old.
41. Nagy Miklós: *Helytállni ott, ahová kerültem*. Domahidy Miklós: *Az osztrák vádlott*. Alföld, 1991. 3. szám, 81–83. old.
42. Ferdinándy György: *Domahidy Miklós: Könyörtelen évek*. Vigília, 1989. 7. szám, 553. old.
43. Mohai V. Lajos: *Domahidy Miklós: Könyörtelen idők*. Kortárs, 1992. 8. szám, 115–116. old.
44. Nyéki Károly: *Kegyetlen idők*. Kelet–Magyarország, 1992. augusztus 29., 10. old.

45. Béládi Miklós – Pomogáts Béla – Rónay László: *A nyugati magyar irodalom 1945 után*. Gondolat Kiadó Budapest, 1986, 203–204. old.; *Kortárs magyar írók kislexikona 1959–1988*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989, 96–97. old.; Katona Béla: *Szabolcs–Szatmár–Bereg megye irodalmi topográfiája II.* kötet, Nyíregyháza, 1996, 197. old.; Nagy Csaba: *A magyar emigráns irodalom lexikona*. Argumentum Kiadó PIM és Kortárs Irodalmi Központ, Budapest, 2000, 209–210. old.; *Új Magyar Irodalmi Lexikon A–Gy* Főszerkesztő: Péter László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000, 494. old.; Erdélyi Erzsébet – Nodel Iván: *A határon túli magyar irodalom kislexikona 1920-tól napjainkig*. Fiets–Saxum, 2000, 48. old.
46. Bársony Éva: Beszélgetés Sára Sándorral. *A gyanakvás légköre*, Filmvilág, 1993. október 11. old.
47. U.o.: 12. old.
48. Ónody Éva: *Ideje szabadulni a gyanakvások rémétől*. Beszélgetés Sára Sándorral a *Vigyázók* vetítése után. Pest Megyei Hírlap, 1993. október 5., 8. old.
49. Reményi József Tamás: Vigyázók Csorba csészéink. Filmvilág, 1993. december, 51. old.
50. Zsugán István: Beszélgetés Sára Sándorral. *Még forr a must*. Filmvilág, 1991. 2. szám, 20. old.
51. *Ilyen volt Haynal Imre...* 7–8. old.
52. Idézi Pomogáts Béla a *Háromszor a kiszolgáltatottságról* című írásában. *Élet és Irodalom*, 1988. május 6., 10. old.

„Idegen csillagok alatt”

Emléksorok Domahidy Andrásról

A második világháború után a kommunizmus réme elől menekülő, kiáramló tömegek – politikusok, a régi rend uralkodó osztályainak tagjai, értelmiségiek, fiatalok – szétszóródtak földünk kontinensein, magukkal vitték az elhagyott haza emlékét, integrálódtak az idegen kultúrákba. Szűkös úti poggyászukba, tarisznyájukba, hamuba sült pogácsaként az ezer éves magyar kultúra kincseit, hagyományait, szellemi értékeit rejtették. A magyar diaszpóra szellemi élete – az előzőekben meglevő alapokra építve – erőteljes fejlődésnek indult, kiterjesztte a maga műhelyeit, megteremtette és kiteljesítette azt a literatúrát, amelyet gyűjtő néven nyugati magyar irodalomnak nevezünk.

Jeles képviselőik, alkotóik sorában ott találjuk Domahidy Andrást (Szatmár 1920. február 22. – Perth 2012. augusztus 8.) ausztráliai magyar író, kinek irodalmi munkásságát *A Magyar Irodalom Története 1945–1975* IV. kötete (1982) is méltatja, irodalmi elismertségét megerősíti. Helyét és jelentőségét az ugyancsak nyugaton élő irodalomtörténész, Borbándi Gyula szavaival érzékeltetjük: „Nyugati magyar írónak köszönhető, hogy Ausztrália nem ismeretlen földrész többé a magyar irodalomban. Domahidy András érdeme, hogy immár nemcsak földrajzilag, történelmileg és politikailag tartják számon, hanem irodalmilag is. A Perthben élő író *Árnyak és asszonyok* című regényében és több elbeszélésben az ötödik földrész, különösen Nyugat-Ausztrália, ahol lakik, menekült magyarok letelepedésének, az új lakhely és környezet otthonná válásának színhelye, az alkalmazkodás és beilleszkedés lélektanának műhelye, emberi viszonyok és kapcsolatok átalakulásának, régi álmok új álmokkal való felcserélésének elindítója.” (*A világ térképe a nyugati magyar irodalomban*, 1994) Tegyük hozzá: nemcsak annak, hisz az említett regényben s a többi írásaiban is mindenkor jelen van a nyugati határnál kényszerűségből elhagyott haza emléke és a szatmári tájak iránti ragaszkodás és szeretet megannyi beszédes jele.

Az életrajz két végpontja – a szülőhely és a közelmúltbeli elhalálozás – indokolja, hogy személyiségét felidézzük, hisz közülünk szakadt ki, s bár messzire sodorta az élet, szülőföldje az idegen csillagok alatt is kitörölhetetlenül élt emlékezetében.

Az életút állomásai

Az irgalmas rend szatmári kórházában született. Gyermekkora az onnan húsz kilométerre fekvő Szamosangyaloson telt. A kicsiny Szamos menti falu református templomában keresztelték. Az egyházi anyakönyvben ez olvasható: „Született: Szatmárnémeti. 1920. február 23. A keresztség sákramentumában 1920. augusztus 8-án részesült. Apja: Domahidy György Nagybánya Református vallású. Anyja: Lázári

Nagy Lily Nagykároly Református vallású. Keresztapja: Lázári Nagy Béla föld-birtokos. Keresztanyja: Lázári Berenczei Kovács Miklósné szül. Streiher Berta Sándorhomok. A keresztelést végző lelkipásztor: Bakó Péter. A keresztvíz alá tartotta: Nagy Viola.” (Nt. Bartha Gyula, csengeri ref. esperes szíves közlése)

Domahidy András a nyári hónapokban – anyai nagyszülei lázári kúriájának gyakori vendégeként – nagybátyjával bekocsizott a szatmári vásárba. Hogy ez mily mélyen, elevenen élt benne, arról beszédesen vallanak a Czine Mihály emlékének ajánlott, a budapesti *Kortárs* folyóirat online-lapjain 2002-ben közölt – „szerelmi vallomás”-nak beillő – sorai: „Hetivásárkor szerdánként dugig telt az Árpád utcai piac. Szentszerda volt ennek a neve az egész vármegyében. Jöttek a nagybányai fazekasok, ide terítették le ponyváikat a csizmadiák, a cserepesek, a szíjgyártók, hozták a gubákat, a fekete posztó ünneplőket a gubáscéh székházából, vég vásznakat a falusi asszonyok, füzérekben a szárított gombát az avasi románok. Volt ott mindenféle aprómarha, liba, kacsa, rántani való csirke, hízott kappan, pulyka, gyöngytyúk, minden. A szilkék vizében úszott a frissen köpült vaj, a csuprokban a tejsűrű, a juhásznék előtt tornyokban a gomolyák. Volt ott zsibongás, egymást kiabálták túl a kofák a hömpölygő tömegben. Állt a vásár. Állt a vásár a vásártéren is, a Szamos túlsó oldalán, az állatoké. Megjelent rajta a faluk népe, a paraszt, zsidó és cigány kupecsek. A szegénye eladó disznaja hátsó lábára kötött zsineget, kötőféken hajtotta tehenét, szekéren vitte malacát. Uradalmak, nagygazdák csikói, lovai, marhái már ott várták a vevőt a vásártéren, volt bivaly is, hirdelve, hogy közel van Erdély, itt vagyunk a Partiumban. Ilyenkor megelevenedett a város, egymást érték a szekerek, a kocsik. Volt keletje a lacikonyháknak, sült a lacipecsenye, a kolbász, nyárson a bárány. Délfelé a Pannónia Szálló előtt vesztegeltek a kocsik, gazdáik előtt habzó sörrel a vendéglőben. Volt áldomás, ha sikerült a vásár.” (*Szülőföldem szép határa*) Hasonló részletességgel írja le, ugyanez írásban, a Lázáriban élő nagyszülők és fiúk, Nagy Béla – Domahidy András nagybátyja és keresztapja – otthonát: „A faluvégen állt a háza, a Nagyudvar, ahogyan Lázáriban hívták. Fekete salakkal borított behajtójára vadgesztenyefák lombja hajlott, árnyéka elérte a bejárat lépcsőit. A lépcsők tágas hallba vezettek, ahonnan nyíltak a vendégszobák, Béla bátyám szobája, jobbra a pipázó, a szalon, a nagy ebédlő, egy hálósoba, előttük a halltól üveges veranda. A folyosó most már nyitottan vezetett a konyháig, mögötte a cselédszobák. Hosszú volt a ház, mint egy végét alig érő mondat. (...) A berendezés, a bútorok, mint más portákon. Mégis megemlítek egy merev támlájú, veres bőrrel kárpitozott karosszéket. Ez a magas, puritán hajlamú szék Kölcsey Ferencé volt, és íróasztala előtt állott Csekében. Örökségként került a házba. A házat park vette körül. Sűrűn kaszált pázsit közepén kánnagrupp, agerátumokkal peremén, rózsafák, szalviák, petúniák dárídóztak az utak szélén, a ház mögött bukszusok tekervénye a »labirintus« adott gyermekszívünknek kalandot, talányt. A platánfák kérgén betűk, régi szerelmek kezdőbetűi szívek kontúrjai mögött, az almásban hórihorgas almafák nyújtották a múlt század kedves fajtáit. A fenyvesbe vezető mogyorófasor az íjak, nyilak, dárdák kifogyhatatlan tárházát adta bicskához korán szokott gyermekkezünknek. A fenyves, mint egy nagy U betű ölelte körül a kertet utcától utcáig. Mint gyermekek ritkán játszottunk ebben a meseországban. Jóformán csak akkor, amikor Adél néni meghívta a helybeli rokonságot uzsonnára.” A részletes leírás régmúlt, letűnt idők helyrajzát

adja, helytörténészeknek kínál forrásanyagot. Hasonlóan eleven leírást kapunk az angyalosi udvarházról, a nagyapa, Domahidy Viktor pátyodi, továbbá a dédapa, Nagy Ignác daróci kúriájáról, a korabeli vidéki élet megannyi apróbb-nagyobb eseményéről. Említést tesz arról, hogy nagyapja, néhány birtokossal együtt, kezdeményezte az almáskertek telepítését a Szamos mentén.

Szülei féltőn gondoskodtak arról, hogy alapos felkészítést kapjon az életre. „Iskoláim harmadik elemitől Budapesten végeztem, a Minta gimnáziumban érettségiztem 1938-ban. (...) 1943-ban avattak jogi doktorrá, a diplomáciához véltem kerülni vagy gazdálkodni” – olvashatjuk a Kecskeméten lakó Katona Piroska nyugdíjas tanárnőnek 1979. december 30-án írott levélben. A sors nem így rendelkezett. Háború végeztével, a nyugati fogságból Domahidy András gyermekkorá színhelyére, Szamosangyalosra tér vissza. „Várt apám, várt anyámként szeretett nevelőanyám, várt a ház. És egy kis darab föld, a kert, benne a fáim. A régi park utcára eső részét házhelynek osztotta ki a földosztó bizottság, hiába volt az fiatal almafákkal teleültetve. (...) A falu szeretetét éreztem három éven át, ezért vált ez az idő életem olyan drága emlékévé.”

1947-ben kötött házasságot báró Albert Kaas leányával, Marianne-nal. Egyre zavarosabb idők következtek. Amikor 1948-ban apósát letartóztatják, az ifjú házaspár búcsút intenek otthonuknak, hazájuknak és útnak indul az ismeretlen felé.

Az ausztráliai életkezdés részleteiről ugyancsak a Katona Piroskának írott levélből értesülhetünk. „Három évig voltam egy ostyagyárban munkás, tanultam angolul, és 1954-ben tisztviselő lettem egy betegbiztosítónál. (...) 1959-ben elkezdtem egy könyvtárosi kurzust, és felvettem egy egyetemi tantárgyat. (...) Az év végén felvettek az Állami könyvtárba, a következőkben áthívtak az egyetemi könyvtárba, ahol ma vagyok, jelenleg is a jogi könyvtár vezetője.” Egy angliai tanulmányút gyümölcse a *Publications Proscribed by the Government of India 1910–1947* címmel 1973-ban Londonban megjelentetett bibliográfiai munka.

A későbbi évtizedekben háromszor tért vissza Angyalosra. Megtekintette hajdani otthonát, rendbe tette a családi kriptát, bejárta a környéket, eljutott Koltóra is, nagyanyja – „a garibaldista Teleki Sándor egyetlen leánya” – Teleki Blanka szülőhelyére.

Ausztráliai életének fontos része volt a helybeli Magyar Egyesületben végzett munkája, valamint a kicsiny református gyülekezetben végzett szolgálata. Az Angyalossal szomszédos Szamosszegről származó dr. Kósa Géza az ausztráliai *Magyar Élet* című lapban megjelent búcsúztatójában írja róla: „Önzetlenségére, kis közössége iránti felelősség érzésére jellemző, hogy a perthi magyar református gyülekezet alapító gondnoka volt több mint ötven éven keresztül. A lelkészek jöttek, mentek, de Domahidy maradt. Viselte, intézte a gyülekezet minden gondját, baját. Minden két hétben tartott prédikációin bátorította hitbeli testvéreit hitük s magyarságuk megtartására Szatmár megye másik nagy szülőltjének, Károli Gáspárnak a bibliafordítását naponta olvasta.” (2012. szeptember 13.)

Domahidy András életútja, írói kibontakozása megismeréshez igen fontos forrásanyagként, adalékként szolgál a kecskeméti Forrás folyóiratban 1995-ben közölt, a Katona Piroska nyugdíjas tanárnővel a nyolcvanas években folytatott levelezés, továbbá az Új Látóhatár 1986. évi 3. számában közölt, előzőleg 1985. május 10-12-

én az University of Western Australia Humanities Symposiumán elhangzott vallomása: *A regényíró önmagát írja meg*. Idegen csillagok alatt vált íróvá, lett s maradt magyar író.

„...megírom”

Ez már átvezet bennünket hivatástudata ébredéséhez, az írói kibontakozás indítékai forrásához. Írásaiból megtudhatjuk, hogy irodalmi ízlését, szemléletét Maupassant és Proust, Thomas Mann és Ortega y Gasset, D.H. Lawrence és Aldous Huxley, továbbá Krúdy Gyula, Móricz Zsigmond, Márai Sándor, Károlyi Gáspár bibliája és az általa nagyon szeretett Arany János, Dsida Jenő alkotásai formálták, alapozták meg. Az „*Egy emigráns író gondolatai*” alcímet viselő vallomásban arról is szól, hogy „soha nem kezdek írni, ha Magyarországon maradok”. A könyvek szerelmeséből miként lett író? „Egy olyan országban voltunk, melynek nem volt történelme, egy olyan kontinensről, amely tele volt történelemmel. Miért a vándorbot? Csak a bőrünket próbáltuk menteni, vagy kalandvágy fogott el, vagy mi egyéb? Egy estére emlékszem, 1952 telén lehetett. Egyikünk felállt és azt mondta, ma még tudjuk, mert igaz, mert eleven, mert friss, de néhány év múlva eltorzul a kép, feledésbe mennek részei, és ki tudja, micsoda hősi eposzá cicomázza ki az elhatározást és annak rugóit a szeszélyes emlékezés? Félig tréfásan azt mondtam erre, hogy megírom. (...) Elkezdtem írni. Olykor, mikor jól ment, úgy éreztem, lehet belőlem író.” Adott volt egy másik indíték is. Az íróvá érlelődés újabb motívummal gyarapodott: „Osztályom nyaklónélküli becsmérése volt végeredményben az, ami kezembe adta a tollat. Megmutatni azt, ahogyan éltünk, gondolkodtunk, viselkedtünk, és azt amellé a sematikus, karikatúra jellegű kép mellé állítani, amelyet a gyűlölet és bosszú festett a Rákosi-időkben rólunk, sokszor az emigráns sajtóban is.” Hosszú idő múlva érik meg benne a felismerés: „az irodalom nemcsak művészet, hanem mesterség is”. Nem csupán ihlet, tapasztalás, szándék, hanem több, jóval több annál. „Camus tanúsága szerint az író nem lehet pusztán szabatos elbeszélő, látomása is kell, hogy legyen. Egyedül ezzel a látnoki erővel teremthet egy olyan világot, amely maradandóbb, mint a valóság, még akkor is, ha a valóságot írja. Camus-vel vált bizonyossá előttem, hogy minden személyes és zsurnalisztikailag adatszerű írás hiányával lesz valaminek. Az író víziója adhatja csak meg egy kor tükrét, ami azt jelenti, hogy egy bizonyos távolságról kell, hogy nézze az emberi viszonylatokat, változásokat a társadalomban, változásokat a történelemben. Ahogyan szélesül látóhatára, úgy világosodik mondanivalója; hősei nem csupán a maguk örömét és bánatát hordozzák, hanem az emberiségét (...) Törjön magasra: mindent magában foglal az így nyert vízió. Ez emeli fel az írását, és regénye olyan lesz, mint a zene, mint egy szimfónia: szárnyat kap vele az üzenet. (...) Az író önmagát írja meg. A világ, amit teremt, az ő világa. Mint a király a mesében, ruhátlan. Sebezhető és védtelen. De védtelenségében rejlik ereje.”

Szellemi ingajarat két haza között

Első írása 1959-ben jelent meg a müncheni Új Látóhatár hasábjain. A *Lányok és lovak* című elbeszélés jelenti a belépőt az irodalom világába, mely végképp elkötelezte őt az írásnak, az alkotásnak. Élményanyaga az otthoni emlékek, a háború végnapjai, az orosz hadifogság, az új otthon közösségkereső és -formáló események forrásából merít. A változó idősíkok évtizedeket ölelnek fel. Témája és tartalma egyaránt előre vetíti az írói hírnevet megalapozó és méltán elismerést arató regényeket.

Válogatott elbeszélései budapesti megjelentetésének – *Szitakötők* (Magvető Könyvkiadó, 1989) – is ez biztosított kiadói bizalmat. Méltán, hisz belőlük/bennük a hazai környezetből kiszakadt, gyökerét vesztett ember vívódásának, sodródásának feszült légköre árad. A *Lányok és lovak* hősei – Dusán és Pál – a háború végnapjaiban, katonaként, német földön sodródnak az eseményekkel. A Lindével és Margával való találkozás, a kínálkozó szerelmi légyott is csak ígéret marad. Az elbeszélés befejező momentuma mégsem erre koncentrálna: a becsapódó bomba megkíméli életüket s ez, abban a világban mindent felülír, mindennél fontosabb.

A *vízit* című elbeszélés témája az ifjúkor színhelyét, visszaemlékezései kedvelt vidéki környezetét idézi elénk. Az udvarházakat, ahol a sorjázó oszlopok között „petúniák tartanak értelmetlen dáridót, kimerészkedve a fekete salakra, amelyen halványan rajzolódnak ki a keréknyomok”, ahol „a kétoldalt csoportosan ácsorgó bokrokat – japánbirs, jázmin, pukkantó – sövénné fegyelmezett fagyal váltotta fel”, „az árvacsalánban megbarnult nyakkal vigyorgott a gomba”, a szobákban Thorma- és Ferenczy-képek – a közeli nagybányai festőiskola híres festőművészeinek alkotásai, könyvektől roskadozó polcok jeleztek lakóik szellemi, művészi igényeit.

Az elhagyott haza, a vidéki kisváros, Kisvárda, képe és filmkockái jelennek meg előttünk a *Kaláberparti a strandon* című elbeszélésben. Békebeli idők nyugalma, a kisvárosi intelligencia, magyarok és zsidók kedélyes szórakozása idézi meg Szatmár és Bereg vidéki hangulatát. A zárókép viszont túlmutat a pillanat varázsán, a még homályos jövőt vetíti hősei elé: a keletről érkező vihart és a személyes emlékkörzést. „Berci az öltöző előtt álldogált. Tudta, mehet. Tudta, bátran itt hagyhatja őket, holnap ugyanígy ülnek majd a strandon, eszik a szilvás lepényt, isszák a fröccsöt. és ezek ketten mindig itt lesznek a nádszéken, játszván egy partit, melynek sohasem lesz vége, belejátsszák magukat az álmaiba, hogy ez a kép felragyogjon majd benne a folyóparttal váratlanul, minden apropó nélkül, még akkor is, ha megjön a nagyobb hajó a kéken elfekvő hegyek felől, egy árral, amely elsepri a hidat, a strandot, ezt az egész világot, amelyet nem mindig becsült, de valami kétségbeesett szerelemmel szeretett.”

A *kariatidák nem tartanak semmit* című alkotás egy szállodai szobában átélt vízió megrázó foglalataként tárul az olvasó elé. 1948 – Bécs. Menekülő magyarok – „hajótöröttjei egy világnak, mely elsüllyedt” – keserves stációja, a bizonytalanság, az elveszett illúziók és remények városa, egy új világ kapuja. Mögöttük hagyott múlt; bizonytalan jelen; még bizonytalanabb jövő. A derengő hajnalon úgy tűnik, a szemben levő ház kariatidái mintha csak lebegnének, funkciójukat veszítették, vállukon nem tartanak semmit. Kínzó víziók gyötrik, rémeket lát. A mellette alvó Luiz sem nyújt vigasztalást.

A *Szitakötők* és a *Két dióhéj* című elbeszélések idősíkjai megoszlanak az elhagyott haza emlékei és a révbe jutás, az új otthon között. Az előbbiek lassan-lassan fakulnak: „A fehér csak képzeletben marad fehérnek, a fényképen fakóvá satírozott mindent az idő, a harminc esztendő homálya, egy pasztellesen elomló sárga máz.” A magyar szavak némettel, majd a befogadó ország nyelvével keverednek. Az első generáció Bábele? Aztán minden letisztul, a bizonytalanság biztonsággá, a fájdalmat feloldó emlékezés az új otthon nyújtotta szilárd talajjára, megnyugvássá válik. Új világ, új föld, de az emlékezés gyökerei messze nyúlnak, kiszakíthatatlanok a hazai talajból. Ez indokolja az elbeszélésekből kisejlő szellemi ingajaratot a mögöttük maradt és az új haza között.

A kötet megjelenését követő írásában Pomogáts Béla, a külhoni magyar irodalom számtartója szerint ezek az elbeszélések „az otthonvesztés és az otthonteremtés élménykörét mutatják be, s egyszerre hallatják a fájó nosztalgia és a megtalált belső béke dallamát”. (*A honvágy dallama*)

Az első regény...

...a *Vénasszonyok nyara*. Dr. Kósa Géza megemlékező írásában olvashatjuk: „tíz évig lapult a regény kézírata a fiókban, míg a két évvel fiatalabb, Svájcban élő öccse, Miklós, biztatására elküldte Rómába a Máltai Lovagrend Lehel-Pályázat Bizottságának, s megnyerte vele a nagydíjat.” Az Új Tükör 2012. július 3-i számában *Idegen csillagok alatt* címmel közli Ónodi Éva interjút Domahidy Andrással. Abban olvashatjuk: „A díjjal együtt járt a mű kiadása s ezért jelenhetett meg először Rómában a *Vénasszonyok nyara* magyarul. Ezt olvasta Cs. Szabó László Londonban és eljuttatta a Magvető Kiadóhoz Budapestre.” A hajdani szatmári földbirtokosság széthullását bemutató regény írói sikert s hírnevet szerzett írójának. A megjelenés évszámai: Róma – 1969; Budapest – 1987.

A regény főhőse Becsky Pál birtokos, aki a háború után amerikai fogságból tér haza, abban a reményben, hogy gazdálkodhat az őseitől örökölt földön. A színhelyek – Terek, Sárosd, Várda – a szatmári tájakat idézik sokszor részletező, a korabeli vidéki társadalom, a falu szociográfiai pontosságú, aggodalomtól és szeretettől átítatott sorokban. Pál álmait, reményeit sorra szertefosztatják az új kor beköszöntét hirdető jelek: földosztás, kisajátítás, beszolgáltatás. A kúria mögötti, édesapja által telepített gyümölcsös megmentéséért küzd: „...sohasem bocsátanám meg magamnak, ha meg nem próbálnám. Biflázom a rendeleteket, mint egy latin memoritert. Sztálint idézek a párttitkárnak és a hivatalokban. A fáim miatt. Megpróbálom.” De be kell látnia, minden hiába való, előtte bezárultak az itthoni életlehetőségek kapui. „Minket elítéltek. Elítéltek, könnyűnek találtattunk, nincs hely, ahová, és nincs fórum, akihez fellebbezhetünk.” A tereki templom csendjében már nem magáért, hanem a nagyobb közösségért imádkozik: „Hagyj békén, Uram. Hagyj békét ennek a nemzetnek is, hadd szusszanjanak egyet, békét adj, és ne történelmet; boldogságot, ne próbát.” Benne és sorstársaiban is gyökeret ver az emigráció gondolata, a menekülés az elől, ami itthon rá várna: üldöztetés, kiközösítés, megaláztatás. Az útra készülő magával viszi mindazt, ami mögötte maradt: „...talán lesz egy fiam is, akinek Terek lesz a

mesevilág, a ház az elvarázsolt kastély. Ismerni fogja a mogyorófasort, a bagolyfészkeket a platánok odvában, a varasodó monogramokat a kérgeken, a csalitot, ahol megbújtam, a folyót, a holtágot. A mesében nem lesz gép és nem lesz párt, a mesében emberek lesznek, és állatok, csizmacsikorgás a hóban, csilingelő szánok és kántáló gyerekek, szántás négy ökör után és kérészkeresés az agyagpadon a horogra. Fogolycsapatot riasztunk, és lessük az almarügyet márciusban. Mert nekem nem kell más, mint nyugalom és magány, család, néhány könyv és néhány barát.” A szép képekkel búcsúzik a kerttől, amit olyannyira szeretett, magával viszi annak emléképét, mely kitörölhetetlenül megmarad.

A regény két fejezetre tagolódik. Az első – *1945 ősz – 1946 kora tavasz* – lassúbb áramlású, részletezőbb leírásokkal, gondolatfutamokkal tarkított társadalmi tabló. A második – *1947 vénasszonyok nyara* – pergőbb, a történet végkifejletét felgyorsító, a remény halvány sugarait végletesen elhomályosító eseménysora jelzi, hogy valaminek vége szakadt: „Sehol sem vagyunk, mert nem tudunk küzdeni. A régi világért sem, mert azt mi is megítéltük. Az újért sem, mert abban nincs helyünk.”

A kötet cím beszédes metafora: az ő nyaruknak vége, itt-ott még derűs az ég, a lélekben még fel-felcsillan a remény, de a készülő sötét felhők végleg elborítják az eget, ők eltűnnek a történelem viharában.

A regény igen kedvező visszhangot váltott ki. A Rómában megjelenő Katolikus Szemlében (1969/3. szám) Tóth László írt róla. Méltatásából megtudhatjuk, hogy a pályázatra huszonkét mű érkezett, a bíráló bizottság tagjai egyhangú szavazata döntött Domahidy András műve mellett. A szemle írója elismerőleg ír róla: „Nagy érdeme az ábrázolás objektív volta, amely nem szépít, nem kendőz, sem hibát, sem rosszaságot, de még félszogséget sem, s bizony megmutatja mind a maga környezetének (»osztályának«), mind a többinek előnytelen oldalait is...” Az Új Látóhatár szemleírója – Zsigmond Endre – a regényt Illyés Gyula *Ebéd a kastélyban* című alkotásával rokonítja. „De amíg a számadó juhász unokája kívülről figyeli a magyar nagybirtokos réteg végnapjait, addig Domahidy alakjai belülről, a kastély ablakából nézik a világot és a társadalmat. De ez a könyv nemcsak, és talán nem is elsősorban társadalmi regény. Ereje, legnagyobb erénye gondosan kimunkált, árnyalt irálya.” (1971. október 10.)

Magyarországon elsőként Nagy Péter irodalomtörténész – a Minta-gimnázium-beli osztálytárs – írt a regényről a Kortársban, 1980-ban. Ebből ragadunk ki néhány mondatot: „A hang telítettsége, az írás, a nyelv szépsége, az az elszánt és következetes erőfeszítés, hogy helyzetben-tájban-alakban-jellemben azt mondja, ami a valóság és semmi más (...) nyilvánvalóan életrajzi indíttatású mindaz, amit Domahidy elbeszél. De nem ragad meg az élet esetlegességei között: epikává tudja nemesíteni. Világa elsősorban a múlt, írója fiatalsága, e fiatalság emlékeitől bearanyozott világa: a Szamos, és a Túr köze, a hajdani Ecsedi-láp világa, úri udvarházak, lovaglások, fürdözések, flörtök és szerelmek, táncok és elszánások. (...) A Vénasszonyok nyara művészileg hiteles, pontos és mély rajza egy osztály szemszögéből ennek a magyar történelem szempontjából döntő jelentőségű két esztendőnek. Domahidy egy osztály szemszögéből látja az eseményeket, az embereket; de hitelességét az adja, hogy ezt az osztályt nem idealizálja sem egyedeiben, sem perspektívájában. Ellenkezőleg: éppen a széthullását, az atomizálódását, az erkölcsi tartása megszűnését írja le.” A

regény hazai kiadása felkeltette a Kelet-Magyarország című napilap szemleírójának figyelmét is. Nyéki Károly felhívja az olvasók figyelmét arra, hogy „a glóbusz másik felén élő szerző *innen*, ebből a tájból szakadt ki, és lelkében nem is távozott tőlünk soha”. A regény főhőséről szólva, többek közt kihangsúlyozza: „Számára elveszett az otthon – de nem veszett el véglegesen a haza. Nem vesztetett el, mert éljen a földgolyó bármelyik sarkán is – egyszer visszatalál.” (KM 1987. nov. 21.) Szakolczay Lajos 1989-ben *Magyar író Ausztráliában* címmel átfogó tanulmányt írt Domahidy András prózájáról. Az e regényről megfogalmazott ítélete a Nagy Péterénél megértőbb, árnyaltabb: „...a *Vénasszonyok nyara* nem mond mást, mint a második világháború utáni hazai éveket egyre érzékenyebben szemlélő történelemtudományunk: a változással – itt nem csupán egy életforma felörléséről van szó – hallatlan értékek mentek veszendőbe, szakítottak ki a nemzet testéből erőszakkal. (...) A *Vénasszonyok nyara*: elveszett múlt, 1945 ősztől 1947 őszéig tartó haláltánc. Méltósággal viselt haláltánc, hiszen krónikása az az író – a regényben Becsky Pál az alteregója? –, aki az elítéltek oldaláról, több száz éves ősoket maga mögött tudva, próbálja meg ábrázolni a kényszerű véget. Belülről és szívet fájdtóan s ugyanakkor – ez Domahidy írói erkölce – az övéi fölé kerekedő idő szigorával is.”

Inke, Sophie, Christine

Domahidy András újabb regényében immár a nyugatra sodródott sorstársai életét, lelki kétlakiságát veti papírra.

1979-ben, Bernben, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadásában jelent meg az *Árnyak és asszonyok*. Budapesten 1985-ben adták ki. Ez utóbbi kiadvány fülszövegéből idézünk: „Olyasmit mond el az emberi kötődésekről, az új hazában a régihez való ragaszkodásról, ami újdonság magyar nyelven, amit csak ő, sok ezer kilométerre innét, fogalmazhatott meg így. És ezért olyan fontos és eleven része ez a regény a hazai szépprózánknek, mert olyat tud, amit az ő élményvilága, távolságtartása, megélt és megszenvedett tapasztalatai tehettek csak lehetővé. Vérteli epikus, akinek látásmódját és elbeszélésmódját az emlékezés és a ragaszkodás meghitt lírája határozza meg, hatja át. Külön értéke stílusa. Nyelvi elszigeteltsége csak látszólagos földrajzi, nem vált archaikussá, mesterkéltté, nem szűkült be, friss, élő, egyéni és érzékletes.” Kiváló „ajánló levél” a mű elolvasásához.

A három részre tagolt mű – alcímében az író Triptichon-ként definiálja – a középkori templomok hármasságotra emlékeztet. Három nőhős – Inke, Sophie, Christine – életsorsa Terényi János, az erdélyi származású, a Cibles alján, a Lápos folyó mentéről elsodródott, Ausztráliában letelepedett építész alakjához kötődik.

Az első kép az ötvenes éveibe lépett, megözvegyült építész és az élet delén átlépett Sophie McLaren házasságába enged bepillantást. János nem bírta elviselni a sorscsapásként ránehezedő magányt – „egyedül nem lehet” –, a boldogság kereteit kereste, egy új kezdést remélve. A triptichon első képe alapján azt várnánk, hogy egy nyugatra sodródott magyar új életkezdésének, az új világba történő integrálódásának leszünk tanúi. Valóban az lesz, de nem az események, nem az őt körülvevő világ tárgyi/fizikai

kontextusába épülve, hanem a szubjektum legbelsőbb rezdüléseinek érzékeltetésével, a lélekábrázolás eszközeivel vetíti elénk Terényi János életsorsának alakulását.

Az emlékezés oltárára emelt központi ikon – Inke – Terényi János autóbalesetben elhunyt első felesége. Ő is magyar, az író szülőföldjének sok színben, mély érzelmi töltettel megrajzolt tájairól származik. A fenyegető új rend elől nyugatra menekül, ott éri a hadba vonult ifjúkori szerelme, Hadady Berci halálhíre. Ott, az idegenben találkozik Jánossal, akit még otthonról ismert, aki reménytelenül szerelmes volt belé. Sorsuk egybe fonódik, együtt kezdenek új életet a kenguruk földjén. Ott értesülnek arról, hogy Berci nem esett el a háborúban, maga is emigrált, országról országra sodródik. Meghívják: jöjjön ő is Ausztráliába. Minderről csak Jani és Berci beszélgetéseiből értesülünk. A regény jelen idejű cselekményszálában Inke nincs jelen. Egy autóbaleset következtében elhunyt, de a regény lapjain valójában virtuális főhősként határozza meg az események kibontakozását. Az író számára remek lehetőséget teremt az idősíkok kettős kivetítésére, az emlékek és a valóság folytonos váltására, ellenpontosítására. A szatmári világ, a nemesi, dzsentriféletstílus nem csupán háttérként van jelen a műben, személyiségformáló erővel bír, oly örökség, melytől ugyan megfoszthatták őket, de kultúrája, szokásrendszere, életstílusa az új világban is meghatározó marad számukra. Ezt érzékeltetik Jani szavai: „Emigránssá váltunk a földön mind vagy majdnem mind, van ki honos idegen, más idegen honos. (...) Én paralel élek. A mában és a múltban. Akkor is, ha már nem álmodom.”

A két férfi párbeszédéből bontakozik ki Inke alakja, személyisége, párkapcsolatuk világa, amely a Berciről kapott életjel, majd az odaköltözése után új fordulatot vesz. Berci érkezésével Jani egy barátot vár és nyer, nem is sejtve, hogy az Inkében és Berciben hajdan csírázó szerelem mily belső érzelmekonfliktust ébreszt, fakaszt. A harmonikus házasság mélyén, a falak mögött hidegség/ridegség honol: „Csak néha, ha megszánt engedett magához. (...) Nappal szeretett, ha így akarnám fogalmazni, bár tudom, nem egészen hiteles a megfogalmazás. Ha leszállt az est... Mit gondolsz, miért lettem jó építész? Miért ültem éjszakákat ez előtt az asztal előtt (...) Munkámban teljesült be a boldogság. Termékennyé váltak a meddő éjszakák.” Szenvedtek, de mindketten hűek maradtak az adott szóhoz, a házastársi eskühöz.

Berci, akiben ifjan nem tudatosult Inke vonzódása – csupán emlékfoszlányok jelezték az elvesztett boldogságot –, nyughatatlan vándorként sodródott egyik földrésről a másikra. János és Inke lánya, az érzelmi válságba jutott Christine, neki felajánlkozva mondja ki, hogy anyja mindvégig őt szerette. „Mami papát szerette, hűségesen, odaadón, ahogyan csak egy jó asszony szeretheti az urát. De téged más-ként. Benned a fiatalságát, a gondtalanságot, kisasszonymúltját, az első szerelmét.”

A harmadik ikon: Christine. Ő már az új világ gyermeke, a modern világé, amely már-már elnyeli. Édesanyja halála mélyen megrendíti, azt hiszi, hogy a külsőleg példás életet élő anya az ő szabados viselkedése, a párkapcsolatból születendő gyermeke miatt halt meg. A regény zárótételében meglátogatja Svájcban nyaraló édesapát, aki feleségével és kisfiúkkal ott nyaral. Ekkor találkozik Tonióval, az olasz pincérrel. Bár kitérül előtte, új kapcsolatra nem vágyik, feloldódik édesapja új családjának melegében, visszanyerve lelki egyensúlyát. „Szeretnek. Szeretem őket. Nem vagyok egyedül. Gyökereim vannak, ők a gyökerek.”

A regény osztatlan elismerést aratott. A külföldi – a római *Katolikus Szemle*, a párizsi *Irodalmi Újság*, a müncheni *Új Látóhatár* hasábjain megjelent – méltatások idézése helyett, most utaljunk két hazai értékelésre. Baránszky Jób László az *Új Írásban* (1986. 7. szám) Márai–Domahidy párhuzamról beszél. „Különös, úgy tűnik, mintha az *Árnyak és asszonyok*, *A gyertyák csonkig égne*k Márai-regény negatív lenyomata lenne. Természetesen önkéntelenül, egyáltalán nem tudatosan, s így stiláris szempontból annál jellemzőbben. Minden vonatkozásban. S így elsősorban témájában.” Szokolczy Lajos tanulmányában ugyancsak elismerőleg ír róla: „Első olvasásra is látni, hogy más, mint az eddigi írások: szerkezete nagy igényű, az emlékezés-technikára épülő belső monológ kifinomultabb, a hősök lélekrajza árnyaltabb, mint bármikor. Az író nyelve tömörebb lett, csiszoltabb – helyenként kimódoltabb –, s a montázs bravúros kezelése – párhuzamban futó történetek hullámlását, némelykor triplázását mutatván – különös színt ad a »cselekménynek«, amely mindig bévül: a lélekben-gondolatokban játszódik...”

Egy romantikus szerelem története

Domahidy András egy 1981. június 8-án keltezett levelében utal arra, hogy „a Pomerániát is el kellene kezdeni”, ezzel is jelzi, hogy új mű van készülöben. A *Páva a tányéron* című regénye 1991-ben, Budapesten jelent meg. A regény egy, az orosz előnyomulás elől a német–lengyel határon veszteglő, nyugatra sodródó magyar katonai alakulat napjait eleveníti fel. A vegyes összetételű, megfogyatkozott egység tagja Semjén Imre zászlós, akit a faluszéli Schedowitz-kastélyban szállásolnak el. Ott ismeri meg az elmenekült család gyermekeit nevelő tanítónőt, Barbarát. A kettejük között kibontakozó szerelem alkotja a regény cselekményének központi fonalát. A készülő regényből az *Új Látóhatár* 1984. évi 4. száma közölt részletet.

A regény szerkezetileg – az előző alkotáshoz hasonlóan – hármas tagolású.

Az első rész – *A szoba* – a regény cselekményének fő színterének leírása. E fejezetben ismerjük meg a katonai alakulat, közelebbről a zászlós baráti körének tagjait: Palit, Punit, Tarchevich Dusánt, Holuba Lacit, a nyírségi tanítót, Tapodi szakaszvezetőt, a tisztiszolgát; néhányukat az előbbi művekből „ismerjük”, többnyire Imre szülőföldjéről származnak. A kastély környéke is az otthoni tájat idézi fel benne: „És persze fenyők. Ez idegen volt, ezek az erdőnyi fenyők. De nem a nád, káka, sás, akkora terebélyben, mint a Holt–Szamoson Sályi mellett, ahová sikánkozni járt, míg nagyapja Pisti bácsiéknál tarokkozott az ez alkalomra alaposan bedurrantott pipázóban.” Az otthoni tájak és emberek emléke vissza-visszatérő motívumként jelennek meg a regény lapjain.

A cselekmény törzsanyaga a második – *A páva* – részben bontakozik ki. Bizonytalanság uralja napjaikat, a továbbvonulási parancs várása. Alkalmi szórakozások, multságok teszik színessé az ott töltött időt, de felülírja azt az örökös félelem: mikor csörren a telefon, s neki vonulniuk kell újabb, ismeretlen célok felé. A tank-csapdák, lövészárkok ásása jelzi, hogy közeleg a front, az újabb menekülés fenyegetése, mely mindent elsodor, melynek sűrített lecsapódásaként fogalmazódik meg: „A percnek élünk, nem a jövőnek.” Imre és Barbara kibontakozó szerelmét is

beárnyékolja a bizonytalanság. Barbara nem tart a menekülőkkal, lengyelül tanul, mintegy készülve az elkövetkező fordulatra, amikor ez a föld lengyel területté válik. „Nekem ez a falu lett a hazám (...) A gyerekek, az emberek. Most látom, mennyire hozzám nőttek, és mennyire hozzájuk nőttem én. Ha jönnek, az iskolában leszek, kezembe veszem a krétát, és felírom a táblára: Isten hozott béke! *Witaj, pokoj.*” Imre nem teheti, őt köti a parancs.

A harmadik fejezet – *A kakas* – a búcsúzás, az elvonulás momentumait idézi. A kopasznyakú kakas – a népi hiedelem szerint – rosszat jelent, előre vetíti a bizonytalan jövőt, a vereséget. A Barbarától kapott préselt szegfű, szívében egy gyönyörű, röpke boldogságot jelképező, annak emlékéért őrző virágként kerül Imre tárcájába. „Ez az én szegfűm, ezt rejtem kebelembe, viszem magammal, úgy él majd bennem, mint valami káprázat (...) Viszem, hogy velem legyen, hogy kísérjen, hogy kísértsen egy életen át, lopja be magát álmaimba, vándorlásaimban a világon, varázsolja élővé szomorú szegfűm képét az emlékezet.”

*

Életműve elismeréseként kell számon tartanunk azt a gondolatot is, miszerint, egy svájci házaspár kezdeményezésére, irodalmi Nobel-díjra javasolták. Szülőföldje is számon tartja. Katona Béla, neves nyíregyházi irodalomtörténész *Szabolcs–Szatmár–Bereg irodalmi topográfiája II Ajaktól Zsurkig* (1996) című dokumentumkötete *Szamosangyalos* címszó alatt ismerteti Domahidy András és öccse, Miklós életútját, munkásságát. (206–207) Könyveinek hazai megjelenése igazi örömet jelentett számára. Ónody Éva kérdésére – Mit jelent Önnek itthon megjelenni? – azt válaszolta, hogy „A legnagyobb örömet. Az embernek ez a hazája, s az igazi siker, ha itthon van sikere”. Siker, mely az 1999-ben életműve elismeréseként neki adományozott Pro Cultura Hungariae díjban öltött testet. S abban a szándékban – bár csupán terv maradt –, amely Sára Sándor filmrendezőben fogant, miszerint Domahidy András műveiből művészfilmet forgat. Itthon, ahova mindig nagy vágyakozással tekintett. „Nem tudom hogyan is volt Mikes Kelemennel, de minálunk úgy alakult, hogy hozzánk édesedett Rodostó.” Vagy mégsem teljesen?

Bevezetőnkben azt írtuk, hogy az életrajz két végpontja – a szülőhely és az elhalálozás ideje – indokolja, hogy felidézzük emlékét. Korrigálnunk kell magunkat, hisz e két életrajzi adathoz adódott egy harmadik is: hamvait 2013. június 9-én a Szabolcs–Szatmár–Bereg megyei Szamosangyalos református templomában tartott temetési istentiszteletet követően a család kriptájában helyezik el. Domahidy András immár nemcsak műveivel/műveiben tért haza szeretett szülőföldjére. Legyen áldott emléke!

Két haza szolgálatában

A Kráter Műhely Egyesület négy kötetben – *Túl a hídon, Magyar tavasz Kanadában, Magyar irodalom Kanadában 1900–2010* és angol nyelvű önéletírása, *From Kerosene Lamps to Space Travels (A petróleumlámpától az űrutazásig)* – adta a magyar olvasók kezébe az 1932-ben, a Szabolcs–Szatmár–Bereg megyei Nyírbélteken született, Kanadában élő író, bibliográfus, könyvtáros, irodalomtörténész és irodalomszervező, műfordító és szerkesztő, Miska János életművének fontosabb elemeit, komponenseit. Személyiségéről, alkotó- és közösségépítő munkája jelentőségének érzékeltetésére idézzük a Torontóban élő pályatárs, Dancs Rózsa sorait: „Olyan nyitott szemmel és szívvel élte/éli meg kanadaiságát, hogy közben magyar maradt, mint egy mindenkori Mikes Kelemen. Magyarsága mindig az »alkotás gyönyörűségében« öltött testet; hatalmas tudását nemcsak az otthoni, hanem a nyugati magyarsággal is megosztotta.”

A szerző neve ismerősen cseng a nyugati magyar irodalom iránt érdeklődő olvasók körében. A nyolcvanas évek végén, amikor a diaszpórában létrejött irodalom alkotóiról és értékeiről is egyre több szó eshetett az anyaországban, Miska Jánosról, munkásságáról is hírt hallhattunk. Az *Új Tükör* 1986. szeptember 7-i számának Szélrózsa rovata hírt ad arról, hogy lefordította Juhász Ferenc néhány munkáját, Nagy Lajos *Kiskunhalom* című szociográfiáját, Örkény István *Tóték* című drámáját, a hatvanas években megalapította a Kanadai Magyar Írók Körét. A cikk elismerően szól első kötetéről: „Régi és új emlékek kavarnak novellái világában, egy hazai gyökerekből táplálkozó író új szokatlan talajban próbál éltető nedvekre találni, földet fogni, megállni a lábán.” A sor folytatódik *A Könyv* (1988. 1. szám), a kecskeméti *Forrás* (1990. 3. szám), a *Magyar Fórum* (1991. szeptember 5.) hasábjain. Ez utóbbiból, Mátyás István tollából idézünk néhány gondolatot: „Él egy ember Kanadában, maholnap harmincöt esztendeje, s ez az ember minden erejével, tudásával, lehetőségével a magyar kultúrát, nyelvet, irodalmat szolgálja. Ezt a mi kanadai emberünket Miska Jánosnak hívják. (...) ...közel másfél évtizedes munkával megjelentette a kanadai nemzetiségi irodalomról szóló bibliográfiát, amely hézagpótló munkának számít. A bibliográfia 65 kisebbségi csoport irodalmi anyagát sorolja fel, 75 különböző nyelven.” Az előbbihez hasonló elismeréssel méltatja Miska János munkásságát a nyíregyházi pályatárs, Páll Géza, a *Kelet-Magyarország* című napilap mellékletében, a *Napkelet* 1996. július 20-i számában. Az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* elismerő, értékeinek arányában méltató szócikke, valamint a róla szóló kritikák jelentették a megismerés folyamatát, továbbá saját írásai is a *Hitel*, a *Könyvtári Figyelő*, az *Anyanyelvünk és Kultúránk* hasábjain. Az említett könyvkiadói esemény, valamint Miska Jánosnak a budapesti könyvhéten való személyes jelenléte méltán tereli rá az irodalmi közfigyelmet, indokolja, hogy megismertessük a kanadai magyar szellemi élet ébren tartására és szolgálatára elszegődött, immár öt évtizedes munkásságát, életművét.

A szépíró kettős kötődése

„Én mindig író szerettem volna lenni. Igazi író, nagy író, mint Móricz Zsigmond, vagy legalábbis Veres Péter.”

A *Nem menekülhetsz* című elbeszélése kezdődik eme ifjúi, romantikus álmokat idéző sorokkal. A küldetéstudat háttereként ott találjuk a nyírségi tájak paraszti társadalmát, amelybe beleszületett, a negyvenes-ötvenes évek kálváriás esztendeit, a kuláksorsot, a középparasztság tönkretételét; diákéveit, az 1956-os forradalom mozgalmas napjait és a menekülést az ismeretlenbe. Ott találjuk továbbá az emigrációs évtizedek küzdelmeit, a kanadai életbe való integrálódás folyamatát, az alapozást és kiteljesedést. Irodalmi alkotásaiban a két világ – a szülőföld és a befogadó ország – elválaszthatatlan egymástól, állandó szimbiózisban, ölelkezésében él egymással. A nyírbélteki, nyíregyházi, budapesti emlékek ott kísértének a kanadai élet stációinak – Hamilton, Toronto, Winnipeg, Leethbridge, Ottawa, Victoria – hétköznapi és ünnepei hangulatában, összesimulnak a napi realitás eseményeivel. Olyan ez, mint a szivárvány kettős „kötődése”: magaslatoakat átívelve mutatja meg igazi szépségét, színvarázsát, de éltető nedveit a horizont szélein lecsatlakozva, a földből nyeri.

A szépíró bemutatkozása a tizenöt elbeszélést tartalmazó *Egy bögre tej* című kötete megjelenéséhez (1969) kötődik. Az internet segít hozzá, hogy fogadtatásáról, korabeli visszhangjáról szót ejthessünk. „Miska János írásművészetét költői szabadság és riportszerű szubjektivitás jellemzi. (...) Miska e kötetében három világ elevenedik meg. (...) Régi Magyarország... Új Magyarország... Új Világ. (...) Jól ír, élvezetesen, érdekesen.” (Máté Imre, *Nemzetőr*, 1970) „Miska János novelláskötete úgy hat rám, mint a saját falum emléke. Elevenen tükröződik, életre kel a magyar falu képe. (...) Emberábrázolása kitűnő. Élményei riportszerűen lebilincselők.” (Simon Lajos, *Kanadai Magyar Újság*, 1971) Wass Albert az *Amerikai Magyar Szépmíves Céh Évkönyve* 1971-i számában így ír róla: „Elbeszéléseiben érezni lehet a mélyebb dimenzió jelenlétét, az író lelki vívódásait. Nagy szerencse, hogy Miska János falusi gyerek, s józan földszagú mivoltából még a kanadai életforma sem tudja kiforgatni...”

A későbbi években megjelent kötetei – *A magunk portáján* (1974), *Kanadából szeretettel* (1989), *Többnyire magunkról* (1996), *Lábunk nyomában* (1997), *Földiek között* (1999), *Jelenlétünk Kanadában* (2001) – válogatott írásait ölelik fel, köztük számos elbeszélést, irodalmi értékű riportot, az irodalmi élet eseményeit, kanadai honfitársainak munkásságát méltató alkotásokat.

A Kanadai Magyar Írók Szövetségének elnökeként szorgalmazza antológiák megjelentetését. *Kanadai Magyar Írók Könyve* címmel 1969 és 1972 között három magyar; később, a magyar szerzők megismertetése végett, két angol nyelvű antológiát – 1974-ben, illetve 1988-ban – szerkesztett, melyekben, írásaival, maga is jelen volt. Önálló köteteiben, bár azokban is közöl prózai alkotásokat, már nem az irodalomé a főszerep.

A Kráter Műhely Egyesület által 2011-ben megjelentetett *Túl a hídon* című kötet ismételten a szépíróra irányítja az anyaország olvasóinak figyelmét. A kiadó, Turcsány Péter, az alábbi szavakkal bocsátja útjára Miska János kötetét: „...novella-gyűjteménye az emberi kapcsolatokon *túl is* megőrzött Otthonról, a Hazáról, s a beilleszkedésben helyt álló tengerentúli magyarság együvé tartozásáról vall, aminek alapja már aligha lehet csupán a valóság világa, hanem a magyar nyelv metafizikája, »a hídon (a hidakon) túl« – a lelki és anyanyelvi összetartozás ereje.”

Az elbeszéléseiben jelképes szellemi hidat épít a két haza közt. A gyermekkor, a szülőfalu, a tájhaza képét, emlékeit idézi a *Mindenszentí vásárok* című írása. „Az emberek hajnalban nyakukba vették az országutat, vásárra hajtották a teheneket, hogy azok árából téli ruhát vásárolhassanak a gyerekeknek, és hízónak valót a karácsonyi disznóvágásra. Az én emlékezetemben úgy egybe tartozik e két fogalom, Mindenszentek és a vásárok, mint a kakas kukorékolása a hajnalhasadással. (...) Úgy élnek emlékezetemben, mint feledhetetlen drámai események. Egész nap kihalt volt a falu, csak alkonyat táján kezdett megindulni az élet. Jöttek haza a vásári népek, hangosan beszélgettek szekereik tetején, feltűrt gallérjaik mögül. A kémények füstje fátyolosan ereszkedett a nyirkos földre. A gyerekek futottak apjuk elé.” A vásár hangulatos leírása, a gyermekkori élmény megidézésének fonala egyszer csak megszakad. Egy közbevetett mondat – „Igen, ma Mindenszentek napja van otthon is” – jelzi, hogy mindaz csak emlék. Az *otthon* egy másik, rég mögötte hagyott világot jelent, elhunyt szeretteit. „Én meg itt állok az ablak előtt, az emlékeimbe mélyedve, mintha az elmúlt Mindenszentek ősi jellegét fürkészném. De hol találhatom azt meg ebben az idegenségben, ahol a harangok zúgását elnyeli a feneketlen préri, apám pedig, lecsendesülve, feladta a szegénységgel folytatott szívós harcát, melynek drámai megnyilvánulása egy-egy lámpa drámai darabokra hullását okozta.” A két kép – otthon és itthon – hangulati elemeiben is különbözik egymástól. Az előbbit derű, az emlékezés fátyolos, szivárványos fénye, az utóbbit a szeretteitől való elszakítottság borítja át. Ugyancsak az óhazába repítenek az *Egy dalkedvelő monológja* sorai. A népdal, a templomi ének számára transzcendens erővel bír. „...az éneklés olyan volt mindig, mint a lélegzés: az élet szerves tartozéka.” Ezt hallotta otthon, erre tanította a falu kántortanítója, ezt építette tovább benne a gimnáziumi nótafelelős szerepe, és az Eötvös Kollégiumbeli baráti kör összejövetelek. Lejegyezte azokat egy kockás füzetbe. Emlékek, történetek fűződnek hozzájuk. „...elkísérnek engem az idő és a tér határain túl, s a *fel-feldobott kő* szimbólumához hasonlóan megőrzik bennem ősi hagyományainkat, bárhová szólítson is engem az élet.”

A kiragadott példákat még sorolhatnánk: a *Húsvéti levelek*, a *Gépellennőrok*, a *Levél Kanadába*, a *Bújt az üldözött*, az *Otthon tavasszal*, a *Havi kétszáz pengő fixszel*, a *Búcsújárók* szép történetei, képei, a szülőfalut, gyermekéveket visszaidéző soraival.

Az elbeszélések zöme a kanadai magyarság életéből meríti tárgyát. Elvezet bennünket a kicsinyke winnipegi magyar könyvesboltba (*Könyvesboltban*), a helybeli magyarok kedvelt találkozóhelyére, Várkonyi Ferenc fodrásműhelyébe (*A fodrásznál*). A hamiltoni görög katolikus templomban az otthoni szentmisék emlékét idézi, „ahol legalább ezer lélek vett részt a szép liturgiában! Amikor énekbe kezd az a nagy tömeg, úgy tűnik, s talán ez így is van, mintha az egész föld összeölelkezne a szeretet és egyetértés fényében”. (*A templomjáró krónikája*). Felidézi kanadai tanulmányi

idejének küzdelmes, sikerrel záruló esztendeit (*A diplomás*). Kanadai magyar életutak, sorsok elevenednek meg a *Takarító*, a *Dohányföldön*, a *Hazajáró*, a *Húsvéti levelek* című írásokban, melyek az új haza társadalmába való beintegrálódás keserves esztendeit, önnön sorsuk kiteljesedése kanyargós, megpróbáltatásokkal terhelt útjait jelenítik meg.

Az *isteni gondviselés misztikuma* című elbeszélése lényegét tekintve önéletírás, a harmincévi könyvtárosi szolgálat utáni nyugdíjaztatást követő esztendőket eleveníti fel. Ottawából a nyugodt környezetet kínáló, a Vancouver-szigeten levő Victoria városkába költözik. Egy súlyos betegség dönti ágyba, halálhírét költik. Az isteni gondviselés azonban másképp rendelkezett. Felgyógyulását csodának tekintették. „Az évek múlásával azonban egyre megerősít az a tudat, hogy akinek a lelkébe Isten ilyen eltökélt hivatásvágyat oltott, azt nem veszejt el egykönnyen, holmi tüdőgyulladásban.”

A *Nem menekülhetsz* című elbeszélés nem csupán azért készített ismételt elidőzésre, mert annak kezdő sorait választottuk a szépíró Miska Jánost bemutató fejezetünk mottójaként. Benne az édesapja alakja áll előttünk, a családjáért önfeláldozóan küzdő, fia jövőjéért aggódó családfő. „Apám, nagy tiszteletben álló egyéni gazda, gyakorlatias, nehéz munkán nevelkedett ember volt. Árvaságban nőtt fel, a hátra maradt családnak, két kistestvérének és az öreg Miska nagymamának ő viselte a gondját nyolc éves kora óta. Engem is katonásan, a gyakorlati életre akart nevelni, mesterségre taníttatni. Egész kicsi koromban, ha rossz fát tettem a tűzre, az udvaron kört rajzolt a homokba, a közepébe állított, feszes vigyázállásban, s egyre-másra adta a katonai parancsot: Jobbra át! Hátra arc! Díszmenet!” S az emlék ezúttal is átranzponálódik a jelenbe: „Manapság, ha nem olyan simán mennek a dolgok az életemben, ami a művészi hajlamú egyéneknekél gyakran előfordul, sokszor eszembe jut az apám áldásos, józan paraszti életszemlélete. (...) azért akart pragmatikus szellemben nevelni, hogy megálljam a helyem, bárhová vessen is az élet, anélkül hogy lélekben túlságosan megváltoznék. Vajon ezzel is óvni akart a rám váró megpróbáltatásoktól? Mi mást tehettem? Alma vagyok, nem estem messze az ő fájától.” A céljai, szándékai melletti következetes kitartást, a munka tiszteletét, életadó, egyéniségét meghatározó elmélyültséget és emelkedettséget onnan hozta, a nyírségi szülői házból. Az ifjúkori romantikus elszánás ugyan nem röpítette példa- és eszményképei magaslatára, de mindvégig hű maradt azokhoz az ideákhoz, amelyeket tőlük tanult. Nem egyéni alkotásokban, hanem a közösség, az irodalom, a tudomány szolgálatában lett méltó követőjük nemzettársai szolgálatában.

Ezt az életutat kívánta megörökíteni az *Így élünk* címmel elképzelt életregényében, önéletírásában is A gondolat, az idők múlásával arányosan, mind jobban foglalkoztatta. Már 1988-ban a Rádics Károly által készített interjúban (*Van-e kanadai magyar irodalom?*) jelzést olvashatunk arról, hogy „készülőben az életrajzi regényem”. Ugyanezt erősíti meg Páll Géza a szerző *Lábunk nyomában* című kötetének szemlézése alkalmából, a *Kelet-Magyarország* című lapban, 1996-ban: „Nagyon várjuk a rólad, rólunk, a nyírségi emberekről szóló könyved, amely életünk, életed része, egy darabkája. Egy csipetnyi Magyarországot építettél fel magad körül, kérjük, őrizd sokáig ezt a kis országot, amelyben ma már otthon érzed magad. De a lélek vándorútjai mindig visszavezetnek a szülőföldre is, hidd el, nekünk nagyon

sokat adott és ad a te távoli jelenléted is...” Önéletírása fogantatásakor jutott arra a következtetésre: fölöttébb szükséges lenne, hogy a befogadó ország jobban megismerje a magyar bevándoroltak életét, országépítő munkáját, hozzájárulását Kanada gazdasági és szellemi fellendítéséhez. Ennek a gondolatnak, szándéknak lett a gyümölcse az elhunyt feleség, Marie emlékének ajánlott, nyolc fejezetet felölelő, 2012-ben kiadott angol nyelvű alkotás: *From Kerosene Lamps to Space Travels*, amelyen a hét fejezetre tagolt, irodalmi igényű memoár ötvöződik az író munkásságának tudományos igényű számbavételével. Különös értéke e műnek, hogy oldalain két koncentrikus kör ötvöződik egybe: a személyes életút a közösséggel – a szülőfaluval, a hazával, a kanadai magyarság „élettrajzával”. Az író szóbeli közlése nyújt számunkra bővebb betekintést a kötetben foglalt életút állomásaiba, eseményeibe. „A memoárban visszaemlékszem a gyermek évekre, felidézem a Nyírség évezredes múltját, a szegénységben is szép közösségi életünket. Szólok tanulmányaimról, kedves nyíregyházi gyakorlóéveimről, a forradalomról, a menekülésről, kanadai új életem megalapozásáról, magyarságomról, melyről sosem feledkeztem meg. Még az agrártudományi témájú bibliográfiáimban is olyan tárgyakat választottam, amelyekben hazám és Kanada egyaránt érdekelt és eredményes volt. Hangsúlyt kap a könyvtárosi és bibliográfiai munkásságom, s főleg kanadai magyarságkutatási eredményeim. A magyarság, mielőtt bibliográfiáim megjelentek, ott fehér foltot jelentett. Kitérek a kanadai magyar irodalmi élet megszervezésének, a Kanadai Magyar Írók Szövetsége megalakításának körülményeire. Az általunk kiadott antológiákat az írók és az olvasók egyaránt kedvezően fogadták: az alkotóknak fórumot kínált, a magyar közösségek pedig új életük tükrét láthatták bennük. A szövetség hírlevelei tájékoztattak a kiadási lehetőségekről, az állami támogatások igénybevételéről, a terjesztés módjairól. Szervezési munkánk eredményeként a hetvenes-nyolcvanas években 140 magyar verskötet, 100 novelláskötet, több regény és színdarab jelent meg. A *Kerosene Lamps...* egy küzdelmes, sikeres életpályáról szól, amely ugyanakkor kortörténeti munka is. A kanadai nagykövetség szorgalmazza annak magyar kiadását is. Jelzem, hogy készülöben egy magyar nyelvű önéletírás is, mely – reményeim szerint – színesebb, irodalmibb lesz. Egyes fejezetei már megjelentek különböző kanadai magyar lapokban...”

Különös értéket hordoz a kötet nyolcadik fejezete, a felesége – Marie Miska – által összeállított bibliográfia. Első részében közli Miska János saját alkotásait – megjelenésük időrendjében –, az általa szerkesztett és közreadott kiadványokat, kötetekben megjelent fordításait, tudományos publikációit, lapokban és folyóiratokban közölt írásai repertóriumát, történelmi témájú írásait. A bibliográfia második része tartalmazza a Miska Jánosról, műveiről írott cikkeket, tanulmányokat, a vele készített interjúkat. A két részből egy rendkívül gazdag és sikeres életpálya képe bontakozik ki. Mindezek ismeretében, elismerésképpen nevezi őt George Payerle a kötet borítólapján a kanadai magyarság szellemi atyjának, Bisztray György egyetemi tanár pedig kanadai Kazinczynak.

Az irodalmi és szellemi élet küzdőterén

„A leghőbb vágyam az volt, hogy közreműködjek a diaszpórában élő honfitársaim anyanyelvének és hagyományainak megőrzésében.”

Az első fórum, amelyen meghatározó szerepet töltött be Miska János, az általa kezdeményezett és létrehozott Kanadai Magyar Írók Köre volt (a későbbiekben szövetséggé alakult), melynek elnöke, 1974-től pedig örökös tiszteletbeli elnöke lett. E minőségében a kanadai magyar irodalmi élet szervezésének és irányításának élvonalába kerül. A következő években megjelentetett saját kötetei ennek a tükörképei.

Az 1974-ben kiadott, *A magunk portáján* című kötete az 1963 és 1973 között írott újságcikkeket, esszéket, beszédszövegeket ölel fel, bennük és általuk a szellemi élet eseményeibe pillanthatunk be. A kötet cím „kanadai magyar problémákat jelent, de mivel az általános életjelenségek megnyilatkozása a külföldre szakadt magyar egyének és társadalmi csoportok körében igencsak hasonló, így akár az Egyesült Államokban, akár Ausztráliában, vagy bárhol a földkerekség magyar lakta területén találunk ezekben az írásokban magunkra vehető és megszívlelendő igéket.” (Ludányi András, *ITT–OTT*, 1974) „Ezt a gyűjteményt a felvetett alapvető problémák tárgyilagos elemzése, az elevenig ható hozzáértés, s nem utolsósorban a szókimondó író őszinte állásfoglalása teszi értékké. (...) a magával hozott szellemi és irodalmi értékeket Kanada egészében oldja fel, s annak leszűrt tartalmát adja az ideszakadt magyarság kezébe.” (Juhász József, *Nemzetőr*, 1974) „A könyv esszék sorozata. Aki elolvassa, sok értékes gondolattal s adattal lesz gazdagabb. (...) Minden témájában az új és a régi haza problémái kerülnek feldolgozásra. A felülemelkedettek érzelmi tisztaságával tudja egységbe foglalni a kettőt.” (Domokos Sándor, *Nemzetőr*, 1974)

A *Kanadából szeretettel* című kötete (1989) a következő évek (1975–1985) írásait gyűjti csokorba. A kanadai magyarok életéről, mindennapjairól írott esszék és riportok, az előzőhöz hasonló pozitív értékelések mellett, immár hazai lapokban is visszhangra, kedvező fogadtatásra lelnek. „Az itt közreadott írásoknak főleg dokumentum- és történelmi jelentőségük van, bepillantást nyújtanak a Kanadában élő magyarok szellemi, kulturális és társadalmi életébe. (...) A szerző kanadai üzenete nemcsak az itthon élőkhez, hanem az egész világon szétszóródott magyarokhoz szól. Közelebb hoz bennünket egymáshoz.” (Adamik Jászó Anna, *Magyar Nemzet*, 1989) „A kötet erősségét a kanadai magyar irodalmat bemutató tanulmányok képezik (...) a második fele a kanadai magyarság kultúrájának egyéb eredményeivel ismerteti meg az olvasót.” (Bisztray György, *Forrás*, 1990)

A következő tíz esztendő (1985–1995) eseményeit a *Többnyire magunkról* című kötet (1996) örökíti meg. „A Kanadában élő magyarság szellemi életét méri fel egy fajtájához hű szakember látószögéből”. (Fáy István, *Kanadai Magyarság*, 1996) Ugyanez a téma uralja a válogatott riportokat és emlékiratokat tartalmazó kiadvány: *Lábunk nyomában* (1997).

Miska János magyarországi látogatásai előtérbe hozzák a gyermekkori éveket. Az időtávlat azoknak új dimenziót ad. A *Földiek között* című kötetben (1999) közreadott írásokban az otthoni emlékek kerülnek előtérbe az író gondolat- és érzélemvilágában „társbérletben” meglévő kanadai magyar valósággal: az értelmiségiek kemény küzdelmével, a dohányvidéki magyar farmerek szívós munkájával. Ugyanez a témája a *Jelenlétiünk Kanadában* (2001) című kötetnek is. Bennük oly életutak rajzolódnak ki, melyek megbecsülést és tiszteletet ébresztettek a magyarok iránt.

E kötetek alapján készült a 2011-ben megjelent *Magyar tavasz Kanadában* című válogatás. Az előhang utal arra, hogy a kötet „fél évszázados közírói munkáságomból nyújt ízelítőt (...) az írásokon keresztül bepillantást nyerhet az olvasó a kanadai magyar élet különböző ágazataiba, kulturális, társadalmi, felekezeti és szellemi életünk sokoldalúságába (...) leghőbb vágyam az volt, hogy közreműködjek a diaszpórában élő honfitársaim anyanyelvének és hagyományainak megőrzésében. Ez utóbbit tekintem életpályám egyik legjelentősebb eredményének.”

A kiragadott mondatrészek jelzik az időhatárt, jelzik továbbá az írások személyes és közösségi vonatkozásait. Amint maga is vallja: ebbeli munkáját tekinti életpályája legjelentősebb eredményének. A szépíró háttérbe szorult, valamiféle belső sugallat arra indította, hogy a közösségszolgálatban keresse és találja meg élethivatása célját és értelmét.

A kötet néhány írása – *Jóvátétel, Trianon emléke, A népzene sorsa, Hódolat Böszörménynek, Árpádkori templom, Mihály János emlékezete...* – még az otthoni éveket, eseményeket (is) idézi. Ez utóbbiban utal arra, hogy a szülőhazában bekövetkezett politikai fordulat elősegítette az egymásra találást, melyből „a hazának is csak haszna lehet, részben, mert régi tartozását róttá le idegenbe szakadt fiai iránt”. (Tegyük hozzá: írásainak magyarországi megjelentetését, a Kráter Könyvesház által megjelentetett négy kötetet is az adósság törlesztés részeként tekinthetjük.)

A kötetből a közel negyedmilliós kanadai magyarság fél évszázados szellemi kibontakozása tárul elénk – a közösségi és személyes sikerek koordinátáira kivetített eredők mentén. Miska János évtizedeken át könyvtárosként dolgozott. Élt a hivatás által felkínált lehetőséggel: a szorosan vett szolgálati feladatokon túl tudatosan kereste, kutatta és feldolgozta a kanadai magyarsággal kapcsolatos adatokat – a bevándorlás kezdetétől napjainkig. Ennek egyik első gyümölcse az *Így látnak minket*. Kiemeli, hogy az évtizedeket felölelő folyamatban határkönek számít a hetvenes években törvényerőre emelkedett kétnyelvűség és multikulturális törvény, a vele járó állami támogatás. *Verőfény az esőben, Magyar tavasz Kanadában, Ottawai magyar színek, Molnár Ferenc Vancouverben, Hungarológia Kanadában, A világ legújabb magyar otthona, Csillagfordulás Victoriában, Magyarok Brit-Columbiában* és más írások jelzik az új kezdet áldásos gyümölcseit Albertában, Calgaryban, a fővárosban, szerte az országban, ahol magyar közösségek élnek. A Széchenyi Társaság tevékenysége, a Rákóczi Alapítvány, a magyar-házak sora, irodalmi rendezvények, a magyar bevándorlás centenáriuma, tudományos rendezvények, megemlékezések alkotják a különböző lapokban megjelent tudósítások témáját, egyazon cél érdekében: a közösségformálás, az identitásörzés, a hagyományápolás gondolatának elhintése, tudatosítása végett. Nem a külső szemlélő sorai jelennek meg a *Kanadai Magyarság*, a *Magyar Élet*, a *Magyarok Vasárnapja*, a *Tárogató*, a *Magyar Krónika*, a *Szigeti*

Magyarság... stb. és a fentebb említett magyarországi sajtókiadványok hasábjain, hanem az események animátoraként, szervezőjeként közreműködő szerző szellemi erőteréből fakadó kisugárzásaként. Hitet és reményt ébresztenek ezek az írások, buzdítást mások számára: kövessétek őket, őrizzétek és ápoljátok ti is az őseitek által az óhazából hozott értékeket!

A példamutatás másik formája a különböző életutak, személyes sikerek, pályáívek megrajzolása, kivetítése. A kanadai magyar bevándoroltak közt igen sokan futottak be olyan karriert, amely elismerést, tiszteletet ébresztett irántuk – áttételesen pedig a magyar közösség iránt – a kanadai társadalomban. Miska János számtalanszor hivatkozott az elődökre, kortársakra, akik hírt, nevet megbecsülést szereztek maguknak és a magyarságnak. Az e kötetben közölt írások elének idézik Szabó Tibort, az Ontario Mezőgazdasági Egyetem kandidátusát (*Korszakalkotó méhészt*), Rajháthy Tibort, a növényörökléstan tudós kutatóját (*Isten veled, kutatóintézet*), Nt. Metzger Frigyes ref. lelkészt, bibliakutatót (*Látogatás a bibliamúzeumban*), Wojatsek Károly emeritus professzort (*Hungarológia Kanadában*), Safranyik László tudományos kutatót (*Safranyik László entomológus*), dr. Benedek Viktor természetgyógyászt (*Tavaszbontó események Victoriában*) a közösségi életért dolgozó Kádár-házaspárt (*Aranylakodalom*), a rákos betegként Kanadát végignyargaló Fonyó Istvánt (*Számunkra mindig is hős volt*), dr. Szathmáry Emőket, a Manitobai Egyetem elnökét (*Tudósavatás Ottawában*). Mind-mind azok közül valók, akik Kanadába érve „a tenger közepére kerültek, s meg kellett tanulniuk úszni, de nagyon gyorsan, hogy mielőbb partra érjenek”. S ha már partot értek, szorgalmukkal, kitartásukkal, elhatározottsággal álltak be az országépítők, a hídverők közé. Róluk mondta elismerőleg John W. Pickersgill bevándorlási miniszter: „a magyar menekültek jelentették az ország legértékesebb ajándékát, amit valaha is kapott”. (*Ötvenhatos magyarok Kanadában*)

A kanadai magyar alkotók székértáborának számtartója

„...az egyetemes magyar irodalom integráns részének tekinthető a mi munkásságunk is.”

A fentebb bemutatott kötetekben több összefoglaló, illetve egyedi témakörre utaló tanulmány szól a kanadai magyar irodalmi életről, alkotói pályákról, művekről. Miként is lehetne másképp egy olyan személyiség esetében, kinek „szellemi lételeme az irodalom”. A találó jellemzést Bisztray György, a kanadai pályatárs irodalomtörténész írta le, aki a kecskeméti *Forrás* 1990. márciusi számában méltatta a Miska János *Kanadából szeretettel* című kötetét. „A kötet erősségét a kanadai magyar irodalmat bemutató tanulmányok képezik. Egyedülállóak azok a tanulmányok, melyekben Miska a kanadai próza egészének perspektívájából vizsgálja az ország magyar irodalmi vonatkozásait.” Bisztray kiemeli: a kötet írója az ott élő magyar alkotók angol nyelven írott alkotásait „a kanadai magyar irodalom második dimenziójának nevezi”. Az *Irodalmi ágazatok* című, 1993-ban, a budapesti Hitel című folyóiratban közölt Miska-tanulmányból képet nyerhettünk annak sokszínűségéről,

gazdagságáról. Kézenfekvő volt, hogy ily gazdag ismeretek birtokában előbb-utóbb hozzálát a sok részismeret, fölhalmozott hatalmas bibliográfiai anyag szintézisének megírásához.

Hogy ez a szándék mennyire élt benne, arról egy magyarországi folyóiratban közölt interjúban – *Van-e kanadai magyar irodalom?* (Könyv, 1988. 1. sz.) – kaphatunk jelzést. Rádics Károly „a kanadai magyar irodalom egyik legjobb szakértőjének” tette fel kérdéseit. Miska János válasza a címben fölített kérdésre: „Ez a kérdés sokat foglalkoztat minket is, s megvallom őszintén nehéz erre egyértelműen választ adni. Egy kimondottan kanadai magyar irodalomhoz sajátos színekre, tónusra, formákra, tematikai vonulatokra és megkülönböztetett irodalmi eszközökre lenne szükség. (...) Regényeinkben és elbeszéléseinkben kezd megjelenni az új környezet hatása, a kanadai életindíttatás néhány különleges árnyalata. Egészében azonban, úgy gondolom, inkább az egyetemes magyar irodalom integráns részének tekinthető a mi munkásságunk is.”

E gondolat nyer precíz, tudományos alapú megfogalmazást a két évtized múltán befejezett, a témát összefoglaló, szintézisbe öntő munkájának – *Magyar irodalom Kanadában 1900–2010* – címében is.

Miska János a kötet előszavában utal az e témában előzőleg megjelent munkákra: Bisztray György: *Hungarian–Canadian Literature* (1987), Szakács István Péter: *Szavak Prérijén: A kanadai magyar irodalom egy évszázada* (Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2002), valamint saját munkái: *Ethnic and Native Canadian Literature – Bibliography* (1979, 1990), és *Literature of Hungarian–Canadians: Essay and Bibliography* (1991); egy vele készített interjúban – *Sajátos Kanadai Magyar Irodalom* – említést tesz Béládi Miklós, Pomogáts Béla, Rónay László, Kürtösi Katalin és Czigány Lóránt kanadai témájú könyveiről, írásairól.

Kötetének törzsanyaga két nagy fejezetre tagolódik: *A magyar nyelvű ágazat* és *az Angol nyelvű ágazat*.

Az első bevezető része felvázolja a kanadai magyar bevándorlás történeti hátterét, annak hullámain és jellemző vonásait.

Az előzmények messze vezetnek vissza az időben. Az 1902-ben született első, maradandó értékű alkotás – Szatmári János: *Préri éneke* – „egy nagy lélegzetű életrajzi eposz” az ő otthonra találásukat, kemény küzdelmüket örökölte meg. A későbbiekben csupán elszigetelt törekvések, alkotások jelzik a magyarság irodalmi önkifejezésének folyamatát, országos terjesztésű vagy helyi kezdeményezésből született lapok hasábjain, szórványosan megjelenő kötetekben. Hátterében ott találjuk a magyar irodalom gazdag hagyományából fakadó indíttatást, az elhagyott haza iránti vágy kifejezésre juttatását éppúgy, mint a hontalanság keserű érzéseiből fakadó fájdalom versekben, prózai alkotásokban való megörökítésének szándékát.

A bevándorlás második nagy hulláma a trianoni összeomlás következtében indul meg. Ehhez az időszakhoz kötődik, az akkori életérzésnek adnak hangot Kováchy Kálmán és Izsák Gyula költeményei.

A kanadai magyar szellemi felívelés a második világháborút, különösen az 1956-os magyar forradalmat követő kivándorlási hullámokhoz kötődik. Katalizátorként hat e folyamatra a már említett kanadai nemzeti megújódás, valamint a hetvenes évek elején elfogadott Bilingual and Bicultural törvény, a multikulturális

minisztérium létrehozása, amely nem csupán eszményi háttérrel, hanem anyagi alapot, támogatást is nyújtott a nemzetiségi kultúra ébrentartásához, fejlődéséhez, magyar tanszékek létrehozásához, a hungarológiai kutatások, kiadványok – antológiák és saját kötetek – megjelentetéséhez. Az előző években egyéni kezdeményezésre megalakult Kanadai Magyar Írók Köre (később Szövetsége) immár intézményesen szervezheti a magyar nemzeti közösség irodalmi életét.

A magyar ágazat fővonalába a költészet kerül. Alkotóik a hazai irodalmi hagyományok és áramlatok csapásain haladva adnak hangot a szülőhazához fűződő érzelmi kötődésnek, a kanadai integrálódás lelki válságokkal terhes folyamatának. Számukra az anyanyelv felbecsülhetetlen értékűvé válik: „De ím, megmaradt egyetlen Hazának,/ vég-fellegvárnak az édes anyanyelv, / s bármely vidékét járod a világnak, / mindig is veled lesz, nem hágy soha el...” (Andrásik Gyula) Igen, ez lett az eltéphetetlen lánc, amely gondolatban és érzésben az elhagyott otthonhoz, a nemzethez, az őseiktől örökölt hagyományhoz fűzte/kötötte az alkotókat s általuk pedig a másfélszázéves magyarságot. Az irodalmi derékhad olyan neveket adott a kanadai magyarságnak – a másfél évtizednyi időt ott élő Faludy Györgyöt, továbbá Tűz Tamást, Béky-Halász Ivánt, Fáy Ferencet, Csinger Józsefet –, kiknek nevét, ha késve is, az anyaország is megismerhette, elismeréssel övezte.

Az őket követő középnemzedék tagjai már otthonosan mozogtak mind a magyar, mind a kanadai kultúrában, a modern irodalmi áramlatokban. A kettősség nem feledtethette velük az emigránsok körében folyton vissza-visszatérő kérdést: „Ki volt bölcsebb: ki otthon maradt? / Megalkudott, míg belül szenvedett? / Vagy ki nem vállalta a rabigát, / S külföldön viselt nehézségeket...” (Király Ilona) Az ebben sorban említett alkotók – Vitéz György, Kemenes Géfin László – bár a honvágy kínzó érzése nem enyhül el lelkükben, már hangot kap a jelenben, jövőben vetett hit, fészket lel a nyugalom, kiegyensúlyozottság érzése is, mely örökszép sorokban ölt testet. Az újabb nemzedék már a kanadai életben formálódott, eszmélt a világra, „költészete magán viseli korunk szellemiségét, a dolgok reális értelmezését”, az angolszász irodalmi áramlatok megtermékenyítő hatását. Bebek János, Seres József, Dániel Nagy László, Bali Brigitta, Sajgó Szabolcs, Simándi Ágnes költő jelentik a jövő ígérését.

A prózaírók számának szerényebb táborát Miska János az általánosan tapasztalható visszaesésnek tulajdonítja, továbbá annak, hogy „nem áll rendelkezésünkre a prózaírás alapvető talaja, a homogén magyar közösségek hozzáférhetősége. Igazán nagy kaliberű művekhez a környezettel kialakított közvetlen kapcsolatra, mélyen futó gyökerekre van szükség”. Ez magyarázza azt, hogy ha születtek is ilyen művek, tárgyukat a régmúlt vagy a XX. századi magyar politikai fordulatokból merítették, továbbá azt is, hogy elsősorban a rövidpróza került túlsúlyba. Kulcsár Lajos, Domokos Sándor, Sárvári Éva, Miska János, Bisztray György, Dancs Rózsa alkotói műhelyéből kerültek ki olyan alkotások, amelyekben a hazai emlékek a kanadai realitásokkal, magyar sorskérdésekkel ötvöződnek, érzékeltetik, elénk vetítik az ott élő magyarság életérzését, lelki vívódásait, gondolatvilágát.

Miska János a kanadai magyarság irodalmának külön ágazataként, de annak integráns részeként tárgyalja azokat az alkotókat, akik angol, illetőleg francia nyelven írnak, magyar származásukat tudatosan vallják, magukat magyar etnikumú kanadaiaknak tekintik. Közülük a legkiemelkedőbb John Marlyn, kinek 1957-ben meg-

jelent életrajzi regénye – *Under the Ribs of Death* (A halál szorításában) – Kanadaszerte elismerést vívott ki. A sikeres prózaírók sorát gazdagítja Vizinczey István, Jónás György, Porter Anna, a már másodgenerációs Payerle György és Dobozy Tamás. Az angol nyelven alkotó költők sora ennél szerényebb és kevésbé ismert. Költői eszközeikben a modern irányzatokat követik, kísérletező alkatúak, az avantgárd, absztrakt törekvések követői. Zend Róbert, Könyves Tamás, Farkas Endre, Tihanyi Éva alkotják az angol ágazat lírai vonalát.

Az életutak és életművek, alkotások bemutatása sorában egyaránt találunk lexikoni tömörséggel megírt pályaképeket, elemzéseket és bővebb, szubjektív megközelítésű, elmélyültebb alkotói portrékat. Különösen szép sorokat ír Veszely Ferencről, Kemenes Géfin Lászlóról, Fáy Ferencről. Az alapos tárgyismereten túlmenően kiérződik belőlük az irodalmat rajongásig szerető könyvtáros és tudós bibliográfus precizitása. A részekből sokszínű kompozíció körvonalai, színharmoníája tárul elénk.

Ezen a táblaképen helyet kap a kanadai magyar irodalomban szerény helyet elfoglaló drámai irodalom, amely saját színház – alkotásra ösztönző –, „megrendelő” – híján nem bontakozhatott ki. Helye van továbbá a vallomások, életregények, emlékiratok, naplók formájában megírt, magyar és angol nyelvű önéletrajzoknak. A kötet szerzője pár szavas tárgyi megjelöléssel sorolja a többnyire magánkiadásban megjelent műveket, az azok visszhangját, fogadtatását dokumentáló könyvészeti utalásokat. Mindkettő rendkívül értékes forrás az alkotók munkássága, életművük iránt érdeklődő kutatóknak.

Az irodalmi élet nem csupán egyéni kötetek, kiadványok formájában jutott el az olvasó közönséghez, hanem nagy szerepük volt az antológiáknak is. A Kanadai Magyar Írók Köre, illetve Szövetsége 1969 és 1998 között magyar nyelven tizenegy, angol nyelven pedig két antológia kiadásával teremtett lehetőséget a publikáláshoz. Mellettük más kiadványok is – *Winnipeg-i Magyar Irodalmi Kör Antológiája* (1986), *Mozaik/Mosaic/Mosaïque*. Montreali Antológia (1993), *Nyugaton is felkel a nap. A nanaimoi magyarok életképei* (1997), *Amerikai és kanadai magyar költők hitvallása* (1998), *Blessed Harbours. An Anthology of Hungarian–Canadian Authors* (2002), valamint két magyarországi kiadvány is hírt hozott róluk.

A kötet függelékeként tarthatjuk számon Miska Jánosnak a kanadai magyar irodalom „mellékágazataival” foglalkozó tanulmányai újraközlését, amelyek sokban árnyalják, gazdagítják a monográfiában elénk táruló képet a kettős ágazatról, a forrásmunkák gazdagságáról, az e kérdéskörhöz kapcsolódó folyóiratokról, magazinokról, monográfiákról, tanulmányokról. A kötet végén közölt *Válogatott irodalom* a monográfia tudományos alaposságát hivatott alátámasztani; a *Névmutató* pedig a benne való jobb eligazodást segíti.

Munkássága jelentőségére világítanak rá az emigrációban élő pályatárs szavai: „Nincs a nyugati magyar irodalomnak olyan rendezett tárháza, mint a kanadai magyar, köszönet Miska János munkásságának. Összeállításából képet nyerhetünk az angolul és franciául publikáló, főleg fiatal, magyar származású szerzők műveiről és a magyar képző- és zeneművészekről, valamint a tudósok munkásságáról.” (Borbándi Gyula)

Bár nem tartozik szorosan a kötet irodalomtörténeti tárgyköréhez, de azzal összefügg – mondhatnánk attól elválaszthatatlan – a 240 ezer lelket felölelő magyar eredetű lakosság intézményes kutatását szolgáló kanadai hungarika kutatások számbavétele, bemutatása. Miska János részletesen ismerteti annak intézményrendszerét, sajtóját, könyvtárait, levéltárait. Kutatómunkája révén válik a hungarológiai kutatás megalapozójává, a Kanadában élő magyar tudósok, jeles közéleti és kulturális személyiségek számtartójává. „Mit jelent az itteni levéltári bűvárkodás az otthoni két műszakot is lehajtó küzdelmekhez képest? Szellemi virtust. Fajtam iránti elkötelezettségemet, annak szolgálatát” – olvashatjuk a Mátyás István által készített interjújában. (Magyar Fórum, 1991. szeptember 5.)

A Kráter kiadó által megjelentetett négy kötet által egy rendkívül gazdag életmű létrehozójának, a kanadai magyar szellemi élet, az irodalom szolgálatára elszegődött kutató műhelyébe enged bepillantást. A felesége által összeállított, az angol nyelvű önéletírása végén közölt bibliográfiai anyagból kitűnik, hogy irodalmi tevékenységén túlmenően, mily nagy szolgálatot tett a kanadai magyarság történetének, szellemi életének feltárásáért, a kanadai–magyar kapcsolatok múltjának feltárásáért. Munkásságát magas kanadai állami kitüntetésekkel ismerték el. Szülőhelye, Nyírbéltek díszpolgárává fogadta.

Cum Honore – Miska János

*„...szerencsés ember vagyok, mint a gólya-
madár. Engem két hazával áldott meg az ég, s
őszinte odaadással szeretem mindkettőt; a
szülőföldemet érzelmi intenzitással, lelki szo-
rongással, a választottat értelmi szenvedéllyel.”*

Aligha van olyan külföldi magyar író, aki elmondhatja magáról, hogy nyolcvan éves korában – a pomázi Kráter Műhely Egyesület kiadó révén – négy kötettel jelentkezik a honi magyar irodalomban.^(x) A Szabolcs–Szatmár–Bereg megyei Nyírbélteken született, s 1957 óta Kanadában élő Miska János íróként, irodalom-szervezőként, irodalomtörténésként, hungarológus tudósként egyaránt maradandót alkotott. Az új haza fogadott fiaként sokoldalú, értékes munkásságát Kanadában a II. Erzsébet koronázási emlékéremmel, Árpád ezüst- és aranyéremmel, Alberta tartomány érdemrendjével ismerték el; Magyarországon 56 Hőse címmel, a Magyar Tudományos Akadémia külföldi köztestületi tagsággal, Nyírbéltek Díszpolgára, Hajdúböszörmény Tiszteletbeli Polgár címmel, a magyar kormány pedig a Magyar Érdemrend Tisztikeresztje kitüntetéssel ismerte el. Irodalomtörténetünk értékeihez méltó módon tartja számon.

Személyiségét, sok évtizedes munkásságát, sokoldalú kvalitásait mutatja be, hozzá olvasó közelbe az újabb kötet^(xx), amely a róla szóló, tevékenységét és műveit bemutató és méltató írások antológiájaként került a magyarországi irodalomszerető közönség kezébe. „...A rólam szóló irodalom közzététele fényt vet majd a kanadai magyar szellemiségre is, melynek alakulásában hathatós szerepet játszottam.” E szerep megvilágítása, értékelése és elismerése képezi e kötet tárgyát. Mindegyik írás egy-egy rivaldafény, amely a sokoldalú életmű más-más szeletére irányítja figyelmünket.

I. A sokoldalú ember

Hajdúböszörményi középiskolai tanára, dr. Papp Béla univerzális embernek nevezi, azok közé sorolja, akik „a szellem energiájával igyekeznek összetartani a szétszóródott magyarságot, hogy írásukkal megőrizték, megőriztessék a magyarságtudatot”. A nyíregyházi pályatárs, Páll Géza újságíró, a szolgálat mibenlétére világít rá, Miska János kettős kötődésére, aki a messzi idegenben sem feledte: „életre szólóan lelki–szellemi–érzelmi adóssága van szülőföldje iránt”. Életútja messzire sodorta Nyírbéltektől, Magyarországtól. Kanada fogadta be, nyitott életteret, tehetségéhez mért kibontakozási lehetőséget számára. Sőt, annál is többet, feladatot: „mindenkinek ott és azon a területen kell a legtöbbet nyújtania, amihez adottsága,

képessége van, hogy a magyar névnek tisztességet szerezzen az idegenek között.” (Dancs Rózsa) A Radics Károlynak adott interjúban sorsát a gólyamadáréhoz hasonlítja: „engem két hazával áldott meg a teremtő, s őszinte odaadással szeretem mindkettőt”.

II. Az író

Életrajzában, nyilatkozataiban többször is hangoztatja: író szeretett volna lenni. Diákkorában Petőfi és Arany költészete, Veres Péter és Móricz Zsigmond prózája lett számára az eszménykép. De éppúgy vonzotta, alakította szemléletét Déry Tibor, Galgóczi Erzsébet, Nagy Lajos, Fekete István, Németh László, Tamási Áron, kiknek művei ösztönzést, irodalmi álmokat ébresztettek benne.

Miska János elbeszélései kettős pillérre épülnek: az otthoni emlékekre s az új hazában szerzett élettapasztalatok írói feldolgozására. „Elbeszéléseiben a nyírségi emlékeket kanadai témájú írások egészítik ki.” (Szakács István Péter) „...több elbeszélését a nosztalgia és a lelke mélyén lappangó ironia és lemondás, míg a kanadai tárgyúakat a gyors asszimilálódás elleni küzdelem jellemzi.” (Fias György) Domokos Sándor ennél is árnyaltabban tárja fel prózájának tematikai skáláját: „A magunk emlékei, a jövő felmérésének bizonytalansága, félreismert magyarságunk szomorúsága, új hazánkhoz fűződő hálánk melegsége és ugyanakkor az ősi gyökerek elszakításának fájdalma mind benne cseng Miska János írásaiban.” Hasonlóképpen értékel Juhász József is: „...a magával hozott szellemi és irodalmi értékeket Kanada egészében oldja fel, s annak leszűrt tartalmát adja az ideszakadt magyarság kezébe.” Seres József a *Kanadából szeretettel* című kötet megjelenésekor a derűs, optimista hangvételének forrását az író habitusából eredezteti: „ahhoz, hogy egy nemzet fia ily lelkesen írhasson, nemcsak tehetségre, de a hovatartozás érzetének eredendő és tudatos jelenlétére is szükség van.” Sőt, ennél is többre: „Soha nem hallottam tőle, hogy szidta volna Kanadát, de soha nem marasztalta el honfitársait sem. Meglátta bennük, mindannyiunkban a jót s arról írt.” (Dancs Rózsa)

Kritikusai találó megállapításokkal érzékeltetik, juttatják kifejezésre Miska János elbeszélő művészetének jellemző vonásait, sajátosságait, erényeit. „...pontos megfigyeléseken alapuló, valóság-hű írásmódja a kanadai valóság objektív, árnyalt bemutatására törekszik.” (Szakács István Péter) „Gazdag színekbe öntött, aprólékos, naturalista képekben rajzolja meg szülőföldje hagyományait.” (Fias György) „Emberábrázolása kitűnő. Élményei elevenek, lebilincselőek.” (Simon Lajos) „Soha sem pózol, egyszerű, keresetlen irodalmi eszközökkel eleveníti meg a történeteket.” (Németh Ernő) „Miska János kiváló stilisztá, elfogulatlan kritikus.” (Ludányi András) „Írásainak sajátossága az aprólékos hitelesség, a szemléletesség.” (Fias György)

III. Az irodalomszervező, antológiás ember

„Valaki kanadai Kazinczynak nevezte az idén nyolcvan éves Miska Jánost.” – e mondattal indítja a *Magyar tavasz Kanadában* című kötetéről írott méltató sorait Bisztray György irodalomtörténész. Találó hasonlat. 1969-ben az ő kezdeményezésére alakul meg a Kanadai Magyar Írók Köre, mely „fórumot kínál a Kanadában élő magyar íróknak, s további alkotásra buzdítja őket”. (Irsa Béla)

Fórumként a Miska János szerkesztésében kiadott antológiák szolgáltak – három magyar, egy pedig angol nyelven megjelentetett kötet fűződik az ő nevéhez. E kiadványok ars poeticájaként idézhetők Juhász József elismerő szavai: „Anyanyelvükön hirdeti létüket, küldetésüket a szétszórtságban élő magyarság között.” Miska János nevéhez, e kiadványokhoz köthető a kanadai magyar irodalom virágkora. „Ő és a kanadai magyar irodalom – összetartoznak.” (Máté Imre) Juhász József a harmadik antológia-kötet megjelenésekor veti papírra elismerő szavait: „...dicséret illeti a rendkívül tehetséges író a szerkesztés háládatlan, de nagy fontosságú fáradozásáért.” Tűz Tamás költő a három magyar nyelvű antológiát méltatva elismerőleg szól az általuk betöltött szerepről, bizonyóságként annak, hogy: „...nem csak meg lehet őrizni anyanyelvünket az idegenben, de egy kis tehetséggel és akarattal irodalmi színvonalra is lehet emelni.”

Az irodalomszervező szerepköre az irodalomtörténész elhivatottságával gazdagodik, válik teljessé. „Nincs a kanadai magyar irodalomnak olyan területe, amelyet kutatásai során elkerült volna, nincs olyan alkotója, akire fel ne figyelt volna.” (Dancs Rózsa) Az évtizedek során írott számtalan íróportré és méltatás szintéziseként írta meg a *Magyar irodalom Kanadában* című munkáját, mely előszavában rögzíti annak tartalmi koordinátáit: „A kanadai magyar irodalomnak két nyelvi ágazata van – a magyar és az angol nyelvű. (...) Ezt a monográfiát részben az különbözteti meg az elődeitől (Bisztray György: *Hungarian–Canadian Literature* – 1987, illetve Szakács István Péter: *Szavak préríjén – A kanadai magyar irodalom egy évszázada* – 2002 című kiadványokra utal – M.J.), hogy a költészeti és szépprózai írások mellett egyenlő mértékben foglalkozik az angol nyelvű ágazattal, és számos irodalmi vonatkozású témakörrel, köztük az életírással, az irodalmi bibliográfiával, a magyarságvonatkozású kanadai forrásmunkákkal, a kanadai magyar sajtóval, és a környezet irodalomformáló hatásával.”

IV. A hungarológus és bibliográfus

Fáy István Miska Jánost „a bibliográfia jeles tudósá”-nak nevezi, aki „minden szabad idejét a kanadai magyar értékek felkutatására, rendszerezésére és közzétételére fordítja”. A torontói egyetemen nyert könyvtáros-képzés messzemenően kamatozott. Hamar felismerte, hogy a szolgálati kötelezettségén túlmenően adott egy önként vállalható munkaterület. Attól kezdve „minden szabadidejét a kanadai magyar értékek felkutatására, rendszerezésére és közzétételére fordítja”. (Fáy István) Az első magyar bevándorlók megszállottságával, a tudósra jellemző kitartással és elhiva-

tottsággal gyűjtötte az anyagot bibliográfiai munkáihoz, közte a legtöbbet emlegetett, számára nemzetközi hírnevet biztosítókhöz, mint amilyen a háromkötetes *Canadian Studies on Hungarians 1886–1986*, valamint az *Ethnic and Native Canadian Literature*. Ez utóbbit Vekerdi József, az OSzK főosztályvezetője „mintaszerű kézikönyv”-nek nevezi: „A könyvészet használhatóságát fokozza az a körülmény, hogy a szerzők rövid életrajzát és a róluk írt kritikákat is közli, és kimerítő jegyzéket tartalmaz a témára (az egyes nemzetiségi irodalmakra) vonatkozó szakirodalomról, rövid tartalmi ismertetésekkel mindegyik munkáról (a folyóiratokban, újságokban megjelent tanulmányokat is beleértve.)” A Kanadában és Magyarországon is szakmai elismerést arató munkákról jegyzi meg Borbándi Gyula: „nincs a külföldi magyar irodalomnak olyan rendezett tárháza, mint a kanadai”, a Miska János által összeállított bibliográfia. „Az ilyen vállalkozáshoz kivételes öntudat, sőt fanatizmus kell. (...) Nem nehéz elképzelni, milyen rendkívüli akaraterőt, szorgalmat és áldozatvállalást igényelt részéről, míg – szabad ideje alatt! – 5550 hiteles kiadványt Kanada levéltáraiból, könyvtáraiból és minden elérhető forrásból összegyűjtötte és feldolgozta.” (Fáy István) Szamecz Tibor a *Canadian Studies on Hungarians*-ról írott méltató soraiban kiemeli: „...az évek során Jánosnak sikerült számos, azelőtt hozzáférhetetlen levéltári anyagot feltárnia, s a meglévő szaktárgyak mellé olyan ágazatokat is beiktatnia, mint a magyar zene és képzőművészet, film, televízió és dramaturgia, mely tárgyakban a magyarok különleges eredményeket értek el.” Nem maradt el a siker, az elismerés sem! Az 1987-ben megjelent „...összeállítás olyan kedvező fogadtatásban részesült országszerte, hogy a szerző újabb tíz év alatt elkészítette annak három kiegészítőjét, amelyek Ottawában, Budapesten és Torontóban jelentek meg. Az utóbbit az Országos Széchényi Könyvtár a világhálón is elérhetővé tette.” (Tanka László)

V. Tiszteletadás

E fejezet a Miska Jánosról szóló laudációkat, születésnap-i köszöntőket, neki ajánlott költeményeket, az életművét bemutató tanulmányt tartalmazza. George Payerle „a kanadai magyarság szellemi atyjának”, Veszely Ferenc a „diaszpóra szellemi kincstárosá”-nak nevezi. A hazájához mindenkor hű magyarságra oly jellemző és lényeglátó meghatározása – „Nekünk nem a testünk élt az országban, nekünk a testünkben élt az ország.” – Miska Jánosra is érvényes definíció.

VI. Bibliográfia

A kötet értékes appendixeként közölt bibliográfia Miska János életművét, munkásságát veszi számba: *Válogatott írások, Szerkesztői munkák, Műfordítások, Bibliográfiák, Esszék, cikkek, előadások, Írások munkásságomról* – külön-külön és együtt is egy áldozatos élet gyümölcseiként, elismeréseként állnak előttünk, szemléletesen példázva, hogy Miska János valóban a két haza szolgálatának szentelte életét.

Ezt a kettős kötődést hivatott szemléltetni a kötet címlapja: A két síkba osztott fedőlap felső felén a hajdúböszörményi gimnázium, szellemi ébredésének, formálódásának alma matere, az alsón az író jelenlegi lakhelye, Victoria városban látható Hartley-kastély – jellegzetes kanadai építmény látható. Szimbólumok. Miska Jánosnak, a szellem emberének útjelzői azon az úton, amely elvezette Őt az Értől az Óceánig, a diák-önképzőkörtől az akadémiai tagságig.

(x) *Túl a hídon* (2011); *Magyar tavasz Kanadában* (2011); *Magyar irodalom Kanadában* (2012); *From Kerosene Lamps to Space Travels* (2012)

(xx) *Miska János Két haza szolgálatában* – Életem, munkásságom – Válogatott írások. Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2013

A mindig visszatérő

„A cselekedet nem mindig irodalom, de az igazi irodalom már magában véve is mindig cselekedet.”

Babits Mihály

Bertha Zoltán *Erdély felé* című kötetének⁽¹⁾ olvasása indított arra, hogy az erdélyi irodalom iránti vonzalma indítékainak megfejtésére elolvassam az előbbi köteteit². Eközben került előtérbe a *Sorsbeszéd* című kötetben megjelent interjú³, amelyből megtudhatjuk, hogy ez az érdeklődés két pillérre támaszkodik: a sárospataki gimnáziumban és a debreceni egyetemen szerzett ismeretekre. Pataki diákként tudatosult benne, hogy „mekkora igazságtalanság érte a magyar nemzetet Trianonban”, az elszakított területeken milliós nagyságrendben kerültek kisebbségi sorsba magyar nemzettestvéreink. A debreceni egyetem „a magyarság legszentebb eszményeit őrizte és ápolta. Ez a gondolkodásmód a humán műveltség értelmének szakadatlan demonstrálásával az örök emberi erkölcs, a nemzeti-közösségi sorskérdések iránti érzékenység és a szellemi erőfeszítéstétel feladhatatlan követelményeit helyezte élénk, egzisztencia és kultúra mély összefüggéseire világított rá”. Még konkrétabban: „Görömbei András sokféle gáncsoskodás és fenyegetettség ellenére, tematikusan is órái közé iktatta a határon túli, kisebbségi (erdélyi, felvidéki, délvidéki, kárpátaljai) és nyugati magyar irodalmak történetét, értékelését. Ez kétségkívül az államhatároktól független, egységes magyar nemzettudat formálását erősítette bennünk, s az összmagyarság sorsproblémájának, létjogainak az eszméltető feltárásával távlatos történelemlátás, létszemlélet kialakításához segített hozzá minket.” Debrecen ennél is többet jelentett számára: „Itt alakultak ki azok a kapcsolatok, amelyek a hetvenes évek »nemzeti ébredéséhez«, az írói autonómiatörekvésekhez, Illyés, Csoóri, Fekete Gyula útmutatásaihoz, a népi-nemzeti alapú demokratikus ellenzékiességhez, függetlenségi küzdelmekhez fűztek. Később, mint irodalomkritikus, elsősorban azokkal az irodalmi problémákkal kezdtem tüzetesebben foglalkozni, amelyek a magyar írásbeliség évezredes gerincét, az ún. »sorsirodalmat« jellemzik; tanulmányaim, könyveim jó része a határon túli, elsősorban az erdélyi magyar irodalomról szól. Itt is, de a népi mozgalom irodalmában is a nemzeti megmaradáshoz elengedhetetlenül szükséges értékjegyeket és szellemi minőségeket fedezhettem fel. Sors és öntudat egybeforrottsága, a közösség létérdekének megszólaltatása az örökös veszélyeztetettség és fenyegetettség légkörében: kulturális fundamentuma és a népi-nemzeti identitásörzés követelményeinek.”⁴ Az e szellemben nevelkedett ifjú értelmiségi „növéstervében” meghatározó szerepet kapott, következetes elkötelezettségként rögzült a kisebbségben élők sorsa, szellemi élete iránti érdeklődés, irodalomtudósként pedig a legfőbb kutatási területté vált. 1988. március 21-én, a Jurta Színházban tartott ellenzéki összejöveten kimondta azt, amiről a diktatúra

bűnösen hallgatott: „...a hivatalos Magyarország évtizedeken át lényegében tökéletesen megfelelőnek és kielégítőnek találta a kisebbségi magyarság szomorú állapotát”.⁵ Az 1988-as Szárszói Konferencián már az ebből fakadó feladatokat is kijelölte, tágabb, össznemzeti kérdésként taglalta: „...az eljövendő gondolkodásmód feladata, hogy a nemzettudatot, a nemzeti sorsproblémákat radikálisan és végérvényesen a szabadság elvére vonatkoztassa, hogy ezzel a nemzeti megmaradás célját is szolgálhassa”.⁶ Nemzeti sorsproblémák, sorsirodalom, közösségi létérdekek – a kérdés, a felvetés irodalmi munkásságának sarokkövei lettek. Az indoklást is megtaláljuk rá: „Sors és beszéd. A sors beszéde és beszéd a sorsról, párbeszéd a sorssal. A sors beszél a műveken keresztül és a beszéd sorsesemény. »A művészet lényege: a létező igazságának működésbe lépése« – hirdeti Martin Heidegger (is); így tehát az irodalmi beszédmű sem lehet más, mint a végső sors- és létigazságok megszólaltatása, megnyilvánítása, éppen a megformált szó titkainak varázshatalmát is érvényesítve.”⁷

Adott egy másik impulzus is: a kereső, organizátori szerepre vállalkozó Németh László szavai. „Milyen az erdélyi lélek? Hogyan nyilatkozik meg az erdélyi irodalomban?”⁸ Erre kereste a választ hátizsákos turistaként, a Bálint Tibor munkásságáról szakdolgozatot író diákként, a tudományos munkába bekapcsolódó kutatóként, az erdélyi irodalom következetes, értő és hűséges számtartójaként.

A Görömbei Andrással együtt megjelentetett kötetek – *A hetvenes évek romániai magyar irodalma; A romániai magyar irodalom válogatott bibliográfiája 1971–1980* – Kántor Lajos és Láng Gusztáv irodalomtörténetének⁹ folytatásaként tételezhetők. A társszerző Bertha Zoltán az első Forrás-nemzedék alkotói közül tizenhat, a másodikból négy, a hetvenes években pályakezdők közül három alkotó életrajzát írta. Megannyi mozaikkockában kereste és felmutatta a sajátos jegyeket és az erdélyiséget érvényre juttató közös vonásokat. Ugyancsak az ő tollából született az irodalomtörténeti és -kritikai munkák számbavétele, értékelése is. Kiváló előtanulmány, felkészülés volt az elkövetkező évekre, megalapozása annak az elkötelezettségnek, amely őt az erdélyi irodalomhoz életre szólóan elkötelezte.

Olyan útra lépett, amelyen kiváló elődök és pályatársak – Magyarországon Cziné Mihály, Ilia Mihály, Pomogáts Béla, Görömbei András, Ablonczy László..., Erdélyben Sóni Pál. Kántor Lajos, Láng Gusztáv, Cs. Gyimesi Éva, Dávid Gyula, Marosi Ildikó... – munkássága jelentett követendő, tájékozódási, hivatkozási és viszonyítási alapot. Az elmúlt három évtizedben megjelent kötetek bizonyítják: Bertha Zoltán jó tanítványnak, méltó folytatónak bizonyult.

Miként s hogyan? A *Sorsbeszéd* című kötetének előszavában irodalomtörténet-szi, irodalomkritikusi krédója nyer – nemcsak erre a kötetre vonatkozó – általános érvényű megfogalmazást: „Az ebbe a kötetbe foglalt irodalomtörténeti és -kritikai tanulmányok, esszék és műelemzések elsősorban önmegőrzés és önmeghaladás, identitásmegtartás és önazonosság-bővítés szemléleti dimenzióiban igyekeznek közelíteni ember és mű, irodalmi jelentés és forma, ethosz és ethnosz nyugtalanító – egyszerre elmélyülésre és emelkedésre ösztökélő – kapcsolódásmódjait. Modernség és nemzeti kulturális megmaradás, létveszélyek és egzisztenciális-etikai törekvések kontextusában (is) megfaggatni az olyan szellemóriások sorsirodalmi példa-életműveiből sugárzó üzeneteket, mint amilyen Németh László, Illyés Gyula, Kós Károly vagy Tamási Áron volt, s a figyelmet ébren tartani Áprily Lajostól, Reményik Sándortól

Wass Albertig, Sütő Andrástól Kányádi Sándortól Szilágyi Domokosig, Bálint Tiborig, Sánta Ferencig és tovább – olyanok írásművészete iránt, akik korvalóság és gondtapasztalás feszültségei közepette is a szellem örökérvényű jelzőfényeivel irányíthatnak bennünket. Akik magyarság és minőség szintézisének kívánalmaival, a »sajátosság méltóságának« ihlető erejével készítetnek lelkiismereti önvizsgálatra. Kárpát-medencei, nemzeti önismeretre, Trianon utáni magyarságtudat-fenntartásra és univerzális világlátásra. Akik megrendítő sorsproblémákat vetítenek elénk, de katartikusan igazolják az értékteremtő akarat tanúság- és bizonyságtevő szakralitását is. Akik ég és föld közötti szférákban folytatnak őshagyományokat és alkotnak újakat, akiknek nyelve örökség és minta, élet és időtlenség, (ki)jelentés és megtagadhatatlan létkövetelmény: sorsbeszéd. Isteni és emberi talányokat rejtő és felfedő, erkölcs-igazító szemléleti teljesség – benne a »haza, a magasban« igényállításától a szavak »nagyfejedelemségének« megvilágításáig minden, ami köt és emel, megtart és mozdít.”¹⁰

Köteteinek, tanulmányainak olvasásakor kirajzolódnak előttünk azok a súlypontok, koordináták, irányvonalak, melyek érdeklődési körét meghatározták.

Elsőként a két világháború közötti erdélyi magyar irodalmi életet kell emléte-nünk. Indítékként nyilvánvalóan benne is ott motoszkált a Németh László által 1926-ban megfogalmazott kérdés: „Milyenek azok az írók, akiket egy egész élet s az össze-omlás szakadécai szeparálnak erdélyiekké? Hogy hallatja magát a magára maradt Erdély, ahol most már politikai erők kívánják a külön beszédet. Megtalálja-e múltját? Megtalálja-e magát? Kikben és hogyan? Milyen az ő külön magyar lelke s hogy része az egész magyar életnek? Milyen új szót várhatunk tőle mi, és milyen új szót a világ?”¹¹ Bertha Zoltán *A nagykorúsodás elméleti útjai* című tanulmányában törté-netiségében vázolja fel a kezdetek, az induláskor az erdélyi szellemiség elé táruló feladatokat: „Az elszakított területek állandó védekezésre kárhoztatott magyarsága számára azonnali létszükségletként jelentkezett a kisebbségi helyzet- és azonosság-tudatot megszervező kanonikus kultúra- és irodalomfelfogás kialakítása, az élet-érdekű és megmaradáselvű önismereti igényességre támaszkodó cselekvési normák megszilárdítása (...) ez az önfelemelő, öntökéletesítő, önsorsirányító elszántság segít abban is, hogy a »nagykorúsodó« kisebbségi irodalom valóban öntörvényű részként kapcsolódjék az össznemzeti kultúrához.”¹² Tanulmányok sorában igazolja, hogy a „súly alatt nő a pálma” szókép bizonyságaként, avagy – Debreczeni László szavaival – a „kisebbségi lét ajándékai”-ként megszülethetnek azok a szellemi mozgalmak, kibontakozhatnak azok az életművek, amelyek az erdélyi sorskérdéseket nem csupán fölvetik, hanem a küzdéshez, a megmaradáshoz is erőt s hitet sugallnak. Ebben pedig kimagasló szerep jut a nagy hazatérőknek – Benedek Eleknek, Kuncz Aladárnak, Kós Károlynak, Tamási Áronnak –, az erdélyi költői triásznak – Reményik Sándornak, Áprily Lajosnak, Tompa Lászlónak – a marosvécsi íróparlamentnek, a transzszilvanizmus eszmekörében csoportosuló íróknak. Ők együtt teremtették meg azt a csodálatos szellemi katedrálist, amely történelmi alapokra támaszkodva épül és magaslik ki, szervesen kötődik és integrálódik a magyar kultúrába. A transzszilvanizmus jelentőségéről, értelmezéséről évtizedek múlva sem csitul a vita. Bertha Zoltán a *Nemzet és társadalom* című tanulmányában fejti ki a maga nézeteit, eredendően pozitív kicsengésű, közép-európai, kárpát-medencei aktualitást tételező megállapítá-

sait: (a transzszilvanizmus) „vizsgálata a huszadik századi magyarság egész történetének a legsúlyosabb problémáira vethet fényt, mivel a nemzeti megmaradás alapkérdései a társadalmi kiütkeresés feszültségével, a megoldás iránti vágy létet és gondolkodást egyaránt átható erejével töltődnek fel. Az erdélyiség mint adottság és mint eszmény egyszerre érzelmi, erkölcsi, szellemi tartalmú és lényegű, s a művészi világképteremtéstől a köznapi viselkedésmorálig, a tudományos-bölcseleti teljesítményektől a politikai cselekvésekig, a kulturális szféráktól a társadalmi aspirációkig hatalmas életterületeket volt képes áthangolni, befolyásolni, meghatározni. (...) A »sajátosság méltóságának« legújabb kori megfogalmazásában is tulajdonképpen ez a transzszilván igényesség éled újra és erősödik meg, igazolva egy állandósított kényszerhelyzetben is az erkölcsi imperatívuszok elsődlegességét, az értékmegmaradás akármilyen körülmények közötti küzdelmének az antropológiai, ontológiai, etikai megalapozottságát is. Olyan identitásfilozófia ez, amely nem zárkózik el semminemű környezeti fejleménytől, váratlan vagy történelmileg kialakult-kialakuló közegtől, vállalja az odafordulást, a kontaktust, az együttélést, de egyidejűleg követeli az önazonosság megőrizhetőségét, a saját értékrend követhetőségét, a kollektív arculat megtarthatóságát és szabad ápolhatóságát.”¹³ Erdélynek – Bertha Zoltán értékrendjében – „a magyar lélekben és a magyar kultúrhistóriában különleges mítosza van – mert maga is mítoszeremtő vidék, talán ezer évek óta hagyományozódó ősvallási, mitologikus tudás és hit őrzője és élő örököse, olyan természeti és szellemi tájék, ahol az archaikus népi kultúra és a kálváriás sorstörténelmi tapasztalat valóban a világ szentségét átmenteni kívánó szakrális erkölcsiségre tanít vagy predesztinál.”¹⁴

Az irodalomtörténész figyelme vissza-visszatérő módon „a székely népsors írója”-ra, Tamási Áronra irányul. Az ő irodalmi munkássága, közéleti szereplése olyan példa, oly érték, amely ma is fényes csillagként ragyog Erdély szellemi égboltján. Írói programjában „a népiség határozott, programos társadalom- és nemzetpolitikai célkitűzés is: a nemzetfenntartó parasztság, az alullevők felemelése, a népi erők középpontba helyezése, a rájuk épített társadalmi berendezkedés, szociális igazságtétel, a néphez hű középosztály, értelmiség és vezető réteg kiválasztása, nyelvi és kulturális nemzetegység, önálló, független ország, nemes és emelkedett keresztényi értékrend. (A legfőbb három »eszményi jel alatt«, melyek összefoglalva: »a keresztény erkölcs, nemzeti gondolat és szociális igazság«; hogy ne csak »édes«, hanem »emberi és igazságos hazája is« legyen a magyar népnek.)”¹⁵ Hőseinek világlátása – Csorja Bálint felismerése: „mindennek lelke vagyon” és „értelmes jósága”; Ábel példája: „az emberi élet legtágabb egzisztenciális kérdéseire (»mi célra vagyunk a világon«) keres választ, magyarázatot, megoldást” – a mai olvasónak is meggondolkoztató üzenetet hordoz. Nem véletlen, hogy Tamási Áron nézeteiből azokat a mondatokat ragadja ki s állítja elénk, amelyek hitet és reményt ébresztenek, a nemzetegység bizonyosságául szolgálnak: „Egy ezredév alatt sok zivatar verte nemzetünket. De a zivatarok borújában is két fény mindig hű maradt hozzá. Egyik a nemzet csillaga, mely vészek idején is áttört fényével a homályon, a másik pedig virrasztó költőink fáklyafénye, amely a magyarság számára mai tanítás (...) vallom és hirdetem s mindig hirdetni fogom, hogy az országhatárok felett van egy szellemi és erkölcsi közösség, amely a világon szétszórta élő magyarokat egybekapcsolja és egy lelki impériumban egyesíti”.¹⁶ „A népi, nemzeti és lelki közösség” hirdetője, Illyés

Gyula *Haza, a magasban* című költeményével szinte egyidejűen, azzal egybecsengően fogalmazza meg a határokat legyőző szellemi nemzetegység gondolatát, tesz hitet együvé tartozásunk mellett.

A Bertha-kötetek újabb súlypontját a szocreál sematikus béklyóiból kitörő, kiszabaduló írók/költők – Sütő András, Bálint Tibor, Kányádi Sándor – műveinek méltatásai, elmélyült elemzései alkotják. Az ő nevük fémjelzi azt a változást, fordulatot, amely a hatvanas évek második felében korszakváltó irodalmi művek megírásához, megjelenéséhez vezetett. Ezt két idézettel illusztrálhatjuk. Melyek Sütő András édesanyjának elvárásai a megírandó naplójegyzetekkel szemben? „Egy napon azt mondja anyám: – Írhatnál rólunk is valami könyvet. – Nocsak! – néztem a szavai után, majd tréfára fogván a dolgot, azt kérdeztem boltos módra: milyen könyv legyen az, vidám-e vagy szomorúságos? – Igaz legyen – mondja.” Bálint Tibor – az „élhetetlen család kálváriájá”-ról írott regényének záró soraiban olvashatjuk: „– Sokszor gondoltam rá, mama, hogy megírjam a családuk történetét... Csak hát közöttünk nincs egyetlen hős se... Vinczéné sértődötten és meglepődve összehúzódott: – Hát az, hogy élünk... hogy testünk-lelkünk egészséges maradt... hogy nem cselekedtünk rosszat senki kárára – az nem hősiesség?” Az érzés, az életszemlélet, az erkölcs hullámhosszain összecsengő szavak! A két regény jelzésértékű morális töltete a társadalom jogos elvárásának adott hangot. József Attila sorai visszhangját halljuk ki belőlük: „Te jól tudod, a költő sose lódit: / az igazat mondd, ne csak a valódit, / a fényt, amelytől világlik agyunk, / hisz egymás nélkül sötétben vagyunk.” (*Thomas Mann üdvözlése*) Korabeli erdélyi léptékben a hamisítatlan valódi is előrelépés volt a sötétséget legyőző hajnalpirkadás s egy újabb lépés az igaz felé. Hatalmas lépés, melynek nyomán az erdélyi magyar irodalom a két háború közti transzszilván literatúra támasztotta elvárás szintjére magasodott: egy ideológia szolgai kiszolgálása helyett ismételten a megmaradás, identitásunk megőrzése, hagyományaink ápolása, anyanyelvünk őrzése szolgálatába, a magyar közösségért vívott harc szolgálatába állott.

Ez új korszak zászlóvivője Sütő András, kinek személyében – Illyés Gyula szavaival – „a jelenkori magyar irodalom legnagyobb vigasza” testesült meg. A Bertha-kötetek sorában olvasható tanulmányok mellett különösen az 1995-ben megjelent Sütő-monográfia adott teret számára, hogy összegezze az életmű addig megjelent munkáiról alkotott szintézisértékű véleményét, értékítéleteit. Ezzel Görömbei András és Ablonczy László monográfiái¹⁷-it követően ő is hitet tett ama személyiség mellett, kinek „műve nemzeti történelmünk újabb időszakának elavulhatatlan irodalmi és emberi értéke, dokumentuma.”¹⁸ Következtetéseiben rámutat az életmű kettős kötődésére: „Sütő műveiben a transzszilván jellegű tematikai, stiláris esztétikai formálásbeli jegyek elválaszthatatlanul ötvöződnék az egyetemes magyar nemzeti sorsérdekűség aspektusaival (...) művészi értelemben a lehető legszorosabban és legjellegzetesebben kötődnek a transzszilvanizmushoz; annak legtágabb és legnemesebb tradícióihoz. Ez az esztétikai transzszilvanizmus hangban, témában, metaforikus erkölcsstilizálásban összetéveszthetetlenül domborodik ki (...) művészi crédójának, ars poeticájának is sarokköve az egyetemes igazságok és értékek érvényesüléséhez nélkülözhetetlen sajátosságalapok tudatos őrzése.”¹⁹ Művészi hitvallásának „egyik fő támpillére a meggyőződés az irodalom közösségi hivatásában,

közvetlenül értelmes létformájának és funkciójának kiépíthetőségében”.²⁰ Tollát „a sorskifejező kényszer”, „a sorsos emlékezet és a végzetsejtő aggodalom lét- és lelkiismereti áramlata” vezeti, művésze „úgy hordozza a népi és a nemzeti elkötelezettség újjáalakított és önállóvá egyénített magatartásmintáit, hogy közben – ezenfelül – feltárójává, megérzékítőjévé és átélő megörökítőjévé válik a magyarság egy e századi keletű, sajátos helyzettragédiájának: az elszakított, kisebbségi sorsba taszított erdélyi magyar közösség, népcsoport, nemzetiség létezés módjának.”²¹ A Sütő körüli vitában határozottan kiáll mellette, példázva az életmű értékeit, jelentőségét: „...százvezrek számára jelentettek és jelentenek ma is ezek a művek hiteles helyzettudósítást és helyzettudatosítást a magyarság nemzeti és kisebbségi sorsát illetően, megragadó művészi látomást a történelmi sors lényegvalóságáról, a magyar és az egyetemes emberi szellem tükrében. Százvezrek nemzeti tudata és lélekjelenléte erősödött általuk, s a megmaradásba vethető reményt táplálták évtizedeken át.”²² A kronologikus vonalvezetés során kirajzolt írói portré, az egyes művek időben és térben, erdélyi, magyar és egyetemes irodalmi koordinátákon történő elhelyezésével, értékelésével az érdeklődő olvasóknak s a hozzá tudományos igénygel közeledő kutatóknak egyaránt hatásos útjelzőnek bizonyul.

Hasonló alaposággal és empátiával közelít Kányádi Sándor költészetéhez, drámáihoz. Irodalmunk „egyik legismertebb, legnépszerűbb, kivételesen szeretett és klasszikusként megbecsült alakja”-nak²³ „a kortárs erdélyi és egyetemes magyar líra kiemelkedő mesteré”²⁴-nek nevezi, aki „életműve egészével is tanít és eszméltet – köt és emel. Köt a bennünk és emel a fölöttünk levő értékekhez”²⁵. Írói pályája és munkássága bemutatására, méltatására, 2006-ban, önálló kötetet szentel.²⁶ Ebben hitet tesz egy, a „határok fölötti magyar irodalom” létezéséről, rávilágít kialakulásának történelmi hátterére, „sorsirodalom” jellegére, Kányádi Sándor líráját „vallo-másos sorsköltészet”-ként aposztrofálja, költészetét „önerősítő sorsmetaforának” nevezi, melyben „sugallatos példázatversek” hordozzák az „artistikus sorsfelmutatás”-t, melybe „a szó maga is sorsesemény”. Befogadásának, értelmezésének szép példája a *Valaki jár az ág hegyén* című költemény elmélyült elemzése. „Emblematikus, összefoglaló kompozíció, önportré és üzenet, bensőséges konfesszió és távlatos világkép-konstrukció, sorsatmoszférikus embermegjelenítés és archaikusan megtisztított mindenséglátomás. (...) A remény és a félelem a létbeli és a léten túli szférákra egyaránt vonatkozik; s nincs más törvény vagy felfogható instancia, mint maga a sorssal összeolvadó, a sorssal azonos, feltétlen értelemmeghaladó talány. A vers esztétikai szuggesztivitásában így ölelkezik össze a gyermeki naivitás hanghordozását idéző keresetlen, természetes, intim egyszerűség, a mesei jellegű tisztaság, illetve a kísérteties misztikum, a mélyfilozofikus átszellemesítés szakrális emelkedettsége; életes meghittség és elvont bölcselmi rafinéria, logikai szubtilitás – az olyannyira jellegzetesen kányádi intonáció stiláris összetettségében, mondat-hajlításos szemlélet- és nézőpontvibráló kevertségében, komplexitásában.”²⁷

Említést tettünk már arról, hogy Bálint Tibor írói munkásságáról szakdolgozatot, doktori disszertációt írt, monográfiát jelentetett meg, munkássága elemzésére a későbbiekben is vissza-visszatért. Az elemzések előterében a *Zokogó majom* című regény áll, mely „az egyedi jelenségek, az egyszerű tünemények forró magjából szikráztatja föl a megvilágosító káprázatot: a megrendítő történelemvízió metafizikájú

csóvájú jelentéseit – a jellegzetes és az egyetemes összeolvasztásával.”²⁸ A folytatást is azzal egyenrangúnak tartja. A *Zarándoklás a panaszfalhoz* című alkotását „»párhuzamos életutakat« összekomponáló nagyregény”-nek nevezi, a *Bábel toronyház*-át pedig az erdélyi magyarság utóbbi fél évszázados kálváriájának katartikus összegzéseként méltatja. A „hármaskönyv” együtt „hallatlan művészi és egzisztenciális erejű vizionárius dokumentuma lett huszadik századi múltunknak és félmúltunknak; mítoszivá emelkedett sorsfelmutatás, messze fénylő lét- és igazság-demonstráció: egy embertelenül-démonikusan beteg világról és a benne szorongva meghúzódó emberségről”²⁹.

A z Irodalmi Könyvkiadó kolozsvári fiókja 1961 indította útjára az erdélyi magyar irodalomban meghatározó, fordulatot hozó *Forrás*-sorozatot. Szerzői közül Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Hervay Gizella, Szilágyi István, Király László, Lászlóffy Csaba, Kocsis István, Farkas Árpád, Balla Zsófia, Bodor Ádám... magaslik ki – nevük, munkásságuk (egy vagy több tanulmány erejéig) vissza-visszatérő témaként van jelen Bertha Zoltán tanulmányköteteiben, az első, második és harmadik *Forrás*-nemzedék címszavak alatt. A nemzedék „legjobbjai hajtották végre azt a revitalizáló »vérátömlesztést« a romániai magyar irodalomban is, amellyel rehabilitálni lehetett az értényes költői hagyományokat és az eddig ismeretlen hangokkal is frissíteni a megmerevedő lírai beszédmódokat.”³⁰

Érdeklődésének fókuszában Szilágyi Domokos költészete foglalja el a központi helyet, az az alkotó, aki „nem történelmi idővel, hanem a mindenkori megnyomorított ember fájdalmával azonosul”.³¹ Bertha Zoltán tömör jellemzései segítenek abban, hogy feltáruljanak előttünk e különleges költészet belső titkai, jellemző vonásai: „...lírájának kivételesen szuggesztív erejét rendkívüli szenvedélyessége és affektivitása adja. Ez a lírai megnyilatkozást átforrósító szubjektív-érzelmi telítettség költészet és költő igen szoros kapcsolatát, egybefonódását jelzi. A lelkeség és a lírai forma elválaszthatatlan egységbe szövődik, s az utóbbi a lelkiület feltárása nélkül nemigen érthető meg. A lírába beömlő, áradó emóciók fényt derítenek tehát a költő személyes létének problémáira, viaskodásaira is.”³² Verseiben „a végtelenség a semmivel párosul, s olyan totális kitaszítottságérzetet és világidegenséget kelt a költőben, olyan teljes otthontalanságérzést mind az emberi, mind az emberfölötti világban, amelynek egyetlen logikus következménye az öngyilkosság.”³³ Eleve arra volt predesztinált, hogy önkezével vessen véget életének? Ő, aki azt vallotta, hogy „csak az igaz, ami végtelen; minden véges: megalkuvás” – a végtelennel azonosította magát? „Az élet elvitathatatlan, nagy igazságainak oldaláról perlekedik szikrázó drámaisággal a halál, az elmúlás, a pusztulás ellen (...) ösztöneivel sohasem nyugodott bele az elmúlásba; akkor sem, amikor tudatilag és lelkileg már végképp megbizonyosodott a jobbulás képtelenségéről”.³⁴ Szilágyi Domokos költészetét sarokkőnek tekinti a romániai magyar líra történetében. A költő szatmári szobra előtt 2008-ban elmondott emlékbeszédében mintegy összegzi irodalomtörténeti jelentőségét: „Nagy líratörténeti tradíciókat, áramlatokat átfogó alkat. (...) Hagyományokat összegez és új tendenciákat indít el. Sok mindennek a betetőzője és sokféle iránynak hagyományalapítója. Megtartó és kezdeményező, szintézissteremtő és így korszakos jelenség. (...) magába sűríti ő a hagyományos, sok évszázados magyar egyéni és közösségi, nemzeti sorsköltészet megrendítő és felemelő ihletettségét.”³⁵

Nem maradnak el az egyes korszakokra, periódusokra vonatkozó összesítő, általános megállapítások sem. „A hetvenes éveket a különleges arányú – s csak a harmincas évekéhez fogható – szellemi–művészi kibontakozás, a sokféleségben való szétfejlődés és kiteljesedés, a helyzettudat és az esztétikai tudatosság elevensége jellemezte.”³⁶ A nyolcvanas évekről: „A mai erdélyi magyar irodalomról – mint ahogy az erdélyi kérdés egészéről – nehéz a megrendülés alapvető élménye nélkül beszélni (...) soha ennyire mélynek – az egyes művek minden esztétikai rétegét áthatónak, illetve átfogónak, az irodalom legnagyobb részére, szinte teljességgel kiterjedőnek – nem tapasztalhattuk azt a velőig ható egyetemes szenvedés-hangulatot, amelyet az irodalom oly megrázóan áraszt, sugároz magából.”³⁷ Ennek következményeként „az ellenállás a tudat és a lélek tartományaiba szorul vissza, a cselekvő ellenállás, a tényleges ellenfélként küzdő magatartás csak esélytelenül vehetné fel a harcot.”³⁸ A hangváltás elkerülhetetlenné válik: „A fasiszta-fajüldöző hatalmi téboly közepette pátosz, eszményítés, klasszicizálás-tragizálás helyett inkább az öngyötrő, vívódó, bensőséges, szempontválogató hangnem uralkodik el.”³⁹

Ezzel egy időben körvonalazódik egy másik folyamat is: „...a hetvenes-nyolcvanas években kibontakozó erdélyi magyar költészet egyik lényeges, döntő jellegzetessége, hogy a benne lejátszódó modernizációs vagy posztmodernizációs folyamat teljesen szinkronban zajlik le a magyarországi lírában tapasztalható elmozdulásokkal”.⁴⁰ Sőt, a szinkronjelenségekkel egyidejűleg, pozitív ráhatással is voltak arra: „...a fiatal magyar költészet mint szellemi régió artisztikum és sorstudat elfogulatlan, előítélet-mentes kiegyenlítésével, távlatos egyeztetésével olykor élenjáró szerepet tölt be a mai magyar költészet egészét tekintve is, de legalábbis megkerülhetetlen „önálló értékekkel bíró tartománya össznemzeti líránknak, kultúránknak.”⁴¹ Felhívja a figyelmet arra, hogy a kilencvenes években kiteljesedő integrációnak semmiképp sem szabad bármiféle önfeladással járnia. Bertha Zoltán joggal int a partikuláris értékek megőrzésének fontosságára: „A megvalósulni látszó mai össznemzeti irodalmi integráció jótéteményei akkor bizonyulhatnak időtállóknak, ha az összeszövődések nem vezetnek sajátos és hagyományos szellemi értékdimenziók feloldódásához, elmosódásához, megsemmisüléséhez. (...) Távlatosnak az tűnik föl, ha az egyedi, különleges többlettartalmak, többlettulajdonságok megfelelő ön- és közmegbecsüléssel járulhatnak hozzá a közös kincshez, a szellemi örökség egészéhez. Ha az integrációban az átvétel és a hozzáadás kiegészíti és megerősíti egymást az általános és az általánosan szükségletkielégítő kínálat mindenütt jelen van, a pótolhatatlan és a lokális nem vész el.”⁴²

A kötetekben, tanulmányokban vissza-visszatér két fogalom: a *lét* és a *sors*. Kötetcímek – *Sorstükör*, *Sorsbeszéd*, *Sorsjelző*, *Sorsmetszetek* –, fejezet- és tanulmánycímek – *A lírai sorsvállalás regénye*, *Sors és kín metafizikája*, *Tükördarabok – sorsszilánkok*, *Sors – jelentés – forma*, *Szövegköziség és sorsjelentés*, *A létszerű ambiguitás regénye*, *Sors és írás*, *Magyar költő-sors*, *Versszöveg – sorsszöveg*, *Sorsirodalom és társadalomrajz...* – önmagukban is jelzik azokat a súlyos mondani-valókat, melyeknek foglalatjai, hordozói, közvetítői lettek. A kötetekben százával fordulnak elő e fogalmak derivátumai, szintagmái, amelyek a gondolatok filozófiai megalapozottságára utalnak: léttapasztalat, létbizonyosság, léthelyzet, létminőség, létköltészet, létharmónia..., sorstudat, sorlátomás, sorsfelejtés, sorsigazság, sors-

közösség, sorsköltészet, sorsmetafora... – súlyos, veretes szavak, melyek mögött a kisebbségi lét megannyi terhe, súlya, átka, szenvedése rejlik. Bennük, mögöttük érezzük Kányádi Sándor sorainak zsoltáros kicsengésű sorait: „Uram, ki vagy s ki mégse vagy / magunkra azért mégse hagyj!” (*Halottak napja Bécsben*) Üzenete van itt minden szónak, minden sornak – Erdélyért, Erdély irodalmáért, jelenéért, jövőjéért.

Bertha Zoltán folyóiratokban megjelent, irodalmi tanácskozásokon, ünnepségeken elhangzott, kötetekbe szerkesztett tanulmányai alapvető munkák azok számára, akik az erdélyi magyar irodalmat fejlődéstörténetében kívánják megismerni, annak jeles alkotóiról maguknak képet alkotni, az erdélyi szellem teljesítményeit, értékeit a közösségi tudat részévé integrálni. E kötetek nem csupán ismeretek tárházai, esztétikai értékek foglalatjai. Belőlük mély alázat és tisztelet, megbecsülés sugárzik mindazon művészi teljesítmény iránt, amely Erdély földjén az utóbbi közel száz esztendőben létrejött, éltető és megtartó, identitásörző és ápoló erőforrásként, kisugárzásként, sors- és létigazsággként teljesedett ki. Elemzései hatalmas ismeretanyagra és tudományos alapra épülnek, sosem elszigetelt módon, hanem a nemzeti és az egyetemes irodalmi koordinátákra kivetítve. Írásaival, a legjobbaktól tanulva, maga is küldetést vállal: tanulmányai magasabb rendű szellemiség, a nemzettudat mélyítéseként, a közösségi szellemiség és együvé tartozás kivetítéseként segítenek bennünket az irodalmi művekbe rejtett nemes eszmények – a szép, a jó, az igaz és a szent – felismerésében, elfogadásában, érzéseink és gondolataink gazdagításában. Végezetül tovább folytathatjuk, parafrázálhatjuk az írásunk jellegként választott Babits-idézetet: nemcsak az igazi irodalom, hanem az azt felmutató, azt értékelő és etikai mérceként élénk állító tanulmány/könyv megírása és közzététele is cselekedet. Ha Tamási Áront mindig hazatérőnek nevezhetjük, Bertha Zoltán lett az erdélyiek számára a mindig visszatérő, hűséges peregrinus, aki négy évtizede fáradhatatlanul járja az égtájak minden irányában szétszórt magyarság szellem régióit, az ott gyűjtött kincseket önzetlenül megosztja a nemzet létét és sorsát féltő, jövőjéért aggódó honfitársaival.

Jegyzetek

1. Bertha Zoltán: **Erdély felé.** Esszék, tanulmányok, vallomások. Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest, 2012
2. Bertha Zoltán – Görömbei András: **A hetvenes évek romániai magyar irodalma.** Tudományos Ismeretterjesztő Társulat budapesti szervezete, 1983; **A romániai magyar irodalom válogatott bibliográfiája 1971–1980.** TIT budapesti szervezete, 1983; Bertha Zoltán: **A szellem jelzőfényei.** JAK füzetek, 34. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988; **Bálint Tibor.** Kortársaink. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990; **Gond és mű.** Tanulmányok az erdélyi magyar irodalom köréből. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1994; **Arcvonalban.** A közélet színterein 1980–1994. Inter Leones Kiadó, Debrecen, 1994; **Sütő András.** Kalligram Kiadó, Pozsony, 1995; **Sorstükör.** Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2001; **Sorsbeszéd.** Kráter, Pomáz, 2003; **Világteremtő enciklopédizmus.** Tanulmányok Németh Lászlóról. Kairosz Kiadó, Budapest, 2005; **Erdélyiség és modernség.** Irodalmi tanulmányok. Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 2006; **Fekete-piros versek költője – Kányádi Sándor.** Hungarovox Kiadó, Budapest, 2006; **Sorsjelző.** Tanulmányok, esszék, kritikák. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2006; **Sorsmetszetek.** Kortárs Kiadó, 2012.
3. **Vallomás – gyökerekről, iskolákról.** Személyes válaszok Laczkó András kérdéseire. Első közlés: Confessio, 2003/1, 78–88. old.
4. Bertha Zoltán: **Arcvonalban.** A közélet színterein 1980–1994. Inter Leones Kiadó, Debrecen, 1994, 71. old.
5. U.o.: 22. old

6. U.o.: 26. old.
7. Bertha Zoltán: **Sorsbeszéd**, 5. old.
8. Németh László: **Két nemzedék**. Tanulmányok. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, Ezerkilencszázhetven, 183. old.
9. Kántor Lajos – Láng Gusztáv: **Romániai magyar irodalom 1944–1970**. A könyvészeti adalékot összeállította Réthy Andor. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971
10. Bertha Zoltán: **Sorsbeszéd**, 5–6. old.
11. Németh László: **Két nemzedék**, 182. old.
12. Bertha Zoltán: **Sorsjelző**, 230. old.
13. Bertha Zoltán: **Sorstükör**, 141–142. old.
14. Bertha Zoltán: **Erdély felé**, 158. old.
15. Bertha Zoltán: **Sorsjelző**, 432–433. old.
16. Bertha Zoltán: **Gond és mű**, 30., ill. 35. old.
17. Görömbei András: **Sütő András**. Kortársaink sorozat. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986; Ablonczy László: **Nehéz álom**. Sütő András 70 éve – 1997; 2. javított, bővített kiadás –2002
18. Bertha Zoltán: **Sütő András**, 228. old.
19. U.o.: 198–199. old.
20. U.o.: 67–68. old.
21. U.o.: 8. old.
22. Bertha Zoltán: **Sorsjelző**, 440. old.
23. Bertha Zoltán: **Sorsjelző**, 124. old.
24. Bertha Zoltán: **Erdély felé**, 68. old.
25. U.o.: 80. old.
26. Bertha Zoltán: **Fekete-piros versek költője – Kányádi Sándor**
27. I.m.: 53–54. old.
28. Bertha Zoltán: **Sorstükör**, 362. old.
29. Bertha Zoltán: **Erdély felé**, 289. old.
30. Bertha Zoltán: **Sorsjelző**, 121. old.
31. Bertha Zoltán: **A szellem jelzőfényei**, 110. old.
32. U.o.: 107. old.
33. U.o.: 109. old.
34. U.o.: 113., ill. 115. old.
35. Bertha Zoltán: **Erdély felé**, 279. old.
36. Bertha Zoltán: **Gond és mű**, 111. old.
37. U.o.: 110. old.
38. U.o.: 113. old.
39. Bertha Zoltán: **Sorstükör**, 199. old.
40. U.o.: 205. old.
41. U.o.: 212. old.
42. U.o.: 214. old.

Irodalmunk strázsamestere

Cs. Varga István legutóbbi kötete^(x) alkotója szellemi látókörének újabb hullámverését adta kezünkbe. Benne a XX. századi és kortárs irodalmi életről az előbbi könyveiben már megismert világ spirituális mélyrétegeiből tár fel, hoz felszínre újabb s újabb kincseket. Távolról sem csak az ismeretbővítés, a tudás-gyarpítás céljából! A jeles irodalomtörténész, egyetemi tanár 60. születésnapjára kiadott *Cum honore* kötetben közölt, Bakonyi István kérdéseire adott válaszából kiragadott mondat – „Magasabb rendű célunk, hogy jó emberré váljunk, felfedezzük magunkban és másokban is a jó, igaz, szép és szent princípiumát” – vezérgondolatként írható mostani könyve fölé is. Szolgálat ez a legjavából. A végtelenné osztódott társadalmi munkamegosztásból az irodalom tanítása, értelmezése lett a küldetése. Hivatása krédójaként vallotta: „Hiszem, hogy Isten öröken az ember és az élet nem veszítheti el égi küldetését. A jelenkorban nőtt a lelki-szellemi gyökértelenség, hontalanság érzése, ezért az emberi és nemzeti kohéziót növelő kultúrára, irodalomra nagy szükségünk van.” Küldetés, hivatás, szolgálat – nevezzük bármiképp Cs. Varga Istvánnak a Németh László-i etikum és minőségelv igénye és elvárásai szellemében végzett munkáját – oly ösvényeket jelent, melyekről soha le nem tért, azokról senki és semmi el nem tántoríthatta.

Esszéinek, tanulmányainak tárgyválasztásában is e kritériumok vezették. E kör virtuális középpontjában Németh László életművének tanulmányozása áll. Hogy ezt nem csupán irodalmi érdeklődés motiválta, azt a Laczkó Andrásnak adott, s e kötetben közölt interjúban fogalmazza meg: „Németh László etikumra épített minőségeszménye, európai műveltsége, nyelvtudása, etikus szemlélete, humánus és nemzeti elkötelezettsége vonzott. Ha az ő ajánlásait követtük volna, akkor Széchenyi szellemében szerveztük volna jövőnket, benne a kulcsfontosságú oktatásügyet: akkor Kert–Magyarország helyett nem panel-országot építettünk volna.”

Köteteinek sorával, a meghívások elfogadásával, irodalomszervező munkájával, a katedrán elhangzó szavaival – tanításaival – mind-mind az elszürkült panel-gondolkodás elé kíván gátat emelni, felvillantva, egyetemes értékek fénykörébe vonva mindazt, ami visszavezethet bennünket a legjobbjaink által megálmodott és megfogalmazott értékprincípiumok alapján működő létformába, a Kert–Magyarország metaforába rejtett értéktartományba.

Mostani kötetével is ennek a törekvésnek a szolgálatára szegődik. Irodalomtörténeti munkásságának jellemző – legjellemzőbb – alapvonása, hogy megállapításait, következtetéseit az örök emberi értékek fundamentumára építi, a keresztény tanítás erkölcsi törvényei, a küldetéstudat beteljesítése viszonylatában fogalmazza meg. Hangsúlyozottan jut ez kifejezésre a kötet első fejezete címében: „*Doleo, ergo sum*” – „*Fájok, tehát vagyok*”. Ez nem Descartes híres mondásának antitéziseként fogalmazódik meg, hanem az irodalmi művek elemzéséből fakadó következtetésként. Költők, írók szenvedéstörténete a bizonyosság arra, hogy műveik mögött nem csupán a

testi kínok töviseinek nyoma fedezhető fel, hanem a lelkieké is. „Éppen a XX. század szenvedéstörténete, amely Pilinszky szerint *iszonyúan átvérezte a történelem szövetét*, tanított meg bennünket arra, hogy az emberi sors koordinátarendszerében a *cogito* mellett az eddigieknél jobban figyelembe kell venni a *doleo* jelentőségét is.” A személyest és a társadalmat is! Gondoljunk csak Babits Mihály *Sunt lacrimae rerum*, József Attila *Nagyon fáj*, Illyés Gyula *Doleo, ergo sum* című költeményeire, melyek messze túlmutatnak az írói patológiák kórlapjain: a fájdalom nemcsak a test fájdalma, hanem a bennünket körülvevő világé is, mely jövőnket veszélyezteti, rombolja, intő jelként áll előttünk, mellyel számolnunk kell.

A fejezetcímbe foglalt, axiómává emelt megállapítás igazát négy költő egy-egy versének elmélyült elemzésével, illetve életsorsuk felidézésével támasztja alá.

Ady Endre: *Kocsiút az éjszakában* című „bölcseleti érvényű tudatverse” olvasásakor arra a következtetésre jut, hogy az alkotásnak kettős – egy művészeti s egy szakrális, spirituális minősége van. Ez utóbbit a „Minden Egész”-ben véli tetten érni. „Mit jelenthet Adynál 1909-ben a »Minden Egész«? – A teljes világképet, az erősen hitt világnézetet, értéktudatot? – Igen, de jelenthet hitegységet és jogegységet is, de sok minden mást és többet is!” Ezt világirodalmi analógiákkal, magyar irodalmi példákkal igazolja. Ugyan e gondolatkörbe illeszti be Nagy László: *Ki viszi át a Szerelmet* című költeményét. „A költő az emberi létezésnek értelmet adó értékekre kérdez rá. A korszakjellemező félelmeket egyetemessé tágítja. Illúziótlanul vall a költősről, hivatásról, emberi küldetésről. (...) A *Szerelem túlsó partra* való mentésekor nem pusztán fizikai létről van szó, hanem a szellemi jelenlétről, az emberi létezésnek értelmet, célt adó lényeg mentéséről.” Cs. Varga István értelmezésében a vers a szakrum és a profánum mezsgyéjén járva az előbbi javára billen: „a Nagy László-i *Szerelem* végső konklúzióban egyenlő az *üdvösséggel*.”

A fejezet következő írásában – József Attila-szobor *Lillafüreden* – ennél is tovább lép, általánosít: „Irodalmunk kultikus szokásrendje genetikusan kötődik a kultuszhoz, végső soron *az isten-kultuszhoz: a szakralitáshoz*.” A *Karóval jöttél* című költeményének idézett sora – „Ahol a szabadság a rend, mindig érzem a végtelent” – nem más, mint annak az igazolása, hogy gondolataiban, érzéseiben jelen volt a Végtelen, az abszolútum tárgyiasult eszméje. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a költő istenélményét magukban foglaló költemények, melyek elvezették oda, hogy „élete végpontján »tetten érte szívében az Istent«.”

Cs. Varga a „*doleo ergo sunt*” érzés- és létezésvilág axiómáját a szenvedéstörténet példázataként, *A Radnóti-centenáriumra* című esszéjében bontja ki, hozza közel az olvasóhoz. Hitet tesz amellett, hogy a költészet értelmezése, a mű elemzése nem szakadhat el az alkotó személyiségétől, élete folyásától. Ezzel szemben mit tapasztalunk? – „Ma sok kutató tudomást sem vesz a *sensus plenior*ról, a teljesebb értelmezésről. Tudni sem akar a hit szabályáról, a *regula fidei* létezéséről, amely a legalapvetőbb magyarázati szempont a szakralitás kérdésében. (...) Ma akadémiai stallumokból kánonjogi biztonsággal hirdetik, hogy *nincsen szükség életrajzra, az alkotásoknak pedig semmiféle üzenetük sincs*.” Épp Radnóti a példa rá, hogy a teljesebb értelmezés mennyire szükséges a költemények megértéséhez, értelmezéséhez, befogadásához. „Ezek a tudósok nem igazán tudnak mit kezdeni az *Eclogák*, a

Nem tudhatom... a Levél a hitveshez költőjével, a leveleiben, naplójában *Drágaédesnek* nevezett hitvessel, mûzsai poézissel.”

Az esszé elmélyült elemzése tárja fel előttünk a költő gondolat- és érzésvilágát, azt a fájdalomérzést, amely – doleo ergo sum – életében, különösképpen az utolsó években végigkíséri: „Költő vagyok és senkinek sem kellem (...) költő vagyok, ki csak máglyára jó, mert az igazra tanú”. Ennek ellenére „Radnóti hitte: a jóság, igazság, szépség mindig hatalmasabb a rossznál, a gonosznál. Az emberi létezés a Teremtő jóakaratából nem hullik vissza a semmiségbe”. Életútja summázataként ad hangot annak, hogy „a költő élete, főképpen munkaszolgálatos *szenvedéstörténete*: a »*Mysterium passionis*« stáció-sorozata több irányban is kirajzolja kálváriás földrajzunkat.” E belső fájdalom részeként tekinthető a Radnóti személyiségében egyesülő kettős vonás: keresztény és zsidó voltának megélése.

Cs. Varga István következtetése: „A költő lélekben mindhalálig összeforrt a magyarsággal. Számára nem jelentett megoldhatatlan gondot a *vallás versus nemzet* törésvonal dilemmája.” Maga írta: „A zsidóságom ‘életproblémám’, mert azzá tették a körülmények, a törvények, a világ. Kényszerből probléma. Különben magyar költő vagyok.” Ez korántsem jelentett számára identitás zavart, hisz, amint az esszé szerzője írja: „a zsidó vallásból való kilépés az ő számára sem jelenti a zsidó kultúrával való szakítást. (...) Radnóti lélek szerint vállalta *katolikus* hitét, melynek jelentése *egyetemes, általános, mindenkinek szóló*, régi megnevezéssel: *közönséges*. (...) Őt valóban a szellem és a lélek tette kereszténnyé és haláláig hűséges magyarrá.” A „*vigíliás* erkölcsű és lelkületű Radnóti Miklós” öröksége „szellemi-lelki jussunk jeles tétele. Nem múlandó, hanem szellemi-lelki kincseket gyűjtött. Isten és ember előtt maradandó értékeket alkotott, amelyek nem mennek tönkre, nem lehet ellopni, sem moly, sem rozsdá ki nem kezdheti őket. Emberi, költői testamentuma hitre, emberségre, magyarságra tanít, kötelez bennünket.”

A következő fejezet fölött Németh László szavait olvashatjuk: „*Szerettem az igazságot...*” Cs. Varga István „Németh László eklézsiájá”-nak – Czine Mihály lényeglátó megnevezése – elkötelezett híve. Benne „a magyar népi mozgalom eszmeteremtő és mintaadó személyisége”-t látja, a „templomépítő” írógénuszt, kinek létfontosságú felismerése – „a megismerés: megértés, a megértés: szeretet” – ma olyan fájdalmasan hiányzik életünkben, amiképp a személyiségében és műveiben is megtestesülő „*etikumra épített minőségeszmény*” is utópia maradt, a műveiben kulcsfogalommal magasodott „*üdvösségügy*” pedig vágyálommá szublimálódott ugyan, de mégsem múlt el nyomtalanul.

Szemléletesen példázza ezt Jókai Anna *Napok* című nagyregénye. Elemzésekor két fő szempontot követ: „A *Napokban* kimutatható *Németh László-regények inspirációit*, és a nagyregény *metafizikai, szakrális vonatkozásait* értelmezem.” – olvashatjuk a *Kortárs író élő öröksége* című Cs. Varga-esszében. „Jókai Anna tudja: az élet és a kultúra alapja egy paradoxon: az áldozat, a szenvedés, a türelem, a látszólagos »veszteség«, vagyis az áldozatvállalás viszi előre. Röviden: a kultúra: áldozat. (...) regényével, főhősének tanulságos életével azt üzeni: mindent lehet, de csak a jót szabad, csak a jót érdemes tenni, élni, követni.” Mi más ez, ha nem Németh László üdvösségtörténetének reinkarnációja?

Ugyanezen eszmei síkon haladt Nagy Gáspár is, kiről Kapuváron lezajlott utolsó szerzői estjének felidézése révén olvashatunk szép sorokat a kötetben. A legnagyobbaknak adódhat meg az a felismerés, amelyet utolsó versében olvashatunk: „Szerethetett engem az Isten / mert teremtményének / engem is elfogadott; / sárból–agyagból apám s anyám álmaiból...” A példaemberek, a szolgálat nemes eszményei szolgálatában lévők arcképcsarnokát gyarapítják a Sarkady Sándorról írott sorok is.

Cs. Varga István mély hite, teológiai alapozottságú szellemi látóköre indokolja, hogy előszeretettel fordul a Jézus-kereső alkotókhoz, kiknek műveiben a szakralitás meghatározó tényező. Közéjük tartozik a nagy mesemondó, Benedek Elek, aki lélekből fakadó szavakkal mondta: „Jézus tanítványa voltam...” Kuncz Aladár, Bánffy Miklós, Kós Károly, Tamási Áron mellett az Erdélyből kivándorló százezrek ellenében ő is a hazatérők sorába tartozott, mert „hitte, hogy bajlátott népét a szülőföldön tudja szolgálni”, s avatta Kisbacont székely Széphalommá, irodalomszervező központtá. Marcell fiához írott intelmeiből kiragadott sorok örökérvényű testamantumként állhatnak az eljövendő nemzedékek előtt: „Ne szégyellj szeretni, fiam; Ne szégyelld szeretni a hazát; Ne szégyelld, ha többet adsz a szeretetből másoknak, mint ők adnak neked, akkor te vagy a gazdagabb; Állj a védtelenek, a gyengék közé!”

A haza, a szülőföld iránti elkötelezettségből, ragaszkodásból nyújt példát A *csángósors két költője* című írás. Lakatos Demeter és Iancu Laura költészete két egymástól távoli időben testesíti meg „etnikai közösségük legitimitásformáinak lényegét: a hitbeli, vallási és nyelvi összetartozás tudatát”-t. Hisz esetükben – Iancu Laura szavaival – „a vallás és a hit a csángó kultúra esszenciája”. A *hit* akár Gál Elemér *Héthavas* című regénye „főhősének” is tekinthető. A székely rabonbánok legendás történetét a Csíki Székely Krónika ihlette. A benne megörökített székelymagyar ősvallás „költészet is volt a maga korában, ez tartotta fenn a magyarság hitét fennmaradásában, történelmi létezésében, hogy nem hal ki idő előtt, amíg megtartó ereje, hite vezérli”. A szellemi és lelki időutazásra készítő alkotásban „az író arra keres választ, hogy mi tartotta fenn 450 éven át a székelységet a széthulló hun birodalom romjainak egy kis erdélyi szigetén, hogy nyelvét megtartva megőrizze identitását és bevárja magyar testvéreit. Az író válasza: az őseiktől örökölt szellemi–lelki kincsük: a kegyelem műve, az újulni képes hitük, amely rátalált az egyént és közösséget megtartó kereszténységre”. A *Héthavas* „lármafényt figyelmeztet feladatainkra: a történelem fölé magasló földrajzi szimbólum lelki erőforrás, mint Csíksomlyó: a székely Lourdes”.

A Hajdó István prédikációiról, beszédeiről szóló írást – *Evangelizáció és elokvencia* – a 2005-ben Csíksomlyón elhangzott szentbeszéd indukálta. Cs. Varga a műfaji – szónoklat – leírason, értékelésen túlmenően a beszédekben rejlő tanításra koncentrált: „egész szentbeszédét átható szónoki éthosz, hozzáértés (hivatástudat, műveltség, nyitottság) elménket és érzelmeinket is mélyen megmozgatja: együtt-hallgatóvá, együtt-olvasóvá, együtt-gondolkodóvá tesz bennünket. A rendkívül hatásosan retorizált szentbeszéd hitvalló fohász, kiáltás és hívás az üdvösségünkért, otthonainkért, a Székelyföld autonómiájáért, egész népünkért; az első szavától az utolsóig együttgondolkodásra készíttet bennünket. (...) pozitív állásfoglalásra buzdít: őrizzük meg önmagunkat, egyetemes és magyar értékeinket.”

A szerző sokoldalúságára, érdeklődésének sokszínűségére utalnak A „*Testvérműzsák*” *igézetében* című fejezetben közölt írások. Molnár Edit és Fejér István fotóiban, Molnár István Géza fotóalbumában, Nagy Ernő festményein, Hubert Ildikó monográfiájában a művészet lényegét: az *emberfelmutatást* keresi, az ember- és lélekarcú művészet közös forrását, mely „az emberi szépség, jóság és igazság, a másik ember tisztelete és szeretete” éltető vizét buzogja fel, lélektől lélelig közvetíti azt. Elgondolkoztató, hogy „ma *a szép*, a *jó*, az *igaz*, a *szent* mellékesnek számít”, pedig „egy alkotás attól lesz remekmű, ha szépsége mélyről sugárzik, ha a teremtés titkával tart rokonságot”.

Ismerve Cs. Varga István, mély érzelmi kötődését az orosz irodalom iránt, nem csodálkozhatunk azon, hogy ennek e kötetben is beszédes jelét adja. A „*Kiknél a szerelem képekbe szőtt...*” fejezet három írásában „az orosz líra ezüstkorának” kiváló alkotója, Szergej Jeszenyin emlékezetét idézi elénk. Költészetének magyar recepciótörténete – „a *nemzeti műfajként* számon tartott műfordítás-irodalom” ez értékes szelete – híven példázza azt a nagyrabecsülést, amellyel a magyar szellemi élet a XIX. századtól kezdődően az orosz irodalom felé fordult. A *Bokránk közt már az ősz barangol...* című költemény elemzése révén megismerhetjük annak magyar „rokonait”, Berzsenyi Dániel *Közelítő tél* Ady *Endre Párisban járt az Ősz*, Juhász Gyula *Milyen volt...* című csodálatos verséig; megismerhetjük a Rab Zsuzsa által jegyzett legsikeresebb magyar fordítást, melynek révén a magyar olvasók Jeszenyint szinte saját költőként ismerik. A Jeszenyin-fordítók közt a már említett Rab Zsuzsa mellett olyan neveket találunk, mint Képes Géza, Weöres Sándor, Sarkady Sándor, Fodor András, Illyés Gyula, Kálnoky László, Nagy László, Erdődi Gábor, Erdélyi Z. János. A fordítások, a költőről szóló irodalom könyvtárnyi terjedelme, az emléket idéző emlékversek révén Szergej Jeszenyin méltó helyet vívott ki magának a magyar olvasók tudatában.

Aki az egyetemi tanár és irodalomtörténész Cs. Varga István szellemi portréját kívánja megismerni, különös haszonnal olvashatja a kötet zárófejezetét: *Tanáraim, mestereim, példaképeim*. Mielőtt a személyes, érzelmi melegségtől áthatott vallomásokban elmélyülnénk, olvassuk újra a 60. születésnapján a tiszteletére kiadott *Cum Honore* kötetben a tanítványai, tisztelői által írott lapokat, azaz egy külső reflektorral világítsuk meg a portrét. Bakonyi István: „alapjaiban nélkülözi a mulékony politikai indulatok attitűdjét, sokkal inkább a tisztán szellemi mozgásokra figyel.” Toldi Éva: „Hozza-viszi a Jó Hírt, a szeretet elavulhatatlan evangéliumát, a magyar irodalom nagyságainak mához is szóló üzeneteit; a Németh László-i minőség etikumával és misztikumával felvértezve, nemzeti imádságaink örök aktualitásának tudatosításával – a sorsfordító és gyakran, sajnos, sorsferdítő időben.” Korzenszky Richard OSB: „Ír, olvas, tanít, utazik, támogat – ideje telik, teljesedik.” Kaló Béla: „A patriotizmus, a magyarság igenlése ott van Cs. Varga valamennyi dolgozatában.”

Tanárai sorában különös tisztelettel ír dr. Nádas Tibor Alfonz bencés szerzetesről, aki „az etikumra épített minőségeszmény jegyében a bennünk lévő szellemi »növéstervet« akarta kibontakoztatni. (...) A küzdő egyház tagjaként keresztény és bencés szellemben művelt *magyar patriótákat akart* nevelni belőlünk.” Ugyancsak a tanítványi szeretet és tisztelet hangján emlékezik dr. Bánhegyi Jóbora, aki tovább mélyítette benne az irodalom szeretetét, meleg szavakkal méltatja a pályatárs, Rónay László munkásságát.

A győri bencés gimnáziumig vezethető vissza, mindmáig tartó tisztelet és barátság fűzi Jáki Sándor Teodóz atyához, kinek gazdag életútjáról, az egyházi népének gyűjtésében szerzett felbecsülhetetlen érdemeiről a vele készített s e kötetben olvasható interjúban ismerkedhetünk meg. Dr. Korzenszky Richárd bencés szerzeteshez, az önállóvá vált tihanyi apátság perjeljéhez a közös tájhaza – Kapuvár, „a tündérvilág Rábaköz” –, valamint a bencés iskolában szerzett szellemi háttér, az egymással azonos spirituális koordináta-rendszer köti. Ez vezette arra, hogy megrajzolja a pályatárs portréját, melynek főbb kontúrait a maga arcképén is föllelhetjük. Például az indulásról, az otthonról és az iskolából hozott útravalóról: „Szüleim tanítottak meg a fizikai munkára, kapuvári tanáraim a szép szó tiszteletére. Győri bencés tanárainak köszönhetem tanári hivatásomat. Arra tanítottak, hogy igazi rangot, méltóságot csak a szellem, a tudás, a műveltség adhat.” Richárd atyával egybehangzóan hiszi és vallja, hogy „a szakralitásból fakad minden igaz, jó és szép. (...) A kultúra minden nép életerejének, életképességének forrása, a nemzetek értékének, érvényesülésének fokmérője. (...) A hivatásszerűen végzett munka, a tanulás, a tanítás is a kultúra lelkéhez, az áldozatot is vállaló szeretethez vezethet bennünket.”

A Laczkó András kérdéseire adott válaszok „a *holtig tanulás* igényé”-vel élő Cs. Varga számvetésének is tekinthetők. Belőlük kirajzolódnak azok a szellemi fényforrások, tájékozódási pontok, melyek életútján vezették. „Értelmiséginek lenni mindig ez volt, és ez lesz: segítettlenül segíteni és megértetlenül megérteni. S ez nem is olyan borzasztó; egyszerűen: szellemi.” Örökségének ápolása nem merült ki „a legfőbb példakép”-ről írott számtalan tanulmányban. Nevét ott találjuk titkárként a Németh László Társaság alapítói sorában. Kezdetektől szervezője volt a Németh László-konferenciáknak, számtalan meghívásnak eleget téve ápolja emlékét, mindazokét, akik a nemzet felemelkedését szolgálták az elmúlt századok során.

Kiváló tanárai, példaképei követőjeként maga is szellemi strázsamester, „lángoló tűz” kívánt lenni, melynek világánál fény gyúl a nemzet elméjében, lelkében. Az édesapjától kapott bölcs tanítás szellemében – „ne azért kapáljunk, mert a földünk gazos, hanem azért, hogy ne legyen gazos!” – maga is a feladatát, hivatását, elkötelezettségét felismerő nemzedékek nevelésével az előtte lebegő ideál, az „emelkedő nemzet” ügyét szolgálja. Munkássága folytonos adósságtörlesztés. Ez a vágy és törekvés csiholta ki belőle a tanulmányok megszámlálhatatlan sorát, könyveit, köztük az Erdélyben és a Csángóföldön tett szellemi utazás mély élményeit megörökítő és tovább adó *Rokonföldön* hittel és reménységgel telített lapjait.

Ideákban gazdag kötetének címlapja – Fejér István fotója alapján Pereszlenyi Helga tervezte – a kötetben olvasható írások metaforikus megjelenítéseként is értelmezhető: a zöld mező a reményt, a piros pipacssáv a hitet, a messzeségben kékes derengésbe hajló ég a végtelent jeleníti meg. A címbetűk grafikája egy híd képét asszociálja bennünk úgy, ahogy azt Nádasí Alfonsz szavakba öntötte: „...aki tanításból éli életét, annak kell, hogy vasbetonoszlop elvei legyenek. Ki kell választani két olyan pillért, amire az élet hídját fel lehet fektetni. Én is ezt tettem. Na, nem a magam esze után találtam ezt ki, hanem az ősök példája szerint. Ez a két oszlop a hit és a magyarság.”

Hazanézó

Édes Idám!

Kós Károly levelei feleségéhez

Tíz esztendeje annak, hogy a Mundus Magyar Egyetemi Kiadó Sas Péter szerkesztésében kezünkbe adta *Kós Károly Levelezése* című vaskos kötetet, amely a neves erdélyi irodalomszervező, író és építész több évtizedes alkotó munkásságának háttérébe, a korabeli erdélyi magyar szellemi életébe nyújtott betekintést. Néhány évvel később, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága egy abból kiragadott „szelet” – a Czine Mihállyal folytatott levelezés – anyagát tette az olvasók asztalára, fényt vetve a baráti kapcsolat tartalmára, hőfokára. E levelekben az irodalomról, az írói hivatásról vallott nézetei kerültek előtérbe, nyertek új értelmezést. Kirajzolódik előttünk a nemzeti közösségéért küzdő ember arcéle, akit Tompa László oly találóan jellemzett a pályatársnak dedikált versében: „Benned, ha szólalsz, Erdély lelke szólal – / Lelke a volt, az időtelennek – / Hangodat hallva: kürtöt hallok olykor, / Mely nekem is még életről izenget.” (*Őszi üdvözlét*, 1933)

A kolozsvári kiadó kötete^(x) az alkotó magánéletének három rövid, az alcímbe behatárolt periódusát idézi elénk. A leveleket megjelentető Benkő Samu a Kós-életmű kiváló ismerője. Ezt két előző, irodalomtörténeti értékű könyve igazolja: *Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal* (1978) és az általa közzétett *Kós Károly életrajz* (1991)

1910 igen fontos határkö Kós Károly életében. Ez évben köt házasságot a kalotaszegi Türebén szolgáló református lelkész lányával, Balázs Idával, aki hatvanhárom éven át hűséges társa. Ugyanez évben vásárolja meg a sztánai birtokot, ahol megépíti a legendás hírnevű Varjúvárat. A családalapítás, a gyermekáldás évei egybeesnek az építész karrier kibontakozásával, az otthonteremtéssel, a gazdaság megalapozásával. Mindhárom beárnyékolják a közeledő, majd kirobbanó világháború viharfelhői.

Benkő Samu a kötet bevezetőjeként közölt tanulmányában – *A levélíró Kós Károly* – méltatja a hagyatékban maradt igen gazdag levélanyag eszmei értékét: „Kós Károly levelei az erdélyi magyar közélet és művelődés 20. századi történetének különleges hitelű bizonyosságai.” Kitér a Kós Károly és Balázs Ida közti érzelmi kapcsolat szövődésére, házasságuk első esztendeinek történéseire. A közreadott családi levelezés számottevően árnyalja az előbbi leveles-könyvekből megismert Kós Károly-portrét: „E levélcsokornak a nyilvánosságra kerülésével valójában Kós Károly magánéletének legmélyebb rétegei is közügyi rangra emelkednek, mégpedig a beléjük épített maradandó erkölcsi, esztétikai általánosíthatóság következtében. Az értékek pedig értékek maradnak akkor is, ha mellettük olykor feltűnnek a minden emberi életben jelentkező gyarlóságok.”

A kötet lapjain csak Kós Károly leveleit olvashatjuk, a válaszok nem maradtak fenn. Az olvasónak önkéntelenül Mikes Kelemen jut eszébe. Ez esetben azonban a sorokban benne rejlik a kimondott szavak ellensúlya, az otthon maradt, a családjáért kemény áldozatot hozó feleség küzdelmes élete, aki fia, Kós Balázs szavaival, „szerető meggyőződéssel és hittel járult hozzá egész emberségével gyermekei és férje boldogulásához”. Az ő (elveszett) levelei tennék teljessé és igazabbá a képet, amely e házasságot időben és térben jellemezte. Benne és általa száz évvel ezelőtti polgári milió jelenítődik meg, a középosztály szokásrendje, etikettje, életküzdelme.

Már a leánykérés is szokatlan módon történik. Életrajzában olvashatjuk, hogy a már okleveles mérnök, búcsúzáskor, a kiskapuban kérdi a leánykától:

- Aztán, kisleány, tudja-e, mi az: titulus sine virtulus?
- Nem tudok latinul.
- Mert ez magyarul annyit jelent, hogy: a diploma még nem kenyér.
- Látja, ez nagy igazság.
- Azért kérdem, tud-é várni?
- Gondolom, a sietés nem az én dolgom.
- Értem. Akkor hát ebben megegyeztünk.

A magázás – a mai humánkapcsolatokból szinte teljesen kiveszett megszólítási mód – távolságtartást hordoz, ám száz évvel ezelőtt korántsem volt az, hanem a másik személy iránti tisztelet és megbecsülés kifejezéseként élt a középosztály körében. Polgári jellemvonás volt, amint az a „törvény” is, az a nézet is, miszerint „az asszony tartozik urát követni és segíteni, a férfi tartozik gondoskodni” feleségéről, családjáról. Kós Károlyt ez az egzisztencia-teremtés vezette élete során. Életének másik meghatározó tényezője az a meggyőződés volt, miszerint: „egyetlen biztos érték és erő a föld”.

Ezt tágabb értelemben Kalotaszeg, közelebbről pedig Sztána testesítette meg számára, amelyet maga választott önnön erejéből megépített otthona – a Varjúvár – színhelyéül. „...Az csupa egy meredek oldal volt, fertályholdnyi gondozatlan irtás az úrbéres erdő alatt: rajta csupáncsak két hatalmas tölgy magfa. De az út felett volt, és az oldalból messzire látott a szem, egy felé be a szépséges, virágos-ligetes völgyi kaszálókra, másfelé a vasúti töltés cseresznyefás-gyepes oldalára és szemben a patakon túli hegyoldal tölgyes-bükkös erdőjére. S ez a hitvány, meredek irtás erősen megtetszett nekem akkor.” – olvashatjuk önéletrajzi kötetében. E helyen teremtett magának otthont, éltető gazdaságot – szántót, gyümölcsöst. Évtizedeken át ez volt a családi élet központja, színhelye. Fenntartása, működtetése központi szerepet kap a feleségének küldött leveleiben.

A kötetben közölt első leveleket (1–7.) a Budapesten karriert építő, egzisztencia-teremtő építész írja a sztánai otthonban hagyott feleségnek. A türei parókia gondoktól megóvott kisasszonya számára minden bizonnyal súlyos megpróbáltatást jelentett az önálló gazdálkodás gondja, az egymás után születő gyermekek nevelése. 1911. június 12-én kelt levél tele kifogásokkal, utasításokkal. Írója is beismeri, hogy „mérges levelet” írt. A másik állandó levéltéma a kibontakozó építészeti karrier küzdelmei, valamint gyermekeinek hogyléte, fejlődése. Behívják katonának, ahonnan mihamar kikérik. IV. Károly koronázási ceremóniái előkészítési és lebonyolítási munkálatait tervező csapat tagjaként menekül meg a frontszolgálatától.

Az ünnepség lezajlása után a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet építészeti munkatársává nevezi ki. Jövendőbeli karrierje építésének érdekében fogadja el. A hosszú hónapokra nyúló távollét alatt küldte haza leveleit, melyek a kötet törzsanyagát (8–52. levél) képezi.

Az *Édes Idám!* megszólítással kezdődő, hosszabb-rövidebb levelekben elég szűkszavúan ír a maga életéről, környezetéről. A törökökről megjegyzi, hogy „nyugodt, lassú, tempós nép, udvarias és kivált, ha azt hallja, magyar: mindjárt jó szemmel nézi az embert. Minket szeretnek itt.” Jövője, sorsa jobbra fordulása reményében végzi munkáját. „De itt dolgozhatom legalább olyant, amit más nem csinálhat utánam jelenleg, és hát kérhetek aztán olyant, amit remélem, nem mernek majd illetékes helyen megtagadni. (...) Muszáj dolgoznom: a török művészetről, amikor otthon talán fáznak a kicsik!” Munkájának gyümölcse az 1918 nyarán megjelent *Stambul* című várostörténeti monográfia. Arról is hírt kapunk, hogy egyéb építészeti megrendeléseket is kap.

Saját sorsa, napi gondjai eltörpülnek, mellékessé válnak. Az otthoniakért érzett aggodás mellett hangsúlyozott szerepet kapnak a gazdálkodási tanácsok, az apró dolgokra is kiterjedő utasítások. Arról, hogy mindez mily megpróbáltatásokat ró az otthoni gondokkal egymagában küzdő, a gyakorlatias kérdések megoldásában járatlan feleségnek, Kós Károly leveleiből következtethetünk. A kérdések és szemrehányások oda-vissza áramlása kölcsönös sebeket ejt. Nemcsak a gyengédségre, gondoskodásra vágyó feleségben, hanem az erős, munkában edzett férfiban is. „És nem gondolja, hogy az nekem fáj, ha látom, hogy magát nem érdeklik az én dolgaim, az én könyveim, az én vágyaim?” – olvasható az 1917. IV. 3-án keltezett konstantinápolyi levélben. A konfliktus-forrás oka, hogy Kós Károly úgy érzi, a feleségének teljességgel idegen az a világ, amelybe ő vezette. „Én tudom, hogy Maga mindig utálta (beszéljünk nyíltan) Sztánát, *minden bennevalóval* együtt. (...) Ez az élet Magát ki nem elégíti. Maga megcsaltnak tudja magát és meglopottnak, aki sohasem élhetett még.” De tud ő más is lenni! A család hiánya, a távollét olykor benne is gyöngéd érzelmeket ébreszt: „Írja meg, nyílik-e már a mogyoró és mit csinál az én legkedvesebb fám: a som. És a gyermekek. Hogy a kis Zsófit nem láthatom tötyögni kis szoknyában! És a kis sánta fiamat a nagy hajával és nagy szemével. És azt a kis szőke tatárt! A kacagó apró szemeivel! Írjon róluk és magáról is. És tegye félre a gondot és a bosszankodást.” Később: „Az eszem mindig csak ott mozog. Akármiről gondolkodom, csak oda tér vissza.” A családhoz, mely oly nagyon hiányzott neki: „...csak lehetnék otthon, láthatnám a gyermekeket és Magával veszekedhetném egy kicsit! Ugye, Ida, mert ez az én főszenvedélyem! Veszekedni és bántani és idegesíteni Magát.” Az újabb levélben mintegy váltólázként a napi gond mellett – igen hamar elfogyott a széna, a kukorica fogytán van, venni kell a tejet –, az újabb tanácsok sorjáznak, mellettük ott a lélek mélyéből kiszakadó kérés: „Ne hagyja el azt a kis földet, édes Idám, és ne sajnálja attól a gondját és szeresse egy kicsit.” Újesztendő napján, 1918. január 1-jén, nemcsak az elmúlt évre tekint vissza, már-már poétikai hangnemben: „Hét esztendeje elmúlt immár, hogy együtt éljük az életet – láttunk szép és csúnya napokat együtt, kínlódtunk és keservesen róttuk az élet útját, de azért – én nem bántam meg semmit. Mert hát mégis-mégis csak magát teremtetten az Úristen nekem, és sohasem tudom elfelejteni azokat a régi, réges-régi szép napos napokat, amikor

még gyermekek voltunk mind a ketten. És minden olyan fiatal, ragyogó volt még akkor. És hát azokat a bimbós tavaszi esztendőket nem tudom kitörölni az emlékeimből és nem is akarom. És nem akarom a későbbiek sem.” A szép újesztendei gondolatokat azonban újabb sötét felhők „árnyékolják”. Számonkérések, szemrehányások... És bölcs felismerés: „...az Úristen is azért teremtett minket, hogy egymást gyötörjük. Higgye el: az élet is úgy szép, ha zajlik. (Bár én éppen szeretném, ha már megnyugodna egy kicsit.)” A kiküldetés lejártával haza kerül. Utolsó levele záró soraiban írja: „Remélem, 2–3 hét múlva otthon lehetek, és aztán – veszekedhetünk tovább. De hát az még nem baj, a fő, hogy egészségesek legyünk.”

Az életrajzból ismeretes, hogy Kós Károly hazatérése után kinevezést kapott az Iparművészeti Főiskola építészeti tanszékére. A világháború végkimenetele, az impériumváltás azonban új helyzetet teremtett. Választania kellett. A főiskola igazgatójának címzett levélben közölte: „...hiszem, hogy Erdélyben nagyobb szükség lesz reám, mint Budapesten.” Erdélyben maradt. Életrajzában a választás indítékaira is fény derül. „Ez az elhatározásom egyúttal pontosan meghatározta a továbbiakban kettős feladatomat az új helyzetben, a semmiből, a magam új és lehetőleg független egzisztenciájának kiverekedését és passzivitásba ájult népünk életre ébresztésének s emberi és nemzeti jogaiért kiállásának munkálását.”

Az 1945 után berendezkedő új román hatalom demokratikus parlamentjének tagjaként írja a kötetben – harmadik blokként közölt – olvasható (53–55.) leveleket. Új idők, új gondok, új gondolatok. Hol van már a hajdani küzdésre termett ember?! E levelek hangvétele nyugodt, soraiból az idősödő ember rezignált hangja árad. „...érezem, tudom, hogy már rokkant vagyok testileg és a szellememből nem bírom kiirtani a múltat, mert a vén fát átültetni nem lehet. (...) Sok mindennel le kell számolnom hamarosan, érzem. Le kell számolnom az egész eddigi életemmel: mit csináltam, hogy sáfárgodtam az életemmel. Nehéz számadás, de azt hiszem, én nem tartozom, nem maradtam adós – talán inkább az élet maradt és marad az én adósom. Még azt (is) elvette tőlem és tőlünk, amiért egy hosszú emberi életen át küszködtem, kínlódtam, veszekedtem, sőt kegyetlenkedtem: hogy vénségemre hajlék legyen a fejem felett és a falat kenyérünk legyen meg.” A veszteség nem más, mint az 1944-ben feldúlt és teljesen kifosztott sztánai Varjúvár. Vágya nagyon is emberi: „Csak dolgozni tudnék még egy kicsit. Dolgozni, alkotni.” Tudjuk, megadatott neki. Hosszú életet élt, 1977-ben halt meg.

Az e kötetben közölt levelek jóval túlmutatnak a levelek írója és címzettje varázskörén. Az életrajz, a házasság belső szegmentumába engednek betekintést. Kós Károly lelkületének, jellemvonásának jobb megismerésén túl nekünk, a mai és eljövendő időknek is érvényes, meggondolkoztató üzenetet hordoznak. Benkő Samu szavait idézzük: „Olyan időben, amikor végveszélyt jelzően reánk telepszik a családellenes közvélekedés, s ezt még művészi álruhába öltöztetett otrombaságok is tetézik, és amikor szókészletünkben a férj és a feleség helyét elfoglalja a barát és a barátnő, a gyermek pedig említésre sem kerül, a kétségtelenül nehéz – de végső elemzésben felemelően szép – családi élet képeinek levélbeli feltárulkozása nemzedékek számára szolgálhat tanulságul.”

(x) **Édes Idám!** Kós Károly levelei feleségéhez, 1911–1918, 1946–1948. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Benkő Samu. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2011

A marosvécsi várban

„Aki ismeri Erdély kultúrhistóriáját, vár innét valamit.
Aki ismeri az erdélyi magyarságot, rendkívülit vár.”

Németh László

A kereső Németh László fordult ezzel a gondolattal és hittel a nagy magyar tájak egyike, Erdély irodalma felé, 1926-ban. Kérdések özöne tolult elő, fogalmazódott meg benne: „Milyenek azok az írók, akiket egy egész élet s az összeomlás szakadéka szeparálnak erdélyiekké? Hogy hallatja magát a magára maradt Erdély, ahol most már politikai erők kívánják a külön beszédet. Megtalálja-e múltját? Megtalálja-e magát? Kikben és hogyan? Milyen az ő külön magyar lelke s hogy része az egész magyar léleknek? Milyen új szót várhatunk tőle mi, és milyen új szót a világ?”⁽¹⁾ Portrék – Áprily Lajos, Berde Mária, Reményik Sándor, Gyallay Domokos, Gulácsy Irén, Tamási Áron – sorában, irodalomkritikai írások tucatjaiban keresett választ, adott feleletet a maga támasztotta kérdésekre. Bennük, Erdély íróiban szövetségest keresett a maga országépítő, reformer eszméihez, a magyar szellemi élet megújításához.

Pomogáts Bélát, évtizedek múlva nyilvánvalóan más indítékok vezérelték. Ezúttal bennünk, erdélyi irodalmi tárgyú kötetei olvasásakor fogalmazódnak meg kérdések: mily cél vezette, mi végett fordult az erdélyi magyar irodalom megismeréséhez, kutatásához? Nem titkolja: 1956 őszén „szakdolgozatomban tárgyalom Kuncz Aladárnak: a *Fekete kolostor* írójának munkásságát választottam. (...) Engem elsősorban ennek az irodalomnak mint szellemi és nemzeti intézménynek a kialakulása és működése érdekelt. (...) a Kuncz Aladár-ról írott könyvem és annak erdélyi fogadtatása kötelezett el az erdélyi irodalom, egyáltalán az erdélyi magyarság ügyének. Első könyvem óta (1968 – M.J.) huszonnyolc erdélyi vonatkozású saját munkám és mellettük huszonegy általam szerkesztett erdélyi vonatkozású kötet, tehát összesen ötven kötet került az olvasó elé” – olvashatjuk a *Magyar Irodalom Erdélyben (1918–1944)* című nagyszabású irodalomtörténet első kötetének⁽²⁾ bevezetőjében. Kimondhatjuk: Pomogáts Bélának élethivatása lett az erdélyi irodalom értékeinek szóban és írásban folyó ismertetése, terjesztése itthon és szerte világban. Ez a törekvés csúcsosodott ki az említett kötetben és folytatásaiban.⁽³⁾

Ennek a rendkívül gazdag kiadású érdeklődésnek a legújabb hajtása *A marosvécsi várban* című, az *Erdélyi Helikon* íróit bemutató kötet,⁽⁴⁾ amely az erdélyi magyar irodalom hőskorának legszebb fejezetét eleveníti fel, huszonhárom íróportréval szemléltetve azt a fejlődés-vonalat, amely a címben szereplő várhoz és a vár urához, báró Kemény János nevéhez, a „polgári humanizmus jegyében létrejött” írói közösséghez – Babits Mihály találó szavaival: „irodalmi plein-air parlament” – és annak folyóiratához kötődik.

Az írói összefogás, a lapindítás gondolata az impériumváltás kezdetétől jelen volt az anyaország testétől, a budapesti szellemi/irodalmi centrumtól elszakított Erdélyben. A nagyváradi *Magyar Szó* és *Tavas*, a marosvásárhelyi *Zord Idő*, a kolozsvári *Napkelet* rövid életű próbálkozás volt; a *Pásztortűz* (1921–1944) pedig elsősorban a konzervatív értékekre és érdeklődésre alapozott. Az 1924-ben létrejött *Erdélyi Szépmíves Céh* könyvkiadói munkája igényelte a biztos alkotói háttér, az erők egyesítésére alapuló, a közös felelősség talaján álló írói közösség létrejöttét. A marosvécsi „írói parlament” és az ESZC élete és működése mindennapjaiba nyújt betekintést a Marosi Ildikó által közzétett két dokumentumkötet⁽⁵⁾, amely az e tárgykörben folyó kutatások alapjául szolgál.

Az írói csoportosulás, a közös gondolkodás iránti elvárásnak/igénynek ment elébe báró Kemény János 1926. június 17-én keltezett meghívólevele: „Ennek a vécsi találkozásnak az volna a célja, hogy irodalmi terveinket, szándékainkat megbeszéljük és együttes, alapos tanácskozásban mintegy helyzetképet vegyünk fel az erdélyi irodalom mai állapotáról és jövő lehetőségeiről...”

Az évente megismétlődő találkozó egy asztalhoz ültette a különböző irodalmi irányzatok – konzervatív, neokonzervatív, polgári radikális, népi radikális –, szellemi áramlatok képviselőit. Közösen elfogadott eszményük a polgári humanizmus volt. A tanácskozások, találkozók központjában az irodalom került: „a Helikon az irodalom eszméjében találta meg az egységesítő erőt”. Közös platformjuk, »ideológiájuk«: „a transzszilvanizmus, amely a történelmi Erdély szabadelvű hagyományait ápolta, az együtt élő népek, magyarok, románok és németek közeledését segítette elő”. A helikoni találkozók résztvevői alkották az Erdélyi Szépmíves Céh szerzői törzsgárdáját. A kiadó 1924 és 1944 között „a modern magyar irodalom eszményeit követő, a kisebbségi humánusmot képviselő íróknak adott otthont és megjelenési lehetőséget”, közel kétszáz kiadványával pedig a legtermékenyebb erdélyi kiadóvá lett.

A marosvécsi találkozók született meg a lapalapítás gondolata is. Az 1928 májusában megjelent első számban olvasható a lap programja. Áprily Lajos „költői bevezetője a provincializmus leküzdésére szólított fel, azt ígérte, hogy az új szellem »erdélyisége világfigyelő tető« lesz”. Kuncz Aladár esszéje – *Tíz év* – „Erdély felfedezését, a hagyományok megismerését sürgette, az európai színvonal igényét hangoztatta. (...) A világnézeti frontok és politikai határok által megosztott magyar irodalom egységét kívánta szolgálni. (...) az Erdélyi Helikont az összefogás példájának szerette volna tudni, olyan intézménynek, amely a nemzeti irodalom egységének gondolatát képviselte.” A helikoni írók fórumaként maga mögött tudhatta az erdélyi magyar alkotók legjavát. Pomogáts Béla a továbbiakban kihangsúlyozza, hogy a Helikon „lapjain nemcsak értékes írások jelentek, hanem olyan irodalompolitikai és (mondjuk így) »nemzetiségtudományi« vállalkozások is, melyek túlemelkedtek a helikoni közösség körén, és szerepet kaptak modern irodalmunk történetében.” Példaként említi Szerb Antal *Magyar irodalomtörténet* című munkájának megjelenését; ankétok és viták révén járultak hozzá az irodalmi köztudat formálásához, teret adtak a magyar népi mozgalom eszményei terjesztésének.

A történelem kényszerűségéből elszakított, kisebbségi létbe sodort magyarságnak szembe kellett néznie sorsával, ki kellett dolgoznia egy olyan ideológiát, melynek nevében fölveheti a harcot, szellemi hátteret, programot nyújt a kisebbségi küzdel-

meknek. Kós Károly az 1921-ben megjelent *Kiáltó Szó* című röpirata – néhány kiragadott mondat is szemléletesen igazolja – a nemzetiségi politikai aktivitást sürgette, máig hatóan érvényes programot hirdetett: „Számba kell venni erőinket, szerveznünk kell a munkát, tudnunk kell a célt, amit el akarunk érni. (...) Kiáltom a jelszót: építenünk kell, szervezkedjünk át a munkára. Kiáltom a célt: a magyarság nemzeti autonómiája.” Ez a dokumentum vetette meg az erdélyi magyar irodalom vezéreszméjévé vált transzszilvanista ideológia alapjait.

Pomogáts Béla tanulmánya részletesen kifejti az erdélyi gondolat szegletköveiként élénk táruló összetevőket, alkotó elemeket: az erdélyi történelem hagyományait; az erdélyi magyarság történeti tudatát meghatározó krónikák, históriák és önéletírások szerepét felvállaló, különösen a nagy érdeklődést és vonzerőt kiváltó – Tabéry Géza, Kós Károly, Bánffy Miklós, Makkai Sándor, Nyirő József, Gyallay Domokos, Gulácsy Irén, Szentimrei Jenő, Szántó György nevével fémjelzett – történelmi regényeket; az Erdélyben együtt élő népek testvériségének és művelődési kapcsolatai ápolásának eszméjét; az erdélyi tájak természet-élményét.

A húszas-harmincas években kibontakozott erdélyi magyar irodalomban – mutat rá a tanulmányíró – egyaránt tetten érhető a regionalizmus és az európaiság: „az önként vállalt regionális elkötelezettséget magasrendű európai igényességgel kötötték egybe, a szűkösebb erdélyi láthatárt az egyetemes horizont felé kívánták tágítani. (...) A Helikon írói olyan nemzetiségi kultúrát kívántak, amelyet az erdélyi élet és az erdélyi hagyomány nevel, szándékaiban és szellemében mégis egyetemes. Az erdélyi gondolat az európai magyarság eszméjének forrásából táplálkozott.” Az általuk kidolgozott „erdélyi modell” a kisebbségi humanizmus meghirdetésével „az ellentéteken és elfogultságokon felülemelkedő együttélés alkotó példáját tárta a közvélemény elé”. Pomogáts Béla zárószavai e gondolatot mindmáig ható értéként aposztrofálják: „A transzszilvanista irodalom ebben a tekintetben ma is érvényes igazságokat hirdet, örökségét méltán vállalja az új romániai magyar irodalom, s méltán vállalhatja az az egyetemes magyar szellemiség is, amelynek nemcsak a szűkebb haza és nemcsak Kolozsvár, Pozsony vagy Újvidék az otthona.”

Az összkép, a monografikus feldolgozásba foglalt eszmények, irányzatok, esztétikai elvárások megjelenítői az életutak és életművek. Pomogáts Béla huszonhárom íróportréja szemléletesen példázza, hogy a helikoni írócsoport a különböző habitusok, eltérő írói/költői hitvallások, a művészi/esztétikai kibontakozás sokszínűsége ellenére miként maradhatott mégis az erdélyi modellre építő, a kisebbségi humánusra alapozott valódi közösség. Az íróportrék változatos – kis-esszék, tanulmányok, alkalmi előadások, megemlékezések – megjelenítésben villantják fel az egyedi jegyeket, amelyek az életművekben kimutatható, kézzelfogható értékekkel gazdagították az erdélyi és az egyetemes magyar irodalmat. A címek az alkotókra leginkább jellemző vonásokat emelik ki, illetve legismertebb munkáik címét hordozzák: *A líra remetéje* – Áprily Lajos; *Az Evangéliumtól az Apokalipszisig* – Reményik Sándor; *Barlanghomályban* – Olosz Lajos; *A főrangúak lelkiismeretvizsgálata* – Bánffy Miklós; *A kultúraépítő ember* – Kós Károly; *Erdélyi humanista* – Kuncz Aladár; *Polgár Erdélyben* – Karácsony Benő; *Magunk revíziója* – Makkai Sándor; *A havasok krónikása* – Nyirő József; *Szerkezet és jelentés* – Tamási Áron; *A havas dicsérete* – Kemény

János; *Magyar költő a kálvárián* – Dsida Jenő; *A hűség költője* – Horváth István... Emberi és írói sorspéldázatok, melyek máig ható tanulságokat hordoznak.

Az erdélyi magyar irodalomra való általános rálátás birtoklása és az egyéni életművek elmélyült ismerete ötvöződik egybe, segíti az anyaországi olvasót hozzá, hogy az erdélyi magyar irodalom hőskorának számító húszas-harmincas évek sokszínű tablóján az alkotók is a rájuk jellemző, karakteres vonások virtuális szellemi/irodalmi galaxisként jelenítődjenek meg. Egy olyan kor tárul elénk, amelyben – Reményik Sándor szavaival – „Egyetlen ércnél szilárdabb valóság, / Egyetlen tett: a költő álma volt.” (*Az egyetlen tett*) Sok költőé, sok íróé, akik az Erdélyi Szépmíves Céhben, a marosvécsi találkozók, az Erdélyi Helikon lapjain – rátalálva az erdélyi útra – közösséggé váltak a hűségben és a szolgálatban. „Ennek a közösségnek a számára az emlékezet a hagyomány őre, és a hagyomány a megmaradás záloga.” Ez pedig már régóta nemcsak az erdélyi magyarság kérdése, hanem mindannyiunké – az anyaországban, az elszakított részekben és a diaszpórában élők egyaránt. Jövőnk záloga: az összefogás. Valódi, nemzeti értékek csak ott születhetnek, ahol a népükért, hazájukért felelősséget érző/vállaló alkotók megtalálják azt a szilárd fundamentumot, amelyre építeni lehet. Ez a legfőbb üzenete és tanulsága a Pomogáts Béla által jegyzett kötetnek.

Jegyzetek

(1) Németh László: **Két nemzedék**. Tanulmányok. Budapest, Ezerkilencszázhetven, 182. old.

(2) Pomogáts Béla: **I. Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944) II. Irodalmi dokumentumok**. Pallas–Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008

(3) Pomogáts Béla: **III. Magyar irodalom Erdélyben (1945–1968) IV. Irodalmi dokumentumok**. Pallas–Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009; Pomogáts Béla: **V. Magyar irodalom Erdélyben (1968–1989) VI. Irodalmi dokumentumok**. Pallas–Akadémia, Csíkszereda, 2010

(4) Pomogáts Béla: **A marosvécsi várban** – Az Erdélyi Helikon íróiról – Hungarovox Kiadó, Budapest, 2012

(5) **A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (1924–1944)** I–II. Közzéteszi Marosi Ildikó. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979

Várvédő

Erdélyi Helikon Irodalmi Füzetek

A két világháború közti erdélyi magyar irodalom legtermékenyebb ága az Erdélyi Helikon írói csoportosulás. A helikonisták közé sorolható ötvenöt író által létrehozott alkotások java része túlélte az irodalmi kánonok hullámtöréseit, túlélte a kommunista diktatúra tilalmi évtizedeit. Csupán tucatnyi szerző került a „megtűrték” körébe, a többségnek évtizedekig az elhallgatás, könyveiknek a könyvtárak zárolt polcai jutottak osztályrészül. A hatvanas-hetvenes évek bukaresti és kolozsvári kiadóinak kitartó küzdelme eredményezte azt, hogy Balázs Ferenc, Bánffy Miklós, Berde Mária, Dsida Jenő, P. Gulácsy Irén, Karácsony Benő, Kuncz Aladár, Ligeti Ernő, Makkai Sándor, Markovits Rodion, Reményik Sándor, Szántó György... neve sorra visszakerült az irodalmi köztudatba, egyes műveik, ha csonkítva is, fölkerülhettek a könyvespolcok, könyvtárak polcaira. Nyirő József és Wass Albert könyvei azonban itthon csak az 1989/90-es fordulat után jelenhettek meg. Nyirő József hamvainak honi földbe való temetését a hatalom megakadályozta; a távollétében koncepciós perben elítélt Wass Albert jogi rehabilitációja mindmáig késik. Az 1989-es politikai fordulatot követően a helikonisták iránti érdeklődés – a „marosvécsi írói parlament” legjobbainak köszönhetően – újra reneszánszát éli.

Az alkotóközösség megismerésének rögzös útján *Az Erdélyi Helikon költői (1928–1944)* című Kriterion-kiadvány (1973) jelentette az első lépést. A beígért folytatás... elmaradt, a próza- és kritika-antológia már nem jelenhetett meg. A következő nagy lépést a Marosi Ildikó által közzétett kétkötetes leveleskönyv – *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (1924–1944)*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979 – jelentette. A rendkívül értékes forráskiadvány ismételten felkeltette az érdeklődést a marosvécsi találkozók és az Erdélyi Szépmíves Céh iránt.

A mögöttünk maradt két évtizedben a cenzúra béklyóitól megszabadult szellemi élet fórumai és műhelyei intenzív munkával igyekeztek ledönteni a tabukat. A csíkszeredai Pallas–Akadémia, a kolozsvári Polis, a Kriterion, a marosvásárhelyi Mentor kiadó sorra jelentette meg a műveket, irodalmi társaságok, alapítványok hosszú sora vállalta fel egy-egy író kultuszának ébresztését, ápolását.

Írásunkban e nemes törekvés újabb hajtásáról szeretnénk tájékoztatni az erdélyi magyar literatúra iránt érdeklődő olvasókat, irodalombarátokat: az anyaországban létrehozott *Erdélyi Helikon – Marosvécsi Kemény Alapítványról*, annak működéséről és az általa megjelentetett *Várvédő* című évente megjelenő folyóiratról, az általuk szervezett budapesti rendezvényekről.

Kemény János unokája kezdeményezésére 2010 januárjában a magyarországi Pátyon hozták létre az *Erdélyi Helikon – Marosvécsi Kemény Alapítványt*. Vajon Kemény Endre, az alapítvány elnökeként miért tartotta fontosnak azt, hogy az Erdélyi Helikon ügye az anyaországban is szervezett formában képviselve legyen? A kérdésre a *Várvédő* 1. számában a Medgyessy Éva által készített interjúban kapunk választ:

„Azt tapasztaltam, hogy még az irodalmi érdeklődésű magyarországi közönség körében is alig ismert az Erdélyi Helikon írói csoportosulás és a hozzá kötődő, azonos című folyóirat. Az ismert írókat, költőket, mint Tamási Áron, Wass Albert, Áprily Lajos, Jékely Zoltán nem hozzák összefüggésbe a szellemi csapattal, ahová tartoznak, a szám szerint 55 helikonista közül mindössze néhányat ismer a közönség. Fontosnak tartottam tehát az *Erdélyi Helikon* ügyének képviselését, alkotóinak megismertetését, szellemiségének őrzését, olyan értékek terjesztését, amelyek ma is aktuális kérdésekre keresik a választ (...) a Helikon bátor, megmaradásunkat célzó, kultúránkat nemesítő eszméire ma is szükségünk van.” Az Európai Unió homogenizáló, a nemzeti sajátosságokat alábecsülő törekvései áradatában, az egymással ellenséges szekértáborokra szakadt mai magyar szellemi életben az erdélyi példa számos tanulsággal szolgálhat: „Elszakadva az anyaországtól, egyedül maradván, egy hosszú távú kisebbségi sorsra kellett berendezkedjenek. 1926-tól Marosvécsen ült össze az erdélyi »írói parlament«, ahol a két-három napos találkozóikon az írók megvitathatták elképzeléseiket, terveiket a jövőt illetően, örökké szem előtt tartva a transzszilvanizmus eszméjét.” Az *Erdélyi Helikon – Marosvécsi Kemény Alapítvány* tevékenysége az Erdélyben 2000-ben létrehozott, az Adamovits Sándor által vezetett *Helikon Alapítvánnyal* párhuzamos síkon halad, egyazon cél szolgálatában.

A Kemény Endre által kezdeményezett alapítvány a megalapításától eltelt évek alatt több irányban fejtett ki sikeres tevékenységet. Elsőként megjelentették az *Erdélyi Helikon Öröknaptárát*, melyen mind az 55 helikonista szerepel, az írók születése és halála évével; bekapcsolódnak a marosvásárhelyi testvéralapítvány által szervezett rendezvényekbe; 2011-ben beindítottak egy ünnepségsorozatot, melynek célja, hogy mind az 55 erdélyi helikonistáról méltón megemlékezzenek; 2012-ben megjelentették a *Várvédő* folyóirat – alcímében: *Erdélyi Helikon Irodalmi Füzetek* – 1. számát.

Az öröknaptár, a marosvásárhelyi alapítvány révén, remélhetőleg eljut az erdélyi magyar oktatási és kulturális intézményekbe, segédeszközként az írók kultuszának méltó ápolásában. Az erdélyiekkel közös rendezvények aktív szereplőiként szolgálják a Helikon-közösség eszméinek propagálását az anyaországban és az elszakított országrészekben. S ez nem csupán irodalom-, illetve eszmetörténeti kérdés, aktuálpolitikai üzenete van – irodalmi és egyéb vonatkozásban is. Szócs Géza a 2011. november 15-i budapesti Erdélyi Helikonisták Ünnepségén elhangzott üdvözlő beszédében méltán hangsúlyozta: „...széles spektrumú társaság volt ez, hány különböző módon látták és láttatták a világot, és arra a meggyőződésre is juthatunk, hogy a békésen egymás mellett ülő írók és költők világnézetét olykor maga a világ választotta el egymástól – mégis jól megfértek egymás mellett, mert megértették, hogy a szervezetbe tömörülés nem holmi öncélú úri huncutság, hanem a hangsúlyos érdekképviselés és a közös fellépésből adódó társadalmi elfogadottság felé vezető út maga.” Az első Helikon-ünnepségen hangzottak el e szavak. Az első 2012. november 17-én követte a második, 2013. november 21-én pedig a harmadik jubileumi ünnepség – igen gazdag, vonzó programmal, illusztris személyiségek közreműködésével. Ez utóbbi alkalommal a résztvevők megtekinthették a szatmárnémeti származású, Szentendrén élő Paulovics László grafikus és festőművész által a helikonista írókról készített portrészorozatot. A műsorokat Óss Enikő, a Nagyváradról Amerikába

emigrált, majd Budapestre települt színésznő rendező. A szervezők előtt követendő példaként áll a két háború között igen eredményesen működő – 1934-ben alakult, négy év múlva már harminchétezer tagot számláló – *Erdélyi Helikon Magyarországi Barátai* elnevezésű közösség.

A *Várvédő* 1. számában Medgyessy Éva, az alapító főszerkesztő tollából olvashatunk az útra bocsátott kiadvánnyal kapcsolatos elképzeléseikről: „Célunk első sorban nem a múltidéző nosztalgiázás, hanem az elmúlt évtizedekben szándékosan eltemetett, elfeledtetett, ám páratlanul gazdag irodalmi-szellemi hagyaték aktualitásának és jövőbe mutató aspektusainak felfedezése is. Ezért az irodalmi szemelvények mellett megvizsgáljuk, hogyan él ma a két világháború közti erdélyi magyar író-költő társadalom munkásságának emléke a jelen szellemi embereinek emlékezetében, illetve jeles irodalmi személyiségeink miként értékelik az említett életműveket és nem utolsósorban az ehhez hasonló szellemi közösségek létrejöttének fontosságát. A *Várvédő* »füzeteiben« ezért nem csupán a két világháború közötti erdélyi írókkal és költőkkel, hanem a mai magyar szellemi élet és irodalmi jelenünk elhívatott, jeles képviselőivel is találkozhatnak. *Várvédő* tevékenységünk így reményeink szerint egyformán hozzájárul majd a marosvécsi várkastélyban létrejött, egyedülálló irodalmi csoportosulás művészetének ápolásához és újraélesztéséhez, valamint erős várunk, a szellem, a kultúra szolgálatához is.”

Erdélyi Helikon – Irodalmi Füzetek – *Várvédő*. Mit takar e hármas tagolású cselekvési tér? Erre Marosvásárhelyen született, a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen magyar–francia szakot végzett író, színháztörténész, a *Várvédő* folyóirat főszerkesztője, az Erdélyi Helikon – Marosvécsi Kemény Alapítvány irodalom- és színháztörténeti tanácsadója, Medgyessy Éva szavai adnak számunkra – a fentiekkel egybecsengő, de azt tovább gazdagító – kimerítő választ: „*Erdélyi Helikon* – ez ugye önmagáért beszél. Ennek a két világháború közötti irodalmi mozgalomnak, a hozzá kapcsolódó folyóiratnak, valamint az eköré csoportosuló alkotóknak állít emléket. *Irodalmi Füzetek* – ez rávilágít arra, hogy nem csupán a műveket idézzük fel, hanem mint egy jó irodalomórán teleírt füzetben szokás, rávilágítunk a társadalmi-politikai körülményekre, az írók életpályájára és ami talán még izgalmasabb, a témában folytatott saját kutatásaink eredményét is hozzátesszük itt. És hogy miért *Várvédő*? A helikoni találkozók székhelye, a marosvécsi vár és persze a találkozók szellemiségének őrzésére utalunk ezzel. De képletesen egy kicsit távolabbra is: erős várunk, az anyanyelvi kultúra védelmére. Azt a szellemiséget, azt a gondolatiságot szeretnénk közkinccsé tenni, amelyet az erdélyi helikonisták képviseltek, és amely ma is aktuális. Hogy mi is ez? Egészen röviden összefoglalva: a kultúra lélekmentő és nemzetmegtartó ereje.”

A *Várvédő* – *Erdélyi Irodalmi Füzetek* eddigi két száma arról győz meg, hogy az *Erdélyi Helikon* – *Marosvécsi Kemény Alapítvány* csapata hűséggel és elkötelezetten, tartalmilag, és a nyomdai kivitelezésben is magas igényességgel követi a maga elé állított célt, munkájukat a szó nemes értelemben vett szolgálatként tételezik.

Az 1. szám beköszöntő írásai – Előszó, Szócs Géza köszöntője az Erdélyi Helikonisták első ünnepségén, a két háború közötti Erdélyi Helikon Magyarországi Barátai rendezvényét népszerűsítő Hívogató reprint megjelentetése, az Alapítvány létrejötté körülményeinek felidézése, Pomogáts Béla írása a marosvécsi íróközösség-

ről és az általa megjelentetett azonos nevű folyóiratról – mind-mind a témára való ráhangolódást segítik. A szerkesztői szándékhoz híven az írók születési vagy elhalálozási évfordulójuk szerint kerülnek fénykörbe. E számban: Balázs Ferenc, Gagy László, Kacsó Sándor, Kemény János, Kuncz Aladár, Ligeti Ernő, Makkai Sándor, Maksay Albert, Molter Károly, Olosz Lajos, Reményik Sándor, Szántó György, Szentimrei Jenő, Tavaszy Sándor. Az életrajzokat Medgyessy Éva és Pomogáts Béla jegyzi. Mindenik életrajzot egy-egy alkotás, illetve abból kiragadott részlet követ. A megidézett szerzőkről és műveikből kirajzolódó képet – több esetben – kortársak, családtagok, illetve baráti körükből megszólalók kiváló tárgyismerettel és lelki affinitással telített írásai teszik még árnyaltabbá – Balázs Ferenc emlékezetét Kászoni József, a Kemény Jánosét Kemény Endre, a Kuncz Aladárét Jancsó Miklós, a Makkai Sándorét Makkai Lilla, a Reményik Sándorét Molter Károly. A folyóirat tárgykörében szerep jut a kitekintésnek, a választott téma tágabb értelemben történő bemutatásának is. E számban a kolozsvári születésű Szász István Tas tanulmánya – *A közösen gondolkodó Helikon és Hitel* – a két kiadvány céljaiban kimutatható párhuzamosságot, közös törekvéseket tárja fel. Az ugyancsak erdélyi származású, de nyugatra sodródott Tolvaly Ferenc helikonista magatartása azt példázza, hogy „a szellem embere kitekint a világba – és onnan hazahozza tapasztalatait”. A vele készített interjú zárószavai általános megfontolásra érdemesek: „Mint korábbi nagy válságok idején, most is az értelmiségnek a felelőssége, hogy a kiutat keresse, ugyanakkor rámutasson arra, hogy a világ csak erkölcsi–etikai alapokon maradhat fenn.”

A *Várvédő* 2. számának bevezetője az általános elveken, célkitűzéseken túl a lapszerkesztés kulisszatitkairól, no meg a támogatókról és előfizetőkről beszél, segítségről és bizalmáról szól. Joggal, hisz már több mint százan lettek/váltak a lapot igénylő olvasókká, előjegyzésükkel támogatják a kiadvány megjelenését. E lapszámot Pomogáts Béla nemrég megjelent könyvének – *A marosvécsi várban* – előszavából vett részlettel indítják. Idézzünk belőle néhány gondolatot: „Az erdélyi irodalmi közösség ugyanolyan szellemi tényezője és alakítója volt a két világháború közötti magyar irodalmi kultúrának, mint a Nyugat körül gyülekező irodalom vagy a népi mozgalom. (...) termékeny példát adott arra, hogy az irodalmi értékek szolgálata és a közösségi-nemzeti elkötelezettség a legkevésbé sem állhat egymással szemben.” Rendkívül sok és értékes információval és megállapítással szolgál Murvai László tanulmánya: *A transzszilvanizmus az erdélyi magyar oktatásban*. A szerző évtizedekig a román tanügyminisztérium nemzetiségi főosztályának volt munkatársa, majd vezetője, így hitelesen tudja elénk tárni a helikonisták odisszeáját a diktatúra éveiben kötelező tantervekben. Kemény Endre az *Erdélyi Helikon* folyóirat tizenhét éves történetét vázolja fel, utalva arra, hogy miként sikerült teljesítenie a keletkezésekor felvállalt feladatát: „a kisebbségi sorsra kényszerült magyarok lelki támogatását és megerősítését a kultúra eszközeivel”. A folyóirat programja érzékeltetésére idéz annak kiváló szerkesztői – Áprily Lajos és Kuncz Aladár – beköszöntő írásaiból; az utólagos értékelések – Pomogáts Béla, a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon címszava, Marosi Ildikó méltatása – mintegy visszaigazolják elődeik föl vállalt szolgálatának időtálló értékeit.

A lapszerkezet az első számban tapasztalt utat követi: a rövid íróportrékat – Bárd Oszkár, Hunyady Sándor, Jékely Zoltán, Kádár Imre, Kiss Jenő, Kovács László, Lakatos Imre, Moldován Pál, Ormos Iván, Pakocs Károly, Sipos Domokos, Szentmihályiné Szabó Mária – Medgyessy Éva jegyzi. A saját művek, illetve az azokból kiragadott részletek hozzák az olvasókhöz közelebb a mostani számban, többségükben kevésbé ismert szerzők munkáit. Bárd Oszkárról Murvai László, Hunyady Sándorról Brody Alexander, Jékely Zoltánról Katona Tamás, Kiss Jenőről Szász István Tas és Tamás Gábor, Sipos Domokosról Lőrinczi László ír értő, lélek-közei sorokat. A lapszám „csemegéje” a Kányádi Sándorral folytatott beszélgetés. Megható történetek felidézése ez, melyek „elindultak Kányádi emlékezetéből, mint feltörő forrásból a víz, s vették az irányt, amerre akarták, elkanyarodtak, miként a pizstrángos hegyi patak is, természet adta útján jobbra meg balra – ahogyan a hegyoldal lejtése viszi.” Élvezetes diákkori emlékek, tanulságos történetek fonódnak itt egybe történelmi példákkal, családi emlékekkel.

Mindkét számot a Hírek, események rovat zárja: közös bennük, hogy az erdélyi helikonistákkal kapcsolatos eseményekről számolnak be – Erdélytől Budapestig, s onnan is távolabb: Los Angelesig. Mindenik sor tanúságtétel az íróközösség élő hagyományairól, a tiszteletéről és megbecsüléséről, amely tagjait övezi.

Nem zárhatjuk bemutató értékelésünket anélkül, hogy felhívnánk a figyelmet a két számban megjelent igen értékes korabeli fotóanyagra, melyek messze többet jelentenek annál, mintsem csupán illusztrációként gazdagítsák a lapok anyagait.

Az *Erdélyi Helikon* – *Marosvécsi Kemény Alapítvány* és a *Várvédő* folyóirat igen kedvező fogadtatásáról egyként vallanak az évenként tartott budapesti jubileumi ünnepek, valamint az is, hogy már a lap 2. száma több mint száz előfizető nevét közölhette.

„Petőfi, ahogyan bennünk él...”

2012 szeptemberében, a hagyományos szatmárnémeti emlékműsoron résztvevők első kézből ismerhették meg az igen gazdag Petőfi-irodalom legújabb hajtását: a Székelykeresztúr Város Önkormányzata és a helybeli Molnár István Múzeum által kiadott kötetet^(x). Első kézből, hisz azt a kötet szerzője – Sándor–Zsigmond Ibolya – ismertette, alig több mint egy hónappal az otthoni könyvbemutató után.

Sándor–Zsigmond Ibolya a Molnár István Múzeum munkatársa, értékes helytörténeti könyvek – „*Mesében éltem*”. A székelykeresztúri iparosság története (2005), *Székelykeresztúri szitásság* (2007) – írója ezúttal irodalmi témához nyúlt: Petőfi helybeli tartózkodásának óráit, a hozzá fűződő emlékeket kutatta, azok írásos és szójhagyományokban élő mozzanatait térképezte fel. A műhelymunka titkairól az alábbiakban tájékoztatta a hallgatóságot: „Amikor hozzáláttam, nem gondoltam, hogy az irodalomtörténet számára még újat is tudok mondani, »új hírt« Petőfiről. Persze csak apró adatokat, adalékokat, amelyeket az alapos helytörténeti kutatás (amelyekre csak most, 163 év után került sor) hozta ezeket felszínre. Például azt, hogy Petőfi már járt korábban Székelykeresztúron, fontos! A már ismert, de újból értelmezett, megvizsgált dokumentumok, valamint egy-két új forrásanyag összevetésével és az ezekből levont következtetésekkel vezettem végig az eseményeket, igyekeztem azt úgy bemutatni, ahogyan Petőfi bennünk, keresztúriakban él.”

A Petőfi-irodalom, e kötet irodalomjegyzéke is igazolja, rendkívüli érdeklődést tanúsított a költő erdélyi útjai iránt. Gondoljunk csak Dávid Gyula és Mikó Imre *Petőfi Erdélyben* (1972, 1999) című munkájára, továbbá Ferenczy Zoltán, Bálint Dániel, Sándor József kutatásaira, az 1902-ben megalakított Székely Társaság által összegyűjtött szóbeli emlékek lejegyzésére – az oral history e korai hajtására –, az e témakörhöz sorolható sajtóanyagokra. Sándor–Zsigmond Ibolya kötete az igazság és a legendák ösvényein haladva idézi elénk a helyhez kötődő, az ott lakók emlékezetében elevenen élő Petőfi-kultusz sajátos jegyeit. A kötet cím is – *A mi Petőfink* – ezt kívánja kihangsúlyozni. A lokalizáció, a törekvés távolról sem jelent provincializmust, valamiféle kisajátítási szándékot! A költőhöz való felfokozott ragaszkodás hozzátartozik a város szellemi identitásához. Petőfi Sándor élete utolsó stációja, az ott töltött órák megannyi láncszemként kötik őket az egyetemes magyarság szimbólumává magasodott költőjéhez. Ennek beszédes tanúbizonyságai az ott található emlékjelek! Ugyan mely város dicsekedhet azzal, hogy három Petőfi-szobra van?! Azon órák számontartása, a rájuk való rendszeres emlékezés ünnepei, szervesen kötik őket azokhoz a zarándokhelyekhez, amelyek Nagykárolyból kiindulva Szatmáron, Erdődön, Koltón át vezetnek Erdély sok-sok városába, végül Székelykeresztúron át a fehéregyházi csataterre.

Dávid Gyula a kötet elé írt előszavában a város lakóinak a költőhöz való *személyes ragaszkodásáról* ír, arról, hogy „Petőfi a keresztúriaké (is) – személyesen és egyenként”. Ez a személyesség ébresztette Sándor–Zsigmond Ibolyában a gondolatot:

„Kell egy könyv, amely a mi Petőfinkről, Székelykeresztúr Petőfijéről szól.” Nyomában ott a motiváció is: „A Petőfi Sándor alakja köré szőtt legenda jellegzetesen Keresztúr-városi történet. A keresztúriak szeretete hívta életre, és szívből jövő cselekedeteink éltették. (...) az utolsó éjszaka, s a közeli Fehéregyházán másnap beteljesült csillagsors avatta Őt örökre a mi Petőfinkké.” A most megjelent kötet a hagyományok és legendák felelevenítése a helyiek spirituális identitástudatát, nemzeti kötődését hivatott erősíteni.

A kötet néhány, Petőfiről szóló gondolat megidézésével indul, mondhatnánk: az egyetemestől a sajátosig, az általánostól az egyediig terjed; „irodalmunk egyik legfényesebb csillagá”-tól, „a ma is igéző példá”-tól az elszakított nemzetest tagjaiig, akik számára Petőfi Sándor „omlásban megtartó kötelék, részállapotban örök szellemország”. A honvéd Petőfit Antal Árpád írása állítja elének, Bem alakját Czetz János tábornok és Dienes András. A kör szűkül: Petőfi a hadak útján haladva követi „dicső tábornokát”, Gyalókey Lajos szekeren, Székelykeresztúr felé.

Sándor–Zsigmond Ildikó elének idézi a korabeli város arculatát, utcáit, a piacteret, házait, amelyek „láthatták” a civil ruhás költőt: Patrubby Zakariás örmény kereskedő boltját, a Szakál-vendéglőt, a Macskásy-féle udvarházat, a Gyárfás-kúriát..., felsorakoztatja azokat, akik, ha csak egy pillantásnyi időre is kapcsolatba kerültek vele, s a későbbi évek, évtizedek során emlékeik lejegyzésével, szájhagyomány útján gazdagították, színezték a róla alkotott képet. Könnyű volt ez abban a helységben, ahol – Dienes András 1949-es feljegyzése alapján – „minden második házban lakik valaki, aki »tud valamit« Petőfiről, valamint arról a pár óráról, amit Keresztúron töltött”.

A kötet szerzője korabeli dokumentumokra, a Székely Társaság által begyűjtött tanúvallomásokra és későbbi kutatásokra alapozva mutatja be a költő ott töltött óráit, annak helyszíneit – az ebédet Gamerra Gusztáv százados otthonában, a Varga családnál tett látogatást, a Gyárfás-kúriában elköltött vacsorát, az esti borozót. Hosszan sorolhatjuk azok nevét, akik emlékirataikban, vallomásaikban – egy képzeletbeli kompozíció alakjaiként – teljesítik ki azt a képet, melynek képzeletbeli centrumában a költő alakja áll. Korántsem valamiféle fotográfia állóképeként, hanem a legendák természetéhez illően folyton új s új vonásokkal gazdagodva – mondhatnánk a mai napig. A korabeli város arcképcsarnoka a polgárosodó társadalom képét tárja elének, a szabadságvágyat és az érte hozott életáldozatot, a gyarapodásra való törekvést.

A kötet a továbbiakban nyomon követi az eseményeket a hajnali riasztástól a csatáig, részletesen ismerteti az orosz sereggel folytatott véres ütközet eseményszálait, számba veszi a költő eltűnésének történeteit. Újabb szemtanúk, újabb emlékezők, vallomások: „Legendák, kitalálások, feltevések, jóhiszemű vagy rossz szándékú mesék születtek, de a költőt meghalni egyetlen tanú sem látta!” A költő sírja utáni „országos keresési láz”-ban két keresztúri személy is kitűnt: gróf Haller József és Lengyel József doktor. Temérdek anyagot gyűjtöttek össze, a találgatások és legendák sorával gazdagítva a Petőfi-irodalmat, későbbi kutatóknak is kiindulópontot szolgáltatva a maguk munkájában.

A városhoz tartozó timafalvi temetőben adott egy sír, melynek „fejfáján” ez olvasható: *Petőfi 1849 jul.31. 1902 okt.25.* Mit rejtenek a Bálint Dániel által állíttatott emlék adatai? „A két dátum a költő eltűnésének és a legendai sír felállításának napját

jelzi.” Sándor József, neves Petőfi-kutatónak köszönhetően tudományosan is bizonyítást nyert, hogy a benne nyugvó személy hamvai nem a költő földi maradványai, mégis „minden évben kigyúlnak rajta a kegyelet gyertyái”, a sír szimbolikus jelentőségűvé vált. Dienes András megállapítása szerint „a székelykeresztúri sír egy kis székely város mély Petőfi-kultuszának egyik különös kinövése.” Kányádi Sándor költő a sírt ápoló Farkas Gábor öreg tanító bácsi szavait idézte: „itt nyugszik-e, nem tudom, de akkora költő volt, akár minden faluban lehetne sírja”. Szavainak versben is hangot adott: „Legyen bár legenda e sír története, / gondozzuk, ápoljuk szívből, mint emléket. / Mert Petőfi oly nagy költő, világhíres, / Ki minden faluban emléksírt érdemel!”

A múltó idő nem halványította el a költő kultuszát. Sőt, növelte azt, újabb s újabb tanúbizonyságát adva az iránta érzett tiszteletnek. A körtefa kiszáradhatott; a csonk fölé tetőt emelve, ereklyeként őrzik azt. A ragaszkodásnak ennél is beszéde-sebb bizonyága az 1973. január 23-i szoboravatás a város főterén. Márkos András szobrászművész alkotása a maga és város álmát testesíti meg. „Öröke életre kelt ott, ahol örökre eltemették” – írta Szabó Gyula. „Nézésétől mindenki magába száll. Mert e tekintet előtt naggyá nő az igaz, hitet nyer a hitében elgyengülő, bátor lesz a bátortalan és elkotródik a hazug, a gyáva” – írta Horváth Arany a szoboravatásról szóló riportjában. 1992. június 8-án a Petőfi Sándor Általános Iskola elé újabb szobor kerül, ugyancsak Márkos András alkotása, a „vas-Petőfi”. 1997-ben a Gyárfás-kúria előtt avatták fel Lengyel István szobrászművész alkotását, a Petőfi és Bem alakját közösen megjelenítő bronzszobrot. 2009-ben a Gyárfás-kúria parkjában nyer elhelyezést Tóth Lajos készítette Bem József emlékmű. A Petőfi-emlékek kronológiája korántsem merül ki ebben.

Igen beszédesek a Petőfi-szoba emlékkönyvébe, a költő kultusza ébrentartói szolgálatát elismerő bejegyzések. A kötetre is vonatkoztathatjuk Bács Andrea és Bács Mihály szavait: „Hisszük azt, hogy ez a legenda azt az igazságot hordozza, amely számunkra a puszta valóságnál is fontosabb.”

A kötet értékét rendkívüli módon megnöveli a szöveggel szerves egységbe olvadó – mondhatnánk: azzal egyenrangú – fotóanyag. Sokban segíti az olvasót, hogy a leírt eseményeket vizuálisan is megismerhesse, térben is beazonosíthassa. Illő és méltányos, hogy készítőik nevét is elősoroljuk: Ajtay–Gecse Viktor, Molnár Kálmán, Sándor–Zsigmond Dénes, Vári József, Zagyi Ferenc (archív felvételek); Sándor–Zsigmond Dénes (jelenkori fotók); Körösfői Zsolt (légi felvételek); a régi fényképek és képeslapok a Molnár István Múzeum gyűjteményéből valók. A szép nyomdai kivitelezés egyaránt dicséri Sándor–Zsigmond Dénes grafikai szerkesztőt és tördelőt, valamint a gyergyószentmiklósi F & F International Kft. Kiadó és Nyomda munkáját.

A kötet arról is vall, hogy a helybeli múzeum a város spirituális arculatát meghatározó szellemi műhely, amely ilyen és ehhez hasonló kiadványok megszületéséhez lehetőséget ad. E szép és igen értékes kötet, Sándor–Zsigmond Ibolya muzeológus nemes szándéka és törekvése nem valósulhatott volna meg önzetlen segítők – Dávid Gyula (Kolozsvár), a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, az Országos Széchényi Könyvtár, a Szegedi Somogyi Könyvtár, valamint dr. Püski Anikó (PIM), Kerekes Ibolya (Szeged), Puskás Katalin (Magyar Földrajzi Múzeum) – és támogatók – Székelykeresztúr Város Önkormányzata, Nemzeti Kulturális Alap, Bethlen Gábor

Alap, Petőfi Sándor Művelődési és Kulturális Központ Alapítvány, Székelykeresztúr Kistérségi Szövetség – segítségével, hozzájárulása nélkül.

Az ő munkájuk, anyagi áldozatuk, a jó értelemben vett lokálpatriotizmus gyümölcseként megjelent kötet más vidék, helység számára is példa lehet a helyi értékek számbavételére, megőrzésére és ápolására.

(x) **A mi Petőfink.** Igazság és legenda. Sándor–Zsigmond Ibolya, Székelykeresztúr, 2012

Székely népballadák

Napjainkban egyre több szó esik a Székelyföld autonómiájának szükségességéről, az egész erdélyi magyarságra kiható jelentőségéről, megmaradásunk, egy olyan belső anyaországról, amely egész Erdély magyarsága, a szórványban élők fölé is védernyőt tartana. Ennek létrehozásában – a gazdasági/politikai/társadalmi feltételek megteremtése mellett – a kultúrának is meghatározó szerepe van. Közte a népköltészetnek, amely a néplélek legtisztább tükré, a közösségi érzések, erkölcsi/etikai elvárások/ítéletek megfogalmazója; az irodalomnak, amely a népi kultúrára épülve, abból táplálkozva fogan s hordozza mindazokat a spirituális értékeket, amelyek megmaradásunk, identitásunk megőrzésére figyelmeztet, a nemzeti lélek, a nemzeti közösség lényegét fejezik ki. A bennük rejlő, a belőlük kisugárzó eszmék és ideálok, magatartás- és tudatformáló erők, tettekre sarkalló és önmagunk megóvására buzdító üzenetek – a történelmi múltból mindmáig – a nemzeti karaktert modellálják, célt s távlatot tűznek elénk, hitet adnak annak eléréséhez, megvalósításához.

Ez a közösségformáló/megőrző és tudatosító üzenet konkretizálódik, fogalmazódik meg abban a szándékban, amely a *Székely könyvtár*ban ölt testet. „A székely szellemi termékeket kívánja bemutatni a nagyvilágnak a Hargita Kiadó legújabb nagyszabású vállalkozása: *Székely könyvtár* címen indított százkötetesre tervezett könyvsorozatot, ötkötetes minisorozatokra bontva. A sorozat anyagi költségeit két mecénás, Hargita Megye Tanácsa és Kurkó Árpád fedezi” – olvashatjuk a szerkesztőbizottság egyik tagjának beharangozó szavait a Hargita Népe 2012. május 24-i számában. Tegyük hozzá: a sorozat nemcsak a világnak szóló üzenetet hordoz. Azzal egyenértékű, sőt talán előbbre való a szűkebb tájhaza, a Székelyföld belső identitásának formálása, szellemi arculatának feltérképezése, megrajzolása. A beharangozó sorok két dologra hívják fel a figyelmet: a vállalkozás méreteire és a mai mecénatúra lehetőségeire. Mindkettő üdvözlésre és követésre méltó!

A 100 kötetes könyvsorozat 2012-re tervezett kötetei:

I. 1. *Székely népballadák*; 2. Mikes Kelemen: *Törökországi levelek*; 3. Tamási Áron: *Ábel a rengetegben*; 4. Böződi György: *Székely bánja*; 5. Kányádi Sándor: *Válogatott versek*.

II. 1. Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*; 2. Benedek Elek: *Székely népmesék*; 3. Tamási Áron: *Ábel az országban*; 4. Zsögödi Nagy Imre: *Följegyzések*; 5. Farkas Árpád: *Válogatott versek*.

A szerkesztőbizottság – Fekete Vince, Ferenczes István, György Attila, Lövétei Lázár László, Mirk Szidónia–Kata, Molnár Vilmos – jó érzéssel, a székely népköltészetre talán a leginkább jellemző népballadák közzétételével nyitotta a sorozatot.^(x) A Ferenczes István válogatásában megjelent közel ötven alkotás – cseppben a tenger – hatalmas kincsestárból meríthetett. Forrásai közt említi a most százötven éve, Kriza János unitárius püspök által megjelentetett *Vadrózsák* 1975-ös kiadását, továbbá Faragó József: *Jávorfá-muzsika* (1965), Kallós Zoltán: *Balladák könyve* (1973), Ráduly József: *Kibédi népballadák* (1975), Sebő Ferenc: *Bukovinai*

székelyek (1988), Szegő Júlia – Sebestyén Dobó Klára: *Kötöttem bokrétát. 105 népdal* (1958) című köteteket.

A szép nyomdai kivitelezésű kötetben az egész magyar nyelvterületen ismert balladák – *Görög Ilona, Kőműves Kelemen, Szilágyi és Hagymási, Molnár Anna, Kádár Kata, Fehér Anna, Budai Ilona...* – Székelyföldön lejegyzett változatai, valamint regionális elterjedtségű alkotások sorát olvashatjuk. A székelység moldvai kirajzását, a szülőhellyel való kapcsolat szellemi kötelekeit érzékeltetik a Külső-Rekecsinben, Pusztinán, Klézsén, Lészpeden, Rácsilán lejegyzett balladák. Különösen megrázó a valaha Istensegítsen élő, továbbá az Al-Duna mentére, Székelykevére sodródott bukovinai székelyek sorsát idéző *Sirató* és a *Bukovina, mit vétettem?* című népi alkotás. A balladákban egyéni sorstragédiák sora utal a nemzettest múltjára, szembehelyezkedésére mindazzal, ami a természetes emberi érzések kibontakozásának útját állta, a rossz útra tértek bűnhődésére, az idegen fogságba hurcoltak sanyargattatására, az Amerikába sodrottak bánatára, a siculicídium és a szabadságharc áldozataira... Évszázadok népi kultúrája, társadalomképe és a közösség erkölcsi felfogása, az emberhez méltatlan sors fölötti ítélet szelleme árad e sorokból. Egyszerű formák, szép költői képek uralják a letűnt korok történéseiről, eseményeiről hírhozó balladákat.

A Kisfaludy Társaság 1844-ben közzétett népdalgyűjtési felhívása nyomán jelent meg Erdélyi János *Népdalok és mondák* három kötetes gyűjteménye (1846–1848). Ugyane felhívás eredménye Kriza János *Vadrózsák* című, a székelység körében felkutatott és lejegyzett népköltési gyűjtemény, amely „egy buzgó hazai”, gróf Mikó Imre költségén jelent meg. Azóta a gyűjtések megszámlálhatatlan sora vált szellemi közkinccsé. A fentebb említetteken kívül idézzük az olvasók emlékezetébe az ugyane tárgykörhöz kötődő *Háromszéki népballadák* (1973), Kallós Zoltán: *Ez az utazólevelem. Balladák új könyve* (1996), *Ószékely népballadák* (1998) című köteteket, amelyek a maguk idején ugyancsak sikerkönyveknek számítottak.

Kriza János a könyvéhez írott *Előszavában* utal arra, hogy mi indította a székelység körében fellelhető „népereklyék” gyűjtésére: „Idő múltával, midőn az újra föleszmélt nemzet lelke mélyebben szállott önmagába, hogy saját nemzeti lényét a romboló vészek ellenében minden gyökszálaiban erősítse és megszilárdítsa, s e célból egyedül véréhez való, saját idomot és üde színt adó népi elemekkel táplálja...” Nem nehéz felismerni e sorok időtlen érvényét: hisz mai törekvéseink is a nemzet lelkének föleszmélését szolgálják, a romboló vészek ma is makacsul törnek nemzeti közösségünk küszöbére. A mai idők parancsa is arra indít, hogy gyökszálainkhoz, gyökereinkhez, vérünkéből fakadt szellemi alkotásokhoz nyúljunk vissza, az életideálokat és életörömet eléink táró elemekhez, amelyekből erőt meríthetünk a jelen küzdelmeihez, harcaihoz.

Ez a szándék, ez az akarat indítja útjára a *Székely könyvtár* száz kötetét, annak első kiadványát, a *Székely népballadákat* is.

A Székely könyvtár köteteiről a www.szekelykonyvtar.ro honlapon tájékozódhatunk, a szekelyfold@hargitamegye.ro e-mail-címen érdeklődhethetünk. Üdvös és hasznos lenne, ha a sorozat minden, magyarok lakta helység közkönyvtárában helyet kapna, hisz az abban megjelenő kötetek minden erdélyi magyarnak, sőt az anyaország olvasóinak is tartalmas, értékes és tanulságos szellemi értékeket közvetítenek/hordoznak.

Erdélyi magyar népművészek

Ritka jó minőségű grafikai/nyomdai kivitelezésű könyvet adott ki a Romániai Magyar Népművészeti Szövetség^(x). Százhet portré sorakozik a lapokon. A rövid pályaképek – szakmai önéletrajzok, önvallomások – a népművészet valamely ágában tevékenykedő alkotók ihletett munkásságát mutatják be tömören, egy-egy oldalon. Az Előszót jegyző Szathmári Ferenc sorai utalnak arra, hogy „a megjelenő szakmai önéletrajzok önvallomások, amelyek, néhány sorban felvillantanak soha el nem mondott élményeket, életfelfogásokról vallanak. (...) Az alkotók művészi értéket képviselnek, alkotási területük, életvitelük és gondolkodásmódjuk a népművészetre jellemző paraszti életformába illeszkedik bele, a népi ízlés szerint munkálkodnak.” Ugyanakkor szóvá teszi azt is, hogy „az alkotók és alkotások megítélése viszonylagos”, melynek – véleménye szerint – „az erdélyi falvak népének, a magyar nemzetiségnek nincs – vagy csak igen vékony rétegű – a felelős értelmisége, illetve a meglévő értelmiség nem elég tevékeny. Ennek hiányát megérzik a közösségek, mert nincs, aki példát mutasson a hagyományos értékek megbecsülésére, nincs, aki tudatosíthatná a helyi közösségben, hogy milyen hatalmas kincsrel rendelkezik.” Szóvá teszi továbbá a civilizáció negatív hatásait is, minek következtében „a népi kultúra önkifejezési eszközei elhalványulnak, mert helytel-közzel a közösségek saját értékeit sem ismerik vagy nem értik meg. Néha nem találják az összefüggéseket a motívumok és mondandók, a tárgyi népművészet és magyar önképük között.” Úgy véli, a jelen állapotok arra vezethetők vissza, hogy „egész Erdélyben nem találni alkotóházakat, nincs megoldva a tárgyi népművészek oktatása, képzése”.

Sem megfelelő szakmai kompetenciánk, sem elegendő tárgyismeretünk nincs ahhoz, hogy megerősítsük vagy akár egy szó erejéig is cáfolhatnánk a szövetség elnöke által írott megállapításokat, de a százhet önvallomásból bennünk kirajzolódó kép derülátóbb, optimistább a fentebb olvasottaknál. A belőlük felénk áradó élmények és életfelfogások kivétel nélkül pozitív töltetűek, a hagyomány iránti elkötelezettségük – legyen az családi örökségből, falusi hagyományból eredő vagy népi művészeti iskolákban, iskolai szakkörökben elsajátított, illetve egyéni érdeklődésből, indíttatásból fakadó – a népművészet tárgyi öröksége iránti mély megbecsülés, esztétikai tartalmának, a bennük megtestesülő szépség felismerésének és nagyra értékelésének a tanújelei, bizonyosságai. Kétségtelenül igaz, hogy az értelmiségnek mindig és mindenhol meghatározó szerepe van a közösség szellemi arculatának alakításában, orientációja irányításában, a hagyományok ápolásában, a falvak, tájegységek népi művészetének felkutatásában és átmentésében. Egy-egy helység áldása, mondhatnánk kegyelmi ajándéka, ha olyan értelmiségieket nevel ki vagy kinevezés útján nyer, akik belső indíttatásból állnak a népi kultúra, a szellemi élet szolgálatába. A katalizátor szerep – e kötetben is több példa van rá – nem csak értelmiségi kiváltság. Gondoljunk csak az oly korán elhunyt, a gyergyóalfalui Falusi Múzeumot megálmodó és létrehozó Pál Csaba fafaragóra, a korondi fazekasokra és

még jó néhány más népművészre, akikkel a könyv lapjain megismerkedhettünk. A kötetben húsz egyesület, egyesület, csoport létezéséről olvashatunk, amelyek létrejötténél minden bizonnyal egy-egy kiváló tanító, tanár, képzőművész, mérnök, kézműves bábáskodott, ő alapította és működteti azt elnökként, körvezetőként, muzeológusként, kézművesként. Szervező erejük, képességük értékmérőjeként tekinthetjük például a közösségek taglétszámát. Az Udvarhelyszéki Népművészek Egyesülete e kötetben huszonnégy fővel, a Korondi Fazekasok Egyesülete tizenegy, a Varga Károly Csíki Faragó-egyesület tízzel, a kalotaszegi Bokréta Hagyományörző Egyesület kilenc, a Barabás Zsigmond Háromszéki Népművészeti Egyesület és a gyergyóalfalui Domokos Pál Péter Hagyományörző Egyesület hét-hét, az alsócsernátoni Csiporkázó Játsház Egyesület egy népművésszel képviselteti magát ebben a kötetben. Jelzésértékű számadatok. A kötetben szereplő népművészek nagy hányada is pedagógus, aki közösségben vagy csak egyéni vonzalomból oly szorosan kötődik a népművészet valamely ágához, nem csupán avatott művelője annak, hanem példájával, munkáival másokat követésre buzdít. Ugyanilyen áldásos azon kézművesek, népművészek munkája, akik előzetes szakmai alapon – fazekasok, asztalosok –, vagy szüleiktől, nagyszüleiktől, falusfeleiktől nyertek indíttatást a népművészet valamely ága titkainak, fortélyainak megismerésére, művelésére. Ők ugyanúgy katalizátorai lehetnek az ismeretek szélesebb körű elterjesztésének, az iránta kialakuló érdeklődés vonzalommá, mondhatnánk szenvedéllyé válásának.

Tanulságos egy pillantást vetni a százhet alkotó földrajzi szóródására. Az 1995-ben megalakult Romániai Magyar Népművészeti Szövetség bölcsője Székelyudvarhelyen ringott. Nem véletlen, hogy a tagegyesületek java része – a fentebb említetteken kívül a kolozsvári Folk Center Alapítvány, a kolozsvári, az erdővidéki, Nyárad-menti népművészeti csoportok... – is e régióhoz kötődik. Rajtuk kívül a szilágysomlyói Szederinda hagyományörző csoport, a Beszterce megyei Tacsí Gyékényfonó Egyesület, a széki, barcasági és szatmári csoport jelzi, hogy belső Erdélyben, a Partiumban is tevékenykednek olyan népművészek, akik szervezetileg is kötődnek a szövetséghez. Fájdalmasan hiányzik e seregszemből a Gyimesek, Moldova, Déva környéke, a Bánát, Bihar és más tájegységek képviselője.

A RMNSz nemcsak szervezeti keret, hanem a szakmai elmélyülés, a tehetséggutató, a készségfejlesztés, a kibontakozás és elmélyülés fóruma is. Gondoljunk csak a rendszeres gyergyószárhegyi Táltos Kézműves Táborra, a Haszmann-testvérek által létrehozott csernátoni népfőiskolára, a szejkei Szépteremtő Kaláka ifjúsági alkotótáborra, a Kallós Alapítvány szervezte bútorfestő táborra, a zsoboki faragótáborra, a lövétei tájházban folyó oktatásra – melyek közvetve vagy közvetlenül a szövetséghez tartoznak, a népművészet szolgálatában állnak. A szövetség valóságos társintézményei a megyei szinten működő – közismert nevükön – népi alkotások házai, a népi művészeti iskolák, a művelődési házakban működő szakkörök, melyek keretében a különböző népművészeti ágak oktatása is tanrendben szerepel. A tagok közül többen maguk is oktatói szerepet vállaltak. A fafaragó osztályokban mindenképp haszonnal forgathatják a szövetség jelenlegi elnöke által írott, 1996-ban megjelentetett módszertani könyvet.

A szövetség érdeme, hogy lehetőségei szerint a nyilvános megjelenésre is teret biztosít. 2012. május 5-én megrendezett I. Erdélyi Viseletkonferencia kiváló alkalmat

teremtett a bemutatkozásra. Hazai és külföldi kapcsolatai révén több népművész előtt nyílt alkalom, hogy a bukaresti Román Falumúzeumban, a budapesti Mesterségek Ünnepe-n, helyi kiállításokon jelen lehessen, képességeiről, tehetségéről számot adhasson.

A könyv abban is segítségünkre van, hogy képet alkothassunk arról, mily változatos, sokszínű, széles spektrumú az a tevékenység, amelyhez a szövetség tagjai hivatásszerűen vagy személyes vonzalomból, elkötelezettségből kötődnek. A legnépszerűbb tábor a fafaragóké, őket követik a fazekasok és hímzők, a bútorfestők és viseletkészítők, továbbá a tojásírók, csuhéfonók, citerakészítők, gyöngyfűzők, csontfaragók, gyékényfonók. A kötet lapjain megismerkedhetünk a bujkakészítés, csipkeverés, tűzzománc-készítés, szíjgyártás, a bogozók, bőrművesek, faművesek, üveg-fűvők, keramikusok, taplászok, kovácsok, ékszerkészítők, kosárfonók, címerfaragók egy-egy képviselőjével. Egyikük-másikuk az iparművészet határát súrolja, népi ihletésű motívumaik révén kerülnek a szövetség keretei közé. A portrék arra is fényt vetnek, hogy közülük többen maguk is bekapcsolódnak a népi művészet tárgyi emlékeit felkutató, sajátos motívumait megörökítő gyűjtő tevékenységbe, annak eredményeit hasznosítják, beépítik a maguk munkáiba.

Az internet lehetőséget teremt arra, hogy az e kötetben rejlő sok-sok ismeret-anyagról akár tágabb kontextusban is képet alkothassunk. Íme miként is összegezhető a Romániai Magyar Népművészeti Szövetség célkitűzése: „A szövetség a nemzeti hagyományok forrására építő népi kultúrát értékrendként kívánja felmutatni, fejlődését élő népművészetként elősegíteni. Célja a romániai magyar tárgyi kultúra értékeire és eszméire épített hiteles népművészeti tevékenység szolgálata és képviselése.” A szövetség az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület tagszervezete, ugyanakkor tagja a magyarországi Népművészeti Egyesületek Szövetségének. Kezdeményezésére alakult meg 2006-ban az Erdélyi Népművészeti Tanács. A szövetség időnként Nagy-Imecs Zsuzsánna szerkesztésében megjelenteti a *Forgórózsa* című lapot. Jelzést kapunk arról is, hogy terveik közt szerepel egy, a mostaninál átfogóbb regiszter megjelentetése. Erre annál is inkább szükség lenne, mert tagjainak száma az e kötetben szereplők háromszorosára tehető.

A szövetség vezetősége igen fontosnak tartja, hogy tagjai művészi igénnyel végzett munkásságát elismerje. Évègezt adományozza az arra érdemeseknek a *Népművészet kiváló mestere*, a *Népművészet mestere* címet a *Kós Károly érdemérmét* és az *Életmű-díjat*, javasolja az *Erdélyi Magyar Népművészet Mestere-díj* létrehozását, évente történő odaítélését.

Eredményes munkásságuk jele, hogy a szövetség tagjai közül többen állami elismerésben részesültek. Sütő Levente vargyasi bútorfestő a *Népművészet mestere*, Haszmann Gabriella alsócsernátoni bútorfestő a *Népművészet ifjú mestere*-díjban részesült; Máthé Ferenc (Ilonka) vargyasi fafaragó népművészt *Életfa-díj*ban részesítette, Szilágyi Erzsébet magyarkapusi hímző, Lázár Éva mezőfelei gyékényfonó, Fehér Gizella Mária gyergyócsomafalvi tojásíró munkásságát *Népi iparművész* címmel ismerte el és jutalmazta a magyar állam. Érdemei elismeréseképpen a román állam Pál Ágoston korondi fazekasnak az *UNESCO Élő Szellemi Örökség-díj*at adományozta.

(x) Szathmári Ferenc: **Erdélyi Magyar Népművészek.** A szakmai önéletrázók felhasználásával írta és szerkesztette Szathmári Ferenc. Romániai Magyar Népművészeti Szövetség, 2012

Emléksorok Debreczeni Éváról

– halálának második évfordulóján

valaki más

*valaki másnak kéne születni
aki tud néha kicsit boldog lenni
akit nem borzasztanak halálok
akit nem üldöz ezer éves átok
akit átölelnék a barátok
akinek szavát milliók értik
akinek lelkét soha meg nem sértik
aki nem néz a pohárfenéig
aki ma nem egészen, de holnap félig
aki nem késik, nem veszkődik
aki gyalog elmegy a temetőig
aki fontos és nem felejtődik
akinek szemében könny nem gyűlik
aki nem fél attól, hogy megfeszítik*

A Káfé főnix irodalmi és fotóművészeti internetes lap 2013. február 11-i bejegyzésében közölte Debreczeni Éva – eredetileg Pusztai Péter, Kanadában élő képzőművésznek küldött – „hangulati” versét.

Nem olvashatjuk e szívszorító sorokat anélkül, hogy ne képzeljük magunk elé kedves arcát, fáradhatatlannak, legyűrhetetlennek vélt személyiségét, baráti, kollegiális viszonyulását a körülötte levőkhöz, munkatársaihoz. E vers viszont lelkiismeret-furdalást is ébreszt bennünk. Ezt a „valaki más”-t nem ismertük, nem érzékeltek, hogy a mindennapok/esték szerkesztői munkáján túl mellettünk él egy másik ember, akinek fáj a világ, aki – alkalmi kitörésein túl is – szenved, kinek fájdalmai, sérelmei egy másik, költői világban, a lélekben viharzanak, sebeket fakasztanak, aki szinte mellettünk surrant át a nemlétbe.

Mellettünk élt egy író. A *Ne vess a temetésemen* (Kolozsvár, 2004) még álnéven (Venczerédi Bea) jelent meg. Sikere önbizalmat adott neki. A következő kötet – *Vakondsirály* (Szatmárnémeti, 2007) – már saját néven.

Mellettünk élt egy költő, aki a hajnalba nyúló éjszakákon, titokban verseket írt s közölt a Káfé főnix című internetes fórumon. Gondolatgazdag, érzelemdús, kiforrott művészi formákba öntött költeményei „kötetben” a Magyar Elektronikus Könyvtárban található: *A boldogtalan tollhercegnő* (2010) címmel. (Elérhetősége: <http://mek.oszk.hu/08900/08964>)

Prózai munkáinak, verseinek fő motívumai – a magány, a magára maradottság, a társtalanság, az ebből fakadó fájdalom – sajátos tartalommal elegyítik sorait. Zár-

között, öntörvényű ember volt. Szeretteit – nagyszüleit, szüleit, nővérét – sorra elvesztette. A napi munkát szűknek érezte, melynél – bár lelkiismeretesen, precízen végezte – többet akart, valami mást, amelybe tehetségét, művészi képességeit is beépíthette. Az otthona nyújtotta magány, a hajnalba torkolló éjszakák szülték az író, a költőt, a kiadói szerkesztőt. A képzőművészi ambíciók mellé odatársult a jó szemű fotóművész. Megannyi kitörési pont és lehetőség, amellyel élni tudott, amely alig néhány esztendő alatt kiteljesítette rövidre szabott életét.

Ki volt ez a másik Éva? Képzeletünk belesántul az igyekezetbe, de mégsem érjük fel ésszel, mit is rejtene a verssorok: „jaj csak a beszéd ne volna / jaj csak az érintés ne volna / jaj csak a létezés ne volna / hogy tudnék szeretni / hogy tudnék lehetni” (*Jaj csak*) Pedig ő is szeretni vágyott, társra vágyott. Lehet ezt ennél szebben, érzékletesebben szavakba önteni, amint ő egy másik versben megtette? „akarlak mint széket az asztal / mint tojást a tyúk ha kotlik / a ló a kátyút mikor megbotlik / mint méhek a mézet tavasszal / akarlak mint veréb a morzsát / óvodás a szülinapi tortát / akarlak mint tücsök a nótát / folyót a hal ha kifogják” (*Akarlak*) Tudjuk, nem adatott meg neki, hogy hozzá méltó. hozzá illő társra találjon. Maradt a magány, az egyedüllét. Mit tehet a költő? Feszés, fegyelmezett sorokba önti fájdalmát: „Nem kell nekem már semmi / Nem akarok boldog lenni / Elég, hogy itt fekszem, ennyi / nem kell sehova se menni / felkelni, mosdani, enni / törtetni, dolgozni, tenni / s egy percre nem fáj most semmi // lelked csak kóbor ószeres / ne félj, ne gondold, ne teremts / embert, állatot ne szeress / füledben dallamot ne keress / ne tanulj semmit, nem érdemes: / a nemlét nagyon kellemes.” (*Lemondó*)

Amikor Gergely Tamás a versek háttere felől érdeklődött – *mi fontos belőled, ami nem vers?* – Debreczeni Éva emígy válaszolt: „Semmi. A vers sem. A versem. Én. Magamnak. És nem is kell sehova se tenni engem, mert nem érdemes. A tükörből egy öreg anyóka néz vissza rám, de az nem én. Egy csodaszép, fiatal és boldogtalan, főleg pedig nagyon elvarázsolt hercegnő vagyok, aki önmagát meséli. Azzal átkoztak meg, hogy folyton csak írjak, ameddig bütyök vagy tintapaca nem lesz belőlem. Egy nemlétező robotországban élek álcázottan, ahol egyedül én vagyok normális, a többiek pedig mind örültek. Persze ők fordítva képzelik. Verset csak bosszúból írok, mert ellopták tőlem az időt.” (Káfé főnix, 2010. december 30.)

Nemcsak verset írt bosszúból. Bármennyire is szeretett volna, ő sem léphetett ki a világból, ő sem lehetett, nem válhatott közömbössé az iránt, ami körülvette.

A Stockholmban élő Gergely Tamás *vakondsirálynak* nevezte. Találó metafora. Valóban az volt. Vakondként a sötétben is tájékozódott, a mélység, a mások elől elzárt titkok keresője s kutatója lett, egy belső, titkos világé, amely csak a lélekben létezik. Ugyanakkor sirály volt, aki a magasba szállt, kinek szeme elől nem rejtőzhetett el semmi, aki olyat is meglátott, ami bennünk, földön járók előtt rejtve maradt, avagy közönyösen sétáltunk el mellette. A sirálylét szülte a világ ferdeségeit, sutaságait, torzulásait tollhegyre tűző, sajátosan debreczeni-műfajú abszúrkákat, álomtörténeteket, mimikriket.

A csíkszeredai Tromf című satirikus lapban közölt írásai azt bizonyítják, hogy magánya ablakából ki-kitekintve pontosan, reálisan mérte fel mindazt, ami körülvette. Az 1990. február és 1993. május közt megjelent rövid életű kiadványban megjelent írásai az 1989-es politikai fordulatot követő politikai-társadalmi élet ferdesé-

geit, fonákságait, torzulásait tűzték tollhegyre. A *Gyanakszom* (31. szám), a *Halotti beszéd* (37. sz.), a *Semleges vagyok* (56. sz.), az *Éljen május elseje!* (64. sz.), a *Már megint szervezkednek* (69. sz.), a *Takarékos emberé a jövő* (94. sz.), a *Veszekszem a miniszterrel* (120. sz.), a *Váza jégvirággal* (128. sz.) mind-mind arról tanúskodik, hogy igencsak nyitott szemmel járt a világban: az individuum s a közösség sérelmei, a magyarsággal szembeni elfogult, ellenséges magatartás, a gyűlölködésről tanúskodó jelenségek kemény és határozott megszólalásra készítetik. Írásai bizonyítják, hogy a szatirikus ábrázolásmód, jellemzés írásművészetének sajátos jegyeként jelenítődik meg.

A Tromfban megjelent írások között találunk egy olyat – Debreczeni Ádám aláírással, ami nyilván „rímel” a Debreczeni Éva szignóra –, amely húsz év múltán sem veszített időszerűségéből, akár napjainkban írhatták volna. Címe: *Egy megye meg egy megye – az megy-e?* „Hej, haj a honatyák sok mindenre ráérnek! Azt tárgyalják, nem jól van ez az ország felosztva! Persze, hiszen a jelenlegi megyei felosztást is »atyánk«, a »nagy vezér«, a »scornicești-i délceg tölgy«, a »legnagyobb szabású« alakította ki a saját kénye-kedve szerint, ezért nézünk ki úgy, ahogy most kinézünk. De az átkos rendszer minden nyomát eltüntetni szándékozó bizottság nem hagyja annyiban. Miért pont így legyenek elosztva a megyék? Miért nem másként? Kicsit át kell gyúrni a térképet, mint a rétestésztát, hogy egységesebb legyen az ország arculata. Minden megyébe jusson mindenből: hegyből, síkságból, erdőkből, tengerpartból, pusztaságból, székelyekből. Mit nekik a Kárpátoknak fenyevesekkel vadregényes tája! Ezek nem képezhetnek falat az ország lakossága között. Úgy kell tenni, mintha ott se lennének, ahol vannak. Minden falat le kell dönteni, hogy mindenkinek jusson egy falat. Ilyenformán a Székelyföldet össze kell vonni a moldvai szomszéd megyékkel, Kolozs megyét az olténiai területekkel, északnyugati részünket pedig Konstanca megyével. Ezzel eléri, hogy csökken a megyék száma, és a lakosság eloszlása is megváltozik, így kihúzzák az átkos szeparatizmusra törekvő, itt-ott magát többségben képzelő magyar kisebbség méregfogait. Megkeverik-megkavarják: jót a rosszal, fejlettet a fejletlennel, világosat a sötéttel, s nemsokára szép, egységes, szürke, egyhangú és egysíkú országunk lesz, ahol már senki sem fogja tudni, kiféle, miféle, román, magyar, szláv, horvát, fiú vagy lány.” (*Tromf*, 1991/77. sz.) Manapság is így tervezik – úgymond EU-s sugallatra – a kistérségek létrehozását!

Most, június 7. – halála második évfordulója – előestéjén elgondolkozhatunk azon, hogy mi mindenre futotta volna tehetségéből, ha az ígéretesen induló költői/írói pálya nem zárul le oly tragikus hirtelenséggel...

Magyar közművelődés a román fővárosban

„Az Úristen nekünk, regáti magyaroknak adta meg azt a kegyelmet, hogy itt lehet egy legalázatosabb és legtürelmesebb, legemberségesebb magyar nemzeti öntudatot kifejleszteni, amely úgy tudja szeretni a maga nemzetét, hogy ártalmára ne legyen másnak, és úgy tud alkalmazkodni máshoz, hogy az önmagához való hűségben csorba ne essék.” Néhai Nagy Sándor, bukaresti református lelkész szavai olvashatók annak a kötetnek^(x) az első lapján, amely a román főváros magyar lakossága több mint két évszázados történelme, a megmaradásért folytatott küzdelme fontos mozzanatait, közművelődésének intézményeit, azok létrehozóit és elkötelezett munkásait hivatott elénk tárni, emlékezetüket ápolni.

A kötet szerzője, Bántó István (sz. 1929. január 8., Hadad) a Szilágyság szülőtte, a zilahi középiskola neveltje. A Bolyai Tudományegyetemen 1951-ben nyert orosz nyelv- és irodalom szakos oklevéllel került a fővárosba, a Külföldi Kulturkapcsolatok Román Intézetébe. 1958–1990 között a Tanügyi Újság, 1990–1993 között a Közoktatás főszerkesztője. Azt az értelmiségi típust képviseli, aki a napi munkán, hivatásán túlmenően is adni kíván, befogadó közössége elkötelezett, értékmentő, építő tagjaként szolgálni az idegenbe sodródott töredékmagyságság életét. A több mint hat évtizedes fővárosi élet alapozta meg azt az ismerethalmazt, amely e kötet írásaiban testet ölt – tiszteletadásként, elismerésként, örök mementóként azon személyiségek előtt, akik nemcsak önmaguk nemzeti identitását, szellemi arculatát kívánták megőrizni, hanem mindazon erdélyi magyar sorstársakét is, akiket a kenyérgond vagy a politikai kényszer a regáti – értsd: havasalföldi, illetve ókirályságbeli – fővárosban és annak egyes vidéki városaiban leltek munkára, otthonra, megtartva nemzeti identitásukat, ápolva anyanyelvüket, kultúrájukat, vallásukat.

A kötet címe is jelzi, hogy Bántó István úgy ítéli meg: e heroikus küzdelemben, törekvésben a közművelődésnek volt a meghatározó szerepe. A közművelődés fogalmában, tágabb értelemben, minden olyan szellemi tevékenységnek helye van, amely a kezdetben maroknyi, később számbelileg megnövekedett tömeggé vált magyar közösség spirituális önfenntartását, megmaradását, emelkedését szolgálja – egyházi, oktatási, kulturális téren – közösségi és egyéni vonatkozásban egyaránt. „A szétszórtságban, az elszigeteltségben a közművelődés jelentősége felértékelődik a közösségek teremtésében, egyesületek alapításában, ezek ugyanis egybegyűjtik a szórványban élőket, kialakítják a társulati életet, erősítik az együvé tartozás érzését.” Az **egyesületek** az idegenségben élők esetében rendkívül felértékelődtek, „támasztékul szolgáltak a nemzetiség, az anyanyelv, a nemzeti kultúra fenntartásában, és gátat emeltek – pillanatnyilag vagy huzamosabban – az asszimilálódás elé.”

A kötet első részében Bántó István a XIX. század második felében létrejött egyesületek áldásos munkáját idézi fel. Köztük az első az 1856-ban Koós Ferenc református lelkész kezdeményezte *Olvasóegylet*. Sikeres működése arra buzdította az alapítókat, hogy tovább lépjenek. Az 1857 novemberében megalakított *Hunnia*

Magyar Társulat – „az első regáti magyar közművelődési egyesület” – programjában célként tűzte ki „a nemzeti tudat, az anyanyelvi kultúra ápolását és terjesztését, megfogalmazta és gyakorlatba ültette a nemzetiségben, anyanyelvben, vallásban megmaradás gondolatát, a népszokások megőrzését”. Később, 1873-ban, több kisebb egyesülésből jött létre a *Bukaresti Magyar Társulat*, amelynek a Zalomit utcában immár állandó otthona is lett. „...hat évtizedes fennállása alatt nemzeti szellemiségű, sokrétű közművelődési tevékenységet fejtett ki (...) rendezvényei, tartalmukat tekintve, állhatatosan a magyar szellemiség ismertetését és fenntartását szolgálták.” Keretében színjátszó-csoport, dalárda működött, szabadelőadásokat tartottak. Katolikus egyházi kezdeményezés volt az 1900-ban, Bálinth János római katolikus lelkész kezdeményezésére létrejött *Szent István Király Egyesület*, mely „felkarolta a bukaresti önálló magyar katolikus egyházközség létrehozásának, saját templom építésének, magyar iskolák alapításának ügyét (...) nemzeti öntudattal töltötte el a magyar katolikusok közösségét, a honszerelem, az anyanyelvhez való ragaszkodás, a szolidaritás érzelmeit és értékeit tudatosította és terjesztette”. E két szerveződés mellett több más kulturális társulás is működött: Târgoviştén, Piteşti-en, Brăilán, Giurgiuban, Craiován...

Az első világháborút követően új helyzet teremtdött. Azelőtt a bukaresti magyarság külföldiként élt a fővárosban, 1918 után pedig román állampolgárokként. Ettől kezdve egyesületi tevékenységük fokozott hatósági ellenőrzés alá került. A rohamos fejlődésnek indult fővárosba tömegesen települtek munkát és jobb megélhetést kereső erdélyi magyarok. Az impériumváltozást két magyar egyesület élte túl: a Bukaresti Magyar Társulat és a Szent István Király Egyesület. Az eredményesebb, hatékonyabb munkához ésszerű megoldás volt a két megmaradt szervezet egyesítése. Az 1921. május 8-án tartott alakuló közgyűlésen született döntés az új szervezet – *Szent Istvánnal Egyesült Magyar Társulat* – létrehozásáról, amely több mint negyedszázadon át működött. A főváros magyar közművelődési életében fontos mozzanat volt az 1925. szeptember 27-én megalakult *Koós Ferenc Kör*. Rendtartási Szabályzata szerint „a kör művelődési egyesületként és szellemi műhelyként működik (...) célja a valláserkölcsei értékek erősítése, a nemzeti kultúra közvetítése és az anyanyelv megőrzése, a gyülekezeti élet pártolása, egyetértő és együtt érző közösség formálása, a tagok önművelésének és művelődésének felkarolása, a kulturális időtöltés és civilizált magatartás formálása.” Keretében jött létre a *Koós Ferenc Kör Diákszakosztálya*, amely a román fővárosban tanuló egyetemi hallgatókat volt hivatott megszólítani. Ugyancsak a húszas években alakult meg a *Református Iparos Kör* (1925), a *Bukaresti Magyar Dalkör* (1929), *Pax Társaskör* (1931) és még több más csoport és egyesület.

A Bécsi Döntés nem csupán a nagy mértékű számbeli megfogyatkozás, hanem a mind fokozottabb szélsőjobboldali hangulat is bénítólag hatott a kisebbségi kulturális megnyilvánulásokra.

1945 és 1990 között a túlélés kihívásaival kellett szembenézniük. A Szent Istvánnal Egyesült Magyar Társulat 1948-ban megszűnt, a Zalomit utcai székházat államosították. 1948 és 1990 között magyar közművelődési egyesület nem működhetett. Állami ellenőrzés alatt működött az 1969-ben alakult Petőfi Sándor Művelődési Ház.

Az 1989-es politikai fordulat után megalakult a *Bukaresti Petőfi Sándor Művelődési Társaság* (1991); 1999-ben birtokba vehette a Zalomit utcai Petőfi Házat.

Falai közt élénk tevékenység alakult ki. Keretében megalakult a Petőfi Színkör, a Zenekedvelők Klubja, az Idősek Klubja, sajtó és ifjúsági klub, a Lyceum Consort régizene együttes, folyamatosan gazdagodott a Petőfi Könyvtár... Zágoni Albu Zoltán református lelkész kezdeményezésére újra aktiválódott a nagy múltú *Koós Ferenc Kör*. „A köri tevékenység tengelyébe állították továbbra is a közművelődést és a bukaresti-regáti magyarság létkérdéseinek, történelmének tanulmányozását, dolgozatok összeállítását, előterjesztését és megvitatását a köri összejöveteleken.”

Az identitásörzés másik fontos bázisa az **anyanyelvi iskolák** létesítése és működtetése volt. A kuruc felkelés leverése után kezdődött a magyarok tartós letelepedése. Az önszerveződés első lépcsője a felekezetek szerinti tömörülés volt. A következő az iskolalapítás. Az elsőt Sükei Imre egyházteremtő református lelkész hozta létre, 1815-ben. Azt követően a templom mellett egy tantermes iskolát építettek. Ezzel szinte egyidejűleg, 1816-ban, Bodor Lajos plébános irányításával a katolikusok is megszervezték a maguk iskoláját. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverését követően újabb magyar emigránshullám gyarapította Bukarest magyar lakosságát, ami a tanulólétszámok növekedéséhez vezetett. A református egyház 1856-ban téglából emeltet új, 50–60 gyermek befogadására alkalmas oktatási intézményt. Később, 1875-ben és 1889-ben újabb bővítések jelzik a megnövekedett igényt. 1902-ben a fiúiskola mellé lányiskolát építenek, a két tanintézménybe 246 tanulót vehettek fel. 1907-ben egy másik városnegyedben hat tantermes iskolát nyitnak. 1907–1908-ban a két iskolában 354 gyermek tanult; 1908-ban óvodát is nyitottak. Ehhez hasonló dinamikájú a katolikus iskolák fejlődéstörténete is. A XX. század elején a magyarországi Szent László Társulat hatékony segítségével új épületet emelnek. Az 1906–1907-es tanévben a katolikus iskolákban 745 növendék tanult. Ugyane társulatnak köszönhetően magyar katolikus iskolák létesültek Buzăuban, Craiován, Giurgiuban, Pitești-en, Târgoviștén, Turnu Severinben is. A fejlődés méreteit jelzi, hogy „az 1913–1914-es tanévben a regáti magyar katolikus iskolákban 1829 gyermek tanult. Az első világháború előtt érte el a bukaresti magyar oktatás virágkorát: az „1913–1914-es tanévben 6 felekezeti iskola oktatott–nevelt magyar nyelven 1682 gyermeket, ebből a reformátusokéban 458, a katolikusokéban 1224 tanult.”

Az első világháborút követően, Trianon következményeként új helyzet teremődött. „A háború előtt idegen állampolgárként joguk volt fenntartani iskolákat anyanyelven. Most azonban, amikor román állampolgárok lettek, a hatóságok megtagadták ezt a jogukat.” A katolikus egyház maga is a románosítás eszköze lett, az iskoláiban csak román és német nyelven folyhatott oktatás. A reformátusok tíz éves szünet után, 1929-ben, nyithatták meg újra az iskola kapuját, 177 növendékkel, az 1932–1933-as tanévtől nyilvánossági jogot nyertek. A további gyarapodás jele volt, hogy 1937-ben a keleti, 1939-ben a déli városrészben új tanodákat nyitottak. Az 1939–1940-es tanévben a református iskoláknak 294 tanulója volt. Ennek ellenére a Bukarestben élő magyarság gyermekeinek csak 7 százaléka tanulhatott anyanyelvén.

A Bécsi Döntés újabb fordulópontot hozott a magyar oktatásban. A repatriálás következtében rendkívül megcsappant a tanulók száma, az 1940–1941-es tanév végére már csak hetvenen maradtak. Az 1940-es földrengés és az 1944. áprilisi bombázás súlyos károkat okozott az iskolaépületekben. Az 1944. október 16-án megnyitott tanév mindössze 22 tanulót számlált.

1945-ben reményteli jövő virradt fel: minisztériumi határozat értelmében az iskolát gimnáziummá fejleszthették, *Egységes Magyar Gimnázium* néven, amely az államosítást követően, 1949-ben *Bukaresti Magyar Vegyes Líceum* néven működött. Folyamatossága – időnként más-más néven, 1985 ősztől vegyes tannyelvű líceumként – mindmáig töretlen. Önállóságának 1990 után nyerte vissza, az *Ady Endre Líceum* ma I–XII osztállyal funkcionál.

Amint a fentiekből kitűnik, az önszerveződés háttérében a kezdetektől ott találjuk az egyházakat. Szerepük, áldásos tevékenységük nem csupán az egyesületek létrehozásában, működtetésében mutatható ki. Az egyházak voltak azok, amelyek **sajtótermékek** kiadásában is meghatározó szerepet játszottak. Azokat az egyház-szerveződés, az evangelizáció elősegítésén túlmenően a nemzetiségi sorskérdések felvetése, a megoldások keresése szolgálatába állították. Az első sajtókiadvány – *Bukuresti Magyar Közlöny* (1860) – Koós Ferenc és Oroszhegyi Józsa nevéhez fűződik, melyet több más, hosszabb-rövidebb életű lap követett. Annál gazdagabb és változatosabb a két háború közötti kiadványok palettája. Bántó István könyvében a református egyházközség által 1929–1941 között kiadott *Egyházi Újság* – „a regáti magyar élet szemléje” – történetével példázza számunkra azt a szerepet, amelyet „egyház társadalmi lapként” felvállalt: „a regáti reformátusság, szélesebb értelemben a regáti magyarság ügyének szolgálatát, hirdeti a keresztyén eszmeiségű magyar szellemi élet szükségességét, kapcsolatot teremt a regáti reformátusok, magyarok között, s egy új, megértőbb állásfoglalást szorgalmaz a »regáti kérdésben«”. Fő témái: „az egyházi élet, a vallásos nevelés, a regáti magyar valóság, az anyanyelvű oktatás, az egyház kebelében alakult társadalmi és művelődési egyesületek munkálkodása”. Alapító főszerkesztője Nagy Sándor bukaresti parókus lelkész által vezetett lapot tematikai következetesség, gondolatgazdagság, tényyszerűség, adatbőség jellemezte. Homlokterében az egyházi élet krónikája állt. Hirdették, hogy „a hit megtartó erő, az egyház pedig szilárd támasz. (...) A bukaresti idegenségbe szakadt református magyarnak az egyház jelentheti az igazi közösséget”. A bukarestin kívül odafigyel a többi regáti városban – Ploiești-ben, Azugán és Bușteni-ben, Galacon, Brăilán, a bukovinai Andrásfalván, Pitești-en, Konstancán – kibontakozó református közösségi életre is. Az ottani lelkészek híradásaiból, beszámolóiból képet alkothatunk a református magyarság lélekszámáról, egyesületeiről, törekvéseiről, a hitükben és magyarságukban való megmaradásért vívott küzdelmükről. Központi téma az igehirdetés, a vallásos nevelés és az anyanyelvi oktatás elmélyítése, a vasárnapi iskolák működésének szemlézése, a társadalmi és közélet problémái. Példáztatul néhány szerző és cím: Babos Sándor: *A végeken*, Udvari András: *Hittestvéreink Olténiában*, Holoubek László: *Magyar pünkösöd Craiován*, Udvari András: *A Regátban élő magyarság lelki elváltozásai*, dr. Horváth László: *A szigeten*, Nagy Sándor: *A bukaresti magyarság szervezeti kérdései...*

A tanulmányíró a lap monografikus feldolgozásában külön fejezetben foglalkozik Nagy Sándor főszerkesztő 1931 és 1935 között *A „regáti kérdés”* címmel közzétett cikksorozatával. „A regáti magyarságot történetiségében, szélességében és mélységében bemutató, problémáit belülről, tisztánlátóan, őszintén elemző dolgozat gazdag tartalmánál fogva elengedhetetlenné teszi különálló ismertetését.” A korabeli szerző kardinális kérdése: „hogyan tartsuk meg ide jövő nemzettestvéreinket hitükben

és nyelvükben?”, olyan környezetben, ahol „hazafias kötelességszámba ment a törekvés az »idegenek« beolvasztására, bármilyen aggály, fenntartás nélkül”. Megfigyelései és tapasztalatai szerint taglalta a különböző időkben érkezettek identitástudatát, magyarságuk és a magukkal hozott kultúrájuk őrzését és ápolását, erkölcsi tartásukat, az elidegenedés és az asszimiláció folyamatát, az azt meghatározó körülményeket, tényezőket, az anyanyelvi oktatást, az anyanyelvhez való ragaszkodást, a reményt és reménytelenséget, az anyanemzet gondoskodásának jelentőségét, a katolikus egyház románosító törekvéseit, a regáti magyarság felelősségét sorsa alakításában... Sorozata befejező részében szorgalmazta azt, hogy „a regáti magyarság megismertesse magát, irodalmi, kulturális, művészi értékeit a román többséggel”, évégett alapvető célként jelölte ki „egy magyarságot ismertető román nyelvű sajtókiadvány, egy Collegium Hungaricum létrehozását” Bukarestben. (A cikksorozatot a szerző Svájcban élő fia, Nagy Csaba 2000-ben könyv alakban is megjelentette.)

Az események alakulása és alakítása mögött mindenkor fellelhetők oly személyiségek, akik meghatározó szerepet töltek be a magyar közösségek életében. Az iskolaalapító Sükei Imre református lelkész, „a regáti magyar protestantizmus atyja”, a templomépítő Bálinth János római katolikus plébános, Koós Ferenc református lelkész, az 1849-es emigráció nagyjai és még sokan mások a „**vigyázók**” sorából. Bántó István könyvében Koós Ferenc, Nagy Sándor, Udvari András, dr. Bakk Elek, Szemlér Ferenc, Lőrinczi László életútját, munkásságát, életpéldáját villantja fel – cseppben a tenger – azokét, akik a bukaresti magyarság megmaradásáért, hitbéli és szellemi felemelkedéséért küzdöttek évtizedeken át.

Erre a küzdelemre utalnak a kötet befejező részében közölt recenziók Németh László romániai útirajzáról – Nagy Sándor tollából, Hencz Hilda *Magyarok román világban* című kötetéről, Zágoni Albu Zoltánnak a bukaresti református egyházközség 180 éves évfordulójára készült dolgozatáról, Lőrinczi László műfordításairól, Murvay László *Körkép. A romániai magyar oktatásról 1990–2007* című kötetéről. Személyes vonatkozású, de Bántó István személye által a fővároshoz kötődő témájú a *Hadad regős krónikája és a Harminckét esztendő jussán Tanügyi Újság 1957–1989* című írás.

A *Felhasznált irodalom* címmel közölt bibliográfiai utalás nem csupán a forrásmunkákra tett hivatkozásként hasznosítható, hanem a jövő kutatók számára is irányjelző lehet.

Bántó István könyve a bukaresti magyarság kétszáz esztendőnél is hosszabb történelmének egy igen fontos szegmentumára – jelesen: közművelődési életére – hívja fel az olvasók figyelmét. Nem egybefüggő monografikus feldolgozás, hanem – amint a kötet címe is jelzi – a bukaresti magyarság közművelődése egy-egy fontosabb területére vet fényt, azt hozza előtérbe. Erőt adó mintaként szolgálhat a mai fővárosiaknak jelenük és jövőjük alakításában; példaként minden kisebbségben élő, a nemzetestről leszakított magyar nemzeti közösségeknek a megmaradásért folytatott küzdelemben – éljenek azok a nyugati diaszpórában, avagy az utódállamok intoleráns, asszimilálódásukat kiváltó környezetében.

A kötetet a kiváló író, művelődéstörténész és műfordító, a 2012-ben elhunyt Lőrinczi László emlékének ajánlja.

Kálváriás esztendők krónikája

Az ötvenes évek elején, a felsőbányai bányakitermelés mélyszintjein politikai rabok is dolgoztak, több ezren. Ám erről csak külső észleléseim voltak: a Bányahegyről, miközben a kecskéket legeltettük, beláthattunk a magas kerítéssel, szögesdróttal körülvett lágerbe. Rém titokzatos világnak tűnt. A város alig-alig tudott róluk, csupán annyit, hogy politikai elítéltek élnek ott teljes elzártágban. A velük kapcsolatban levő helybeli dolgozók maguk is katonai egyenruhában jártak dolgozni, ezzel is kifejezésre juttatva a szigort, magasra emelve a hallgatás falát. A suttogásokból a gyermekfülekbe aligha juthatott el valami is.

Ötven esztendeje annak, hogy a Nagyvilág című világirodalmi folyóiratban elolvashattam Szolzsenyicin *Iván Gyenyiszo*vics *egy napja* című kisregényét, amely megvilágosította előttem, mi is folyhatott, milyen élet lehetett a tíz évvel azelőtt látott kerítések mögött: embertelenség, kegyetlenség, megaláztatás – szöges ellentéte mindannak, amit a szocialista társadalomról tanultunk.

Kolozsvári diákéveim első éveiben megtapasztalhattam, hogy tanáraink, diák-társaink közül egyik napról a másikra eltűntek néhányan; az egyetemek egyesítése után öngyilkos professzorok életáldozata jelezte, valami nincs rendjén a „legigazságosabb” társadalom működésében. A csend – a félelem csendje! – elaltatta bennünk/bennem a gyanakvást, beálltunk azok sorába, akik engedelmes polgárokként rendeztük be életünket.

Azokban az években egymás után jelentek a meg a hitleri koncentrációs táborokról szóló, a borzalom világát idéző könyvek, köztük a nagyváradi Nyiszli Miklós kötete: *Orvos voltam Auschwitzban*, 1964-ben. A hazai lágerekről – régiekről és újakról –, a romániai megsemmisítő táborokról semmit sem tudhattunk.

A szovjet blokk „fonákja” – helyesebben szólva: igazi arca – igazi kontúrait ismételten Szolzsenyicin tárta fel a világ előtt, 1973-ban: *A Gulág-szigetcsoport* két kötete.

A német/szovjet mintájára 1944 őszén létrehozott romániai lágerek a „demokrácia ellenségeit” voltak hivatottak egyéni és közösségi szinten is kiiktatni a társadalomból. Az elsők közé tartozott a földvári tábor. Az oda elhurcoltak tízezreinek állít emléket Boros Ernő könyve: *„Hogy a magyar pusztuljon” (1944 vége – 1945 eleje: Szatmár megyeiek a földvári haláltáborban)* (2009) Az azt követő években a szovjet csapatok árnyékában berendezkedő hatalom harcot hirdetett az előző rendszer elitjeivel szemben, beleértve a magyarság prominens képviselőit is. Közéjük tartozott a kiváló tanár, Puskás Lajos is, akit ítélet nélkül tartottak fogva az embertelen bánásmódjáról hírhedt szamosújvári börtönben. Börtönnaplóját az ugyancsak súlyos büntetést szenvedett fia, Puskás Attila tette közzé *Más jövőt álmodtam* (Sepsiszentgyörgy, 2008) címmel.

A „felszabadító dicsőséges szovjet hadsereg” előnyomulásával egyidejűleg jelentek meg a fasisztákat, háborús bűnösöket „felkutató” belügyi szervek, amelyek

rögtönítelő katonai bíróságai válogatás nélkül, ezerszámra osztogatták a tíz-, húsz-, huszonöt évi kényszermunkára szóló ítéleteket. Közéjük került nagykárolyi középiskolás diák – Komáromi Attila – is, aki *Életre ítélve* című könyvében (Svájc, 1993) állít emléket az átélt borzalmaknak, a Gulágnak. Alig telt el pár hónap, Erdélyből svábok, szászok tízezreit vitték ún. „malenkij robotra”, köztük a szatmári svábokat. Az ő szenvedésük, kálváriás éveik, életáldozatuk tükréként olvasható Kálmándi Papp László *Svábok a paradicsomban* (Déva, 1997) és Boros Ernő *A szatmári svábok deportálásának története I–II.* (Nagykároly, 2011) című visszaemlékezése, illetve dokumentumkötete.

Az 1948-as kommunista hatalomátvétel után kényszermunka-táborok láncolatát hozták létre. Az elítéltek tízezrei szenvedtek e lágerekben – közéjük tartoztak a felsőbányai, kapnikbányai és miszibányai színesfém kitermelő bányáknál létrehozott kényszermunka-táborok –, melyek „zászlóshajója” a Duna–Fekete-tengeri csatorna volt. Magyar nyelven ennek korántsem alakult ki olyan dokumentum-irodalmi feldolgozása, mint a későbbi, az 1956-os forradalom utáni terrorhullámnak.

A nyolcvankilences fordulatot követően jött el a lehetősége az 1956-ot követő kegyetlen megtorlások koncepciós pereit feldolgozásának, a lágerélet bemutatásának, az áldozatok előtti főhajtásnak. Tófalvi Zoltán munkái, a Dávid Gyula által összeállított *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára. 1956–1965* (Polis Könyvkiadó – Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2006) jelentik a törekvés fővonalát, melyekhez társíthatók az egyéni emlékiratok megjelenése. Ez utóbbiak közé sorolható Varró János *Erdélyi sorsvallató* (Kecskemét, 2008) című megrázó tanúságtétele az átélt borzalmakról. E kiadványok lapjain a megszenvedett esztendők személyes életsorsok tükrében tárulnak elénk.

Ebben a sorban, a dantei poklot idéző emlékiratok közt említhetjük Veress Sándor könyvét: *Hét esztendő kálváriája 1957–1964*, amelyet a Polis Könyvkiadó adott ki, 2011-ben. Az előszót író Dávid Gyula kor- és sorstársként hangsúlyozza ki e kiadványok szükségességét: „Sok még a fehér vagy homályos folt. Sok még a mai napig is belügyi levéltárakban lapuló (természetesen koncepciósan torzított, de torzítottságában is valós tényeket rögzítő) bírósági peranyag. S akik még élünk az egykori 56-osok közül, az évek múltával egyre jobban érezzük, mennyi még az adósságunk azokkal szemben, akik – vagy akiknek családja – legfeljebb emlékük megőrzése által részesülnek valamiféle »kárpótlás«-ban.”

Az 1956-os forradalom az erdélyi magyarság körében is felkeltette egy újabb politikai berendezkedés létrehozásának reményét, „érlelődni kezdetek bizonyos elgondolások egy valóban demokratikus átrendeződés esetére”. A hatalom keményen lesújtott, kihangsúlyozta e szándékok „nacionalista”, „irredenta” jellegét, monstre koncepciós perekben hirdetett halálos ítéleteket, osztott ki súlyos börtönéveket. Új, demokratikus berendezkedésű államról álmodott az erdélyi egyetemi, valamint a középiskolás diákság is. A megtorlás áldozata lett a brassói kezdeményezésű EMISZ, a sepsiszentgyörgyi SZIT, a nagyváradi SZVISZ; s a csíkszeredai, szászrégeni, gyergyói csoportok tagjainak tucatjai kerültek rács mögé. A következmény nem csupán a kegyetlen ítéletekben öltött testet, a hatalom elérkezettnek látta az időt az önálló magyar egyetemi és iskolai hálózat felszámolására.

Az Áldozatok – 1956. A forradalmat követő megtorlások a Magyar Autonóm Tartományban című dokumentumkötet (Mentor Kiadó, 2006) – Pál–Antal Sándor kutatása és közlése eredményeként – felöleli azokat a dokumentumokat is, amelyek a Veress Sándor kezdeményezte akció tagjainak ügyiratát is tartalmazza. „Belőlük – írja Dávid Gyula – arról is fogalmat alkothatunk, miképp duzzasztották fel és értelmezték a maguk igényei szerint a vádelőkészítő hatóságok a valós tényeket, miképpen alakították ki azt a »konceptciót«, amelynek végkövetkeztetéseként Veress Sándorra és Németh Zoltánra az ügyész halálbüntetés kirovását kérte.”

Az előszó írója, Veress Sándor kötetéről szólva, kiemeli: „Ez a visszaemlékezés azonban nemcsak adott helyzetekről, hanem főképpen azok közepette sorsot vállaló és szenvedő emberekről szól, akik végigjárták a »hét esztendő kálváriáját«: ki-ki a maga egyéni tartása, ereje vagy emberi gyöngesége szerint”, továbbá „egymás vállalásáról, a másik sorstárs elesettségének, adott esetben elviselhetetlenségének vállalásáról” is. Sőt azon is túl: „Veress Sándor sorstörténetét végigkíséri a család története a leendő feleségével való megismerkedéstől a hét esztendőn át remélt és végre beteljesedett újratalálkozásig”. Dávid Gyula az előszó záró soraiban megindokolja a megtorlásokat megidéző dokumentumkötetek kiadásának szükségességét: „Fontosnak érzem, hogy sorsunk emberi tanulságai valamiképpen beépüljenek a következő nemzedékek: az életbe már kilépett unokáink s a most születő dédunokáink tudatába. Hogy a világban senki ne legyen kiszolgáltatva semmiféle Hatalomnak, s hogy az igazságért, az emberségért való kiállást soha sehol ne lehessen erőszakkal megtorolni.”

Veress Sándor könyve fél évszázad múltán idézi vissza a kálváriás esztendőket. Az időbeni távolság teszi, hogy a leírtak objektivitásába csak elvétve szüremlenek be szubjektív érzelmi elemek, szenvedélyes megnyilatkozások. Az idő csökkentette a fájdalmat, az átélt borzalmak okozta testi-lelki sérüléseket, a létbizonytalanság kétségbeesett kiáltásait? A tárgyyszerű közlésből hiányzik a vérbírókkal, a rabtartói szemben érzett gyűlölet. Előszavában nem rájuk, hanem azokra a százezrekre emlékezik, akik szembe szálltak a kommunista zsarnoksággal. „Kegyelettel és fejhajtással emlékezem mártírjainkra és a börtönökben vagy szabadulásunk után elhunyt sorstársainkra. Ez a könyv az ő emléküket is őrizni kívánja.” Ajánlásában – „Drága kicsi feleségem, Lujza emlékére, aki hűséggel hazavárt hét éven át” – jelképesen megemlékezik „a sok százezernyi otthon maradt feleség, gyermek, szülő” szenvedéséről is, akik „vállalták az áldozatot, egyedül nevelték fel gyermekeiket (...) nekik bizonyos szempontból sokkal nehezebb volt”.

Veress Sándor könyvét származása, az otthon, az egymásra találás, a családi élet leírásával indítja. Ígéretes életkezdés: munkára, szorgalomra, szeretetre épült. Ebbe szól bele a történelem: 1956 éles cezúra lesz életében. Számára elfogadhatatlan az a mocsokáradat, az események meghamisítása, rágalom, amely a magyar forradalom romániai hivatalos visszhangját jellemzi. Úgy érzi, cselekednie kell: leveleket, röpiratokat ír és terjeszt, amelyekben cáfolja azokat, a forradalom igaz tartalmát és célját szeretné tudatosítani, szolidaritást vállal a forradalommal, cselekvésre buzdít. „Magyarországon nem ellenforradalom, hanem forradalom, szabadságharc van. Lépünk fel az elnyomó kommunista zsarnoksággal szemben és annak kiszolgálói ellen, mert ők a népünk legnagyobb ellenségei! Menjenek haza az orosz csapatok!

Sajtó- és szólásszabadságot! Demokratikus, titkos választásokat, többpárt-rendszert. Bojkottáld a közelgő választásokat! A változásokban való reménykedéssel és meggyőződéssel vállalnunk kell a magyar forradalom–szabadságharc eszméinek terjesztését.” A „Titkos Forradalmi Szervezet” akciója, besúgók közreműködésével, hamar lelepleződik. Kezdeményező tagjait – dr. Németh Zoltánt, Ravasz Győzöt, Veress Zoltánt, Elekes Balázst, Szilveszter Sándort és Veress Sándort – 1957 júniusában letartóztatták és azon év szeptemberében „a szocialista rend elleni összeesküvés” vádjával bíróság elé állították, súlyos fegyházbüntetésre ítélték.

Ezzel kezdetét vette a hét éves kálvária. Stációi: a marosvásárhelyi gyűjtő-fogház, Zsilava sötét földalatti kazamatái, Szamosújvár zárkái, Periprava–Grind kényszermunka-táborai. Az emlékezés elénk hozza a korabeli román börtönviszonyok kegyetlenségét, az elítélteknek szánt sorsot: „Itt pusztultok, mint a patkányok” – e szavakkal fogadta az újabb rabszállítmányt Goiciu, a szamosújvári börtönparancsnok. Őreik szemében „banditák” voltak, akiknek nincs kímélet, akiket nyíltan halálra szántak, akikről nem tartoztak számadással senkinek. A királyi hadsereg tisztjei, magas rangú politikusok, tisztviselők, értelmiségiek, diákok, munkások, földművesek – a társadalom minden rétege „képviselve volt” a börtöncellákban, a munkatelepeken. A börtön a jellemszilárdság próbája volt. A sorsukat méltósággal viselők és letargiába merülők, egymást segítők és besúgók széles spektruma alkotta a kényszerű közösségekbe sodródottak sokszínű palettáját. Mindig és mindenhol voltak olyanok, akik a legkíméletlenebb helyzetben is emberségesek tudtak maradni, a legreménytelenebb helyzetekben is őrizték és másokban is ébren tartották az életbe vetett hitet. Különösen érvényes volt ez a hol kisebb, hol nagyobb létszámú magyar foglyok esetében. Közös sorsukban egymás támaszai voltak a bajban, a munkában, a reménykedésben. A túlélés egyfelől az alkalmazkodás függvénye volt, másfelől annak a hite, reménye, hogy a súlyos ítéletek letöltése előtt eljön a szabadulás órája. Nem volt oly nap, amelyben gondolataik ne szálltak volna haza, a családhoz, amelyről évekig semmit nem tudhattak, amely évekig nem tudhatott róluk semmit. Veress Sándor többször is szól arról, hogy elítéltetésétől kezdve imádkozott értük „a nap minden szakában, amikor csak lehetőség volt rá, hogy mielőbb viszontlássuk egymást a mi kis otthonunkban”. A rá mért húsz esztendő ítélet árnyékában sem tört meg: „imádkoztam a jó Istenhez, hogy adjon hitet a szabadulás reményéhez és adjon erőt, egészséget kicsi feleségemnek, hogy szeretetben tudja felnevelni két kislányunkat és elviselni a rá nehezedett sorsot. A szabadulás reményéhez kapott hitet a jó Isten és sorstársaim annyira megerősítették, hogy már másokat is bátorítottam afelől, hogy minden nehézséget túlélve, a ránk mért évek lejárta előtt haza fogunk menni.” Ez adott neki erőt a kegyetlen bánásmód, a rosszindulatú rabtársak elviseléséhez. Egy pillanatra sem ingott meg. Nem bánta meg tettét, azt igaz cselekedetnek tartotta.

Az események belső szálán kívül mindig ott lebegett egy másik, az elképzelt otthoni élet, szeretteik sorsa. Az évek múltán kapott első hazai hír mérhetetlen módon felértékelődött. Veress Sándor külön fejezetben idézi fel családjá életét, az ő kálváriajárásukat. Hisz a hatalom őket sem kímélte. Az ő szabadságuk viszonylagos szabadság volt – kiközösítéssel, megbélyegzéssel, üldöztetéssel teli évek –, súlyos próbatételekkel terhelt esztendők. A hűség, az emberség, az életerő próbája.

A könyv olvasása tiszteletet és elismerést ébreszt azok iránt, akik szembe mertek szállni a hatalommal. „Mindig voltak bátrak, akik mertek”, akik lelkük mélyén hittek abban, bizonyosak voltak abban, hogy az öröknek hirdetett kommunista rendszer sem sebezhetetlen, hogy támadhatnak Dávidok, akik legyőzik Góliátot. Sokan nem érték meg ezt a győzelmet. Évekig, évtizedekig hallgatniuk kellett, nem szólhattak szenvedéseikről, az áldozatokról. Veress Sándor könyve – önnön személyes történetén, sorsán túlmenően – mementó mindazokról/mindazokért, akik a román börtönökben, kényszermunka-táborokban szenvedtek. Azon túlmenően pedig egy embertelen társadalom természetrajza, amelynek sosem szabad feledésbe merülnie.

Szatmári pengék

A 2013. évi szatmárnémeti vendiák-találkozó népes közönsége és a sportbarátok örömmel fogadták Stahl István: *Szatmári pengék* című kötetének^(x) megjelenését, bemutatását. Örömmel és érdeklődéssel, hisz a vívás a város sportéletének legragyogóbb, legsikeresebb ágazata. Történetének megírása régi adósságnak számít. A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon tudósít arról, hogy néhai Tereh Géza (1889–1969) – maga is jeles vívó – a szatmári vívás történetét és fejlődését feldolgozó munkája kéziratban maradt, csupán részletek jelentek meg belőle az Előre c. napilapban, 1969-ben.

Stahl István nyugalmazott újságíró könyvének alcíme – *Fejezetek a szatmári vívás történetéből* – jelzi, hogy nem monografikus feldolgozásról, hanem a közel százhuszonöt éves sikertörténet kiragadott mozzanatainak felidézéséről van szó, a sportág kibontakozását meghatározó személyiségek bemutatásáról, a világviszonylatban is számon tartott, kimagasló sikereket elérő vívók életútjának, sportkarrierjének adat-gazdag bemutatásáról.

A kötet írója a legsikeresebb szatmári vívó – Stahl-Jencsik Katalin (1946–2009) – férjeként immár fél évszázada személyesen kötődik a sportághoz, „első kézből” értesült annak eseményeiről, „kulisszatitkairól”, folyamatainak, sikereinek és küzdelmeinek háttéréről, a konok kitartást és sok-sok munkát igénylő hétköznapiokról. A téma „házhoz jött”, a kötet megszületését mégis külső sugallatok – a Szatmári Vívók IV. Világtalálkozójának (2012) részvevői, jelesen pedig Ilyés Gyula, Szatmárnémeti volt polgármestere vetette fel: „...kíváncsi lennének egy, a szatmári vívóélet történetét bemutató könyvet kiadni”. Az azóta eltelt esztendő igen kevés arra, hogy sok-sok év kutatómunkáját helyettesítse. Stahl István, a világtalálkozók egyik szervezője vállalta a kezdés kockázatát – az ilyen munka természetesen hoz elismerést és bírálatot – s az elmúlt év alatt adatok ezreit kutatta fel, sűrítette a könyv lapjain, általuk nyújt bepillantást a sporttörténeti viszonylatban is páratlan, rendkívül gazdag, sikert sikerekre halmozó sportág történetébe, különösképpen annak az utóbbi fél évszázadot felölelő szakaszára. Személyes adóssága is e kötet, kegyeleti gesztus, méltó főhajtás a szatmári, romániai vívósport kiválósága – Stahl-Jencsik Katalin – emléke, tisztelgés a mindenkori szatmári vívók, edzők, sportszervezők iránt. A sportághoz fűződő szoros kapcsolat, a sportolók iránti baráti, érzelmi kötődés sokszor fölmelegíti a könyv lapjait.

A szerző bevezető soraiban utal arra, hogy „a múlt bajnokainak bemutatása révén (...) hozzájáruljunk a jövő bajnokainak a neveléséhez”, hisz az ő példájuk serkentőleg, buzdítólag hat e sportág megismeréséhez, megszeretéséhez, a sikeres szerepléshez. S nem csupán ahhoz! A vívás rendszeres testedzés, célt állít a sportoló elé, egészséges versenyszellemet generál, kiváló közösségépítő és -formáló erővel bír – külön-külön és együtt is pozitív irányba terelik az egyén és a társadalom fejlődését is.

Prof. dr. Ana Pascu, a Román Vívószövetség tiszteletbeli elnöke, a kiváló sporttárs a kötethez írt bevezető soraiban kiemeli: „a román és a nemzetközi vívó-sport berkeiben a szatmári vívást, amolyan minőségi védjegyként tartják számon”. Hozzátehetjük: szatmári vívónak lenni mindig kiváló ajánlólevél volt. A szatmári vívócentrum olyan „csemetekert”, ahonnan versenyzők tucatjait igazolták a fővárosi és a különböző európai államokbeli csapatok, ahol későbbi világ- és Európa-bajnokok, olimpiai érmesek, világversenyek dobogósai nevelődtek.

A sportágat kevésbé ismerők a kötet bevezető lapjain megismerkedhetnek a kardvívás, a törvívás, a párbajtörvívás szabályaival, a modern vívás történetével, a vívóakadémiák szerepével, a romániai vívósport múltjával. Ez utóbbihoz kötődő adatok: „az ötkarikás játékokon a román vívók 15 érmet gyűjtöttek (3–5–7), míg a felnőtt világ bajnokságokon 56-ot (13–18–25).”

A kötet törzsanyaga két nagy fejezetre oszlik. Az első a történeti háttérrel vetíti elénk – a kezdetektől napjainkig. A visszatekintés bázispontja 1895: ekkor alakul meg a Szatmári Torna és Vívóegylet. A sportág meghonosításában Erdős Vilmos okleveles vívómester játszott meghatározó szerepet; az 1900-as évek elején „már önálló vívóteremben állította vívóállásba növendékeit”. 1902 és 1907 között itt működött Payka Vilmos, aki 1897-ben adta ki *A kard párbajvívás kézikönyvét*. Az ugyancsak a század elején létre jött Szatmári SE hívta meg városunkba a kor egyik kiváló edzőjét, Virgilio Pellegrinit.

Az első világháború után fellendült szatmári vívósportban immár a helybeliek vették át a szervező és vezető szerepet. Tereh Géza, dr. Bene Sándor és Boros Géza köré felsorakozott vívóegyéniségek közt olyan személyiségek nevével találkozunk, mint a későbbi nagy bajnok, Bay Béla, az SZSE által szervezett versenyeken tűnik fel Csipler Sándor, aki a párizsi Academie d’Armes, a kor leghíresebb vívóiskolája végzettjeként tér haza, múlhatatlan érdemeket szerez, aranybetűkkel írta be nevét a szatmári vívósport történetébe. Ez időben születnek meg az első sikerek a kolozsvári Schenker Kupán, az első országos versenyeken.

A második világháborút követő évek hozzák meg a valódi kibontakozást, az első országos sikereket. Csipler Sándor vezényletével a Kazinczy utcai teremben fiatalok tucatjai sajátítják el magas fokon a vívás technikáját, fortélyait, sikereikkel alapozzák meg a sportág népszerűségét, hírnevét. A sok-sok fiatal versenyző sorai közt már 1959-ben feltűnnek a később világhírűvé váló vívók: Jencsik Katalin, Gyulai Ilona, Tasi Zsuzsa, Pruzsinszky Sándor, Weisböck István, Vigula Lajos... A régi vívóterem mostoha viszonyai sem riasztják el a sportág szerelmeseit, a hátrányos körülmények ellenére ott nevelkednek a jövő bajnokai.

A hatvanas évek termik meg a nemzetközi viszonylatban is kimagasló sikereket – itthon, Európában és világviszonylatban: 1964 – a női törccsapat országos bajnokságot nyer; 1964 – a budapesti ifjúsági világ bajnokságon Gyulai Ilona ezüst-érme; 1965 – a rotterdami ifjúsági világ bajnokságon Jencsik Katalin arany-, Gyulai Ilona ezüstérmet nyer; 1966 – Ardeleanu-Weisböck István ifjúsági világ bajnok; 1967 – ugyanő, Montrealban, a román törccsapat tagjaként világ bajnokságot nyer; 1968 – Mexikóvárosban bronzérem az olimpián, a román csapat soraiban ott találjuk Gyulai Ilonát és Stahl-Jencsik Katalint; 1969 – világ bajnoki aranyat nyert a román női törccsapat, soraiban Gyulai Ilonával és Ardeleanu-Tasi Zsuzsannával; 1972 – a

müncheni olimpián bronzérmes román törcsapat tagja volt Gyulai Ilona, Stahl-Jencsik Katalin és Ardeleanu-Tasi Zsuzsanna; 1874 és 1975 – Kuki Péter ifjúsági világbajnok; 1975 – Stahl-Jencsik Katalin felnőtt világbajnok... A szatmárnémeti vívóiskolában nevelkedett világbajnokok sorát gyarapítják – de más nemzeti színekben – Szepessy József (1973) Funkenhauser Zita (1984), Wéber Mónika (1989 és 1999), König Rita (1995 és 1999) a német, Fekete Attila (1998) a magyar válogatott tagjaként.

A tizenöt világbajnoki cím mellé oda kell jegyeznünk a szatmári vívóiskola sportolóinak 1959 és 2013 közt elért országos csapat- és egyéni bajnoki győzelmeiket, az Európa- és világbajnokságokon elért dobogós helyezéseket, az olimpiakonok nevét. Micsoda névsor! A fentebb említetteken kívül: Haukler István, Budaházy József, Moldovan Marcela, Szabó Rudolf, Bodóczi Miklós, Orosz Rozália, Muzsnay Emőke, Gyurkán Judit, Nyisztor Sándor, Májer Bernadette, Virgil Sălișcan, Stahl Krisztina, Adrian Pop, Árkosi Bertalan, Csipler Attila, Osváth Richárd... Az országos bajnokságot nyert csapatok: női tör – Szatmárnémeti Metalul Unio (1964), Szatmárnémeti Sportklub (1981, 1982, 1983, 1985, 1986); férfi tör – Szatmárnémeti Flacăra (1989), Szatmárnémeti Samus (1987, 1988); férfi párbajtőr – Szatmárnémeti Sportklub (1989, 1991, 2004, 2010, 2012); női párbajtőr – Szatmárnémeti Sportklub (1990, 1991, 1992, 2001). E fantasztikus sikersorozatot ki kellene egészítenünk a különböző regionális tornákon elért sikerekkel, melyek végelethetetlen sora hozott sikert, növelte a szatmári vívócentrum hírnevét.

A kötet következő nagy fejezetben – Arcképcsarnok – a régmúlt idők bajnokai – Bay Béla, Tereh Géza, Luczky Rudolf, Csipler Sándor – mellett ott találjuk a következő nemzedékek – világbajnokok, olimpiai érmesek, sikeres vívógenerációk jeleseit, a klubvezető Terebesi Emilt, továbbá az edzők – Domokos Ferenc, Kovács Andor, Hauklerné Papp Judit, Csiszár Ferenc, Langenbacher (Tóth) István, Vigula Lajos, Lengyel Éva, File Attila, Nagy Lehel, Suta Dan, Izsáki Arnold, Surducu-Toma Simona – hosszú sorát. Ők, együtt lendítették fel a szatmári vívósportot, emelték világszínvonalra. A portrésorozat itt sem zárul le. A pástokon helyet követelnek maguknak a legújabb nemzedék képviselői, szorgalmas és kitartó fiatal sportolók, akik itthon és külföldön öregbítik a szatmári vívás hírnevét.

Nem hiányozhat a kötetből – néhány cikk, tudósítás erejéig – a szatmári vívósport sajtótükrök sem. Az Előre, a budapesti Népsport, a Nemzeti Sport, a bukaresti Cotidianul, a Szatmári Friss Újság kiragadott írásai a csupán néhány példa. Sajnáljuk, hogy e sorból, bár egy írás erejéig, hiányzik a Szatmári Hírlap. Például az az interjú is – Szerkesztőségünk vendége volt Galina Gorohova (1976. 03. 16) –, amelyet Panek József készített a többszörös olimpiai és világbajnok szovjet törvívóval. A lapban még számos írás – portré, tudósítás, interjú – jelzi a lap figyelmét a megye sportjának zászlóshajója iránt.

A kötet nagyon értékes részeként lapozhatjuk az ötven lapot betöltő, a különböző gyűjteményekből összeállított Fényképalbumot. Általa a történelem elevenedik meg, nyújt vizuális tükröt eléink azokról a sportemberekről, akik sikereink kovácsai voltak.

Stahl István dokumentumkönyvét érdeklődéssel olvashatják a vívás szerelmesei, mindazok, akik a kötet elé jellegként választott Szent-Györgyi Albert-idézettel

egyetértőleg vallják: „Egy sportcsapat a társadalomnak kicsinyített képe, a mérkőzés az életért való nemes küzdelem szimbóluma (...) A sport, a játék alatt tanítja meg az embert rövid idő alatt a legfontosabb polgári erényekre: az összetartásra, az önfeláldozásra, az egyéni érdek teljes alárendelésére, a kitartásra, a tettekre készségre, a gyors elhatározásra, az önálló megítélésre, az abszolút tisztességre, és mindenekelőtt a »fair play«, a nemes küzdelem szabályaira.” A kötet azt tanúsítja, hogy vívóink nemzedékeit mindenkor e csodálatos célok, eszmények vezérelték a pástokon és azokon is túl.

(x) Stahl István: **Szatmári pengék.** Fejezetek a szatmári vívás történetéből. Szatmárnémeti, 2013

Akár egy érettségi tabló

Elek György: Én kérdezek

Mindig jó érzés, ha egy pályatárs, kolléga kilép az újság hasábjairól, csokorba köti és könyvbe foglalja azon írásait^(x), melyek együtt sokkal többet jelentenek, mint külön-külön szétszórta a lap elkallódó számaiban. Jó érzés, hisz tanúja voltam a kötet szerzője – Elek György – kezdő évei bátortalan lépéseinek, s most, húsz év múltán láthatom: érésbe váltott, ígéretes a termés. Másfelől a könyv lapjain egy olyan régió – Szatmár megye – szellemi élete tárul elém, ahol magam is évtizedekig szolgáltam. E kettős érdeklődés olvastatta velem Elek György könyvét, amely a kérdező és a válaszadók párbeszéde révén hozza reflektorfénybe azokat a személyiségeket, akik meghatározó módon járulnak hozzá a jelen és a jövő formálásához.

Harminckilenc interjú – akár egy érettségi tabló – egymástól eltérő alkatú, érdeklődésű arcokat hoz előtérbe, szavaik mégis egy mederbe torkoltnak: más-más területen, más-más helyen és környezetben kibontakozó hivatástudattal állnak a nemzeti közösségük, a szellemi élet szolgálatába, akik hisznek abban, hogy alkotásaikkal, nevelő munkásságukkal, művészi tevékenységükkel, történelmi múltunk kutatásával és ápolásával, igehirdetéssel, közéleti tevékenységükkel, gyógyító munkájukkal az igaz, a szép, a jó és a szent nemes eszményeit segítik érvényre jutni a talaját vesztett, erkölcsi válságba sodródott világunkban. Mindannyiukra vonatkoztatható a Bú Juliannával készített interjú bevezető soraiban Gellért Sándorról írott méltató mondatok: „Az elhivatottság tudatában élt és tanított. Tudta, hogy miként egykoron Áronnak vesszeje kivirágzott, úgy majd az ő szavai is megtermik a maguk gyümölcsét. Egyéni és közösségi gondjainkat szerette volna enyhíteni a szó erejével. A világot kereste önmagában és a világban önmagát. Önsorsunkat, közösségi sorsunkat szerette volna jobbra fordítani...” A most megszólaltatottak helyzeti előnye, hogy túléltek, karrierjük elé nem vet gátat a letűnt kor, amikor az ideológiai terror, a gondolatörtség hiénái patkót vertek a szavakra, a szellem szabaddá lett, az alkotás horizontja pedig kitágult a végtelen felé. A maiak hivatását dr. Kiss Imola művésztörténész fogalmazta meg a legpregnansabban: „Egy igazi értelmiségi, ha alkalma van rá, mindig elmondja véleményét, hallatja szavát a közösséget érintő ügyekben. Sőt, csak és kizárólag szakmai szempontokból foglal állást, mivel valóban a közügyét igyekszik szolgálni.”

Elek György érdeklődése a szellemi emberek felé fordul. Érthető és igazolható, hisz ők a jelen és a jövő letéteményesei, akiket leginkább foglalkoztatnak korunk égető kérdései, akik nevelő, tudatformáló, elhivatott munkásságukkal, példaeletükkel nemzedékek sorának jelölnek ki követendő irányt, nyújtanak lelki útravalót. Nem véletlen, hogy a harminckilenc megszólaltatott interjúalany több mint fele pedagógus: tanító, tanár, művészeti oktató. Ők azok, akik nemcsak az osztálytermek zárt terében, nemcsak tanítási program korlátai közt találtak maguknak mozgásteret, hanem azok falain túl, a tudomány, a kutatás, az alkotás, a közművelődés terén is maradandót

alkottak, a közéletben is tevékeny részt vállaltak. Szatmárban ki nem ismeri dr. Bura László, Olosz Ferenc, Muhi Sándor, Fazekas Lóránd, Fejér Kálmán, Kónya László, Mészáros Lőrinc, Kiss Kálmán... nevét, kikhez korban és időben oda társulnak a fiatalabbak, az új lendületet, új szellemet hozó tanítók és tanárok.

Az interjúkészítő különös érdeklődéssel fordul a szatmári színház meghatározó személyiségei felé. A Poór Lili-díjas Kovács Éva kiragadott szavai – „játszani tanítson, hogy a néző játszótársunkká váljon” – a színház hivatásának lényegét fejezik ki, azt árnyalják a hivatástudattal megáldott pályatársak – Keresztes Attila, István István, Bessenyei Gedő István – gondolatai is.

Múltunk ismerete a jövőépítés fundamentuma, identitástudatunk legfőbb letéteményese. Ez csendül ki a történészek, helytörténészek szavaiból. Szócs Péter, dr. Kiss Imola, Thoroczkay Sándor, Danku Pál, Bikfalvi György gondolatai, szavai a múlt példáján jelen feladatainkra intenek.

A kötet lapjain „megszólaló” református lelkészek – a Tasnádon szolgáló Pakulár István és Julianna – az egyházat foglalkoztató kérdéseknek adnak hangot: „mi is kérdezzük magunktól, mi az első: magyar reformátusnak lenni vagy református magyarnak lenni?” Ezzel rezonálnak Kovács József szavai: „Az egyház Istent szolgálja, és jó, ha a gyülekezet hat a világra és nem a világ a gyülekezetre.” Higgyed Gyöngyi karnagy a léleképítő tevékenységet a család, az iskola, a gyülekezet és a nemzet koordinátái összefüggésében konkretizálja.

Nem maradhatnak el a kötet lapjairól a közélet, a társadalom gondjai sem – a politológus Kereskényi Sándor, Kovács Jenő polgármester, a Madagaszkáron önkéntesként dolgozó Ilyés Ilona, dr. Raţ Erzsébet kórházmenedzser gondolatai napi közgondok labirintusaiba engednek betekintést. E „magaslatról” csupán egy lépés a családi élet belső világa, amely dr. Szabó Thalmeier Noémi, valamint a legszemélyesebb érzés, a szerelem, melynek titkairól Roboz Gabriella pszichológus „beszél” az olvasónak.

Elek György maga is költő, drámaszerző. Kötetéből nem maradhatnak ki a szépirodalom művelői sem. Jánk Károly és Simonffy József költő, Gúzs Imre prózaíró, Muhi Sándor képzőművész vall a vele készített beszélgetések során munkásságáról, ars poeticájáról.

Változatos témájú, a mai Szatmár megye sok-sok gondját, tennivalóját fölvető kötetet olvasunk. Lapjairól tartalmas életpályák tárulnak elénk, az idősebb korosztály a nyomaiba lépő fiatalokkal olyan virtuális tablót alkotnak, amely egy régió szellemi arculatáról ad hírt. Méltatásuk a társadalom erkölcsi elismerését szemlélteti, a megbecsülés jeleként hozza őket emberközelbe.

Az interjú lényege a megszólaltatás. A szerző szerepe a jelen, az olvasókat foglalkoztató problémafelvetés, a témaválasztás, az interjúalany kiválasztása, a megfelelő kérdések megfogalmazása. Innen már a megszólaltatotté a fő szerep. Színházi terminológiával élve: ő a rendező, aki a beszélgetés menetét meghatározza, ő az ügyelő, aki biztosítja, hogy minden a kérdezői szándék medrében haladjon. Teszi mindezt a színpalak mögött, a nézők számára láthatatlanul kell működnie. Ezért nem tartjuk szerencsésnek a címválasztást: Én kérdezek.

A kötet írásai napilap – a Szatmári Friss Újság – számára készültek. Van köztük olyan, amelyben a válaszadó eluralja, majdhogynem elsodorja a kérdezőt,

másokban biztos kézzel szab medret a beszélgetésnek, elmélyültebbek, átgondoltabbak, lényegre törőbbek. Ez utóbbiak közül – a megítélés nyilván szubjektív – említeném az Olosz Ferencce, a dr. Szabó Thalmeier Noémivel, a Thoroczky Sándorral, a Szócs Péterrel, a Kovács Éva színművésszel, a Bú Juliannával, a Kovács Józseffel készült interjúkat.

A zilahi Color Print nyomdában készült kötet címlapja Muhi Sándor képzőművész munkáját dicséri.

(x) Elek György: **Én kérdezek.** Interjúk. Szatmárnémeti, 2013

Könyvről könyvre

„A mi Illésünk”

Babits Mihály hasonlította Ady Endrét a bibliai Illés prófétához, a választott nép sorskérdésein tépelődő, jövőjét féltő személyiséghez, ahhoz az emberhez, aki történelmünk fájdalmas pillanataiban maga jelölte ki helyét a magyarság szellemi égboltján: „ember az embertelenségben”.

A Nap Kiadó *Egy vers* című sorozatának újabb kötete^(x) Őt idézi elénk: örök értékű emblematikus versét – *Ember az embertelenségben* – ajánlja az olvasók figyelmébe, helyezi érdeklődésünk rivaldafényébe. A sorozat szerkesztője – Pomogáts Béla – a szívünkben és szavainkban élő költő versét „hatalmas gondolati és érzelmi ívet bejáró, megrendítő költemény”-nek nevezi. Oly korban született, amikor „a nemzet hivatott vezetői nem vették észre, vagy nem akarták észrevenni a közeledő veszedelmeket. Ez a morális kötelezettség többnyire a költőkre maradt.” Ady Endre megérezte, felismerte, hogy „az általa mindig is a magyar történelem »tündérországának« látott Erdély milyen végzetes veszedelmek hálójába került”, az 1916-os román betörés óráiban „egyszerre érezte magát felelősnek szűkebb hazájáért, Magyarorszáért és az emberiségért (...) A versbeszédén mindvégig érződik az a mélységes személyes megrendülés és kétségbeesés, amelyet az erdélyi magyarság drámája: a csucsai várkastély alatt húzódó országúton nyugat felé tartó székelyföldi menekülők látványa okozott”.

Az impozáns sorozat előző kötetei – Illyés Gyula: *Egy mondat a zsarnokságról* (2009), József Attila: *A Dunánál* (2010), Radnóti Miklós: *Hetedik ecloga* (2010) – szerkesztési gyakorlatát követve, az életmű és annak igen gazdag recepciója kontextusában értelmezi a költeményt, tárja fel történeti háttérét, gazdag válogatást közöl a száz éves Ady-filológia e költeményéhez kötődő írásaiból.

Bár Ady Endre a partiumi Szilágyságban, Érmindszenten született, tanulmányait Nagykárolyban, a piarista gimnáziumban kezdte és a zilahi református kollégiumban folytatta, erdélyi kötődése meghatározó módon jelen van gondolkodásában, életművében. Gondoljunk az *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* (1905) című írására, amelyben történeti korokat idézve szól arról, hogy „Erdély látott elsőnek mélyen Európába (...) odakapcsolta magát Európához (...) innen indult meg a magyarok rajzása már előbb nyugati scholákra.” Pomogáts Béla kortörténeti és életrajzi adatokra épített tanulmánya – *Ady Erdélye és Erdély Adyja* – utal arra, hogy Ady Endre „Erdélyt állítja követendő példának századforduló nehezen tájékozódó, identitás zavarral küzdő magyar közléte elé”. Ugyanez évben „fenyegetett

területként” (*Elnémult harangok*) szól róla, tesz említést „a bukaresti politika erdélyi területi aspirációiról” (*Se treasca*). A balkáni háborúk idején fakad ki belőle a fájdalmas jajkiáltás: *S ha Erdélyt elveszik?* (1912) című írása. (Ezeket és több más erdélyi vonatkozású írásait – a szomszédaink „érzékenysége” figyelő kurzus döntése következtében – hiába keressük az 1977-ben megjelent *Ady Endre publicisztikája* című háromkötetes gyűjteményben.) Felidézi azt a kort, amikor „az európai nemzettársadalmak legparancsolóbban fejlődéses korszakában Erdély volt: Magyarország”. A transzszilvanizmus eszmetörténeti és irodalmi áramlatot megelőzve ismeri fel azt, hogy „Erdélynek külön lelke van”. Az erdélyi románt és magyart az évszázados sors, egymásra taltságot két ikergyermekké tett, mely állapotot a Kárpátok alatt élesztett „tüzes, vad álmok” egymás ellen fordítanak. Fölteszi a kérdést: „Beszéljünk-e a Romániába olvasztandó magyarságról, melynek, ha lehet, rosszabb, embertelenebb s főképpen otthontalanabb sorsa volna a mai erdélyi románokénál?” Reménykedik: „Erdélyt akarjuk, tartjuk s meg fogjuk őrizni.” 1915-ben Bölöni György társaságában tett erdélyi körút élményét megörökítő írása – *Lenn, Erdély földjén* – megrázó vallomás, sorait féltés és aggodalom, halálhangulat hatja át. Benne az Ószövetségre emlékeztető bibliás telítettségű szavakkal ad hangot reményének: „Erdély, te Magyarország vagy s ha Magyarországra van még szüksége a Földnek, te megmaradsz nekünk.”

A publicista racionális érvei, figyelmeztető szavai, félelmei a költőben is visszhangra leltek.

Ő, aki új vizeken járt, aki beállt a magyar Messiások sorába, aki az ős Kaján hevületével ostorozta Mammon hatalmát, az úr-Hunnia urait, magyar jakobinusként vallott a közép-európai népek közös bánatáról, a grófi szerű kisemmizettjeiről, muszáj-Herkulesként vállalta harcot a Tökmag Jankók ellenében, kutatta a magyarság titkait – a halottak élén sem szűnt meg aggódni népe sorsáért, jövőjéért. A világégés rettenetében kiáltja a világba: „Őrzők, vigyázatok a strázsán. / Az Élet él és élni akar.” (*Intés az őrzőkhöz*) A „borzalmak tiport országútján” a téboly lett az úr. A téboly, mely az 1916-os román betörés következtében ezreket, tízezreket készített, kényszerített menekülésre, mintegy előrevetítve Erdély később bekövetkező tragédiáját: „a közeledő *ítélet* rettenetességét” (*Csinszka – Adyról*).

Ady Endréből a csucsai kastélyból elé táruló látvány csiholja ki a csodálatos költeményt, az *Ember az embertelenségben* című drámai telítettségű lírai vallomást. Ember és embertelenség – micsoda ellentétpár vívja benne küzdelmét! Az „újból élő és makacs halott”, az életerő utolsó leheleteként kiáll a küzdőtérré, az borzalmak tiport országútjára, Téboly-ütötte is az emberség nevében szól az embertelenség ellen. A költemény mintegy összegzi mindazt a küzdelmet, amelyet költői pályája során folytatott nemzetéért, annak jövőjéért.

Az életmű egészéből kiragyogó alkotás a *Halottak élén* című kötetben jelent meg. Az azt méltató korabeli kritikák írói – Schöpflin Aladár, Tóth Árpád, Földessy Gyula, Halasi Andor, Reményik Sándor, Kosztolányi Dezső, Balázs Béla, Fábry Zoltán –, továbbá a költői pálya egészét bemutató kortársak és későbbi méltatók – Jászi Oszkár, Babits Mihály, Schöpflin Aladár, Déry Tibor, Révész Béla, Makkai Sándor, Bányai János, Vatai László – a háború idején született versek kontextusában, kiemelten méltatják a költeményt, hangsúlyozzák annak időtlen, örök érvényű

üzenetét. Schweitzer Pál, Király István elemzései behatolnak a költői műhely és gondolat legmélyére, feltárják annak legrejtettebb kincseit, művészi értékeit, meg-rajzolva a vers genezisének útjait a megfogantatástól, a primér élménytől az eszmei, etikai/erkölcsi magaslatra elvezető fejlődésvonalát. „Hirdette a vers a maga dinami-
kus antitézisével, hogy nemcsak egy út adott, mindig van választás. Van lehetőség. Az élet nem kimért sors, hanem egyben döntés (...) Nemcsak az embertelenség: az emberhez méltó lét lírai meghatározását is adta e költemény.” (Király István)

(x) Ady Endre: *Ember az embertelenségben*. Nap Kiadó, 2012 – *Egy vers* sorozat. Sorozatszerkesztő Pomogáts Béla

Monodrámák lépcsőin

Ha számítógépünk internetes keresőjébe írjuk a monodráma címszót, számtalan adat tárul elénk, többek közt az is, hogy tájainkon monodráma fesztivált, monodráma napokat szerveznek, az ilyen típusú előadásoknak pedig se vége, se hossza. Divatba jött tehát a műfaj – alkotók és előadóművészek sora választja az önkifejezés, az irodalmi és színházi megjelenítés eszközéül.

Mi is a monodráma? Szakkönyvek szerint egyszemélyes színmű, amelyben a hősnek önmagával kell megküzdenie, énjének konfliktusban álló „rétegeit” kell szembesítenie, az előtte álló választási lehetőségeket mérlegelnie. Közhely, hogy önmagunkat legyőzni a legnehezebb. Hisz ebben a belső párbeszédben a kérdés és a felelet is a mienk, az állítás és a cáfolat egyaránt bennünk vívja harcát. Gondolati sűrítettség, művészi megformálás tekintetében hihetetlen próbatétel elé állítja a szerzőt s a színészt is. A külvilág itt csak áttételesen van jelen, a színpadkép is a lehető legegyszerűbb eszközöket veszi igénybe: hangeffektusokkal, zenei aláfestéssel, „vendégszövegekkel” – azok is az övéi – viszi előbb a „cselekményt”, tölti ki az idő és térbeli váltások perceit, teremti a hangulatot, idézi elénk azt a miliőt, amelyben a hős küzd – önmagában, önmagával. A monodráma író és színész számára egyaránt a művészi megmérettetés magasiskolája.

Büki Attila sokoldalú alkotó. Bár elsősorban költőként ismerjük, képzőművészként is megérdemelt hírnévre tett szert, a drámai műfajban is megmérette magát. Bizonyoság rá a *Sára holdja* (2007) című kötet; a *Határfa* (1998) című verses drámája, a *Hany Istók* (2007) című mesejátéka.

Drámakötetének megjelenését egyöntetű elismerés fogadta. Az *Utószót* író Cs. Varga István a színművek lényegi vonásaira mutat rá: „Büki darabjaiban érezhető, hogy a figurák zömének nincs tiszta jelleme, vagy éppen változóak az egyes szituációkban, úgy hajladoznak, mint a nádszál. Nincsenek eszményeik, »kapaszkodási« pontjaik. Nem ismerik a dolgok valódi értékét, azt, amit érnek, és azt sem, amit jelentenek. Kitapintható a múlt, a *szocialista társadalom* örökségének továbbélése és jelenünk számos kiútkeresése, kísérlete, miközben a hatalmi manipulációk, pártoskodások, kisemberek közösség nélküli lázadással zajlanak...” Miben látja ennek az okait? A gyökértelenségben, a krónikus szeretethiányban, a globalizáció okozta elszemélytelenedésben, fásultságban, a társadalomban eluralkodó agresszióban. Bertha Zoltán a színművek önmagukon túlmutató kontextusára – hátterére, genezisére – vet fényt: „Büki Attila drámáinak világa szervesen kapcsolódik a lélektani, társadalmi színműírás finom valóságmegjelenítő áramlataihoz, a tradicionális lélekelemző és helyzetértelmező realizmus, illetve a modern – mert jelképies, példázatos jelentéssugallatokkal egyre bőségesebben töltekező – pszichológiai realizmus jól ismert vonásaihoz, mintáihoz. A jellegzetes családi, szociális, morális konfliktusformákat és korszakjelző emberi sorstragédiákat kibontakoztató szituáció- és karakterábrázolás olyan típusát teremtvé meg, amely napjainkban egyre inkább – holott

valóságos időkben igencsak elévülhetetlenül szükséges és aktuális az ilyenfajta önismeret-gazdagító drámai lét diagnózisok feladatvállalása.” A hősök meghasonlásának okait a lelki-erkölcsi szétesésben, az önsorsrontó tépelődésben, a támasztalan, kozmikus egyedüllétben, a felfordult és elviselhetetlenül igazságtalanná, élhetetlenné pokoliasodott világkörnyezet totális válságában, romlás-folyamatokban, a kapaszkodási pontok hiányában jelöli meg. Erdei Sándor az írói üzenet tengelyébe az önmagunkkal, a valósággal való szembenézést, életünk esendőségét helyezi. Ehhez igazodnak, ebből fakadnak Büki Attila drámáinak sajátos művészeti eszközei is: „Csonkaéleteket, amputált, transzplantált lelkiségű embereket mutat meg, s ezért redukciós nyelvet használ az író: nagy szerepük van ugyanis a szövegében az elhallgatásoknak, a sejtetéseknek, a szüneteknek. Csonka verbalizmus jellemzi a drámák nyelvi szövetét, színpadra vitelkor e beteg világok megjelenítésekor ezért juthat nagy szerepe a metakommunikációnak. Totális verbalizmus helyett »tépett« színházi nyelv, szaggatott öltözetű scenika – effajta eszközkészlettel lehet leginkább visszaadni a Büki Attila-i dráma világot.” Kovács József László is azt hangsúlyozza, hogy e kötetében „Büki Attila láttelepet készített a minket körülvevő valóságról. (...) Drámáival arra figyelmeztet, hogy legyenek vállalható eszményeink. A belülről vezényelt törvényt mindenkinek magának kell önmagában kiformálnia. Élni csak aszerint lehet(ne)!” E drámák hőseinek válsághelyzetei lezúllásához, személyiségük felbomlásához vezetnek, előttük/mögöttük felégették a pallót, amely az értelmes lét felé el- vagy visszavezethetné őket. Sorsuk megrázó volta válthat ki a nézőben/olvasóban katarzist, intést: innen tovább már nem vezet út, csak a megsemmisülés, az önpusztítás irányába.

Most megjelent kötete^(x) az előbbivel szögesen ellentétes irányból közelíti s valósítja meg az írói szándékot, a gyarlóság helyett az erény kerül reflektorfénybe, az árnyék helyett a fény övezi hőseit. Pedig a drámai helyzet ugyanaz: az utószóíró, Kelényi István szerint „az áthallások révén, napjaink problémáiról és közéleti visszasságainkról is »tudósít«.” A monodrámák hősei – Felsőbüki Nagy Pál, Joseph Haydn, Brunszvik Teréz, Sass Flóra és Balázs Dénes – egymástól eltérő korokban, különböző társadalmi közegekben éltek. Közös vonásuk – mely valójában összeköti őket – a felelős életszemlélet, a kitűzött céllal való azonosulás, közösségi elkötelezettség, az értelmes cselekedet. Mily messze vannak az előző kötetben olvasható monodráma – *Mindenki elmehet* – hőse, Nemes Alajos kisiklott sorsától, kiúttalan életszemléletétől!

„...A legderekabbb ember...” című monodráma a reformkor neves közéleti alakját, Felsőbüki Nagy Pált idézi élénk. Élete alkonyán tekint vissza a megtett útra, közéleti küzdelmeire. A reformkor kimagasló személyisége, országgyűlési képviselő, kiváló szónok, aki nagy hatású felszólalásaival „képes volt az elhidegült lelkeket nemzetünkért felforrósítani”. Széchenyi István és Wesselényi Ferenc, Kossuth Lajos és Deák Ferenc, Batthyány Lajos és Festetics György kor- és harcostársa a nemzeti megújulásért vívott küzdelemben. Pályája kezdetén felismeri: „ha az ember akar valamit, ami elűt a megszokottól, többnyire kiváltja az emberek ellenkezését”. A színmű ezt a konfliktus bontja ki: közte és a haladást gátló erők között. A mély gondolatiságot hordozó sorokban ott olvashatjuk az önmagáról rajzolt portrét: „...van önbecsülésem, annak köszönhetem, hogy nem ragadnak magukkal a kicsinyesek, az

álszentek. Mindig is azokat szerettem, akikben él a nemeslelkűség, lovagiasság, tudnak önzetlenül élni, s ha kell, a nemzetért bőkezűnek lenni.” E nemes erények, tulajdonságok az ő korában sem ígértek fényes karriert, ellenkezőleg: ellenállást, gáncsoskodást, áskálódást. Kik álltak a túlsó parton? Az állóvízben sütkérezők, a puhány talpnyalók, fajtája önelégültjei, a bécsi udvar bizalmatlansága... Tetézi mindezt, hogy magánélete is rendezetlen marad. Hite öregkorában is – bár „a földnek már csak árnyamat mutatja a nap fénye” – töretlen marad: „nincs olyan ember, se hatalom, mely megvásárolhatná lelkemet”. Személyében – akit Széchenyi István „a legderekabb ember”-nek nevezett – az erkölcsi példamutatás, az eszményeihez való hűség drámája nyer színpadi megfogalmazást.

Az *elhivatott* című dráma főhőse – Brunszvik Teréz – az előbbi dráma hősétől eltérő úton haladva kívánja társadalomjobbító szándékát megvalósítani: „a mindent magával ragadó áradatban nincs más gát, csak a nevelés”. Előtte ott a családi példa, édesapja diétai kezdeményezése: a magyar anyanyelvű, nemzeti szellemű nőnevelésről, állami leányiskolák szervezéséről szóló tervezet. Elfogadták, de a megvalósítás hamvába hullt. Ezt a fonalat akarja fölvenni, tovább szőni. De nem csupán a terveit elutasító társadalommal kel megküzdenie, hanem anyja ellenállásával is. Terézt gyötrő kérdések kínozzák: „Létezhetünk-e a társadalom javára, ha nem élünk tiszta lelkiismerettel? Nem válik-e lehetetlenné az élet az erkölcsi törvények nélkül? Miért nem különböztetjük meg az igazat a hamistól, a jót a rossztól, az erényt a bűntől?” Akit ilyen gondolatok foglalkoztatnak, attól mi sem áll messzebb, mint belenyugodni kora megcsontosodott női sorsképletébe – jól férjhez menni, egy ráerőltetett házasságba zuhanni. Ő a maga útján akar járni, s azt az utat az intézményes gyermeknevelésben, kisdedovók létrehozásában találja meg. „Lehetek-e lassú vizek helyett tengeráramlás?” – teszi fel magának a kérdést, hisz tudja, mily ellenállásba ütközik. Mi ad erőt hozzá? Az elszántság. Unokahúga, Teleki Blanka, egy új nőideál képét vetíti elé: „másokért élni, másoknak használni”. Kora modern pedagógiai eszméinek ismeretében fogalmazódik meg Terézben a felismerés: „nevelés teszi az embert, s az ember a hazát!” Küzdelme megérleli gyümölcsét: Budán megnyílik az első kisdedovó. Az idős asszonyban korát meghaladó célok fogannak: „senki se pusztuljon el a tudatlanság és alávalóság mocsarában”. A dráma zárójelenete – Teréz imája – egy önátadó, megszentelt élet foglalata.

A *Hercegi szolga* Joseph Haydn életéből idézi azokat az éveket, amelyeket Esterházy Pál, majd Esterházy Miklós alkalmazásában másod-, később első karmesterként, komponistaként tölt. A szerződés feltételei ugyan megalázóak, röghöz kötik, tehetségének kisajátítását jelentik. El kell fogadnia, hisz annak, aki oly alulról jött, tehetsége kibontakoztatásához más lehetősége nem adatott. De ő, akit Isten is komponistának teremtett, lelke derűs napjaiban felülemelkedik a kötöttségeken, felismeri, hogy „a világban sokféle érték van, ami az embert szolgálhatja”. Ő zenével szolgált. Szimfóniáival, melyek belső szabályait, a hangzást, a harmóniát maga teremtette meg, valójában szabad lett.

A *Székelzföldi hajnalcsillag* története történelmünk tragikus eseményének felidézésével indul: a magyar szabadságharc idején mőc szabadcsapatok támadják meg és koncolják fel Nagyenyed, Abrudbánya, Zalatna és környéke magyarságát. A dráma főhőset – Sass Flóra – román dajkája bújtatja és menti meg, majd egy örmény

család gondjaira bízva, velük török földre menekül. A Duna partján játszadozó gyereket rabszolga-kereskedők rabolják el. Évek múlva egy angol úr váltja ki a fogságból. Magával viszi a Nílus forrásvidékének a felderítésére, később Angliába, ahol feleségül veszi. A szép, romantikus történet – egy újabb afrikai úttal – drámai forgataga epikus jelleget nyer, a hitvestársi hűség és kitartás példázatává szelídül. Olvasatunkban ott van még egy cselekményszál: a magyar lányt megmentő román dajka, a nevelését föl vállaló örmény család, a rabszolgaságból őt kiváltó angol lord – akik az emberség szép példázatát testesítik meg egy olyan világban, olyan korban, amikor/ahol a gyűlölség vált mindennapivá.

Balázs Dénes – *A föld szerelmese* főhőse – „csak azért is” kitartása a huszadik századi tudós sorsát példázza. Édesanyja intése – kórók közt nehéz pálmának lenni – ellenében, koldusszegényen is útra kel Ázsia, Afrika, Észak- és Dél-Amerika barlangjainak kutatására, tanulmányozására. Egyszemélyes vállalkozásaiból hazahozott tárgyakból álmodja meg múzeumát – ha nem adódik más hely, akkor saját lakásában. Küzdelme nem kevésbé heroikus, a drámai hősök szenvedélye fűti: a hivatásszeretet, az elhivatott tudós konok kitartása, áldozatkészsége, megszállottsága. Álma megvalósul: Érden, a Magyar Földrajzi Múzeumban otthonra lelnek a nagy elődök, híres utazók, felfedezők hagyatékának tárgyai.

Ha e drámákat összefűző közös vonást keresnénk Büki Attila kötetében, azt egyetlen szóban fejezhetnénk ki: elkötelezettség – a köz és embertársaink javára, a nemzet, a haza szolgálatára. Hősei közös erkölcsi eszménye a hűség és kitartás mellett az akaraterő, mely lassú víz helyett tengeráramlássá válik. Teréz szavaival, mindannyian elmondhatják magukról: „én arra vagyok hivatva, hogy szolgáljak” – ki-ki a maga helyén, a maga lehetőségei szerint, a maga korában. Ez az ő üzenetük az olvasók, embertársaik számára.

Minden műnek annyi olvasata van, ahány olvasó. Erre utalnak a szerző *Folyam* című drámájában szereplő képzőművész, Imre szavai: „Egy-egy mű annyiféle olvasatot tartalmaz, amennyit a befogadó kihall belőle, illetve beleérez. Eredendően minden alkotás nyitott műként viselkedik: csak akkor ismerhető el létjogosultsága s minősíthető valódi művészi teljesítménynek, ha megszólít, ha párbeszédre készítet...” E készítés szülte a fenti sorokat is.

(x) Büki Attila: **Századok lépcsőin.** Monodramák. Syllabux Könyvkiadó, Budapest, 2012

A város (vissza)vár

Életképek Nyíregyházáról

„A jaó Isten áldja meg azt a földet...”

Jó negyven évvel ezelőtt a Nyíregyházi Kiskönyvtár sorozatban született egy könyv – *„Én szőke városom”*. Írások Nyíregyházáról (1971) –, melynek szerzői versben, prózában vallottak szülőföldjükről, a városhoz kötődő emlékeikről. A szerkesztők szándékát – „olyan olvasókönyvet szeretnénk az olvasók kezébe adni, amely nemcsak ismereteket közöl, hanem gyönyörködtet és szórakoztat is” – siker koronázta. Olyannyira, hogy az ötlet, a gondolatcsíra négy évtized múltán is életképesnek bizonyult. A Bodnár István és Karádi Zsolt szerkesztésében tavaly megjelent kötet^(x) szépirodalmi alkotások, emlékiratok, változatos, színes publicisztikai írások révén szól arról, hogy napjainkban mit jelent, mit nyújt A Város, a mai Nyíregyháza. Soraik mögött, háttéranyagként ott érezzük eleink és kortársaink – Lukács Ödön, Geduly Henrik, Márkus Mihály, Koroknay Gyula, Katona Béla, Margócsy József, Ilyés Gábor, Németh Péter, Bene János... – munkáit, illetve az általuk szerkesztett könyvekbe foglalt ismeretanyagot. A kötet írásai emelkedett hangon, érzelmi, lírai töltetű szavakban, életképekben, vallanak – közvetve vagy áttételes módon – a szülőhelyről, annak tárgyi és szellemi értékeiről, a befogadó közösségről, környezetről. A kötet ráébreszti az olvasót azokra a szellemi, érzelmi kisugárzásokra, melyek melegében élnünk adatott. A város olyan, mint az édesanya: életet ad, nevel, ölelő karjaival óv, útra bocsát, mindig visszavár. Fölötte ott lebeg a nagy íróelődök – Krúdy Gyula, Móricz Zsigmond –, s a későbbi alkotók – Ratkó József, Galambos Lajos, Váci Mihály, Sipkay Barna – szelleme. Az ő ragaszkodásuk, látó és láttató soraik termékenyítik meg a ma élők írásait, ébren tartják az „akácvirág-illatú utcák”, a „zserbóédes otthonok”, a „kődominó”-ra emlékeztető tömbházak hangulatát, példaéletű eleink emlékét, morális tartását, otthon- és hazaszeretetét. Mindenik írás egy-egy ceruza- és ecsetvonás azon a kompozíción, freskón, amely a sorok révén gazdagodik, teljesedik ki előttünk.

Tamás Tímea halk töprengései – erdélyi szülőföldje városainak megidézésével – Nyíregyházát tágabb kontextusba helyezi, a nagy magyar városok sorába emeli, azok közé, amelyek sejtelmes és nyugalmat árasztó otthonai az ott születetteknek és a befogadottaknak is.

Nyíregyháza arculatának megrajzolásakor – a hely kötelez – Krúdy Gyula személye és emléke megkerülhetetlen. Őt idézi Jánosi Zoltán költői emelkedettségu évfordulós megemlékezése, Ő ihleti Bodnár István, Nagy Zsuka és Onder Csaba költeményét – a hangvillaként adva meg az alaphangot a kötet további írásainak.

A kötet domináns vonása az emlékezés, az emlékidézés. Kurucz Gyula a vidékről városra kerülő gyermek rácsodálkozását, az első városi élményeket tárja az olvasó elé; Kovács Katáng Ferenc, Norvégiába sodródott honfitársunk tömör sorai,

szóáradata családi események révén enged bepillantást a gyermekkor romantikát sugalló világába; Antal Anikó Torontóból a Szent István utca képét varázsolja – *à la recherche* – maga elé; Kulcsár Attila a Kossuth-tér metamorfózisát idézi fel. Hatvan év története, személyes krónikája sűrítődik a fővárosba költözött Marik Sándor újságíró soraiba, a befogadó város emlékképei mozaikkockákként sorjáznak elénk. Az újságíró különleges helyzete kínálta a lehetőséget Speidl Zoltánnak is, hogy galériára menő portrészorozatban mutassa be a városhoz kötődő, innen elszármazott híres emberek életútját. Szép metafora – a növényt éltető és megtartó földlabda – érzékelteti, hogy bárhova is kerülünk az életben, a magunkkal vitt földlabdának köszönhetően „szebben nyílik meg a virág, sudárabb lesz a fa az új helyen is”. Mádi Szabó Gábor, Kossuth-díjas színművész emlékeiben „*ez volt a város*, a legszebb, legnagyobb”, a szülőföldnek szóló tömör üzenetében – „*a jaó Isten áldja meg azt a földet*” – a hála és a szeretet hangja ölt testet. A szülőhely iránti ragaszkodás szép példáját idézi a Kovács József hosszútávfutóval készült interjú is. Szerénység, kitartás, ambíció, a haza szeretete jellemezte. „Minden válogatott versenynek volt egy érzelmi töltete. A tudatom alatt ott motoszkált, hogy most a hazáért kell futni.” Az emlékidézők galériáját gazdagítja Kósa Ferenc filmrendező. Felvillannak előttünk az ötvenes évek, egyfelől azok az emberek, akik az igazság hatalma helyett a hazugság hatalmát szolgálták. Az ellenpélda, az ellensúly sem hiányzott: a világra eszmélés horizontját a nemes eszmények felé nyitó Kató nénik, Almássy Lászlók, kiknek tanítása gyümölcseként „végestelen végig igyekeztünk hűségesek maradni a szabolcsi szegény emberek világához, és hűségesek maradtunk önmagunkhoz is”. A közösség- és jellemformálás irányvonalait kijelölő tanítás, az élményszámba menő előadások erejét szemléltetik Hamar Péter emlékezetének „tükrörszilánkjai”, megannyi karakteres vonás Margócsy József tanár úr portréjához. A város szellemi, művészeti életét hosszabb-rövidebb ideig meghatározó személyiségek panteonjában ott találjuk a Bodnár István és Hetey László írásában előttünk álló Mensáros László személyiségét, a Csermely Tibor tolla nyomán életre kelő Váci Mihály és Végh Antal alakját. Változó korok, sűrű fekete felhők által borított ég és nyárderű, szívmengető pillanatok és tragédiák sorjáznak a lapokon. De a „szorongó és szorongató idők” sem lehettek olyan mélyek és rombolóak, hogy Ratkó József is ne ismerte volna fel a sokadalmat szemlélő cigányasszony szavainak – „olyan szépek vattok, mint a tűnő madár” – költői igazságának mélységét, magasságát.

A mélység és magasság végpontjai közt feszülő koordináták végtelen lehetőséget kínáltak ahhoz, hogy ki-ki a maga hangján, értékskáláján, érzelem-gazdag szavakkal szóljon A Városról. Pásztor Anita Enikő, Bódi Katalin, Csáki Alexandra, Erdélyi Tamás, Szabó Tünde, Mogyorósi László, Gucsa Magdolna, Antal Balázs, Csabai László, Borbély Adél, Deák-Takács Szilvia, Bodnár István, Bódi Katalin, Darvasi Ferenc, Kulcsár Attila, Minya Károly, Tarczy Gyula, Kovács Judit, Hetey László, Gávai Anita, Karádi Zsolt ihletett sorai megannyi szellemi építő- és kötőanyag, útjelző és fénysugár, amely segíti az olvasót, hogy maga is meglássa, benne is tudatosodjon mindazon vonásokat, értéket, amelyeket Nyíregyháza város hordoz múltjában és jelenében, lakóiban.

A költők tollát ugyane gondolat, szándék vezeti. Bő kiáradású forrásuk a város, a táj, az itt élők gondolat- és érzésvilága. Kötött versformákban vagy szabadversben

szólnak arról, amire a hétköznapi nyelv képtelen, titkokról, amit csak ők tudnak/tudhatnak, amit csak ők látnak/láthatnak. Mester Attila, Béres Tamás, Antal Attila, Mihálka György, Fodor Nagy Gergely, Nagy Gergely László, Budaházi István, Nagy Zsuka, Lajtos Nóra, Kürti László, Oláh András, Varga Zoltán, Vass Tibor költeményeiben kitárulkozik a város, családtagok, ismert személyiségek arca villan fel az időből, a szivárványszínű táj, az a különös hangulat, amely foglyul ejt, amely visszatart, amely visszavár. Mindenik vers egy-egy nemes fémből készült szelence, melyben sorokba rendezett, strófákba töredeztet igazgyöngyök rejtekeznek. Szubjektív elfogultság, hogy csak kettőt emelünk ki belőlük! Oláh Andrásnak „az égi kocsmákban egyikében Krúdyval borozgató” Katona Béla emlékét idéző szép költeményét – *Szindbád nyomában* –, valamint Lajtos Nóra *Engesztelő rekviemjét*, amely szakrális elemekre építkezve tiszteleg János István, a korán elhunyt főiskolai tanár, klasszika filológus emléke előtt.

A kötet minden sora szemléletes visszaigazolása Kósa Ferenc szavainak: „...az írás a lehető legszemélyesebb emberi megnyilatkozás”. H. Németh Katalin – a képzőművészet nyelvére lefordítva – ezt így értelmezi: „A mű egy sejtésszerű érzés anyagi kifejeződése. Kozmikus összefüggéseket sejtet, továbbgondolásra indít.” Tekintsük ezt a kötetet is egy virtuális műnek, mely arra buzdít, hogy magunk is jobban ismerjük meg városunkat, amely születésünk helye, amely befogadott, amely, ha utunk máshová sodort, mindig visszavár.

Szerettünk volna külön-külön is bevilágítani e személyes megnyilatkozások mögé, értelmezni a nyelv kínálta csodákat, valós és transzcendens üzeneteit. Szemünk az összképre fókuszált, a kötet egészére. Minden alkotás, minden sor egy-egy csermely, mely egyesülve folyóvá, folyamává duzzad, egy-egy toll- és ecsetvonás, mely együtt varázsolja elénk a képet: a „rejtőzködő szépségek” városa, Nyíregyháza arcát, mely, ha beletekint képzeletünk varázstükrébe, elmondhatja magáról: „ez mind én voltam egykor” – anno 2012.

A kötet értékét növelik H. Németh Katalinnak a város hangulatát érzékeltető, mély impressziót hordozó és ébresztő rajzai. Az antológia szerzőinek pályaképét összegző sorok jelzik, mily gazdag az a szellemi háttér, amely e város jelenét és jövőjét meghatározza. Hisszük, hogy ők s az eljövendő nemzedék is megszívleli Ratkó Józsefnek a nyíregyházi színpadról elhangzott, a nemzetnek címzett imádságos, intő szavait:

„Juttasd eszükbé, ki vagy Te, Uram,
s kicsodák ők! És tedd, hogy ne legyünk
gyalázatja a szomszéd nemzeteknek,
ne legyünk csúfja és játékai,
s messzire való maradékaink
rút járom alá ne vettessenek! Ámen.”

(x) A város (vissza)vár. Életképek Nyíregyházáról. Örökségünk Könyvkiadó Kft. Nyíregyháza, 2012

Bársony István: Árnyak az éjszakában

A Lazi Könyvkiadó vadász-könyvek sorozatában megjelent kötet^(x) az olvasók megnövekedett érdeklődésének a tanújele. Ugyancsak Szegeden jelent meg a szerző *Fekete vér* (2006) című kötete, az azt megelőző és követő években pedig még további hat kötet, más kiadók gondozásában. Bársony István mai sikereinek a bizonyossága az is, hogy a Magyar Elektronikus Könyvtárban is kedvelt szerző, a világhálón hozzáférhető kilenc kötetet több mint húszezren „hívták le”.

Napjaink olvasójában fölmerül a kérdés: ki az az alkotó, akinek vadász-történetei száz év múltán is oly keresettek, sikerkönyvekké válnak? Bársony István vadászíró (1855–1928) a szakma és az irodalomtörténet is a legnagyobbak közt tartja számon, akit „természetismerete és tájleírásai emeltek ki kortársai közül”. Vadászrajzai – a korabeli kritikusok szerint – kimagaslanak kora irodalmából. Mi az olvasó elvárása e könyvekkel, írásokkal szemben? Nagy Domokos Imre szerint: „a vadászkönyv legyen szórakoztató, hangulat- és érzelemkeltő, élményanyaga mellett is ismeretközlő”. Egyik korábbi kötetének kísérő szövegében olvashatjuk: „Legjobb írásaiban a vadászat csak ürügy arra, hogy az erdők, a mezők, nádasok világáról beszélhessen, és hogy az urbánus környezetben élő olvasók figyelmét felkeltse a természet iránt.”

Bársony István élete ezernyi szállal kötődik a természethez, a vadászathoz. Tizenhárom éves korában már saját vadászfegyvere van. Hosszú élete során „bevadássza” a korabeli Magyarországot – a Tátra fenséges csúcsait, Erdély hegyeit, a Duna-melléki erdőségeket. A természetszeretet édesapja, az irodalmi érdeklődést édesanyja plántálja, hinti el lelkében. Életében is közkedvelt szerző volt, negyvennégy kötet írója. Ő írta az első magyar állatregényt. Érdemei elismeréseképpen a Petőfi Társaság, a Kisfaludy Társaság és az Aurora Kör tagjává választja, hetvenedik születésnapján Jókai-nagydíjjal tüntették ki; a vadásztársadalom megbecsülése sem marad el: a Diana Vadásztársaság tiszteletbeli örökös elnökévé, a Hubertus Magyar Vadászati Védegylet pedig tiszteletbeli elnökévé választja. Írói hitvallásáról a *Délibáb* (1928) című kötetében megjelent önéletírásában vall: „A novelláim mesék. A természetről csak igazságot írok, költői mezbe öltöztetve. (...) A vadásznak a természetet úgy kell ismernie, mint a természettudósnak.” (*Magamról*) Írói ideálja Jókai Mór és Tompa Mihály, az irodalomba Gárdonyi Géza vezette be.

Az *Árnyak az éjszakában* című kötetében megjelent írásai visszaigazolják számunkra a róla írott méltatások helytállóságát, az önmaga iránt támasztott elváráshoz való hűséget. Egy csodálatos tündéri világba vezetnek el bennünket, az akkor még jobbára érintetlen természetbe, megismerteti velünk annak élővilágát – az ősrenetegék szürke homályát, az erdei tisztások hajnali harmattól csillogó pompáját és annak lakóit: a veres bundás kalandort, az éj komor vándorát, a koronás nagyúrt, az erdei kakast, a lép fehér szellemeit, a halak kis tigrisét, az erdő bestiáját, az éj kalandosait, az agancsos leventéket, a szerelem szárnyas dalnokait, a büszke madár-

királyt... – kikről tömör, találó jellemzést ad; vele együtt hallgathatjuk a szarvas-himnusz, az őserdők orgonáját, tanúi lehetünk az őznász felejthetetlen, szavakba alig önthető látványának.

A kötet novelláiban, elbeszéléseiben a természettudós alaposságával végzett megfigyelést a költői leírás oldja, nem a fotográfus egzakttségével, hanem a művész megjelenítő képessége révén. Írásainak kezdősorai olyképpen hatnak az olvasóra, mint egy zenei mű bevezető akkordjai, melyek magukba rejtik a történet, a lírai hangulat főbb vonásait, motívumait, amelyek a műben bontakoznak ki. „A zöld szín teljessége elhatalmasodott az erdőn, buja erőttől duzzad a világ, a föld elérte legnagyobb szépsége nyilvánulását. A szerelem szárnyas dalnokai, apró családtagokkal megszorodva, elteltek már szülői gonddal; a fa tökéletes lombja homályba borítja az alatta cseperedő füvet. A nyári ég sötétkéjje hajlik át az erdő sűrűjén; látom a nagy fényt, ami kápráztatva villog ki a melegség áramlatából; kint a napon ugyancsak érezném már a június erejét. De itt, a bükkösben, nincs tüze a belopódzó fénynek: félénken bujkál a lombnyílások között az eltévedt sugár.” (*Őzike*) Egyre bennebb halad az erdőben Figyelme nem kerüli el a haraszt között bujkáló ürge egeret, aki „napfürdőt vesz a levelek közt táncoló sugárban”, mígnem a bozótban fel- majd eltűnik „egy vörhenyes színű, nyári kabátos őzike. Az utolsó szökéssel tisztán megmutatta fehér kötényt, arról tudom, hogy a szépnemhez tartozik. De még egyebet is könnyű kitalálnom. Az a dobogás, amellyel megriasztott, ékesszóló beszéd, ezt jelenti az őzikék nyelvén: »Csitt, gyerekek! Lapuljatok meg gyorsan, valaki jön! Ellenség közeledik!«” Nem kapkod a puska után. A látvány elegendő élmény, mely tartalmat, varázslatos hangulatot ad a napnak. A megfigyelés, a tapasztalás az élet új s új rejtett szeletét tárja elé. Írásaiból kitűnik, hogy jobbára egyedül szeret vadászni, sok esetben zsákmányt sem ejt. Az ő valódi zsákmánya a természet kitárulkozása. „A kanyarodónál ott volt előttem a virágzó májusfa, havas sávokkal végigfestve. A virágfürtök megannyi fehér ecsetvonásként világítottak a zöld közt; a mézillat csak úgy dőlt belőlük; a szellő onnan lengett. Íme, megloptam most az erdő szépét, amint éjjeli pongyoláját váltja, és tündöklő fehérségét félénken, szemérmatosan mutogatja. Az alkonyodó nap is erre volt kíváncsi: tüzes ajakkal csókolta végig még egyszer a szép fát, mielőtt elbúcsúzott volna tőle mára. Egy szemtelen szürke varjú rontotta meg az idillt azzal, hogy káromva húzott el fölöttem.” (*Egyedül*) Tucátjával idézhetjük az ilyen, ehhez hasonló vagy ezt felülíró színes, lírai töltetű hangulatképeket. Különösen sok található az *Árnyak az éjszakában* című írás lapjain. Cselekmény látszólag szinte semmi. „Lesem az erdő lélegzését, és a percek múlásába beleképzelek ezer évet. Az örök időnek az is csak egy szempillantásnyi része.” Elgondolkozik azon, vajon „mit üzenet egymásnak a bokor a szellő sugdosó nyelvén?” Az égen látható felhőjáték nem más, mint „fogócska a szökő holdvilággal”. A bokrok alatt „szentjánosbogarak gyűjtötták meg csöppecske tündérlámpáikat”. E megfigyelésekre csak egy költői hajlamú ember képes.

Az írásokból az is kitűnik, hogy Bársony István vadászatain a szemlélődés a főszerep, a természetbúvár kerül előtérbe. A természet tisztelete, a csodái előtti meghajlás, a létküzdelem megismerése bennünk is nemes érzelmeket kelt, az olvasó életszemléletét is alakítja. A vadász és a vad küzdelme, a vadászat maga a dráma, izgalmas játék térben és időben. A szintér a természet, a cselekmény a vad bekerítése

és elejtése, melynek megvannak az írott és íratlan szabályai. Nem kétséges, hogy Bársony István a jó oldalon áll, arra neveli olvasóit is. Az orvvadászban is kész meglátni az embert, aki megmenti életét s az elejtett vérmedvének az elejtése diadalérzéséből sem kíván részesedni. „Az én oláhom lassan felkászálódik, s csöndesen töri át magát a bokrokon... Mikor kiér a tisztásra mellém: jelentősen mutat egy irányban jobbra, egy irányban balra. Megértettem: *Ott is... Ott is!*... Mindenütt egy-egy medve – holtan. Aztán megemelte a süvegét, és sietve ballagott el. Le nem vettem volna róla a szememet, ameddig láttam. Milyen hatalmas, milyen regebeli alak!... Nincs az a mesébe való hercegkisasszony, aki belé ne szeretne.” (*Juszko Juon*)

Soraiból nyugalom árad, csend, a lélek csendje, a régi jó békeidők harmóniája. A századforduló prózájára emlékeztető elbeszélő stílus líraisággal ötvöződik. Korunk rohanó világának embere ráérez arra a nyugalomra, belső harmóniára, a természetben való feloldódás csodás élményére, amely olyannyira hiányzik életünkben. Ezek az írások kiváló szemléltető anyagok lehetnének a természetismereti órák anyagához, főleg a panel-városok rengetegében felnövekvő tanulók számára.

Az utókor nem csupán művei újra kiadásával szolgálja kultuszának ébren tartását. A Bársony István Alapítvány mellett, iskola, utca őrzi, ápolja emlékét.

(x) Bársony István: **Árnyak az éjszakában**. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2011

„...nemcsak vad kerül puskavégre”

Igen szépen gyarapodik a szegedi Lazi Kiadó vadászirodalmat kínáló könyvsorozata. Újabb kötetei közé tartozik Avarffy Elek (1880–?) két kötete: *Vadászútakon* (2012) és *Őzhívás* (2013). A kiadó a múlt század első felében a *Vadászlapban* megjelent, illetve *Vadászképek* (1939), *Hej, vadászok!* (1940) és *Vadászútakon* (1942) című Avarffy-kötetektől válogatott írásait adja a mai olvasó kezébe. Nem előzmény nélkül, hisz azt megelőzően a Dénes Natúr Könyvműhely 2004-es, illetve 2009-es kiadványai is segítettek abban, hogy a jeles vadász neve és írásai ne menjenek feledésbe.

A szerző az 1942-ben megjelent kötete előszavában hangot ad annak a szándéknak, célnak, ami – a vadászfegyver mellett/helyett – tollat adott a kezébe: „elvezetni az olvasót oda, ahol a nagy csönd, ahol az Örök Rendező békéje pihen az erdőn, mezőn és vizeken. Ahol a természet dús kincseinek, fenséges képeinek és látványosságainak alázatos szemlélődésében olyan sokszor imára vezényelünk vadászútjainkon magunknak... A csönd ott künt, amelyet hallgatunk, szebben beszél a város minden zajánál. (...) ha nem szól a puska, a fegyver, lelkünk akkor is megtelik sok-sok gyönyörűséggel, kedves élménnyel, és éppúgy a fölöttünk valóságos képzeletet is kifárasztó pazar értékeivel. (...) A vadászat lelkünket, gondolatvilágunkat szépíti, gazdagítja, természettudományi ismereteinket bővíti, az állat- és növényvilág szeretetét fejleszti. A vadász vadászik, de nem pusztít gonoszul!” A *Bársony István emlékezete* című írásában a nagy elődtől tanult „földrajzi szerelem” nem csupán a hazai táj apoteózisát, a hazaszeretet metaforáját jelenti/üzeni számára, azt egyetemesebb megfogalmazásban juttatja kifejezésre: „Amit természetnek nevezünk, az örök marad kiapadhatatlan, ezernyi változatával, és beülteti lelkünket legszebb virágaival nemcsak a virágba borulás remek pompájától a lombok őszi hervadásáig, hanem még a tél hideg, nagy fehérségében is. A természetfölötti, a világteremtő erő mindenestre örök marad az időfölöttiség, az időnélküliség végtelenjéig!”

Avarffy Elek vadászútjai a síkvidék, a Duna-mellék vadászmezőire vezetnek el bennünket. A vadászútjait szemléltető térkép elsősorban a Dunántúl, a Jászság erdeit vetíti képzeletünk elé. Szarvasok, őzek, nyulak, szárnyasok életterének színes világa vonzza, indítja – időt nem kímélve, a viszontagságokat leküzdve – újabb s újabb utakra. Nem öncélú szándékkal! „Negyvenéves vadászmúltam alatt sohasem vezetett csupán a zsákmányejtés vágya. Amikor az erdőket, mezőket járom, úgy érzem, hogy nem kell okvetlenül és mindig vadat ejtenem. Vadászéletem éveinek sűrűsödésével és múltam terebélyesedésével ez az érzés mind jobban elhatalmasodott bennem. (...) Élmény, amelyben nemcsak vad kerül puskavégre, hanem az *ember* is értelmem szerény mérlegére (...) a vadászat gyakorlása a napi életgondok súlyától szabadít fel, és örömteli perceinket édesíti, kedvesíti!” Ebből az alapállásból – érzelmi „magaslesről” – tekintve érthetjük meg írásai belső konstrukcióját, struktúráját, hármas tagolását. Egyfelől már-már szakrális térként jeleníti meg a természet csodáit.

A költői szárnyalású tájleírások, zsánerképek vissza-visszatérő motívumai – sőt, annál is több: tárgyai – ezeknek a rövid lélegzetű tárcáknak, rövid prózai írásoknak. Ezek képezik – akár a képzőművészeti alkotást megjelenítő kézmíves ráma – a vadászat eseményeit, történéseit, leírásainak keretét. Az írások központjában a vadvilág – szarvasok, őzek, nyulak, vízi szárnyasok – természet megannyi csodájaként áll előttünk, kézzel fogható szimbiózisban az őt körülvevő, neki oltalmat és ételmet biztosító környezettel. Az irántuk tanúsított tisztelet és csodálat – mondhatnánk alázatot is – már-már személyiségjegyekkel halmozza el azokat, melyek az állati ösztönvilágból átvezetnek bennünket a helyzetüket felmérő, a veszélyt tudatosan kerülő „tudatos” cselekvés világába. A „sűrű bak”, a „sárgakötös kócsag”, a csúnyi bika, a kecsketejet cumizó szarvas, a Tiszán úszkáló fehér madár, a libák, kácsák, kócsagok; Cézár és Ripp, a kiváló vadászkutyák – s a hozzájuk fűződő történeteket megörökítő sorok emlékeztetések maradnak az olvasó számára. A vadásztársak, a vadászatok, az azokat követő mulatságok – Avarffy Elek írásainak harmadik dimenziója – visszafogottan vannak jelen a kötetek lapjain. Elnéző szavakkal szól a gyülekezésekkor hallható „szópotyogtatásokról”, s a kezdőkről, az izgulókról, kiknek „célzáskor karikában jár fegyvercső vége”. A vadásztréfák humora sem tartalmaz semmiféle sértő elemet, akkor sem, ha a teríték önmagáért beszélt: „a vadászon 112 nyulat lőttek, 152-t pedig *sebesebb futásra ingereltek*”. A humánus hangja telíti sorait, amikor segítőiről – vadőrökről, erdészekről, kocsisokról, hajtókról –, tapasztalataik hasznosságáról tesz említést: Cseri Nagy Mátyásról, aki „figyelte a fák beszédjét, megértette az erdő nyelvét”, a vadorzóból lett vadőrző Pálinkásról, a még gyermekkorú, tragikus sorsú Bagoly Matyiról...

Adott e kötetekben néhány írás, amelyek „kilógnak” a sorból. Közéjük tartozik a mindössze egy oldalas *Amikor a Jézuska jön* című lírai etűd, amely az urasági erdészcsalád karácsonyának meghitt pillanataiba enged betekintést. E csoportba sorolhatnánk a személyes vonatkozásokat rejtő *Levelek* érzelmi töltetét, továbbá az első világháború borzalmaival megidéző sorait: *Kalandozás néma csatatereken*.

Avarffy Elek könyveit fiatalabb vadásztársainak, a holnap vadásznemzedékének ajánlja. Szakértelme, élményvilága, természetimádata, írásainak vonzó, színes stílusa, ím hetven év múlva is olvasóra talál.

A lélek hullámhosszán

„Íme, az Úr szolgája vagyok!”

A Szent István Társulat *Pásztorok – Magyar apostolutódok a harmadik évezred elején* – című könyvsorozata 15. köteteként jelent meg Cserháti Ferenc, a külföldön élő magyar katolikusok püspöke életútját és szolgálatát bemutató kiadvány.^(x) Elmer István bevezető sorai az olvasót megejtő, olvasásra készítő szavakkal indítják a kötetet: „Megrendítően szép és őszinte vallomás. Cserháti Ferenc püspök mély átéléssel szól Magyarországról és a magyarság sorsáról, érzéseiről – miközben még soha nem élt Magyarországon. Kisebbségi lét az övé, ebből a nézőpontból szemléli a nemzetéhez tartozók és a többségi létben élők világát, s enged betekintést a határon túli magyarok vallási életébe.”

A kötet tartalmilag három részre tagolható. A vallásosságot megalapozó családi környezet, gyermekkor és iskolai évek alkotják az első csomópontot, mely meghatározza az életút irányultságát. Magával ragadja az olvasót az a mély, bensőséges érzelmi kapcsolat, amely szüleihez, testvéreihez, a szülőföldhöz köti. Soraiban ennek ezernyi jelét adja. A közös családi ima, a széna illata, az összetartozás édes köteléke, a népi és vallásos hagyományok éltető közege, a szellemi útravalóval ellátó iskola érleli ki benne a felismerést: „Közösségi lények vagyunk, és a mi feladatunk az, hogy Istennel és egymással közösségben éljünk.” Ezzel a kiragadott gondolattal máris papi szolgálatának lényegéhez értünk. Mondhatjuk – a költői ars poetica analógiájaképp –, hogy e szavakban az ars sacerdotis, a papi hivatásérzet kap nyelvi köntöst, megfogalmazást. A kötetet olvasva, tovább gyarapíthatjuk, árnyalhatjuk azt a képet – mondjuk: szakrális szellemi teret –, ami Cserháti Ferenc püspök negyven éves papi szolgálatának dimenzióit, koordinátáit tárja elénk: „Mi nem arra kaptunk meghívást, hogy nekünk szolgáljanak, hanem arra, hogy mi szolgáljunk; nem nézve kényelmünket, a hívekért kell élnünk. Ez a mi hivatásunk, és ez a magatartás ma sem hiányozhat életünkől.” Szentelő püspöke, Márton Áron szellemi hagyatékaként él benne a szándék: „Továbbadni és megtartani a hitet. Azt is tudtuk, ezzel együtt a magyarságot is védjük. A magyarság és a hit egybetartozik, nem szeretem, ha ki akarják játszani a kettőt egymás ellen: magyar vagy keresztény vagy-e? Magyar keresztény vagyok, vagy fordítva: keresztény magyar.” A papot körülvevő társadalmi/politikai közeg rendkívül változó. Számára sosem ez volt a meghatározó, az „oxigénhiányos idők”-ben sem. „Bármilyen is volt körülöttem a zsarnokság, mindenképpen Krisztust, a Szabadítót akartam hirdetni. (...) Hitemet nem tudta megingatni a nyugati liberális szellem sem.” Mi adott ehhez erőt s alapot? „...bármibe kezdek, mindig imádkozom előtte. Nemcsak a magam erejében bízom, hanem főként Isten segítségével és

kegyelmében. (...) A hit isteni üzenet, a kegyelem segíti az embert, megadja a többletet ahhoz, ami emberi ésszel felismerhetetlen.” Különösen szükség volt erre az emigráció sokszínű, különböző erőterekben mozgó világában. „Mindig úgy éreztem, keresztény hitünk az egyetlen alapterület, ahol egymásra találhatunk, zavartalanul és viták nélkül találkozhatunk, s oda mindenki hivatalos. Hitemet, egyházamat és nemzetemet akartam szolgálni.”

Térjünk vissza a gyökerekhez: a családhoz, a papi hivatásokat bőven termő, az egyháznak három püspököt adó „szent föld”-höz, a szülőfaluhoz. Fentebb jeleztük annak imádságos szellemét. A szülői ház áldott közösségében, a népi vallásosságot ápoló faluban tanulhatta meg, tudatosodhatott benne, hogy „a keresztény ember nemcsak a vasárnapi mise idején keresztény, hanem egész életét kell megszentelnie.” A személyiségformálás fontos bázisa volt az iskola és a faluközösség: a tanítók, tanárok, a lelkipásztorok, az orvos mély humánussal telített példája mind-mind nyomot hagyott benne, hozzátette a maga építőkövét ahhoz a jelképes lelki univerzumhoz, melynek egybekötő szövetét az egyház, a hit adta. „Túrterebesi vagyok!” – vállalta mindenkor és mindenhol, amint azt a származásképletet is, miszerint „sváb vérbe oltott, becsületes, magyar katolikusok vagyunk”.

Az életút másik koncentrikus körét a benne élő tanulási vágy kibontakozása alkotja. Ez juttatja el a szatmári gimnáziumba, a gyulafehérvári kántoriskolába és a papi szemináriumba. Fölszentelt papként teljes odaadással gyakorolja hivatását, közösségépítő és -formáló lelkészként foglalkozik az ifjúsággal, dacolva a diktatúrában ezzel járó következményekkel. Kaplony a mélyen vallásos sváb/magyar közösség lelki gazdagságát kínálja, Máramarossziget a nyelvi és vallási sziget sajátos körülményeivel, sokféleségével ismerteti meg. Úgy érzi, ennél többre hivatott. Benne élt a továbbtanulás, a hit titkainak mélyebb megismerése iránti vágy. A hetvenes években az erdélyi katolikus egyház előtt csak kicsiny rés támadt a külföldi tanulásra, képzésre. Cserháti Ferenc előtt nem nyílt más lehetőség, mint disszidálni. „...soha nem akartam szülőföldemet – nem Romániát, hanem a szülőföldemet! – elhagyni.” De más út, más lehetőség nem volt. Egy svájci szerzetes megnyugtató szavai – „hátha még a Gondviselésnek terve van ezzel is” – adták vissza a hontalanság érzete miatt már-már megingó lelki egyensúlyt. Frankfurt és Innsbruck egyetemeken töltött évek valósították meg a fiatal pap álmait: elmélyülni a hit igazságaiban, a krisztusi tanítás rejtelmeiben. A Gondviselésnek nemcsak tervei, hanem erőt adó impulzusai is voltak. Szorgalom, elszántság, helytállás – ezek voltak az újabb diákkori esztendőik erőforrásai. Hozzájuk társultak az őt bátorító, segítőkész emberi szavak, biztatások.

A két éves müncheni német káplánság, a Magyar Katolikus Misszióba történő kinevezés – az életút harmadik koncentrikus köre – kiváló teret kínált képességei kibontakoztatásának, a szerzett ismeretek kamatoztatásának. Ráébredt arra, hogy kisebbségből kisebbségbe jutott. Tudatában volt annak, hogy a lelkipásztori feladatok mellett, „nekünk, papoknak Nyugaton egyben magyarságunkat, magyar anyanyelvünket és kultúránkat is szolgálnunk kell”. Különös terep, sajátos tevékenységi kör volt ez, mely sok-sok kihívást, buktatót rejtett. A közösség tagjai s az újonnan érkezettek bizalommal fordultak a misszióhoz, annak lelki vezetőjéhez. A válasz sem lehet pár szóval elintézhető rutinos feladat. „Nem szabad feledni, hogy minden emigráns – migráns – sorsa külön történet, lelkileg kissé sérültek, hiszen kiszakadtak

az ősi gyökerek közül, elpattantak azok a hajszálerék, amelyek egyedül az anyaföldből táplálkoztak.” Mi lehetett erre a legadekvátabb válasz? „Nekünk, keresztényeknek az a feladatunk, hogy ebben a helyzetben is felismerjük az egység, a közösség előnyeit, s a közjó megteremtésén fáradozzunk.” A németországi szolgálat harminc év összegzéseként is olvashatjuk az alábbi mondatokat: „...nem nosztalgizáltam, nem politizáltam, komolyan vettem papi szolgálatomat, ezzel szolgáltam hazámat és népemet. (...) Hármass célkitűzésemet – evangelizáció, diakónia és kommunió – mindvégig szem előtt tartottam.”

Cserháti Ferencet felkészültsége, a kisebbségben és szétszórtságban élő magyarság életének ismerete és megtapasztalása predesztinálta arra, hogy a Gondviselés akaratából, a Szentatya címzetes püspökké, esztergom–budapesti segédpüspökké nevezze ki, különleges megbízatással ruházza fel: „menjek a világban szétszóródott magyarok közé, látogassam, erősítsem és bátorítsam őket hitükben és magyarságukban, közvetítsek köztük és a haza, illetve a hazai egyház és a helyi egyházak között”. Sőt ennél is több! „Az egyház elsődleges hivatása az evangélium hirdetése, az üdvösség megszerzése, de külföldön minden ténykedése egyben magyarságszolgálatot, a magyar kultúra ápolását is jelenti.” Az elvárás, a szolgálat is rendkívül összetett, különösen az a második és harmadik nemzedék esetében. „Ez a generáció olykor még vállalja gyökereit, időnként talán még büszke is magyar származására, esetleg a nyelvet is megtanulja törve – megtanulja a magyar táncot és éneket is, de ez már inkább csak egzotikum számára, mindennek már alig van köze élete mindennapi valóságához.” Újabban ott van a nyugatra a jobb élet reményében kivándorlók tömege, akik számára a magyar katolikus missziók ugyancsak lelki bázisai, támaszai kell, hogy legyenek. A soraikban végzett pasztoráció mindenkori elvárása: vállalják-e a gyökereket, a Szent István-i örökséget.

Pasztorális szolgálatának lényegét fejezik ki püspöki címerpajzson látható szimbólumok. Jelígeje: „Caritas omnia vincit” („A szeretet mindent legyőz.”) A szeretettel végzett szolgálatot Isten áldása kíséri. A címerpajzs központi motívuma: a hazát jelentő hármass halmon Szent István felajánlja a koronát – országát, nemzetét, népét – a Szűzanyának, a Magyarok Nagyasszonyának. A pajzs bal felső sarkában a máltai kereszt a nyolc boldogságot, a kereszténység Magna Charta-ját jelzi. A pajzs bal felső sarkában a földgömb küldetésére utal a világon szétszórtságban élő magyarok körében. A fölötté látható egyik égitest – a sol invictus – a Legyőzhetetlen Nap, Krisztus Urunk jelképe. A mellette levő, M betűt rejtő csillag – Stella Maris –, a Tenger (vezérlő) Csillaga, Mária szép jelképe, aki egyben embertársunk, nővérünk, anyánk, testvérünk és példájával, közbenjárásával vezérel az élet tengerén, a biztos Kikötő felé.

Cserháti Ferenc püspök – élete ez újabb koncentrikus körében – a világban szétszórta lévő, életükért, létükért küzdő magyar egyházi közösségek támogatására kapott szent küldetést. „Érzem a felelősséget, és hűségesen szeretném továbbítani a Krisztustól kapott üzenetet.” Előtte a szent cél: Isten, egyház és a haza szolgálata.

A beszélgetést vezető Elmer István mindvégig háttérben marad, kérdéseivel nem töri meg a szöveg folyamatát, csupán medret szab annak. A kötet szubjektív olvasata indít arra, hogy értékelésünk, méltatásunk záró soraiban tőle eltérően értelmezzük bevezető mondatát: miért tud Cserháti Ferenc püspök oly mély átéléssel

szólni Magyarországról és a magyarságról – „miközben még soha nem élt Magyarországon”? Szerintünk épp azért, mert nem élt ott – „egész életemben, bárhová kerültem, mindenütt kisebbségi sorsban éltem” –, mert a honi kisebbségi lét, az emigrációs évtizedek kiváltotta adottság segítette abban, hogy az illyési „haza a magasban” polgáraként fedezze fel, tudatosítsa magában a magyarság igaz értékeit, a nemzeti eszme ember- és jellemformáló erejét, abban a léthelyzetben, ahol a katolikus egyház nem csupán hitünk, hanem nemzeti hovatartozásunk bástyája volt és az ma is. Erdélyben a katolikus egyház mindkettőnek a védőpajzsa, meggingathatatlan menedéke volt és maradt oly föld, melyet mártír papjaink vére öntözött, a bebörtönzött papok és hívek szenvedése nemesített. A diaszpóra léthelyzetében, „kívülről”, az otthoni létküzdelmektől, egymásnak feszülésektől mentesen koncentrálhatott a valódi nemzeti értékekre: anyanyelvünk és kultúránk megtartó forrásaira. Hatalmas örökség ez, melyet Cserháti Ferenc tudatosan vállalt, annak szellemében élt s él, ahhoz mindenkor és mindenhol hű maradt. 2012-ben adatott meg neki, hogy nem csupán lélekben, hanem fizikai valójában is haza térjen Magyarországra és innen folytassa eddigi szolgálatát. Adja Isten, hogy az Úr igaz szolgájaként, a diaszpóra katolikus magyarságának vándor püspökeként még sok éven át éltesse bennük a hitet, erősítse kötődésüket Istenhez, a hazához, magyarságukhoz!

(x) *Cserháti Ferenc A magyarok vándor püspöke.* Elmer István beszélgetése Cserháti Ferencsel, a külföldön élő magyarok püspökével. Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2012

Triptichon

Harsányi Lajos • Sík Sándor • Mécs László

A főcím előrejelzi a most megjelent kötet^(x) egyházas jellegét, az alcím leszűkíti azt, a huszadik századi katolikus „papköltő triász”-ra. A könyv szerzőjéről a kötet előszava szól, ekképp: „Rónay György (1913–1978), elismerten kora legjelentősebb esszéistája és kritikusa, a katolikus irodalomnak is ismert képviselője, megállás nélkül arra törekedett, hogy irodalmunknak ezt a vonalát az egyetemes magyar irodalom részévé tegye.” A vallási alapon való kirekesztést igaztalannak, méltánytalannak ítélte. „...mert egy mű katolikus inspirációból fakad, vagy, mert a szerzője katolikus, sőt katolikus pap: ugyanúgy az irodalom, a költészet egyetemesen érvényes mércéi alkalmazandók rá, amint bármilyen más műre. Az irodalmi értékrendben nincs külön »katolikus irodalmi« értékrend. (...) azt, ami más, ne ridegen elutasítsuk, hanem becsületesen megérteni törekedjünk.” Tette ezt abban az időben, amikor a katolikus szellemben író alkotókat – visszamenőleg is – elhallgatták, elhallgattatták, a vallási ihletettségéből fakadó, annak szellemét hirdető/felvállaló műveket még a közemlékezetből is ki akarták törölni. A hatvanas évek enyhülést hozó légkörének kellett eljőnie ahhoz, hogy Rónay György kitartó törekvésének köszönhetően a három költő „szigorúan megválogatott köteteinek megjelentetését” engedélyezzék. Az Ecclesia Kiadó által kiadott kötetek – Harsányi Lajos: *Toronyzene* (1969), Sík Sándor: *Kettős végtelen* (1969), Mécs László: *Aranygyapjú* (1971) – ma már könyvritkaságnak számítanak, alkotóik nevét továbbra is sok homály fedi, félreértés övezi. A Kairosz Kiadó jónak látta, hogy Rónay György korabeli bevezető tanulmányait, más, e tárgykörben írott soraival kiegészítve, újra az olvasók kezébe adja, visszahozza a köztudatba a korukban oly népszerű, ismert költők nevét, alkotásait.

A kötet írásainak szerzője pontosan meghatározott esztétikai szempontok szerint közelített a vizsgálata tárgyául választott alkotókhoz és műveikhez. „Minden költészetnek önmagáért kell helytállnia, kivált, ha értékelésében már az idő döntő tényezője is megjelenik.” Ugyancsak fontos elemzési, értékelési kritériumként említi, hogy az életművet vizsgáló kritikusnak, irodalomtörténésznek nemcsak az egész anyagra, hanem keletkezése történeti és társadalmi környezetére is oda kell figyelnie. E koordináta-rendszerre építette fel a három életművet bemutató tanulmányait.

Harsányi Lajos (1883–1959) költői indulása a XIX. századi magyar és német irodalom hagyományaihoz kötődik. Ady Endre költészete benne is új költői programot fogan: „...valami újat akarok én is. A megmerevedett, rozsdás katolikus költészet csónakját új vizekre akarom vinni. Új hajón, új vitorlákkal, új szelekkel, de a régi arany rakománnyal.” Versben kivetítve: „Cím nélkül az új vizeken vagyok én / a szent dalolás örökös szeretője!” (*Cím nélkül*) Költői élményét a Hanság természeti szépsége mellett nevelősködésének színhelye – az eszterházi kastély udvari pompája

–, továbbá a tenger és Itália formálta. Az addigi katolikus költészettel szemben „a költészetet nem állítja se morális, se didaktikus célok szolgálatába (...) ő nem a költészet *által* akar elérni valami költészeten *kívüli*t, hanem a költészetben éli át és a költészet anyagában alkotta meg a számára egzisztenciális jelentőségű teológiai élményeket.” A szecessziós költészet követője lesz, de csakhamar túllép rajta. Ebben falusi plébánosi kinevezése – az új környezet – játszik meghatározó szerepet. „Eddig tisztán képzelőerőmből éltem. A falu meghozta a józan realizmust.” A húszas–harmincas évek fordulóján ennél is tovább lép, hangot adott a társadalmi kérdéseknek, a változtatás igényének. „A költő kilép az idillből, országos és világ gondok szószólója lesz.” Az „alkatától idegen szerep” elbizonytalanította, poétikai eszköztára elszegényedik. Az életmű egésze azonban mindenképp megérdemli az utókor figyelmét. Rónay Györgynek az 1969-ben kiadott kötet elé írott bevezető tanulmánya méltán ajánlja őt az olvasók figyelmébe: „ez a megbecsülendő és méltánylandó jó helyet biztosít Harsányi Lajosnak a modern magyar költészet történetében, első-sorban »a *Nyugat* első csoportjának« tájain (...) de számon kell tartani úgy is, mint egy táj, a Rába és a Hanság költőjét, s úgy is, mint a »falusi élmény« egy sajátos, dunántúli barokk változatának képviselőjét.”

Sík Sándort (1989–1963), életművének súlya és jelentősége, a triász legjelentősebb alkotójává avatja. Rónay György évtizedeken át figyelemmel követi az életpálya alakulását. Ezt tanúsítják az e kötetbe is fölvetett, az 1969-ben kiadott kötet előszavát kiegészítő/gazdagító írások, melyek más-más időben születtek ugyan, de következtetéseikben egyöntetűen pozitív kicsengésűek.

A fejezet első tanulmánya a Sík Sándor által fordított és éveken át csiszolgatott *Himnuszok könyvé*-t méltatja, amely méltán helyezhető Babits Mihály *Amor sanctus* fordításkötete mellé. Érdemének tekinti az esztétikai, ritmikai hűséget. Fordításában „végig követi a latin édesen csengő belső rímeit, s bájosan adja vissza azt a népies ízt, azt a barokk oltárképekre emlékeztető közvetlenséget, mely a latinnak talán legnagyobb értéke”. Az első világháború alatt születtek azok a költemények – *Ének minden emberhez, Háborús imádság, Éjszaka 1917-ben...* –, amelyekben „annak a keresztény humanizmusnak a szószólója, mely az evangéliumi szeretet nevében utasítja el a hatalom és a fegyverek erőszakosságát, másrészt annak a kegyelmi fölismerésnek a hirdetője, hogy a »beteg föld« és »vad kínokat vajúdó világ« bajainak orvossága, gyötrelmeinek megváltása csak a bűnbánat és az Istenhez való megtérés, az isteni szeretetben való föloldódás lehet, mert »a szeretet mindennél erősebb«”. Rónay Györgyhez különösen közel álltak az Arany János öregkori költészetére emlékeztető „őszikék”. Felidézi első kötetének – *Szembe a nappal* (1910) – méltatója, Kosztolányi Dezső szavait: „Az a fiatalember, aki ezeket a verseket írta, egy szabad, bátor, egészséges rajongó. Csordultig tele van a szíve borral, nehéz és tiszta ó-borral, és a kehely szélét virágok koszorúzzák. A szemei az örömtől, az eksztázistól, a fiatalságtól könnyesek...” Az időskori versek Rónay Györgyből hasonló szavakat csíholnak ki: „Tele van a természet lelkes örömeivel; s ma, ötven év múltán is tele van örömmel. Fiatal lírája csupán napsugár volt; és csupán napsugár ma is. De ma optimizmusa mélyebb, öröme bölcsebb, napfénye érlelőbb s melegebb.” Az „én” már nem fontos számára, költészete egyetemesebbé vált: „meghitt közelségben a világ-

hoz, bizalmas egységben a léttel”. A kirekesztettség, a magány fölerősíti költészetének meditatív hangsúlyait, azt a belső világot, melyben „a lét, a valóság gazdagságát, szépségét, önmagában–elég voltát” nem zavarja semmi sem. „....A parttalanban elmerülni / És úszni benne és örülni // Az egyetlen csodának: annak: Hogy valakik, valamik vannak...” (*Mint a Mátra*, 1955) Rónay György szavaival: „a költő egyetlen csodálkozásra tárult szem és szív és lélek a lét felé. Csodálkozás és szeretet, és hála. Mert, ami van, Istentől van, és ami van, Istenben van; s ami van, ami *létezik*, abban Isten van.” Ez a hit, ez az életszemlélet alapozza meg öregkori optimizmusát. „...lírájában nincs semmi elvágyakozás a világból; a mindvégig való létjavallás lírája ez. (...) Több, Egyetemesebb, végen-túl-is-érvényes; forrása nem abban van, ami mulandó, hanem abban, ami örök; a lét változó, születő-mulandó szép színe magában a Létezőben, a Lét Teljességében.” Íme két sor, amely parttalan bizonyosságát adja ennek a létszemléletnek: „Úgy szeretem ezt az áldott, / Jóra váltott rossz világot! –” (*Őszi fecske*, 1954)

Sík Sándor halálakor írta Rónay György: „...költő volt és professzor, esztétikus és pedagógus, de akármi volt: mindig és mindenekelőtt ember volt, nem *hirdette* a szeretetet, hanem tette és élte, nem elmélete, hanem életformája volt a szeretet.” A költő szavaival: „Mindent vágytam szeretni, mint az Isten.” Az 1963-ban megjelent *Áldás* című kötet méltatásakor újabb vonásokkal gazdagítja a költőről addig felvázolt képet. „Sík Sándor a lelki élet, a spiritualitás kivételes mestere volt, új, korszerű utakat tárt föl, s a maga keretei és körülményei közt – mai és magyar áttételben – valami olyasféle munkát végzett, olyasféle keresztény magatartást kezdeményezett, olyasféle spiritualításra nevelt, aminőt s amilyenre a maga idejében, a maga keretei és körülményei közt az a Szalézi Szent Ferenc, akit egyik kedvelt lelki mesterének vallott.”

A *Kettős végtelen* című kötet elé írt *Bevezetés* az életút és az életmű egészét tette elemzés tárgyává. Sík Sándor első verseiben kereste a maga ösvényét, amelyen elindulhat, azokat a tájékozódási pontokat, amelyeken a századelő költői forradalmában eligazítják. Már ekkor megtalálja azt a vezérlő csillagot, amely költészetének irányt mutat, ami a későbbiekben, különösen a *Csend* (1924), továbbá a *Sarlós-boldogasszony* (1928) és a *Fekete kenyér* (1931) című köteteiben kristályosodik ki. „Nekem nem kell a dal, ha nincsen / Hullámai fölött az Isten.” Ady Endre határozottságával ad hangot a maga ars poeticájának: „Én a magamét akarom, / Az én bontatlan mélyemből szülemlőt, / Eget és földet megigenlőt! / Jöjj már, siess már, én dalom!” (*Új ének*) Rónay György az életmű alapos ismeretében vezet bennünket az életpálya útjain, részletezi, értékeli a költő és az egyetemi professzor munkásságának gyümölcseit.

A triptichon harmadik ikonja **Mécs László** (1895–1978), aki a két világháború között „a kisebbségi magyarság szociális eszméket valló katolikus költőjének hangja”-ként vált ismertté és elismertté az egész magyar nyelvterületen. Lírájában a Felvidék jajkiáltása kap hangot: „az első kötetekben ott él, lobog, lázong, vajúdik, csillog, dübörög az elszakított országrész egész szenvedése, hite, új életet kereső és sokat akaró hevessege, majd a megadás és pusztulás szomorúsága...” Bennünk, erdélyi olvasókban a Végvári-versek, Reményik Sándor jeremiádjait idézik. A

második világháború után elhallgattatott, börtönbe csukott költő körötti csendet az 1968-ban Kanadában *Vadócba rózsát oltok* címmel kiadott, Mécs László válogatott verseinek kötete törte meg. A Vigíliába közölt ismertetőjében Rónay György ismét lándzsát tört amellett, hogy a költő életművének értékelésekor „a tényeket kell megvizsgálni és a szövegeket: magukat a verseket, magát a művet”. Az pedig nem lehet más, mint a kimondott Szó, a Mű, melynek alkotója mindvégig vállalta és követte az első kötetében megjelent versének ars poetica-ként sűrített költői szándékot: „vadócba rózsát oltok, hogy szebb legyen a föld!” De miként ítélje meg az utókor azt az alkotót, kinek költészetét „egyfelől (...) *non plus ultra* magasságig magasztaló rajongás; másfelől a lírájától eleve minden értéket megtagadó lenézés” övez – veti fel a mindmáig megválaszolatlan, megoldatlan kérdést Rónay György. S ebben a költői kibontakozás helye és ideje adhatja a legbiztosabb kiindulópontot. „Mécs László a szlovákiai magyar irodalom elévülhetetlen tartozéka: a kezdet nélküle elképzelhetetlen, rekonstruálhatatlan. Kihagyása, megtagadása, átugrása: történelemhamisítás.” Az „Isten-küldte vándor dalnok” túllépte Szlovenszko határait, később a határ lépte őt túl. „Hangos szóval járt egy országban, ahol a legegységelműbb szavak is, mint szeretet, testvériség, szociális igazság, magyarság, nép nemzet, sőt vallás, hit, Isten kezdtek mind torzabb, mind hamisabb, mind tévesebb és tévesztőbb visszhangot kelteni.” Rónay György szavai napjainkban is érvényesek. Mécs László költészete nem illett bele a Nyugat irodalmi kánonjába, mai versízlésünktől is idegen jegyeket hordoz. Azonban bennünk is levonandó, megfontolandó tanulságként visszhangozhatnak a tanulmányíró szavai: „azt, ami *más*, ne ridegen elutasítsuk, hanem becsületesen megérteni törekedjünk”. S ha ezzel az attitűddel közeledünk hozzá, akkor Mécs László költészetében is találhatunk gyöngyszemeket, amelyek fennakadnak a rostán, a mai olvasónak is hasznos, értékes üzeneteket közvetítenek. Egy példa. Manapság sokszor idézzük Ady Endre *A szétszóródás előtt* című tragikus próféciát hirdető költeményét, mely Mécs Lászlóban is visszhangra lelt. „Válaszkölteménye” – *Szétszóródás után* (Ady Endre emlékének) – a bekövetkezett nemzeti tragédia, az országdarabolás üszkös romjain is az életről dalol: „...a szétszórtak csapatja / bárhogy adódik, életet akar! // Négy égi tájon szenvedés-ugarba / vetettük ömlő könnyeink vetését: / tél közepén kezdünk tavaszi dalba / s úgy várjuk a vetésünk kikelését, / mert aratás kell: élni akarunk! // Remény-ösvényen a négy égi tájról / indulgatunk neki az új jövőnek... / Szőlőt akarunk szedni bojtortjáról / s elhisszük, hogy tövisen fügék nőnek: elhisszük most, mert élni akarunk!!” „Általadott üzenetét” fogadjuk jó szívvel, hisz erre a hitre nekünk, maiaknak és jövődöbelieknek egyaránt szükségünk van!

A Rónay György kitartó küzdelme gyümölcseként megjelentetett három kötet – bár nem egyforma arányban és mértékben – mégis e költők felé fordította az irodalmi köztudat figyelmét. Harsányi Lajosnak 1992-ben adták ki válogatott verseit, Mécs László-kötet Magyarországon 1982-ben jelenhetett meg. Sík Sándorral szemben kegyesebb volt a sors: mind saját műveinek kiadása, mind a róla szóló irodalom tekintetében, különösen a kilencvenes éveket követően, elnyerte az őt megillető helyet.

Versfohászok – a magyarokért

Nehéz magunkat rászánni arra, hogy szakrális ihletettségű költeményekről a magunk laikus hangján szóljunk, szólni merjünk. Emiatt halogattam, hogy Sarusi Mihály kötetéről – *Hun fohász* (Búvópatak Alapítvány – Kaposvár, 2011) – méltató szavakat írjak. De elhallgatni, mellette szótlanul elmenni lelkiismereti mulasztásnak éreztem. Annál is inkább, mert mostanság fölöttébb ritka az olyan kötet, amelyben az Isten-hit, a Teremtőhöz való könyörgés oly szorosan fonódik egybe a nemzetsorssal, a magyarsággal. Gondoljunk csak Jókai Anna – az Életünk hasábjain is méltatott – csodaszép, megrázó, lélekébresztő versimáira. E ritka, de fölöttébb üdvös sorba helyezem Sarusi Mihály kötetét.

Az *Előszóból* megtudhatjuk, hol rejlenek e sajátos tartalmú költészetnek a gyökerei: az otthonról hozott népi vallásosságban, a kútnál mosakodó csanád-vármegyei öregapa reggeli könyörgésében, az „új napot, e napi szűztiszta levegőt, vizet, földet, minket, dolgunkat szentelő imái”-ban. Ez örökség értékeit tudatosította benne Erdélyi Zsuzsanna *Hegyet hágék, lőtőt lépék* című kötete. A benne közölt népi imádságok hatására írta 1977-ben az *Ihajfák hegyén* című imádság-költeményét. Az újabb impulzust a Magyarországért, Édes Hazánkért Kiadó 2003-as pályázata adta. Ekkor született meg az e kötetben is olvasható három költemény: *Hun fohász*, *Könyörgés Csonka Boldogasszony neve napján*, *Imádkozzunk (...Új-Zarándért)*. Mögöttük, a versek mélyén élő hit, Sarusi Mihály habitusa rejlik, fel-feltörő forrásként táplálja regényeit, verseit, amint az az előszót záró személyes vallomásból nyomon követhető: „Hál’ Istennek odahaza, meg az iskolai hittanórán és a templomban úgy megtanítottak imádkozni, hogy sikertelen lett az istentagadók imakioltó igyekezete. Megtanult valamit az ember; elhalkult, majd elhallgatott bennünk az ima (egy-két évtizedig azt hittük, elboldogulunk nélküle – Nélküle – is); újfönt hozzá fordultunk, mert hiányzott. Éppen ideje volt.”

Éppen ideje volt. A költő válasza: a vers. E szabad folyású, parttalan sodrású költemények. A magyar nemzetre tört veszedelem, a létét fenyegető jövő látomása adja kezébe a tollat, hangot adva a kétségbeesés, a fájdalom érzéseinek, oly időben, amikor reményeinket már csak az ima táplálhatja.

A *Hun fohász* megszólításai a szent liturgiának a népi vallásosságból kölcsönzött elemekkel feldúsított prefációjaként is értelmezhetők: „Istenem, Istenünk, Örök–Egy–Isten, Egy–Öreg–Isten, Magyarok Istene, Úr, Urak Ura, Egek, Mindenek Ura, Fű, Fa, Föld, Nap, Hold, Csillag, Víz, Kő, Hegy, Sík, Szél, Tűz, Folyó, Tenger, Csudaszarvas, Mindenek Istene, Boldogasszony Anyánk, Asszonyunk Szűz Máriánk, Szűzanyánk, segíts; segéld meg néped! Segítsd meg híved! Magyar és nem magyar nemzeted...”. A költemény további sorai is zsoltáros könyörgések „e szanaszét vert, szanaszét szórt, szanaszét irdalt” nemzetért. A szenvedések, hányattatások prédikatori dörgedelmű felsorolásait megszakítja egy lágy hangzású ima: „Isten, Istenünk, Mi Urunk! / Hittel Hozzád fordulunk. / Szerető szívünk Utánad eped, / Vágyakozó karunk Feléd tárul, / Reménykedve Rád tekint / Kicsi Magyarhon, Magyarföld,

Mindahány–Magyarország, / Hunnia, Hungária, / Szittyaföld, Mária Országa, Pannónia! // Tizenöt / Tizennégy / Tizenhárommillió – / Ne tovább! Ne engedj tovább süllyedni, fogyni és apadni, romolni, elillanni, / felszívódni, eltűnni, múlt kódébe, más népbe veszni, ne, ne.” Erőt s lehetőséget kér a szolgálathoz, erőt a küzdéshez a patkányok ellen hazánkért... mert „Hazánk ez az egy.”

Ugyanez a féltés, félelem hatja át az *Imádkozzunk* (...Új-Zarándért) című prózaverset is. Azok nevében szól, akik plébániatemplomukban magyar papért imádkoznak, „magyar lekipásztorért, ki a nyelvükön, anyanyelvük romlatlan, ép hangsúlyaival szól hozzájuk”. Okuk van az elkeseredésre: „Értetek imádkozunk, ó jó új-zarándiak, Kiket a saját janicsár – Jászvásárhelyen és Bukurvárt szülőanyjuk édes-anyanyelvének a megátkozására nevelt – papjaik a Belvárosi Magyar Templomban, a nemrégi magyar-istenháza árnyékában lebozgoroznak. Kiket lassan a saját egyházuk is kirekeszt magából az anyanyelven imádkozás gyanússá tételével.” A Szabadíts meg..., Ments meg..., Adj Urunk..., Ne engedd, ó Urunk!... megszólításokkal kezdődő szövegrészek egy végveszélybe került, „a fogyásra ítélt, mégis maradni bátorkodó kis magyar gyülekezet”, töredék-közösség segélykiáltása: „adj minekünk olyan papokat, akik értik, mi fáj, mire vágyunk, mi az álmunk Teveled, Terólad, Teérted.” Új-Zaránd szimbólum: Erdély, a csonkított ország szimbóluma a versben. Róla és érte szól a költő: „Ne engedd, ó Urunk, hogy Moldvahon után Erdélyből, a Kis-Magyarország menti Részekből, majd mindezek után Maradék-Magyarországból is kiűzze népünket – népedet – az álorcát magára öltő Anti-Krisztus. Csak ezt, ennyit, Urunk, Teremtőnk, Megváltónk, Mindenünk! Hogy mi szegény új-zarándiak (a Magyar Golgotáról) megmaradhassunk Neked: szabadíts meg a gonosztól.”

Az *Öcsi Iratosért táncol* című költemény a tánc néha felpörgő, majd lelassuló ritmusát követve siratja az elveszett szülőföldet, melyet „a kisantanti hullarabló hazudozók” idegen kézre juttattak, az anyaországtól szögesdróttal és aknamezőkkel elzártak.

A *Félpogány fohász* sodró erejű hitvallás, személyes kiállás meggyőződése, hite mellett. Az ellentétpárokat sűrítő sorok – „Inkább Jézus, mint zsarnokok, Júdások, / inkább Jézus szüzessége, mint a nagy zabálás...” – az „inkább..., mint...” választási lehetőségeket elősoroló antinómiákként állnak a költő előtt. A jó és a rossz, az üdvösség és az elkárhozás közt választhat, s ő határozottan a jó oldalon áll: „Inkább Te, nekem ember fia, / Munkás Szent József és Anya Szűz Mária gyermeke, / inkább, mint ti!”

A *Csavarga imája* az 1600-as években *Vég-Gyulán* című versben ismét a nemzetért aggódó költő szólal meg. A címbeli időzítés a századokkal azelőtti Erdélyt, Magyarországot végveszélybe sodró eseményekre utal, de az Uram!... Istenem! megszólítással indított versszakok, áttételesen, mai korunk veszedelmeit idézik, Magyarország mindenkori tönkretévei ellenében kér oltalmat nemzete számára.

A *Téli ekhó* tájleíró költemény, helyhez kötött élmény versfoglalata: „ez még TIHANY / ezer év kettős tornya alatt / fél karéjban / kis Belső tavuk fölött / hol léket / LÉKET / vág a halász / hogy az élet ne fulladozzék”. A táj harmóniája, csendje átsugárzik az emberekre, akik vasárnaponként beülnek a misére, ahol emberre, tájra egyaránt a Miasszonyunk vigyáz, biztosítva a lélek békéjét, a rianó álmok fölött.

A kötetzáró **Könyörgés** Csonka Boldogasszony neve napján verssorai a Lorettói litániát, a Szűz Mária segítségéért felcsendülő közismert imák – Szűz szülője Istennek..., Most segíts meg, Mária... – sorait idézik emlékezetünkbe. A költemény megszólítással indul: „Asszonyunk, Csonka Boldogasszony, / Csonkák Nagyasszonya, / Tízmillión felüli magyarok, / Maradék-magyarok, / Kisebbségbe szorítottak, / Idegen kézre juttatottak, / Más kénye-kedvének Trianoni-Európától fogvást kitett magyar milliók / Nagyboldogasszonya, Kisboldogasszonya, Kisasszonya-Nagyasszonya, / Miasszonyunk, Szép Szűz Mária / Könyörögj érettünk!”

A külső erők miatt hazátlanná lett, szülőföldjükön folyton megalázott, sértett, gyűlölt, üldözött magyarokért könyörög, akik „a Magyarországról lecsapott-lecsonkolt részekben / Élnének s élnek is, ha segítsz, / Mianyánk! / Csonka, csonka-bonka, épp hogy magyar / Magyarok Asszonyanyja / Boldoganyánk! / Drága Babba Mária! / Édes Asszonyanyánk, / Mianyánk, / Szűzmárja, / Kenyérszelő drága kezéd / Nyújtsd felénk! (...) Anyánk, könyörögj érettünk, / Hogy annak maradjunk, marad-hassunk, / Amivé teremtetünk / A mi Urunk / által. / Ammen. Ammen.”

Igaz lelki élményeket nyújtó, imára buzdító kötet, mely legfájdalmasabb sorskérdéseinket veti fel, indít önvizsgálatra, figyelmeztet a ránk leselkedő veszélyekre. Őszinte szívvel és szóval ajánljuk a magyar olvasók figyelmébe.

A versek hangulatát, szakrális üzenetét szép illusztrációk teszik emelkedettebbé.

Fogadj szívedbe

E címmel adta ki a Királyhágómelléki Református Egyházkerület Müller Dezső lelkipásztor válogatott verseit.^(x) A kötet elé írt előszavában Csúry István a világgal és önmagával, „a végzetszerűen ránehezedő tehetetlenséggel” küzdő költő őszinteségét, nyíltságát hangsúlyozza: „Úgy tűnik, több a keserűség a versekben, ami terjedelem szerint igazolható is, viszont ki kell hallanunk a bizalom szavait is, amelyek éppen az ünnepi alkalmakkor jelentkeznek, amikor Isten kiemel a mélységből.”

A kötet négy ciklusba foglalja a négy évtized versterméséből válogatott költeményeket.

Az első – *Világok* – az öt körülvevő univerzumot térképezi fel, az általánostól vezet el bennünket a szubjektum, a magány, a lélek legbensőbb zugaiba. Ezt a terrénomot a keserűség, a kiábrándultság, a pesszimizmus uralja. Nem indokolatlanul, hisz „sárkányvér-átok fekszik a világon” (*Világom*); „törött korsóvá vált az életünk / s előttünk sárkánnyá vedlett a világ” (*Magyarok*); „mindenütt konok sötétség feszül / szított gyűlöletet senki se olt” (*Megbomlott a rend*); „szörnyekké váltak az emberek” (*Újabban*); „idegenek lettünk az ősi földön” (*Idegenek lettünk*)... Keserűség, kiábrándultság, pesszimizmus? A valóság, bármily fájdalmas is, a költőt szókimondásra készteti. Illyés Gyula szavai – „mert növeli, ki elfödi a bajt” –, Babits Mihály intése – „vétkesek közt cinkos, aki néma” – áll előtte intő példaként, követésre biztatón. Maga is felismeri: „A hallgatás nem bölcs megoldás”. (*Egyre árvább lesz keblünkben a lélek*) Bármily ronda is az öt körülvevő megbomlott világ, nem hátrálhat ki belőle, nem menekülhet előle, szembe kell néznie vele; vállalja azt: „Csak itt tudok élni, csak itt tudok élni” – olvashatjuk az *Erdély* című költemény vallomásos soraiban, a további sorokban meg is indokolja azt: „nekem egyedül csak itt lehet hazám (...) e tájhoz köt engem minden emlék.” A mostoha körülmények megtapasztalása indítja arra, hogy keserű szavakkal, bibliai jeremiádokat idézően fakadjon ki belőle a kiáltás: „Óh meddig tűröd édes Istenem / hogy a Föld aljasok és szekták birtoka legyen / s szomjas ajkunknak ne jusson kehely.” (*Magyarok*) A *Nem akarom* című költemény soraival gátat szeretne vetni a világunkat eltorzító örületnek: „s nem akarom / a hegyek merevségét / a völgyek kisimulását / a kutak feneketlenségét / s az emberek otthontalanságát.”

Müller Dezső „a szegénység pereméről” indult az életbe, körötte szúrós bogáncsként burjánzott a bánat, különösen kisfia betegsége és korai halála képében vált már-már elviselhetetlenné. Megrázó versekben – *Beteg kisfiamhoz*, *Meghalt kisfiamhoz*, *Ezernyi gyermek mosolyából szűrtem ki arcodat* – örökíti meg emlékét. A bánat-tenger mellett feltűnik verseiben az ellensúly is: az áprilisban megújuló természetben való feloldódás épp úgy, mint az őszi táj nyújtotta hajnali derengés. A legfőbb vigasz, áldott vigasztalás, maga az alkotás: „Nekem a vers / tündöklő tisztás / lángoló nap / örök lobogás” (*A vers*). A benne rejlő lehetőségek határtalanok, soraiban

ő lehet a sugárzó fény, a gyógyító táj, a tiszta csönd, a sikoltó hang, az aranyló kalász, a sárga hold, a gyermeki hit; hisz, ameddig nálunk is fölragyog a nap, ameddig örököld ruháját megőrzi a táj, ameddig vigyázállásban vannak előttünk a hegyek, ameddig bennünk is formálódna az anyanyelv szavai. A vers egy virtuális világot jelent számára: „hidd el barátom sosem találhatsz / egy jobbik hazára!” (*Ameddig*) Annak megteremtését kívánja, szeretné a maga eszközeivel elősegíteni: „Ha láng lennék / lidérces éjben / nem maradna senki / undok vaksötétben // ha tűz lennék / fagyban hóesésben / nem vacogna senki / szilaj derengésben // ha felhő lennék / perzselő nyárban / növény virág dúskálhatna / hömpölygő árban // s ha könny lennék / temérdek kínban / mindent elmosnék / hol kín van.” (*Vigasztaló*) A nagy költő-elődök nyomában kíván haladni, messze világító lármafa, máglyatűz akar lenni: „elhallgatni a rosszat nem lehet / ameddig a szívem dobog remeg / ki kell mondanom mitől ég / az iszony rút ölében az ég / az igazat messzire kell rikoltanom / vétek a szent tüzet eloltanom / ember míg embert kerget űz / magasra lobogjon a máglyatűz.” (*Máglyatűz*)

A második ciklus – *Életem* – a maga személyes, belső mikrokozmoszába vezet el bennünket. A megbolydult világban újra s újra elbizonytalanodik: „mint szentjánosbogár / melyről lekopott / a fény / olyan az életem”. (*Életem*) Csizmába mászott egérként kóvályog a földön; a fájdalom rézmozsarában őrlődik; piócaként tapad rá a bánat; szivárványálmait zsákutcába terelték... – néhány, verseiből kiragadott kép, metafora jelzi a benne eluralkodott életérzés negatív irányultságát. Vallomásos sorai ennek forrásait is sejtetni engedik: „nem találok az arcomat” (*Szétfolyt az égen*), „nem találok a helyem” (*Postáztam*), „senkihez se tartozom / semmihez se kötődöm” (*Idegenek*), „elfogytak a lehetőségeim” (*Aggatok*), „utódok nélkül / üt belém / a halál” (*Utódok nélkül*)... E lelkiállapot, a gyökértelenség fokozódása keserű sorokban nyer kifejezést: „mint vándormadarak széllébélt fészke / lebegnek üresen / kifosztottan” (*Lebegnek*) A ciklus néhány költeménye azonban elárulja, hogy fogódzókat keres, tájékozódási pontokat, melyek segítségével behatárolhatja a maga helyét. Sorai visszavezetnek a gyermekkor színhelyére, Zilahra, melynek mindvégig hűséges fia maradt. Képzelete megidézi a zilahi fenyvest, emlékezetében elé tárul a város fölé magasló Meszes, az Örhegy, a Terbete csúcsa, a Diák-domb. Édesanyja – „eleven-séged hi- / ányában is / hozzád tapadok” (*Anyám*) – az örök boldogság meseországát idézi fel. Simogató kezének melege évtizedek múltán sem hűlt ki, sápadt arca föl-fölsejlik az időben. Kedves alakja a természet közeli világból a képzelet tartományába költözik: „Anyám ül / a barackfánk alatt / a dohányvirág- / illatú éjben / s gesztenyebarna / szemében / fészket raknak / a csillagok” (*Anyám ül*) A költő is érzi e létállapot súlyát, tarthatatlanságát. Illyés Gyula sorait invokálva keresi a kitörés lehetőségét, útjait: „bárcsak meg ne üresednék / restségemben szegényednék / szorgalmamban gazdagodnék / s verseimben tüzesednék” (*Bárcsak*) E gyötrődéstől, lelki vihartól visszhangzó versek közt adott két üde oázis is: a *Nélküled* és az *Amikor nem vagy itthon* című költemények az élet napos oldalát idézik, azt a boldogító érzést, amit a hűséges társ, a feleség nyújthat számára. Lehet-e biztosabb menedék, vihartól mentesebb kikötő annál, amit az e versekből kiragadott sorok jelenthetnek az ember számára? „Nélküled / holddá törpül / a kukorica-sárga nap / s a csillagok gyertyaként / folynak szét az égen”; „Amikor nem vagy itthon / álmukban / leomlanak a falak / s a

növények megtagadják / éleszteni / magukban a zöldet”. Társítsuk mellé a végső nap közeledtével fordított arányban fölfedezett szépségeket: a feltündöklő hétköznapiakat, az ég kékjét, a növény zöldjét, az éj rejtelmét, melyek visszahozhatják, visszaadhatják életkedvünket, cselekvésvágyunkat, eloszlathatják rossz kedélyállapotunk szürke, sötét felhőit, melyek eltakarták előlünk a napot.

A kitörés sikerét segítheti a felismerés: „a világ / másokért is / teremtetett” (*Másokért is*) Ez a felismerés – a harmadik ciklus címadó versének záró sorai – kivezeti a „csak én bírok verseimnek hőse lenni” babitsi vívódás borúlátást, kétségeket gerjesztő magánzárkájából. Felismeri s hangot ad annak, hogy erősebbek, gyorsabbak, boldogabbak, jobbak lettünk; céljaink, vágyaink, tornyaink lettek; észreveszi, hogy „a szénfekete éjszakákban / ocsúdva pirkad a világ” (*Pirkad a világ*), hogy a korai derengés „friss gondolatokat / ültetett homlokod / parányi ágyásaiba” (*A hajnal*) Előtte a költőideál – József Attila – képe, s a felismerés: „bozontos hajad sűrűjében / jobbért szebbért igazabbért / temérdek költő / rimánkodik” (*József Attila fényképe*) A jobb, szebb, igaz eszmei ideálok az ő költői világában is fölmagasztosulnak, az értük való küzdés számára is költői programmá válik: „Tárulkozz ki / titokzatos világodból / lobogó tűzként nyargalva / a mélyből hozd föl a szent / égess el minden vadhajtást / ne maradjon vád ellened / a tüskéket is szedd össze / máglyatüzedre jusson lobogás / s ha elkészültél te légy a fény / a csorbítatlan ragyogás” (*Fohász versírásakor*) Ars poeticája, hivatástudata ennél is hangsúlyosabb megfogalmazást nyert a *Ne tudd megenni kenyeredet* című, közéleti lírájának legemblematiszababb költeményében. Benne az első ciklus legértékesebb alkotásai köszönnek vissza, az *Erdély* és a *Magyarok* elkötelezettségről valló, izzó, szárnyaló sorai rezonálnak. „Ne tudd megenni kenyeredet / amíg nem emeled füled tölcsérébe / a Föld sóhaját / amíg nem kötöd csokorba / szemed évelő növényével / a szélben táncoló búzavirágokat / s míg kitárt ajtók mellett / nem hallgatod meg éjjel az esőt // ne tudd megenni kenyeredet / amíg nem fáj / hogy feketébe ájul az ég / amíg nem veszed észre / hogy a kopott utcasarkokon / fölszívódnak az emberek / s míg nem teszel meg mindent azért / hogy a világ jobb legyen.” Van, lehet ennél szebb, magasztosabb költői program?! A költő, aki erre az útra tér, az igaz úton jár. Ez az az út, amely kivezethet a denevérelétekből, a bánat csapdáiból, biztonságosan haladhat át a rozoga hídon, leküzdheti magában a gátakat, felülírhatja, megkérdőjelezheti az axiómaként hangzó felismerést, miszerint „öregem / mindent / el akarunk / végezni / pedig / már nincs / időnk” (*Öregem*)

A negyedik versciklus – *Fogadj szívedbe* – Müller Dezső vallásos témájú verseit szedte csokorba. A transzcendens univerzum, az isteni tanítás nyilvánvalóan közel áll a lelkes-költő világához, biztos háttér, válasz az őt foglalkoztató evilági kérdésekre. A címadó vers a keresztyén ember üdvösségvágyának ad kifejezést: „S míg élni tudok / buzgón itt lenni / fogadj fogadj / szívedbe Isten” (*Fogadj szívedbe*), kérve kéri: „borítsd rám Istenem / páncélszárnyadat” (*Ballada*), hisz csak az Ő szívében, az Ő védőszárnya alatt élhet valóban biztonságban: „Csak Te maradtál fénylő arcú Isten / hogy égen-földön száműzötten / megóvd létemet az elhalványodástól.” (*Fénylő arcú Isten*) Ugyanő az, aki elvezethet bennünket az üdvösség homáiba: „...van remény, hogy kegyelmed távcsövén át / megláthassam azt az új hazát / ahonnan fényforrásként tündöklök arcom.” (*Van remény*) A hívó ember és Isten kapcsolatrendszerében legfőbb helyen az ima áll, hisz mi is – akár a Megváltó köszön-

tésére indult három napkeleti bölcs az égen feltűnő vezérlő csillagtól – Istentől várjuk sorsunk eligazítását. Az igehirdető lelkész is Hozzá fordul: „Olyan világot adj Istenem / melyben a beteljesülés megterem / s a kemény hajszában nem ernyed el kezem // mely világban kalászként dűl majd a kenyér / s mindig lesz benne egy lüktető tenyér / mely kibuggyanó könnyeim forrásáig felér // ilyen világot adjál Istenem / s ha magot rendeltél hintenem / foganjon is meg bennem az intelem” (*Ima*); „Ha felhő kúszik / a tengernyi égre / segíts lángot lobbantanom / a pislogó fényre / ha könnyzápor hull / a megsebzett tájra / segíts zsebkendőt húznom / a bágyadt láthatárra / ha a fák kontyáról / leesnek a fészkek / segíts visszahoznom az / elrepült fecskéket / ha körös-körül a / tagadások nyernek / segíts visszaadnom / hitét az embernek / és ha kirajzolódnak / szárnyai a röpködő madárnak / segíts kimondanom / hibáit a világnak!” (*Fohász*) Amikor betegsége miatt búcsúznia kellett a szószéktől, a hozzá nőtt környezettől, közösségtől, mindattól, ami az évtizedek alatt kedvessé lett számára, azt veszteséggént éli meg, rezignált sorokban búcsúzik: „E temérdek jót Isten / egykor keblemre tette / s nemes ajándékát most / joggal visszavette.” (*Vallo-más*) Vallásos versei közt külön csokorba sorolhatók a bibliai ihletésű versek, az egyházi ünnepkörökhöz – advent, karácsony, nagypéntek, húsvét – kötődő költemények, valamint a reformáció nagyjai – Kálvin, Károli Gáspár, Szenczi Molnár Albert – alakját megidéző alkotások. E témájú verseivel is ígét hirdetett: a tanítás, a hagyományok, eleink életpéldái mind-mind hívei vallásosságát, a közösségformálást kívánták elmélyíteni, a tudatosságot alapozni, erősíteni.

A négy évtized költői terméséből készült válogatás elénk tárja Müller Dezső költészetének koordinátáit, azokat az értékeket, melyeket a lét, a lélek mélyrétegeiből hozott felszínre. Öröm és bánat, siker és kudarc, hit és belső vívódás váltóáramában bontakozik ki költői arca, mely egyre ismerősebb a költészet kedvelői, az olvasók előtt.

(x) Müller Dezső: **Fogadj szívedbe!** (Válogatott versek 1970–2010) Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad, 2010

Appendix

Irodalomtörténeti és -kritikai munkásságom

I. Önálló kötetek – a Magyar Elektronikus Könyvtárban

1. Magyar szellem, erdélyi szellem

Irodalomtörténeti jegyzetek (2003–2009)

<http://mek.oszk.hu/08500/08506>

2. Olvassunk bele...

Könyvajánlók, széljegyzetek, recenziók, 2010

<http://mek.oszk.hu/08600/08647>

3. „A magyar vigyázó”

Irodalmi tanulmányok, bibliográfia Németh Lászlóról, 2010

<http://mek.oszk.hu/09000/09069>

4. Újabb olvasmányaim univerzumából

Tanulmányok, jegyzetek, recenziók (2009–2012)

<http://mek.oszk.hu/10600/10680>

5. Római Katolikus Naptár

1995, 1996, 1997, 1999, 2000, 2001, 2002

Kiadta a Szatmári Római Katolikus Püspökség
(Szerkesztette Máriás József)

II. Kötetekben, antológiákban megjelent tanulmányok

1. Németh László és Nagybánya

Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984, 45–65. old.

2. „Én szép helyen születtem: Nagybányán”

Az író rejtettebb birtokán

(Németh László Társaság és Vörösmarty Társaság kiadványa
az író születése 90. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségeken
elhangzott előadásokkal)

Székesfehérvár, 1992, 12–17. old.

3. „Élünk és élni fogunk”

In memoriam Németh László

EMKE Füzetek 5–6

A Misztótfalusi Kis Miklós Közművelődési Egyesület kiadása

Nagybánya, 1995, 9–12. old.

4. Németh László romániai bibliográfiája

In memoriam Németh László... 91–110. old.

5. Németh László irodalomszemlélete a Készülődés korában

(Németh László irodalomszemlélete)

Kossuth Egyetemi Könyvkiadó, Debrecen, 1999, 154–173. old.

6. Németh László és a romániai magyar irodalom

Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, IV. 2002, 143–147. old.

7. Ft. Plackinger Pál: Örülj annak, hogy Isten szeret!

Fordította: Máriás József; Szatmárnémeti, 2002

8. „A magnak meg kell halnia, hogy kalász legyen belőle”

Németh László arca a Korunk tükrében (1932–1940)

(Erdélyben Európáról mítosztalanul)

Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2003, 68–78. old.)

9. A Villámfénynél szatmári bemutatójának műsorfüzetében:

Németh László időszerűsége

A színdarabról

Nagy Imre „sorstársai” Németh László drámáiban

Interjú a dráma rendezőjével

Autorul și opera sa

(1977)

10. A prózaíró fogadtatása Erdélyben

(A prózaíró Németh László)

Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2005, 286–304. old.

11. Székelykeresztúrtól Edelényig

Nagy Endre dr. könyve 2. kiadása utószavaként

12. Élményérzékenységgű monografikus megközelítések

Erdélyi magyar irodalom 1940–44 között

Megjelent **A hajnal frissessége, Esszék, tanulmányok, versek**

Láng Gusztáv tiszteletére c. kötetben

Savaria University Press, Szombathely – 2006

(a Vallasek Júlia könyvéről írott, a Székelyföldben megjelent méltatás rövidített újraközlése)

13. Keleti Panteon

Hatvan szócikk – köztük: Kölcsey Ferenc, Bessenyei György,

Ratkó József, Galambos Lajos, Sipkay Barna bemutatása

Kelet Press Kiadó, 2006

14. Sztánai Napok 2005

„Benned, ha szólasz, Erdély lelke szólal”

A VÁRhely 2005/4. számában megjelent Kós-tanulmány újraközlése

Sztánai Füzetek 3., Kolozsvár – Sztána, 2006, 64–72. old.

- 15. Nyíregyháza, templomai, kápolnái és imaházai**
Turisztikai ismertető; szöveg: Máriás József
Kelet Press Kiadó, 2008
- 16. Soproni Füzetek 2011**
Cseppben a tenger. Büki Attila versmozaikjai, 366–370. old.
- 17. Metz József – a nagybányai szellemi égbolt fénylő csillaga**
Szövetségünk húsz éve – „...*ahol lélek van*”
Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége
Magiszter Kiadó, 2011, 16–20. old.
- 18. „Miért ne lehetnék én sas?”** Debreczeni Éva emlékére
„...*könyvek által a világ...*”. Bura László 80. születésnapjára
Státus Kiadó, 2012, 178–196. old.
- 19. Petkes József – 85**
Bevezető tanulmány a *Petkes József-albumhoz*
Nyíregyháza, 2012, 1–21. old.
- 20. A magyar eszmék mindenese Kanadában**
Miska János: *Két haza szolgálatában* – Életem, munkásságom –
Válogatott írások. Kráter Könyvműhely, Pomáz, 2013, 284–305. old.
(A Szabolcs–Szatmár–Beregi Szemlében megjelent írás utánközlése)

III. Periodikákban, folyóiratokban közölt tanulmányok, recenziók, jegyzetek

Korunk

- 1. Sorok Kárpátontúl magyar irodalmáról**
1980. április, 312–314. old.
- 2. Adósai vagyunk Németh Lászlónak**
1991. március, 397–400. old.
- 3. „Megtalálni, kimondani a legjobb megoldást”**
(Németh László sorskérdéseinkről írott tanulmányairól)
1992. október, 76–78. old.
- 4. Luxus és agón**
(Németh László *Emberi színjáték* című regényéről)
1993. március, 76–78. old.
- 5. A kisebbségi lét megrázó dokumentuma**
(Az *Extra Hungariam* című kárpátaljai antológiáról)
1993. április, 124–125. old.
- 6. Németh László portré – levelek tükrében**
(Németh László *élete levelekben 1914–1944* című kötetről)
1993. szeptember, 120–122. old.
- 7. Miért nem itthon?**
(Németh László *levelei Veress Dánielhez* – Forrás, 1993. 11. szám)
1994. október, 68–69. old.

8. Kérdések – válasz nélkül

(Miért maradnak el a hazai Németh László-bemutatók?)
1995. július, 84–86. old.

9. „Vigyázzunk rájuk ott a porondon”

(Kárpátalja magyar irodalmáról)
1998. január, 84–87. old.

10. „A magnak meg kell halnia, hogy kalász legyen belőle”

(Németh László arca a Korunk tükrében 1932–1940)
2001. május, 52–60. old.

11. „Benned rovom erdélyi adómat”

(a *Németh László és Veress Dániel* levélváltása c. kötetről)
2002. július, 121–122. old.

Utunk

1. Műhely '79 – Bibliográfia 1978

(Két csehszlovákiai kiadvány)
1980. nov. 17.

2. Szabó Béla: A menyasszony – A család kedvence

(A Szlovákiai Magyar Írók sorozataként megjelent kötetről)
1981. február 13.

3. Egri Viktor: Agnus Dei – Égő föld

(A Szlovákiai Magyar Írók sorozat...)
1981. július 3.

4. Csehszlovákiai magyar elbeszélések 1918–1938

(A Madách Kiadó könyve)
1981. okt. 23.

5. Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona

(A Madách Kiadó könyve)
1982. január 22.

Erdélyi Múzeum

1. Németh László *Magyarok Romániában*

c. útirajzának erdélyi visszhangja
1995.1–2. füzet, 60–73. old.

2. „A magyar természet új megnyilvánulása ő”

(Németh László Tamási Áronról)
1997. 3–4. füzet, 383–391. old.

Székelyföld

1. „Vagyok, aki voltam, s leszek, aki vagyok”

(Sütő András: *Erdélyi változatlanságok* c. kötetéről)
2002. december, 150–154. old

- 2. „Magatartásra tanított”**
(Szabó Dezső: *Az elsodort író* c. kötetéről)
2003. május, 141–152. old.
- 3. „És meddig kell még várniuk?”**
(P. Jáki Sándor Teodóz: *Csángókról igaz tudósítások* c. kötetéről)
2003. augusztus, 139–147. old.
- 4. Beke György „barangolásai”**
(A „barangolókötetek” magyarországi kiadásairól)
2004. június, 159–166. old.
- 5. „És visszatérőben a mű...”**
Bánffy Miklós: *Összes novellái*
2004. október, 152–159. old.
- 6. Németh László prózai műveinek fogadtatása Erdélyben**
2005. április, 64–79. old.
- 7. Szellemi önépítés, otthonteremtés Erdélyben**
Cseke Péter: *Jöjjön el a mi időnk!* c. könyvéről
2005. december, 155–162. old.
- 8. Az erdélyi magyar irodalom 1940–1944 között**
Vallasek Júlia: *Elváltozott világ* c. kötetéről
2006. június, 155–158. old.
- 9. „...csak reális önismeretre lehet jövőt építeni”**
Cseke Péter: *A magyar szociográfia erdélyi műhelyei* c. kötetéről
2009. július, 168–175. old.
- 10. A bonchidai Prospero**
Bánffy Miklós: *Összes drámái*
2010. június, 6. szám 161–166. old.
- 11. „Körmünk alá néz az idő”**
Cseke Gábor: *Szerpentin vándora*
Szigorúan válogatott versek (1967– 2010),
Polis Könyvkiadó Kolozsvár, 2010
2011. július, 143–149. old.
- 12. „Solus eris”**
Lőrinczi Lászlónak a Polis Kiadónál 2010-ben megjelent köteteiről:
Szomszédok és Üzenetek Erdélyből
2011. augusztus, 151–155. old.
- 13. Kiváló segédkönyv az irodalom kutatóinak**
Sütő András életműve. Annotált bibliográfia
Összeállította: Kuszálik Péter Budapest – Csíkszereda, 2009,
OSZK – Pro Print Kiadó,
2012. január, 149–155. old.
- 14. Kálváriás esztendők krónikája**
Veress Sándor: *Hét esztendő kálváriája 1957–1964.*
Polis Kiadó Kolozsvár, 2011
2013. január, 141–147. old.

15. „Petőfi, hogyan bennünk él...”

Sándor–Zsigmond Ibolya: *A mi Petőfink*. Igazság és legenda
Székelykeresztúr, 2012
2013. június, 142–146. old.

Hepehupa – Zilah

1. „Vannak még nagyobb hegyek is”

Köszöntjük a 80 éves Petkes József festőművészt
2008. 1. szám, 62–63. old.

2. „Mindig a verset akartam”

Müller Dezső költői világa
2009. 4. szám, 47–52. old.

3. Fogadj szívedbe!

Müller Dezső: *Fogadj szívedbe!* (Válogatott versek 1970–2010)
Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
Nagyvárad, 2010
2012. 3. szám, 91–93. old.

Szamoshát /szatmárnémeti szépirodalmi és művelődési folyóirat/

1. „A kényszerűség volt az, amely otthon tartott”

(Interjú Sütő Andrással)
1990. március, 1–2. old.

2. Megkésett, de még mindig időszerű méltatás Beke György riportkötetéről:

Remek írói teljesítmény
(Beke György Boltívek teherbírása c. riportkötetéről)
1990. március, 3. old.

3. „A megismerés: megértés; a megértés: szeretet”

(Németh László gondolatai a Duna völgyi sorsközösségről)
1990. április-május, 1. és 4. old.

4. Északi szonettek

(*Radu Ulmenau: Sonete de Nord* c. kötetéről)
1990. június, 1. old.

5. Kárpátaljai magyar irodalom

(Bevezető *A Hatodik Síp* c. folyóiratból átvett válogatáshoz)
1990. június, 5. old.

6. Szamoshát–antológia: Ady Endre

1990. július, 1. old.

7. „Az élet fő célja – tett. Tehát tégy!”

Kölcsey Ferenc: *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz*
1990. augusztus, 1. és 4. old.

8. „A magot elvetjük”

Kölcsey Ferenc – a társadalmi haladásért vívott harc élvonalában
1990. augusztus, 3. old.

9. Szamoshát–antológia: **Domahidy András**
1990. szeptember, 1. és 6. old.
10. Szamoshát–antológia: **Dsida Jenő**
1990. október–november, 1. és 6. old.
11. **Hol van az én életemnek értelme?**
(Kocsis István: *A tizenkettedik lánc Széchenyi István c. könyvéről*)
1990. október–november, 7. old.
12. Szamoshát–antológia: **Fényi István**
1991. április, 1. old.

Művelődés

1. **Szülőföld ihlette könyvsorozat**
EMKE Füzetek; a Misztótfalusi Kis Miklós Közművelődési Egyesület kiadványairól
1997. október, 20–22. old.
2. **Bánffy Miklós közéleti szerepe**
(*Bánffy Miklós – Alkotó és életmű megszámolása az idő tükrében* c. tanulmány 3. fejezete)
2006. október, 23–25. oldal
3. Debreczeni Éva: **Vakondsirály**
2009. május–június, 46–47. old.
4. **Hiábahaza**
Sarudi Mihály: *Hiábahaza* c. kötetről
2010. december, 10. old.
5. **Egy nyughatatlan ember élő emlékezete**
Bánffy Miklós, Ben Myll, Kisbán Miklós–vándorkiállítás katalógusa
A kiállítás kurátora és a kiadvány szerkesztője: Szebeni Zsuzsa,
Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet. Budapest, 2011
2011. október, 20–21. old.
6. **Tatárok, betyárok, bányarémek**
Folklórhagyományok Nagybánya vidékén
Teleki Társaság, Nagybánya, 2010
2012. március, 13–16. old.
7. **Magyar közművelődés a román fővárosban**
Bántó István: *Magyar közművelődés a román fővárosban*
Tanulmányok, jegyzetek. Polis Kiadó, Kolozsvár, 2011
2012. június, 8–10. old.
8. **Édes Idám!**
Kós Károly levelei feleségéhez 1911–1918, 1946–1948
Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Benkő Samu
Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2011
2012. november, 9–11. old.

9. Erdélyi magyar népművészek

A szakmai önéletírások felhasználásával írta és szerkesztette Szathmári Ferenc. Kiadja: a Romániai Magyar Népművészeti Szövetség, 2012
2013. február, 9–11. old.

10. Elek György kérdez

Elek György: *Én kérdezek*. Interjúk. Szatmárnémeti, 2013
2013. szeptember, 28–29. old.

Könyvesház

1. Kolozsvártól Sopronig

Bánffy Miklós művei erdélyi újrakiadása alkalmából
2005. 1–2. szám, 53–54. old.
(A VÁRhely 2006. 2. számában megjelent anyag)

Hitel

1. „Művedben lélegzik a lét reménye”

(A 75 éves Sütő András köszöntése)
2002. június, 56–62. old

2. „Megmaradsz sok emlékezetben”

(Főhajtás Veress Dániel emléke előtt)
2003. július, 65–72. old.

3. Szembe nézni önmagunkkal

(*Erdélyben Európáról mítosztalanul* c. kötetről)
2003. december, 122–125. old.

4. Ha a nap 48 órából állna...

(Dávid Gyula: *Írók, művek, műhelyek Erdélyben* c. kötetről)
2004. augusztus, 122–126. old.

5. Szellemi zárandoklat

(Cs. Varga István: *Rokonföldön* c. kötetről)
2004. december, 123–128. old.

6. A Gutenberg-galaxis bűvöletében

Aki a könyveknek szolgál. A Tözsér-postától a Pallas-Akadémiáig
2005. július, 124–126. old.

7. „...mindig hűségesen szolgáltam”

Kós Károly levelezése
2005. december, 58–68. old.

8. „Amit a mű üzen, s amit a szöveg felkínál”

Az újraolvasott Móricz (előadások és tanulmányok)
A Nyíregyházi Főiskola Irodalom Tanszékének Sorozata
206-os kikötő, Nyíregyháza 2005
2006. november, 121–125. old.

9. Beke György (1927–2007)

2007. március, 62–63. old.

10. Marosvécsi Panteon

Marosi Ildikó: *Az Erdélyi Helikon Képeskönyve*

Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005

2007. július, 125–128. old.

11. A szatmári svábok kálváriája

Boros Ernő: „*Volt minékünk jó életünk, van most nekünk jaj*”

c. könyvről. Status Könyvkiadó, 2005

2008. március, 125–128. old.

12. „Fogadj be, örök jobb-világ: jövőendő!”

25 éve hunyt el Illyés Gyula. Részlet egy hosszabb tanulmányból

2008. április, 40–46. old.

13. „Egy vérből valók vagyunk”

Üdvözlégy, szabadság! Magyar írók Észak-Erdély és a Székelyföld

1940-es visszatéréséről. Válogatta és szerkesztette: Pomogáts Béla

Kráter Kiadó, 2008

2009. szeptember, 117–124. old.

14. Földvári Golgota

Boros Ernő: „*Hogy a magyar pusztuljon*” (1944 vége– 1945 eleje:

Szatmár megyeiek a földvári haláltáborban)

Status Kiadó, Csíkszereda, 2009.

2010. augusztus, 124–127. old.

15. „része voltam egy gépezetnek”

Cseke Gábor: *Jelentések magamról*. Emlékezések ellenfényben

Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2009

2011. szeptember, 121–126. old.

16. A látó ember

Fábián Ernő életútjáról és munkásságáról

2012. július, 99–112. old.

Magyar Napló

1. Fájó sebtől termő ágak

Cseke Péter: *Álom egy kolozsvári Solveig-házról*. Eszmetörténeti írások.

Széphalom könyvműhely, Budapest, 2010

Cseke Péter: *Fájó sebtől termő ágak* Világtávlatban gondolkodó

Erdélyi Fiatalok. Lucidus Kiadó, Budapest, 2010

2011. július, 38–41. old.

2. Szellemi erőtereink

Cseke Péter: *Védjegyek* Íróportrék ellenfényben

Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2011.

2013. július, 61–64. old.

Vár /Székesfehérvár/

1. Cseppben a tenger Büki Attila versmozaikjai

Büki Attila: *Versmozaik*. Syllabux Könyvkiadó, 2011
2011. 5. szám, 111–116. old.

2. Irodalmunk strázsamestere

Cs. Varga István: *LátóköR*. Esszék, műelemzések, egyéb írások
Hungarovox Kiadó, Budapest, 2012
2013. 2. sz., 65–71. old.

MAKtár

1. „Így vót, szép élet vót.”

Egy határmenti falu hatvan esztendeje

(Sarusi Mihály: *Szalbek–Iratos* c. könyvéről)
2005. 6–7. szám 25. old.

VÁRhely /Sopron/

1. „Ha újra születnék, nem születnék újra”

Egy szabad ember. *Írások Vekerdi Lászlóról*
2005. 1–2. szám, 188–190. old.

2. „Benned, ha szólasz, Erdély lelke szólal”

Kiáltó Szó. Kós Károly emlékezete
2005. 4. szám, 99–105. old.

3. Kolozsvártól – Sopronig

Bánffy Miklósról, művei erdélyi újrakiadása alkalmából
2006/ 2. szám, 85–88. old.

4. Újratalálkozások

Csillag a máglyán. In memoriam Sütő András. Nap Kiadó, 2007
2009. III–IV. sz., 179–181. old.

5. „Erdélynek külön lelke van”

Reflexiók Pomogáts Béla irodalomtörténete margójára
Pomogáts Béla: *Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944) Irodalmi dokumentumok*. Pallas–Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008
2009. VII–VIII. sz., 117–128. old

Forrás – Kecskemét

1. A kórkép időt álló, ma is találó

(Németh László romániai útjáról)
1992. december, 33–35. old.

Könyv Könyvtár Könyvtáros

1. Az irodalomtudomány új gyümölcse

Ratkó József bibliográfia

2011./06, 58–61. old.

Szabolcs–Szatmár–Beregi Szemle – Nyíregyháza

1. Apáczai Csere János – kettős megközelítésben

Azonosságok és különbségek Németh László és Páskándi Géza

Apáczai–drámájában

2001. 3. szám, 309–313. old.

2. Szellemi őrszolgálat a keleti végeken

Jánosi Zoltán: *Nyírfatűz* c. kötetéről. Nyíregyháza, 2004

2005. 2. szám, 266–270. old.

3. Rendhagyó találkozás Krúdy Gyulával

Jánosi Zoltán: *Szindbád tükörképei*. Találkozások Krúdy Gyulával.

Kiadja a Kazinczy Ferenc Társaság, 2004

2005. 3. szám, 420–422. old.

4. Századok szabolcsi öröksége

János István: *Századok szabolcsi öröksége*. Tanulmányok és esszék

Szabolcs–Szatmár–Bereg megye szellemi múltjából. Kölcsey Társaság,

Fehérgyarmat, 2004

2005. 4. szám, 544–546. old.

5. Vallomás és korrajz

Gúzs Imre: *Elsüllyedt évek hordaléka*. Egy nemzedék vesszőfutása

Identitas Alapítvány, Szatmárnémeti 2003

2005. 4. szám, 547–550. old.

6. „...van egy legfőbb parancs: az élet”

Balla László: *Árva aranyesők*. Száz tárca. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 2004

2006. 2. szám, 243–245. old.

7. Végvári hangulatok

Szatmár megyei írók, költők antológiája

2007. 1. sz., 122–123. old.

8. A látszat és ami mögötte rejlik

Venczerédi Bea: *Ne vess a temetésemen*.

Kalota Könyvkiadó, Kolozsvár 2004. 238. old.

2007. 2. sz., 242–244. old.

9. Könyvek a mögöttünk maradt időről

Marik Sándor: *Az írás megmarad*

Angyal Sándor: *Micsoda világ!*

2008. 2. sz., 267–272. old.

10. Szomszédolás a szatmári szellemi tájakon /Hírlap Könyvek/

Szépirodalom:

Debreczeni Éva: *Vakondsirály*

Paizs Tibor: *A kolozsvári hóhér*

Sróth Ödön: *holdláng*

xxx *A hattyúleány*

Közírás:

Veres István: *Tollhegy*

Sike Lajos: *A 70-kedő firkász*

Művészettörténet:

Muhi Sándor: *Építészet Szatmáron*

Csirák Csaba: *Színházi élet Szatmáron (1989–1918)*

Történelem:

Mandula Tibor: *A magyarság története az óhazától Mohácsig, 1526-ig*

Nyelvtudomány:

Bura László: *Öt évszázad utcanévei*

Bura László: *Szatmári szólások és közmondások*

Bura László: *Szatmár megye helynevei*

2009. 3. szám, 463–471. old.

11. „A mi kanadai emberünk: Miska János”

2012. 1. szám, 70-81. old.

12. A város (vissza)vár

A város (vissza)vár. Életképek Nyíregyházáról.

Szerkesztette Bodnár István, Karádi Zsolt

Nyíregyháza, 2012, Örökségünk Könyvkiadó Kft.,

2013. 2. szám, 119–122. old.

13. Cum honore – Miska János

Miska János: *Két haza szolgálatában* Életem, munkásságom

Válogatott írások. Kráter Kiadó, Pomáz, 2013

2013. 3. szám, 122–125. old.

Pedagógiai Műhely – Nyíregyháza

1. Tisztelet az ősöknek

Kopka János azonos című könyvéről

2003. 4. szám, 58–60. old.

2. Soha ilyen szörnyűséget!

Kopka János: *Zsidó emlékek a Felső-Tisza vidékén*

2004. 4. szám, 51–53. old.

3. Fűszál és mindenség

Jánosi Zoltán: *Fűszál és mindenség*

Folklór és archaikum az újabb magyar irodalomban

Holnap Kiadó, 2005, 256. p

2006. 2. szám, 89–92. old.

4. Kulcsok és záruk

Betekintés a romániai magyar oktatási rendszerbe
(Murvai László: *Kulcsok és záruk* Corvin Kiadó, Déva, 2005)
2006. 3. szám, 81–84. old.

5. A Tariménes Ratkó József emlékszám

2007. 1. szám, 117–118. old.

6. ...írógépén nem szöhetett hálót a pók

Köszöntjük a 75 éves Kopka János újságírót, könyvkiadót
2008. 1. szám, 93–95. old.

7. A Tariménes Kodály Zoltán emlékszám

2008. 3. szám, 93–95. old.

8. In memoriam – Emlékezés

Oktatási segédkönyvek a Nap Kiadó gondozásában
2008. 4. szám, 93–94. old.

9. II. Rákóczi Ferenc és Ecsed

Szállási Árpád: *II. Rákóczi Ferenc és Ecsed*
Tudománytörténeti Intézet, Nagyecsed Város Önkormányzata 2008
2009. 1. sz., 104–106. old.

10. Hasznos segédkönyvek az irodalom oktatóinak

Egy vers

Illyés Gyula: *Egy mondat a zsarnokságról*

Radnóti Miklós: *Hetedik ecloga*

József Attila: *A Dunánál*

Költők a Költőről

Petőfi Sándor: *A puszta, télen*

Radnóti Miklós: *Levél a hitveshez*

József Attila: *Óda*

2010. 3. szám, 100–106. old.

11. A Tariménes Czine Mihály emlékszám

2010. 3. szám, 107–108. old.

12. Barbárok hangszerén

Jánosi Zoltán új tanulmánykötete. Holnap Kiadó, 2010
2011. 1. szám, 117–121. old.

13. Mindnyájan Ady örökösei vagyunk

Ady Endre: *Az eltévedt lovas*. Nap Kiadó 2011
2011. 2. szám, 139–141. old.

14. „A mi Illésünk”

Ady Endre: *Ember az embertelenségben*. Nap Kiadó, 2012. Egy vers
sorozat. Sorozatszerkesztő: Pomogáts Béla
2012. 2. szám, 115–116. old.

Árgus – Székesfehérvár

1. „szellemileg belakom ezt a szív alakú, kis országot”

Reflexiók Cs. Varga István: *Adósságtörlesztés* c. könyve margójára
2003. 2. szám, 76–78. old.

Kalejdoszkóp – Toronto

1. A kanadai magyar alkotók szekértáborának számtartója

Részlet a Miska János életművét feldolgozó tanulmányból
X. évf. 5. szám, 16–18. old.

Duna–Part – Érd

1. Főhajtás tanári példaképek előtt

Hommage à Grezsa Ferenc és Kiss Ferenc
2004. 1. szám, 91–92. old.

2. Bánffy Miklós I.

Alkotó és életmű megszámláltatása az idő tükrében
2004. 4. szám, 21–38. old.

(A tanulmány közlése – a lap időleges megszűnése miatt – abbamaradt.)

3. Felemelt fejvel

Bősze Balázs összegyűjtött versei
2007. 4. szám, 93–95. old.

4. „Az erdélyi pásztortűz őrizője”

Reményik Sándor emlékezete
2008. 3. szám, 12–19. old.

5. A szellem fáklyája ég és világít benne

A lékek stációi. Kaffka Margit válogatott levelezése
Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Simon Zsuzsanna
Nap Kiadó 2010
2011., 2–3. szám, 38–41. old.

Zempléni Múzsza – Sárospatak

1. Száz tárca Balla Lászlótól

Balla László: *Árva aranyesők.* Száz tárca
Kárpáti Kiadó, Ungvár, 2004
(A SZSZB Szemle idei 2. számában megjelent írás újraközlése)
2006. 6. évf. 2. szám, 95–97. old.

2. Östörténeti hitregény Gál Elemértől

Gál Elemér: *Héthavas.* Eger, 2006
2007. 1. szám, tavasz, 96–98. old.

3. Balla László számvetése nyolcvanas évei határán

Vakrepülés. Válogatott versek 1942–2006. PoliPrint Kiadó, Ungvár, 2006
Őszi nyárfák. Válogatott novellák, tárcák, kisregények. Kárpáti Kiadó

Ungvár 2006

2008. 1. szám, tavasz, 98–103. old.

4. Az újraolvasott Kós Károly

Emléksorok születésének 125. évfordulóján

2008. 4. szám, tél, 97–99. old.

5. Tormay Cécile redivivus

2010. 1. szám, Tavasz, 85–89. old.

6. Árnyékosztatás

Vasy Géza könyvei Illyés Gyuláról

2011. 1. szám, Tavasz, 89–92. old.

7. Áprily Lajos – egy tanári életpálya tanúsága

Áprily tanár úr. Tanulmányok és emlékezések Áprily Lajos nagyenyedi, kolozsvári és budapesti éveire Az Erdélyi Református Egyházkerület és a Kálvin Kiadó közös kiadása Kolozsvár–Budapest, 2011

2011. 2. szám, Nyár, 83–86. old.

8. Monodrámák lépcsőin

Büki Attila: *Századok lépcsőin* Monodrámák

Syllabux Könyvkiadó, Budapest, 2012

2013. 1. szám, Tavasz, 94–97. old.

Új Hegyvidék – Szendrő

1. Nagy Imre – „A tiszta élet példája”

Szabó András: *A bőfény forrása.* Zsögödi Nagy Imre

Pallas–Akadémia – Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 2006

2006. I. évf. 2. szám, 112–114. old.

2. Bánffy Miklós világa

Takács Péter: *Bánffy Miklós világa.* Lucidus Kiadó, Budapest, 2006

2007. tavasz – nyár, 163–165. old.

Honismeret

1. Húsz éve jelent meg Beke György *Csángó passiója*

2009. I. sz. 19–21. old.

Átalvető – Székesfehérvár

1. Könyvbemutató a Magyarok Házában:

Sorskérdéseinkről – hármas megközelítésben

(Beke György *Advent a kaszárnyában*, *Déva vára alatt* és *Makacs realizmus* című köteteinek bemutatójáról)

2003. december, 32. old.

2. „Vigyázzatok ma jól, mikor éltek”

Emlékezés a tíz évvel ezelőtt elhunyt Fényi István költőre
2004. szeptember, 56–57. old.

3. Otthonom Szatmár megye

Könyvsorozat a szellemi értékmentés és a nemzeti tudatformálás
szolgálatában
2005. december, 46–48. old.

A nyíregyházi Józsa András Múzeum Évkönyve

1. Ötven éve hunyt el Barzó Endre festőművész

2003 215–239. old.

Hitvallás – Győr

1. Soós Viktor Attila: Apor Vilmos naplói I. 1915–1917

VII. évf. 1. sz. 2006. január, 17. old.

Keresztény Szó – Kolozsvár

1. Nagyváradai harangszó

Tempfli József megyéspüspökkel beszélget Kozma László
Kairosz Kiadó, Budapest 2008
2008. május, 16–18. old.

2. A szeretet apostola

Ablak a végtelenbe Csaba testvér gondolatai Istenről, vallásról, életről, emberről...
Helikon Kiadó Budapest, 2009
2009. augusztus, 20–21. old.

3. Párbeszéd a végtelennel, párbeszéd önmagunkkal

Párbeszéd a végtelennel Csaba testvér gondolatai az Istennel való mély
és bensőséges kapcsolatról
Böjte Csaba válaszol Karikó Éva kérdéseire
Helikon Kiadó, Budapest 2012
2012. július, 18–20. old.

3. Íme, az Úr szolgálja vagyok”

Cserháti Ferenc: *A magyarok vándor püspöke*. Elmer István beszélgetése
Cserháti Ferencce, a külföldön élő magyarok püspökével. Szent István
Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2012
2012. november, 20–22. old.

4. Rónay György: Triptichon

Harsányi Lajos – Sík Sándor – Mécs László
Kairosz Kiadó, Budapest, 2012
2013. március, 14–16. old.

Vasárnap – Kolozsvár

1. Három esztendei együttgondolkodás gyümölcse a szatmári Zsinati könyv

A Szatmári Római Katolikus Püspökség kiadványa, 2005

2005. dec. 11., 4. old.

2. A második évszázad

A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa 2004

2006. szeptember 19., 6. és 10. old.

3. Egyházművészeti gyűjtemény Szatmárnémetiben

Szerkesztette: Dr. Bura László

2008. szeptember 28.

4. Másfél évszázad nyomtatásban és filmen

És megnyílnak a mennyek gyöngykapui

Hitter Ferenc: *150 éves a felsőbányai római katolikus*

Nagyboldogasszony templom

2008. október 12. 5. old.

5. Az egyház és az emigránsok

Cserháti Ferenc: *Vatikáni megbízottak a külföldi magyar lelkipásztori
szolgálatban (1945–2006)*

A Szent István Társulat – az Apostoli Szentszék kiadója 2009

2009. május 3. 1. és 5. old.

6. Láss, higgy, szeress!

Út a végtelenbe. Csaba testvér gondolatai Isten ajándékairól

Helikon Kiadó Budapest 2010

2010. december 12., 7. old.

7. Boldog az az ember...

Iránytű a végtelenhez. Csaba testvér gondolatai az isteni parancsolatokról

Helikon Kiadó Budapest 2011

2011. május 22., 4. és 7. old.

8. Hódolat a mártírpüspök emléke előtt

Hitter Ferenc: *Boldog Scheffler János püspök élete és mártíriuma*

1887–1952 c. filmjéről

2011. július 3.

Harangszó – Nagyvárad

1. Müller Dezső költői világa. „...mindig a verset akartam”

A Hepehupa 2009/4. számában megjelent tanulmány újraközlése

2013. 3. sz. 4. old.; 5. szám 6. old.; 7. szám 5. old.; 10. szám 5. old.

Nimród – Budapest

1. Medve vadászat a Kárpátokban

Maderspach Viktor: *Havasi vadászataim és Medve* c. köteteiről
Lazi Kiadó, Szeged, 2009
2010. 2. szám, 49. old.

2. Harmat és vér

Erdélyi magyar írók vadászbeszélései Lazi Kiadó Szeged, 2009
2010. 3. szám, 40–41. old.

3. A Keleti és a Déli Kárpátokban

Nádler Herbert: *A Keleti és a Déli Kárpátokban* Lazi Kiadó, Szeged 2010
2010. 6. szám 28. old.

4. Medvekaland a Kárpátokban

Kemény János: *Medvekaland a Kárpátokban* Lazi Kiadó, Szeged 2010
2011. 2. szám, 48. old.

5. Kittenberger Kálmán: Első elefántom

Lazi Könyvkiadó, Szeged 2011
2012. 1. szám, 56. old.

6. Erdélyi szarvasok és medvék nyomában

Thurn–Rumbach István: *Erdélyi szarvasok és medvék nyomában*
Lazi Kiadó, Szeged, 2011.
2012. 5. szám, 56. old.

7. Bársony István: Árnyak az éjszakában

Lazi Kiadó, Szeged, 2011
2013. 3. szám, 48. old.

8. „...nemcsak vad került puszkavégre”

Avarffy Elek *Vadászutakon* (2012) és *Őzhívás* (2013) c. köteteiről
Lazi Kiadó
2013. 9. szám, 63. old.

Római Katolikus Naptár – Szatmárnémeti

1. Fényi István (1919–1994)

1995, 50. old.

2. Magyar Bálint

1997, 108. old.

3. Dr. Czumbel Lajos

1999, 52–53. old.

4. In memoriam Simpf János

1999, 107. old.

5. P. Bonaventura

2000, 78. old.

6. Arday László Attila

2001, 85–86. old.

7. „Én szép helyen születtem: Nagybányán”

Tisztelgő sorok Németh László születése centenáriumán
2001, 143–144. old.

8. Merli Rudolf

2002, 98–101. old.

9. Száz éve született Illyés Gyula (1902–1983)

2002, 173–174. old.

IV. Napi- és hetilapokban megjelent kritikák, recenziók, ismertetések

Bányavidéki Fáklya – Nagybánya

1. George Călinescu: **Otilia titka**

1965. március 13.

2. Dymphna Cusack: **Hőhullám Berlinben**

1965. szeptember 26.

3. Berde Máris: **Tüzes kemence. A szent szégyen**

1967. április 8.

4. Kormos Gyula: **Iskola a hegyek között**

1967. április 29.

5. Katona Szabó István: **Vesztett szerelem**

1967. június 10.

6. Lám Béla: **A körön kívül...**

1967. július 15.

7. Kádár János: **Fénycsíkok nyomában**

1968. február 3.

8. Németh László **70 éves**

1971. április 17.

9. **Korvin Sándor**

1971.

10. **A szülőváros idézése** (Elhunyt Németh László)

1975. március 22.

11. **Szilágysági hepehupa** (Beke György riportkötetéről)

1976. március 20.

12. **Olvasás közben** (Németh László: Gyász)

1976. április 17.

13. **Irodalmunk forrásvidékén** (Genius – Új Genius 1924–1925 c. kötetéről)

1976. június 5.

14. **„Békességet magamnak, másoknak”**

(Pápai Páriz Ferenc azonos c. kötetéről)

1977. október 1.

15. **Egy vasöntő visszaemlékezései**

(Kovács István: *Vasvirág, Igazság nékiünk a cél, Egy parasztfiú elindul, Emlékezetes ősz* c. köteteiről)

1978. január 21.

- 16. A néma számvető**
(Korvin Sándor azonos c. regényéről)
1978. május 13.
- 17. Egy sorozat tanulsága**
(A Politikai Könyvkiadó Testamentum sorozatáról)
1978. június 10.
- 18. Román írók magyar bibliográfiája**
(Domokos Sámuel: *A román irodalom magyar bibliográfiája 1961–1970*)
1978. szeptember 2.
- 19. Sütő András: Három dráma**
1978. szeptember 30.
- 20. Riportkönyv Fehér megyéről** (Beke György: *Nyomjelző rokonság*)
1978. november 11.
- 21. Móricz Zsigmond idézése**
(Romániai magyar írók tisztelgése az író születése 100. évfordulóján)
1980. január 13.
- 22. Az útkeresés regénye**
(Kacsó Sándor: *Vakvágányon* c. könyvéről)
1980. február 9.
- 23. Könyvrecenzió helyett**
(Tabéry Gézaról regényei újramegjelenése alkalmából)
1980. április 5.
- 24. Egy életérzés regénye**
(Beke György: *Fölöttünk a havasok*)
1980. augusztus 30.
- 25. „Nyújtsatok egymásnak kezet...”**
(Fazekas János: *A Román Kommunista Párt – a haza fiai testvériségének és barátságának, társadalmi és nemzeti egyenlőségének következetes harcra c. kötetéről*)
1980. szeptember 20.
- 26. Szabó Gyula történelmi tudósításai**
(*A sátán labdái* c. kötetekről)
1980. október 25.
- 27. Sütő András tükörcserepei**
(*Évek – hazajáró lelkek* c. kötetéről)
1980. november 22.
- 28. Rég esedékes ismerkedés**
(Gion Nándor: *Latroknak is játszott* c. kötetéről)
1981. január 24.
- 29. Beke György: Búvópatakok** Barangolások Beszterce-Naszód megyében
1981. február 21.
- 30. „Én... tanárnak születtem”**
(Németh László: *Pedagógiai írások* c. kötete megjelenésekor)
1981. április 18.

31. 1889 – 1989 Eminescu–centenárium

Két jeles műfordító megyénkből – Brán Lőrinc és Révai Károly munkásságáról
1989. március 11.

Bányavidéki Új Szó – Nagybánya

1. „Én szép helyen születtem... Nagybányán”

(Németh László születése 90. évfordulóján)

1991. április 16.

2. Őrizzük a lángot

(Az *In memoriam Németh László* c. kötet bevezetője)

1995. február 24.

3. „Szerelmes vagyok a szülőföldembe”

(Megemlékezés a Németh László gimnáziumban)

1999. április 23.

4. „Elkötelezett és csak az igazsággal szemben voltam”

(Németh László halála 25. évfordulóján)

2000. március 3.

5. „Gyönyörű magyar álmok mesemondója”

(Emlékezés Krúdy Gyulára születésének 125. évfordulóján)

2003. október 31.

Erdélyi féniks – a Bányavidéki Új Szó melléklete

1. Az *Irgalomról*, román nyelvű kiadása alkalmából

1990. augusztus, 1. és 6. old.

2. Németh László drámái a romániai színpadokon

1991. április, 5–6. old.

3. „...van part s a csillagok vezetnek”

(Emlékbeszéd Németh László születése centenáriuma alkalmából)

Elhangzott a szatmárnémeti Kölcsey Ferenc Főgimnáziumban

2001. április 26-án)

2001. április 28., 1–2–3–4. old.

4. „Egy nép joga az élethez: hogy különb”

Németh László reformeszméinek időszerűsége

2001. április 28., 13–14. old.

Gutin-melléki Friss Újság – Nagybánya

1. Németh László pályája Nagybányától a Korunkig

2005. április 16.

2. „...megtalálni, kimondani a legjobb megoldást”

Németh László a kisebbségi magyarság sorskérdéseiről

2006. április 19–20–21.

3. Búcsú Sütő Andrástól

2006. október 7.

4. Beke György (1927–2007)

2007. február 1.

(Megjelent még a Hítel 2007. márciusi számában)

5. Domokos Géza (1928–2007)

2007. június 30.

Szatmári Hírlap

1. Kötetbe foglalt gyöngyszemek

(Kocsis István: *Egyenletek* c. kötetéről)

1968. március 17.

2. Péterfy Emília: Fenyő és folyondár

1968. július 11.

3. Németh László: Iszony

1968. augusztus 13.

4. Emily Brontë: Üvöltő szelek

1969. február 26.

5. Martti Larni: A szép disznópásztorlány

1969. március 11.

6. A Forrástól indultak: Kocsis István

1969. szeptember 14.

7. Telegdi Magda: Útvesztő

1970. január 18.

8. Sütő András: Anyám könnyű álmodat ígér

1970. április 12.

9. Berzsenyi Dániel: Költemények

(Az azonos című kiadványról)

1970. július 30.

10. Kármán József: Fanni hagyományai

(Az azonos című kiadványról)

1970. augusztus 16.

11. Kalandozás vagy példabeszéd

(A történelmi drámákról)

1970. december 13.

12. Balladák könyve

(Kallós Zoltán gyűjtéséről)

1970. december 20.

13. Alkinoosz kertje

(Humanista költők Janus Pannoniustól Bocatius Jánosig)

1970. december 27.

14. Páskándi Géza: Az eb olykor emeli lábát

1971. január 24.

- 15. „Egyszemélyes üzenet a világnak”**
(Kocsis István *Bolyai János estéje* c. színműve bemutatójáról)
1971. március 14.
- 16. A Forrástól indultak: Király László**
1971. március 14.
- 17. 90 éve született Octavian Goga**
1971. április 1.
- 18. A *Bűn* újraolvasása közben**
(Németh László regényéről)
1971. május 16.
- 19. Páskándi Géza új színdarabja**
(*Tornyot választok* c. dráma ismertetése)
1971. április 2.
- 20. Öregkori szép ajándék**
(Kovács István: *Vasvirág* c. könyvéről)
1971. április 15.
- 21. Száz éve született Garabet Ibrăileanu**
1971. május 23.
- 22. Lászlóffy Csaba: Bolondok hajója**
1971. június 13.
- 23. Békeidőben – háborúról**
(Ilja Ehrenburg: *Vihar*)
1971. szeptember 17.
- 24. A Forrástól indultak: Cseke Gábor**
1971. szeptember 29.
- 25. Az első könyv kockázata**
(Dehel Gábor: *Elődöntő* c. kötetéről)
1971. november 14.
- 26. Táncsics Mihály: Életpályám**
1971. szeptember 28.
- 27. Egy sorozat tíz esztendeje**
(A Tanulók Könyvtára könyveiről)
1971. szeptember 28.
- 28. Balogh Dezső, Gálffy Mózes, J. Nagy Mária: A mai magyar nyelv kézikönyve**
1971. október 24.
- 29. Fényi Istvánnak, Nagykárolyba**
(*A világ benépesítése* c. kötet megjelenésekor)
1972. január 30.
- 30. Gondolatok a „bölcso” körül**
(*Magyar Szó. Tavasz 1919–1920* c. kötetéről)
1972. február 11.
- 31. A népek testvériségének fáklyája**
(Kemény G. Gábor: *Mocsáry Lajos*)
1972. május 6.

32. Balogh Edgár: **Intelmek**
1972. augusztus 13.
33. **Kemény János két könyve**
(*Kakukkfiókák. Vásárhelytől Lazacorszáig*)
1972. augusztus 20.
34. Beke György: **Magunk keresése**
1972. október 22.
35. A *Puszták népe* új kiadásához
(Illyés Gyula regényéről)
1972. november 12.
36. Kocsis István: **Megszámláltatott fák**
1973. január 6.
37. Vita Zsigmond: **Áprily Lajos Az ember és a költő**
1973. február 11.
38. Kovács István második könyve
(*Igazság nekünk a cél* Egy vasöntő emlékezései)
1973. április 15.
39. A testvéri együttélés hagyományainak útján
(L. Bányai: *Pe fãgașul tradițiilor frãțești*)
1973. június 24.
40. Egy rövid korszak „életrajza”
(Veres Pál: *Kalapács, könyv, muzsika* c. kötetéről)
1973. július 1.
41. Időtlen példázat az utókornak
(Árva Árpád: *Elődök példája* c. kötetéről)
1973. szeptember 26.
42. Munkásosztály és irodalom
Folyóiratszemle (Igaz Szó 7. szám)
1973. szeptember 27.
43. Az Erdélyi Helikon költői
(Az *Erdélyi Helikon költői 1928–1944* c. kötetéről)
1973. október 28.
44. Sipos Domokos: **Vajúdó idők küszöbén**
1973. november 11.
45. Csokonai kétszáz éves
1973. november 25.
46. Alexandru Ivásiuc: **A madarak**
1973. november 25.
47. Árva Árpád: **Szélsodorta falevél**
(Sztármári Pap Károly regényes élete)
1973. december 9.
47. Kós Károly születésnapján
(A 90 éves Kós Károly köszöntése)
1973. december 16.

48. Darvas József: **Elindult szeptemberben**
1973. december 23.
49. Beke György: **Feketeügy**
1974. október 28.
50. „**Szerettem az igazságot**”
(Németh László VII. Gergely c. drámája megjelenése alkalmából)
1975. március 12.
51. **A közíró vallomása**
Balogh Edgár: *Mesterek és kortársak*. Tanulmányok, jegyzetek, emlékezések
Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974
1975. március 12.
52. „...**a közönséges jót eleibe kell tenni a magánosnak...**”
(325 éve született Misztótfalusi Kis Miklós)
1975. április 28.
53. „**Hass, alkoss, gyarapíts...**”
(Szentimrei Jenő: *Ferenc tekintetes úr* c. kötetéről)
1975. augusztus 4.
54. **Sütő András új drámája** (*Csillag a máglyán*)
1975. augusztus 4.
55. Kaffka Margit: **Hangyaboly**
1975. szeptember 29.
56. Balázs Ferenc: **Bejárom a kerek világot**
1975. november 17.
57. **Századunk sodrában**
(Demeter János könyvéről)
1975. december 8.
58. „**Testvéreim vannak, számos milliók**”
(Vörösmarty Mihály: *Válogatott lírai költemények* c. könyvről)
1975. december 15.
59. **Gáll Ernő könyvének margójára**
(*Tegnap és mai önismeret* c. kötetéről)
1976. február 9.
60. **Jókaival Erdélyben**
(Vita Zsigmond: *Jókai Erdélyben* c. könyvéről)
1976. március 2.
61. **Szép ajándék**
(Németh László: *Gyász*)
1976. április 13.
62. Kemény Zsigmond: **Zord idő**
1976. június 20.
63. Beke György: **Veres Sándor példája**
1976. július 18.
64. **Emberarcok**
(Beke György, Cseke Péter, Marosi Barna riportkönyvéről)

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1976

1977. január 13.

65. Pokoljárás

(Moldova György: *Malom a pokolban* c. kötetéről)

1977. február 27.

66. Kovács Katona Jenő idézése

(Jordáky Lajos: *Kovács Katona Jenő*. Emberi kérdés c. könyvről)

1977. május 22.

67. Gúzs Imre: Otthoni emberek

1977. szeptember 25.

68. A legnehezebb küzdelem

(Beke György: *Istók Péter három napja*)

1977. október 6.

69. „Találkozásaink” Kaffka Margittal

(A *Hangyaboly* c. regény megfilmesítése alkalmából)

1977. október 21.

70. Tisztelgés. Száz évvel ezelőtt született Ady Endre

1977. november 22.

71. Ady Endre az irodalomról, a költő hivatásáról

1977. november 24.

72. Lírai jegyzetek a nyelvről

(Sütő András: *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*)

1977. december 11.

73. Sütő András új drámája

(*Káin és Ábel*)

1978. január 13.

74. A sorsvállalás regénye

(Francisc Păcurariu: *Labirintul*)

1978. április 23.

75. „Sorsomnak szálát beleszöttem / Milliók felvetett szövetébe”

(Jordáky Lajos: *Józsa Béla Tanulni a múltból* c. könyvéről)

1978. június 18.

76. „Legyen édes otthonunk ez a föld”

(Kozán Imre: *Fekete ugar* c. könyvéről)

1978. június 25.

77. A munkásmozgalom írója

(Kahána Mózes: *Tarackos. Hat nap és a hetedik* c. könyvéről)

1978. szeptember 17.

78. Dobos László bemutatkozása

(Dobos László: *Egy szál ingben*)

1979. november 4.

79. Várjuk a folytatást

(Pusztai János *A sereg, Zsé birtoka* c. köteteiről)

1980. március 2.

- 80. Jobban megismerjük... önmagunkat**
(Paizs Tibor *Keréknyom, Barlangrajz, A ceruza kalandjai, Tollbamondás* c. köteteiről)
1980. március 30.
- 81. „...egy asszonyíró, akinek nem kell udvarias bókokat mondani”**
(Kaffka Margit születésének centenáriuma alkalmából)
1980. június 8.
- 82. Méltán lett közönségsiker**
(Gúzs Imre: *A sárkány hetedik feje és más írások* c. könyvéről)
1980. június 22.
- 83. Könyveit olvasva.** Balogh Edgár 75. születésnapjára
1981. szeptember 6.
- 84. Marosi Péter: Világ végén virradat**
1980. november 23.
- 85. Petőfi – románul**
(Dorothea Sasu–Zimmermann: *Petőfi in literatura română 1849–1973* c. kötetéről)
1981. április 13.
- 86. Kővártól – Majtényig**
(Beszélgetés Beke György készülő riportkötetéről)
1981. október 3.
- 87. Búcsú Molter Károlytól**
1981. december
- 88. Eltűnt egy fehér folt**
(Bánffy Miklós: *Reggeltől estig. Bűvös éjszaka* c. kötetéről)
1982. január 13.
- 89. Múltidézés – a mának**
(Beke György: *A Haynal-ház kapuja*)
1982. április 18.
- 90. Máris nélkülözhetetlenné vált**
Sorok a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon margójára
1982. április 30.
- 91. „...én a népek szeretetét akarom”**
(Dsida Jenő: *Versek* c. kötetéről)
1982. május 16.
- 92. A román irodalom története a kezdetektől napjainkig**
(G. Călinescu: *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*)
1982. szeptember 12.
- 93. 100 évvel ezelőtt született Ion Agârbiceanu**
1982. szeptember 19.
- 94. Vállalni a szolgálatot**
(Tamási Áron: *Ragyog egy csillag* c. kötetéről)
1982. október 21.

- 95. Ők is túllépték a százat**
(Bölöni György és Itóka születése 100. évfordulóján)
1982. október 31.
- 96. Tisztelgés az örök édesanya előtt**
(Az *anyám és én* c. kötetéről)
1982. november 19.
- 97. Folytassuk mi...!**
(Cseke Gábor: *Bármely rendeltést vállalok* c. kötetéről)
1982. december 5.
- 98. Igaz tanulságokat hordozó írások**
(Sarkadi Imre: *Az önámító halála* c. kötetéről)
1983. február 6.
- 99. Történelmi tanulságot sugalló könyv**
(Sütő András: *Perzsák. A szűzai menyegző*)
1983. március 27.
- 100. Átala is erősödünk**
(Anamaria Pop: *Coridă*)
1983. augusztus 7.
- 101. Ha kimondtuk az igent...**
(Cseke Gábor: *Az ítélet születése* c. kötetéről)
1983. szeptember 11.
- 102. „testvérem van millió”**
(100 éve született Babits Mihály)
1983. november 27.
- 103. Nagy értékű kiadvány**
(Réthy Andor – Váczy Leona: *Magyar irodalom románul. Könyvészet 1830–1970* c. kötetéről)
1983. december 11
- 104. A jelenért, a jövőért**
(Vita Zsigmond: *Művelődés és népszolgálat* c. könyvéről)
1984. március 11.
- 105. Az emberről – hármas megközelítésben**
(Florea Ceașescu – Viorel Sălăgean: *Drum către oameni*)
1984. április 22.
- 106. Vallomás a szülőföldről**
(Duba Gyula: *Vajúdó parasztvilág* c. regényről)
1984. június 3.
- 107. Németh László: Égető Eszter**
1984. szeptember 9.
- 108. Cserés Ferenc: Pillangósláda**
1987. október 21.
- 109. Az oradeaiak vendégjátéka: Nagyszerű élmény volt**
(Németh László *Papucshős* c. drámája szatmári előadásáról)
1988. november 25.

110. „Jusson vers mindenüvé”

(Beszélgetés a 70 éves Fényi Istvánnal, első verse megjelenésének ötvenötödik évfordulóján)

1989. április 2.

111. Eszméi örökkön világítanak

1889 – Eminescu–centenárium – 1989

1989. június 4.

112. „Minden jó magvat a Béke hint e földre”

(*Csak a béke* c. kötetéről)

1989. szeptember 3.

Forrás – a Szatmári Hírlap melléklete

1. „...mi újságírók... a gondolkodást és a haladást képviseljük”

(Ady Endre publicisztikájáról)

1977. december 13. old.

Szatmári Friss Újság

1. Melyik az az út, amely az igazsághoz vezet?

(Töprengő sorok egy rég várt bemutató elé – *Egy lócsiszár virágvasárnapja* szatmári bemutatójáról)

1990. február 23.

2. „Úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk”

(Interjú Czintos Józseffel és Szélyes Ferencsel a bemutatóról)

1990. március 3.

3. Sütő András: Egy lócsiszár virágvasárnapja

(Interjú Kovács Levente rendezővel)

1990. március 9.

4. Kolhass vagy Nagelschmidt?

(Reflexiók a marosvásárhelyi eseményekre, Sütő András bántalmazására)

1990. március 23.

5. Újratalálkozás Sütő Andrással

(*Advent a Hargitán* c. dráma a Művelődésben)

1990. július 11.

6. Intő szó temette hallgatásba

Megkésett (de még mindig időszerű) sorok Fábián Ernő: *A példaadás erkölce* c. kötetéről

1990. szeptember 8.

7. Kinek kell Kölcsey? (Megemlékezés)

1990. október 17.

8. Sándor bátyánk, segíts! (Gellért Sándorról)

1991. január 26.

- 9. Engedtesék meg elfogultnak lennem!**
(Németh László születése 90. évfordulóján)
1991. április 19.
- 10. Tisztelgő sorok Balogh Edgár 85. születésnapján**
1991. szeptember 6.
- 11. Itt állok, másként nem tehetek**
(Sütő András 65. születésnapján)
1992. június 17.
- 12. Vannak még áldozatkész emberek**
(Gellért Sándor: *A magyarok háborúja* c. kötetének megjelentetése alkalmából)
1993. április 1.
- 13. Szárszó üzenete**
(A találkozó 60. évfordulóján)
1993. augusztus 21.
- 14. A perújrafelvétel késik**
(Széljegyzetek Beke György új könyvének – A lándzsa hegye – margójára)
1993. augusztus 27.
- 15. Vigyázzatok ma jól, mikor éltek!**
(A 75 éves Fényi István köszöntése)
1994. január 7.
- 16. Gyöngysorok a hófehér papíron**
(A 60 éves Gúzs Imre köszöntése)
1996. február 9.
- 17. „segíts visszaadnom hitét az embernek”**
(Müller Dezső: *Törpe Hold* c. kötetéről)
1996. november 16.
- 18. „Tebenned az egyik reménységünk vagy”**
(Köszöntjük a 70 éves Sütő Andrást)
1997. június 6.
- 19. Köszöntjük gondjainknak és örömeinknek fáradhatatlan krónikását**
(Beke György 70 éves)
1997. augusztus 9.
- 20. Páskándi-ünnepségek '98 Szatmárhegytől a Parnasszusig**
1998. május 19.
Újra közölve: *Páskándi-ünnepségek*, 1998.
Kiadja a Szatmárnémeti Kölcsey Kör 57–58. old.
- 21. „Én szép helyen születtem: Nagybányán”**
(Németh László születése centenáriumán – részlet egy készülő monográfiából)
2001. április 18.
- 22. Beke György: Gyulafehérvár árnyékában**
2003. július 9.

Szamos – a Szatmári Magyar Hírlap melléklete

1. Gál Elemér: **Héthavas** (Östörténeti hitregény)
2007. június
2. Történészek, helynévkutatók legújabb kézikönyve
A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig
2008. június
3. **VALAKI küldött**
Banner Zoltán: *Örvendjétek, némaság lovagjai* Pódiumnapló
Pallas–Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007
2008. november
4. Debreczeni Éva: **Vakondsirály**
2009. február
5. Paizs Tibor: **A kolozsvári hóhér**
Egy honfoglaló garabonciás álomlátása
2009. március
6. **A hattyúleány**
Erdélyi szász népmesék
2009. május
7. Veres István: **Tollhegy**
Publicisztikák – 2006
2009. május
8. Sróth Ödön: **holdláng**
2009. május
9. Sike Lajos: **A 70-kedő firkász, avagy Ki tehene borja vagyok én?**
2009. június
10. Bura László: **Öt évszázad utcanévei; Szatmári szólások és közmondások; Szatmár megye helynevei**
2009. július
11. Csirák Csaba: **Színházi élet Szatmáron (1898–1918)**
2009. július
12. Muhi Sándor: **Építészet Szatmáron**
2009. szeptember
13. Mandula Tibor: **A magyarság története az óhazától Mohácsig, 1526-ig**
2009. szeptember
14. Dr. Ábrám Sárközi Lídia: **A Németi Református Egyház iskolájának története**
2009. december
15. Müller Dezső: **Örök menetelés**
2010. január
16. **A szeretet vár valahol**
Válogatás Gál Elemér kisprózáiból
2010. január

17. „Jelentem: a helyzet változatlan”

Ajánló sorok Gúzs Imre: *Megszólítani a reményt* című kötetéhez
2010. március

18. Embernek maradni... az idő más-más terein

Sütő András összes művei 2. kötet (A Hargita Népében megjelent írás
újraközlése)
2010. február

19. „Vigyázni kéne erre a hazára...”. Nemeskürty István: *Magyar századok*

Szabad Tér Kiadó Budapest 2009
2010. szeptember

20. Apáczai Csere János – kettős megközelítésben

Azonosságok és különbözőségek Németh László és Páskándi Géza
Apáczai-drámájában
(A Szabolcs–Szatmár–Bereg megyei Szemlében 2001-ben megjelent írás
újraközlése)
2011. szeptember

21. Sike Lajos: Szatmári beszélgetések

2012. március

22. A tollhercegnő kilép a kastélyából

Debreczeni Éva: *A boldogtalan tollhercegnő* c. verseskötetéről
(Ugyanott: *Szubjektív antológia* Debreczeni Éva verseiből)
Magyar Elektronikus Könyvtár 2010
2012. június

23. Székely népballadák

Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2012
2012. augusztus

24. „Idegen csillagok alatt”

Emléksorok Domahidy Andrásról
2013. május

25. Emléksorok Debreczeni Éva halála 2. évfordulójáról

2013. május

26. Szatmári pengék

Stahl István: *Szatmári pengék*. Fejezetek a szatmári vívás történetéből
Szatmárnémeti, 2013
2013. augusztus

27. „máshogy mint magyarul, nem írtam soha”

Domahidy Miklós emlékezete
2013. november; december

Nagykároly és Vidéke

90 éve hunyt el Kaffka Margit

1. „egy asszony, aki ember”

2009. január 8., 4. old.

2. Kaffka Margit személyes üzenetei

2009. január 15., 4. old.

3. Álmod és lehetőségek határán

2009. február 26., 4. old.

4. „Ez a regény... maga az élet

2009. március 5., 4. old.

5. „Korán jött hős”

2009. március 12., 4. old.

6. „...az új világ győztes asszonya”

2009. április 2., 4. old.

7. A hangyaboly sokszínű freskója

2009. április 16., 4. old.

8. „...a költő emléke mégis csak a mű”

2009. május 21., 4. old.

9. Németi János: Barangolás Szatmárban

Hírlap Könyvek 2009

2010. január 28.

10. A szatmári svábok kálváriája

Boros Ernő: „*Volt minékünk jó életünk, van most nekünk jaj*”

A Hitel c. folyóiratban megjelent méltatás újraközlése

2008. április 3., 5. old.

11. Földvári Golgota. Boros Ernő: „*Hogy a magyar pusztuljon*”

(1944 vége – 1945 eleje: Szatmár megyeiek a földvári haláltáborban)

Státus Könyvkiadó – Csíkszereda 2009

A Hitel c. folyóiratban megjelent méltatás újraközlése

2010. augusztus 19., 5. old.

12. A szellem fátyla világít benne

A lélek stációi Kaffka Margit válogatott levelezése Nap Kiadó, 2010

2011. március 24. 5. old.; március 31., 4. old.; április 7., 4. old.; április 14., 4. old.

13. Kaffka Margit – a szép májusasszony

Szabó Csaba: Kaffka Margit félmosolya (Forgatókönyv–előtanulmány)

Világhírnév Kiadó, Kolozsvár, 2010

2011. szeptember 15., 4. old.

Cronica Sătmăreană

1. Cronica teatrală: „La lumina fulgerului”

(Németh László: Villámfénynél c. drámájának szatmári bemutatója alkalmából)

1977. július 24.

2. Orfana Bethlen Kata

(Kocsis István Árva Bethlen Kata c. drámájának román nyelvű ismertetése)

1977. október 8.

3. Hervay Gizella: **Amprente**
(Pop Anamaria fordításkötetének ismertetése)
1989. szeptember 3.

Romániai Magyar Szó

1. Élő irodalomtörténet: **Kérdések válaszok nélkül**
(Németh László–bemutatók hiányának szóvá tétele – azonos szöveg a Korunk 1995. július számában megjelent írással)
1995. június 17–18.
2. „Folyóiratom ihletője e kor igazi múzsája: a szorongó tájékozatlanság”
(Részlet a Németh Lászlóról készülő monográfiából)
2001. május 12–13.; május 19–20.

Hargita Népe – Csíkszereda

1. Csángó ünnep Egerben
Emléktábla Petrás Incze Jánosnak
2003. november 11.
2. Könyvbemutató a Magyarok Házában: **Sorskérdéseinkről hármas megközelítésben.** Budapesti tudósítás Beke György *Advent a kaszárnyában, Déva vára alatt és a Makacs realizmus* című kötetei bemutatásáról
2003. november 28.
3. Nemeskürty István: **Mi történt velünk?**
2003. március 28.
4. Nyirő József: **A sibói bölény**
2004. március 5.
5. Beke György: **Makacs realizmus**
2004. március 26.
6. Ditrói Csiby Éva: **Üzenet apámtól**
2004. szeptember 17.
7. „a húség egy életre kötelez”
Beke György: **Székelyföld I Maros, Nyárad, Kisküküllő** –
2004. december 3.
8. **Nem, az nem lehet!**
Vallomások és elemzések 2004. december 5-éről
A Hitel 2005. februári számáról
9. **Egy ferences könyv kalandos története**
2005. május 14.
10. **Székelykeresztúrtól Edelényig**
Dr. Nagy Endre: *Székelykeresztúrtól Edelényig* Edelény 2004
2005. július 1.

11. Hídverés – kölcsönsorokkal

36 modern és kortárs román költő versei magyarul Cseke Gábor tolmácsolásában
2005. augusztus 5.

12. Barangolások Erdélyben 7.

(Beke György) **Székelyföld II. – Nagyküüllő, Fehér–Nyikó**
2005. december 9.

13. Betűkből teremtetett univerzum

A 95 éves Püski Sándor köszöntése
2006. február 17.

14. A nyüzsgés a mélyben Hazai magyar elbeszélők

Válogatta és a bevezetőt írta Bogdán László
Pallas–Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005
2006. március 12.

15. Utazás a végeken

Margittai Gábor: *Külső magyarok Utazás a végeken*
Magyar Nemzet Könyvek 2005
2006. április 21

16. Vadrózsa virága. Székelykeresztúri diákok népköltészeti gyűjtéséből

Edelény, Sepsiszentgyörgy 2004
2006. október 27.

17. Barangolások Erdélyben 8.

(Beke György) **Székelyföld III. Gyilkos-tó, Szent Anna tava**
2007. jan. 26.

18. Ahol a kövek is beszélnek

Interjú Gál Elemérrel, a *Héthavas* című őstörténeti hitregény szerzőjével
2007. március 2.

19. „fényeddel ránk süt a csillagoltár”

A Hitel *Sütő András–emlékszám*a
2007. március 16.

20. Kriterion–koszorú Dávid Gyulának

Ötven esztendő a könyvkiadás szolgálatában
2007. december 14.

21. Huszonöt éve hunyt el Illyés Gyula

„virrasztónak és őrizőnek szemeltetett ki”
2008. április 12.

22. Oktatási segédkönyvek a Nap Kiadó gondozásában

In memoriam – Emlékezés
2008. május 17.

23. „Civis Danubianus sum”

Molter Károly leveleskönyvéről
2008. május 17.

24. Bálint Tibor emlékezete

2008. július 15.

25. Varró János: Erdélyi sorsvallató

2008. aug. 9.

26. Az emlékezet, az emlékeztetés könyvei

„*Kérlek, segíts a tieiden!*” Nyugtalan nyolcvan esztendő
Születésnap megemlékezés Sütő Andrásról Marosvásárhelyen
és Pustakamaráson Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2008
„...*az erdélyi részek Julianusa*”. Beke György emlékezete
Halálának első évfordulóján. Közdok, 2008
2008. október 11.

27. Sebő Ödön: A halálra ítélt zászlóalj

2009. január 16.

28. Újratalálkozások Sütő Andrással

2009. június 19.

29. Embernek maradni... az idő más-más terein

Sütő András összes művei *A máglya füstje* Helikon Kiadó 2009
2009. december 24., 10. old.

Népújság – Marosvásárhely

1. Szemünk fénye: Erdély

Erdélyi történelmi novella–antológia
2008. augusztus 9.

2. „Magam is Árkádiában élttem”

Sütő András összes művei: *A készülődés éjszakái*
2009. március 14.

3. 100 esztendeje hunyt el Petelei István

A Maros-vidék szomorú poétája
Petelei István: *Búcsújárás*. Lazi Kiadó Szeged, 2009
2010. január 9.

Közütatás – Bukarest

1. Évszázados iskolák öröksége (Beke György: Régi és új skólák)

1980. március 29.

Magyar Nemzet

1. Gondolataidból élünk – mondja az ifjúság

(Részletek a Németh László centenárium központi ünnepségén,
Budapesten felolvasott tanulmányból)
2001. március 30.

Kelet Magyarország – Nyíregyháza

1. „...egy asszonyíró, akinek nem kell hazug bókokat mondani”

(Kafka Margitról – a Szatmári Hírlapban megjelent írás azonos szövege)
1980. július 10.

2. Kós Károly: **Életrajz**
1992. február 15.

Kanadai magyarság – Toronto

1. Köszöntjük a 75 éves Sütő András erdélyi író:
„Emberként meg nem maradhatunk az alázat porában”
2002. június 5.
2. **Beke György 75 éves**
Magyar Örökség díjjal jutalmazott életmű
2002. aug. 14.
3. **Búcsú Sütő Andrástól**
2006. okt. 14. (a Gutin-melléki Friss Újságban megjelent írás újraközlése)

Új Ember – Budapest

1. **Isten tenyerében**
Toldi Éva: *Isten tenyerében*. Korda Kiadó, Kecskemét 2006
2007. január 14., 6. old.

Életünk – München

1. **A pokol kapui sem vesznek erőt rajta**
(*Kárpátalja – római katolikus templomok*. 2003, Munkács c. kötetéről)
2004. július–augusztus, 6. old.
2. **Ötven esztendő után is példakép**
(Bura László: *Köztünk él Scheffler János Szatmár vértanú püspöke* c. kötetéről)
2005. március, 3. old.
3. **Váci Mihályról – másképpen**
(Toldi Éva: *A szegénység, a szelídség és a szolgálat lírikusa*. Váci Mihály biblikus költészete)
2005. március, 6. old.
4. **Egy kéziratos könyv hányatott története**
(A Hargita Népe május 14-i számában megjelent írás újraközlése)
2005. szeptember, 6. old.
5. **Isten magyar népének szolgája**
(Zsille Gábor: „*Isten magyar népének szolgája*” Kuklay Antal élete vallomásai és írásai tükrében Új Ember Kiadó 2005)
2005. október, 5–6. old.
6. **Ha nem Te, ki segítsen?**
Jókai Anna: *Virágvasárnap alkonyán, versimák* c. kötetéről
2006. március, 5. old.
7. **Krónikás ének 1956–2006**
Jókai Anna: *Krónikás ének 1956–2006 több szólamban* c. könyvéről
Széphalom Könyvműhely, 2006

2006. július–augusztus, 9. old.
- 8. Sütő András (1927–2006)**
2006. november, 5. old.
- 9. Beke György (1927–2007)**
2007. március, 6. old.
- 10. A múltat be kell vallani**
2007. július–augusztus, 8. old.
- 11. A szülőföldhöz kötő legerősebb szál**
Arhitectura eclesiastică din Satu Mare – Szatmár egyházi építésze –
Ecclesiastical Architecture of Satu Mare 2007
2008. március
- 12. „Egybegyűjteni és megőrizni”**
Miklósházy Attila: *A tengerentúli emigráns magyar katolikus egyházi közösségek története Észak- és Dél-Amerikában, valamint Ausztráliában*
Szent István Társulat 2008
2008. október
- 13. Vatikáni megbízottak a külföldi magyar lelkipásztori szolgálatban 1945–2006**
(A Vasárnap 2009. május 3-i számában megjelent írás újraközlése)
2009. július–augusztus
- 14. Csíksomlyó, az édesanyjai otthon**
Húsz éve „szabadon” Csíksomlyón. Pünkösdi búcsúk 1990–2009 között
Összeállította és szerkesztette Jakab Gábor. Verbum, Kolozsvár, 2009
2009. szeptember
- 15. „Viszem a drága hírt az embereknek”**
Karácsony a havason. Erdélyi írók karácsonyi novellái, versei
Lazi Kiadó, 2009
2010. január
- 16. A csend hatalma**
Merli Rudolf: *A csend hatalma* – alkalmi írások
2010. február
- 17. Hol vagy, hazám?**
Kiss Gy. Csaba könyvéről
2011. május
- 18. Figyelmes lelkipásztor szemével**
Scheffler János utazása Észak–Amerikában
2011. szeptember; 2001. október
- 19. A hit és az egyház hűségese tanúja**
Varga Gabriella – Vencser László: *Megalkuvás nélkül*
Száz éve született Jakab Antal
Kairosz Kiadó, 2009
2012. március
- 20. Versfohászok – a magyarokért**
Sarusi Mihály: *Hun fohász.* Búvópatak Alapítvány, Kaposvár, 2011
2013. november, 6. old.

Nemzetőr – München

1. Ha nem Te, ki segítsen?

Jókai Anna versimái (Az Életünkben megjelent írás utánközlése)
L. évf. 2006. május

Káfé főnix – irodalmi és fotóművészeti lap

1. Földvári Golgota

Boros Ernő könyvéről
2010. augusztus 6.

2. Bálint Tibor emlékezete

2010. augusztus 11.

3. Szatmári beszélgetések

Sike Lajos könyve
2012. április 12.

4. Úgy vót, szép élet vót

Sarusi Mihály: *Szalbek–Iratos*
2012. április 13.

5. Erdélyi népballadák

2012. augusztus 3.

6. „Nem volt jogom, a magányra”

Tasnádi Gábor: *1956 hűségében, avagy az ismeretlen Váci Mihály*
Kiadja a Váci Mihály Kör, Budapest, 2012
2013. január 26.

7. Emléksorok Debreczeni Éva halála második évfordulóján.

A Szamos májusi számában megjelent írás újraközlése
2013. június 6.

8. Hazatérés

Domahidy András munkásságáról.
Elhangzott Domahidán 2013. jún. 8-án
2013. június 10.

9. Illyés, 1902-2012

2013. június 30.

10. Szatmári pengék

Stahl István: *Szatmári pengék*.
Fejezetek a szatmári vívás történetéből. Szatmár, 2013
2013. augusztus 21.

11. „...máshogy mint magyarul, nem írtam soha”.

Domahidy Miklós emlékezete
2013. október 10.; 13.; 15.

/Összeállította: Máriás József/